

נועם

שנתון

לבירור בעיות בהלכה

ספר עשרים ושלשה

הוצאת מכון תורה שלמה ירושלים, תשמ"א

בקשה לחכמי נועם

**נא לא לשלוח מאמרים שנתפרסמו
או שעומדים להתפרסם במקום אחר.
כמו כן מתבקשים המשתתפים להדפיס
מאמריהם במכונת כתיבה.**

כתובת המערכת

מכון "תורה שלמה"

ת.ד. 5169, ירושלים

העורך : הרב משה שלמה כשר

כל הזכויות שמורות

נדפס בישראל

דפוס "צור-אות", ירושלים

נועם

שנתון לבירור בעיות בהלכה

התוכן*

הערות על ספר יד מלאכי	הרב ר' ירוחם פישל פערלא זצ"ל	א
התעוררות לקבלת עול מלכות שמים בק"ש	הרב מנחם מ. כשר ירושלים	פא
ירושלם במעשר שני	הרב יצחק פלקסר ר"מ בישיבת שפת אמת ירושלים	פה
הלוואות מבנקים עבור מוסדות תורה	הרב יצחק אייזיק ליעבעס ראב"ד בי"ד ועד הרבנים בניו-יורק	צד
בענין רחיצה בסבון בשבת ויום טוב	הרב מנדל פאליקאוו רב דקהלת בית יצחק עדת ישראל בלטימור — ארה"ב	קה
בענין איסור קריאה בשטרי הדיוטות	הרב יצחק גליקמן רב בחולון	קח
בירור שיטות הרי"ף והרא"ש בשיעור סוכה קטנה	הרב חיים דרוק מח"ס אורות חיים	קיו
דין עצוץ נקוב לענין שבת	הרב יהודה שביב ר"מ בישיבת הר"עציון	קלז
מנהג המשפחה במקרי נישואין בין עדתיים	הרב מנחם סליי ירושלים	קמה
"הדר" כאתגר וכתבטחה	הרב ד"ר אליהו יונג ראש הועד למען ה"נועם" בארה"ב	קפא

* סדר הדפסת המאמרים לפי סדר התקבלותם במערכת.

קפה	פרופ' זאב לב ירושלים	ההוקע לתוך הבור
ריא	הרב זאב דוב סלונים רב מרכז העיר, ירושלים	שער הלכה
רלג	הרב לוי ביסטריצקי רבה של קרית חב"ד בצפת	שער הלכה
רמב	הרב ישכר דוב פרימר ארה"ב	הערות לנועם כא
רמד	הרב יעקב דב מנדלבוים ארה"ב	הוספות לספר "שרי האלף"
שיד	הרב מנחם מ. כשר ירושלים	המקבל עומ"ש בק"ש ותפילין, מקיים גם מצות ובו תדבק
שיז		קרן כבוד התורה

ס פ ר ז ה מ ו ק ד ש
להרב ד"ר אליהו יונג
למלאות לו תשעים שנה
ה' יאריך ימיו ושנותיו

שנתון "נועם" נוסד ביזמתו של הרב יונג שליט"א
והוא ממשיך לדאוג לקיומו, ביסוסו ושכלולו.

אנו מברכים אותו שיזכה להמשיך בעבודתו הקדושה
עוד שנים רבות וטובות.
אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך.

ה מ ע ר כ ת

על אישיותו, ספריו ופעליו של הרב יונג שליט"א — ראה נועם כרך טו.

הרב ר' ירוחם פישל פערלא זצ"ל

הערות על ספר יד מלאכי *

כללי האלף סימן ב'

אם אינו ענין לזה תנהו ענין לזה, ידוע הוא שהיא אחת מל"ב מדות שהתורה
נדרשת בהן. לרבי יוסי הגלילי.
צ"ל לר"א בנו של ריה"ג.

שם

וגדולה מזו כתב הכריתות בנתיבות עולם סימן ב' דאם אינו ענין לא חשיב
דרשה אלא מקרא מלא.
בנתיבות עולם סי' ב' צ"ל ב'.

שם

... דאם אינו ענין לא חשיב דרשה אלא מקרא מלא וכו' והוי יותר מהיקש,
דלא חשיב ר' ישמעאל משום דחשיב כאילו נכתב בהדיא.
וכן מבואר בסוגיא דפ"ג דשבועות כ"א, ע"א. ובריש פ"ק דתמורה ג' ע"ב
דאמרינן התם בפירוש ריבתי תורה שקר דומיא דשוא עיי"ש, והיינו באא"ע כמבואר
שם, הרי דאא"ע קרי ליה בפירוש בתורה, ועיין בפירוש"י ובתוס' ושאר ראשונים שם,
ולעיל ג' ע"ב עיי"ש. וכן מבואר בתוס' סו"פ הנשרפין פג, ע"ב בד"ה ומבול
יום וכו', שכתבו דגבי נכנס במקדש לא כתיב מבול יום כהדיא אלא מריבויא דקרא
ולא דמי לעבודה דכתיב כהדיא עיי"ש, והיינו באא"ע כמבואר שם.

שם

... ועיין עוד בפ"ב דשבועות טז, ע"ב דילפינן טומאה בעזרה באא"ע.
ועיין יומא ס' ע"א בתוס' סוף ד"ה חד וכו', דנראה דלא ס"ל כדעת ס' הכריתות
עיי"ש.

* דפוס ברלין תר"ב.

למקדיש כמו שכתב הרמב"ם (שם) בזה לא שייך לומר הרהור מותר, שהרי גם על ידי ההרהור נעשתה אותה הפעולה כמו ע"י הדיבור, והרש"ש בעצמו ציין שם לדברי התוס' בקידושין (נ"ט) שהדיבור בהפרשת תרומה נחשב כמעשה, משום שע"י הדיבור חל שם תרומה, וזה שייך גם בהפרשה במחשבה, ובפרט לפי מה שכתב המאירי, שהטעם שהרהור מותר הוא, משום שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, כי אין אדם שליט ברוחו לכלוא את ההרהור (ועי' בגליוני הש"ס להגר"י ענגיל ז"ל שבת ק"ג) וזה לא שייך כלל בהפרשה במחשבה, אלא נראה שטעמם הוא כמו שכתבנו שעל שבות שעיקרו במחשבה לא גזרו במקום מצוה, ונראה שלמדו זה מדין מדומע שרשב"א מתיר לאכול בשבת ע"י נותן עיניו בצד זה וכו', אעפ"י שלהעלות בידים אסור משום מתקן, ור"י שמתיר להעלות בידים, הוא רק משום כיון שאפשר לאכול ע"י הפרשה במחשבה, שוב לא נחשבת ההעלאה לתיקון, ולענין הפרשה במחשבה אין לחלק בין מדומע שכבר הי' מתקן ובין תחלת תיקונו של טבל. כיון שגם במדומע אסור לאכול ממנו לפני ההפרשה. ואעפ"י כן מותר להפריש במחשבה, אעפ"י שיש בזה תיקון, לכן גם תחילת תיקונו של טבל מותר ע"י הפרשה במחשבה. וביותר יש להסביר את הענין עפ"י מה שהבאנו למעלה מה שכתב הרמב"ם. שבהפרשת תרומות ומעשרות בשבת יש שני טעמים לאיסור, משום מתקן ומשום שדומה למקדיש, ולכן בטבל, בהפרשה בידים, גהי שמשום תיקון אין כאן, כיון שאפשר לאכול ע"י הפרשה במחשבה, ממילא גם ההפרשה בידים לא נחשבת לתיקון, לפי דעתו של רבי יהודה, אבל עדיין נשאר האיסור בהפרשה בידים משום שדומה למקדיש, ולכך במחשבה מותר משום שלא אסרו שבות שבמחשבה במקום מצוה, אבל במדומע שכבר הופרשה התרומה, רק שנתערבה אח"כ אין זה דומה למקדיש, רק משום תיקון יש כאן, כיון שאסור לאכול לפני ההעלאה, ובזה סובר ר"י, כיון שאפשר לאכול ע"י נותן עיניו בצד זה, גם ההעלאה לא נחשבת לתיקון.

ובזה אפשר להסביר את דברי הרמב"ם התמוהים בפירוש המשנה בשבת פ' נוטל, שכתב שם על דברי ר"י שמתיר להעלות את המדומע בשבת "כי מותר להוציא אותו החלק בשבת, ויהי' אותו החלק שהוציא היא התרומה שגפלה בעצמה, ולולי זה הדמיון לא יהי' השאר מותר" ותמהו עליו, שהרי טעם זה נדחה בגמ', והטעם הוא לפי המסקנא, משום שאין זה תיקון, כיון שאפשר לאכול ע"י נותן עיניו בצד זה וכו' כנ"ל, אך לפי מה שכתבנו אפשר ליישב את דברי הרמב"ם, שהי' קשה לו, דנהי משום תיקון אין כאן, אבל מכל מקום יהי' אסור משום דומה למקדיש כיון ששם תרומה חל על החלק שהוציא עכשיו, שהרי יש עליו קדושת תרומה, כנראה במס' תרומות (פ"ה מ"ה) וכמו שכתב במשנה ראשונה שם, ועל זה אומר הרמב"ם שאין כאן חלות שם תרומה מחדש, רק מה שיש עליו שם תרומה הוא משום

שם

... ולי אני הדיוט צריך תלמוד בתוס' דיומא דף ד ד"ה נכנסו, שכתבו דדרשה
דכאשר עשה כיום הזה צוה ה' כו' אסמכתא היא ועינינו רואות דשקיל וטרי בה
תלמודא טובא כו' וכן בפ' כל היד ט"ז ע"ב דקאמר תלמודא מאי קראה שהיא
אסמכתא כידוע שקיל וטרי בהו הש"ס ע"ש.
עיין לקמן פי' תל"א.

שם

... וכעת לא באתי לידי יישוב (בהא אם דרך הש"ס למשקל ומטרי על
אסמכתא).

ועיין סנהדרין כ"ט ע"א, בהא דאמרי ורבנן האי והוא לא אויב לו מאי דרשי
בי' חד לדיין וכו' ובמ"ש באור זרוע פרק זה בורר פי' מ"ז בשם הריצב"א, וברישא
ובב"ח חו"מ פי' ז' סעיף י"א עיי"ש, ועיין בפר"ק דסוטה ג' ע"א וברמב"ם פ"ד
מהל' סוטה ה"ח ובכ"מ שם, ובמאירי בסוטה שם, ובריטב"א והר"ן גיטין ל"ח ע"ב,
ועיין יבמות י"ג ע"ב, ובמזרחי פ' ראה אקרא דלא תתגודדו, ובמים חיים להפרי
חדש סוף הלכות ע"ז.

סימן כ"א

והיינו דכתיב בלוינתן, תחתיו חדודי חרס ירפד חרוץ עלי טיט כו', ירפד לשון
רפידתו חרוץ מורג חרוץ וכפל מלה הוא.
ועיין בצידה לדרך פרשת אמור עה"פ ואשה גרושה וגו' עיי"ש.

סימן כ"ג

אין למדין מן הכללות אפילו במקום שנאמר בהם חוץ, לא אמרינן הכי אלא
במתניתין או במתניתא, אבל לא במימרא דאמוראי, דאינהו בדוקא קאמרי.
עיין בסולת למנחה כלל כ' דין ג' בהג"ה עיי"ש היטב, ועיין בתשובות הר"י
מוגא"ש סוף פי' פ"א שכתב וז"ל: ואם מה שבא במשנה מן הכללות אינו עיקר
לסמוך עליו, כ"ש מה שבא מהם בתלמוד שאין לנו לסמוך עליו ולעשותו עיקר
וכו' עכ"ל עיי"ש. הרי דס"ל ממש להיפוך דיותר אין לסמוך על הכללות שבדברי
אמוראים מהכללות שבדברי תנאים. ועיין במגלת אסתר על ספר המצות להרמב"ם
שורש א' שבי' כלל זה אליבא דהרמב"ם עיי"ש, אבל אין כן דעת הרמב"ן שם;
ועיין לעיל פי' ד' ולקמן פי' ש"ן עיי"ש.

סימן כ"ד

אין למדין מן הכללות אפילו במקום שנאמר בהן חוץ לא אמרו אלא היכא דמוכחא מילתא במתניתא וכו', אבל אנן לית לן לשבושי כלל גדול שמסרו לנו וכו'.

וכן מוכרח מסוגיא דברכות ל"ו ע"א. ועיין בתוס' הרי"ח והרא"ש שם עייש"ה. וגם גמרא ערוכה היא בפ"ק דמנחות ד"ו ע"ב עיי"ש ובמ"ש בחידושי הרשב"א שם. וכן כתב באגרות הרמ"ה סוף דף מ"ח עיי"ש. וברף כ"ה, עיי"ש. והרמב"ן בחי' לבב"ב כ' ע"א. ועיין תוס' חדשים פ"י דכלים מ"א, ובמלחמות להרמב"ן ז"ל סו"פ כיסוי הדם ועיין ג"כ מנחות ד' ריש ע"ב עיי"ש. ובתשובות הר"י מיגא"ש סי' פ"א, ובריטב"א חולין פ"ו ע"א.

סימן כ"ט

אין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות, לא אמרינן אלא היכא שאין המיעוטין אלא דבר אחד אבל היכא שכל מיעוט ומיעוט ממעט דבר אחר לא כו'. עיין מש"כ בזה הרמ"ה בסנהדרין מ"ו ע"א עיי"ש היטב, ועיין ג"כ בראב"ן דף קי"ד סוף ע"ד, וריש דקמ"ו ועיי"ש היטב.

שם

... אבל היכא דאיכא ג' מיעוטין זה אחר זה כולו אתי למעט. והביא סמך לדבריו מהירושלמי וכו', אבל יש לתמוה איך שבק גמרא דילן וכו', דסנהדרין ט"ו א' וכו'.

עיין מנחות דף ט' ע"ב, ובפירש"י שם בד"ה שמאלית אחרינא כו' עייש"ה, ובמש"כ הרח"א גאנן בחי' שם.

סימן ל'

ואספריה שמצאתי לרשב"א ז"ל בחידושי קדושין דף ל"ב ע"א שכתב וז"ל: ואע"ג דרבנן נמי לה לה מאשה גמרי סבירא להו דלאו לכולהו מילי דעבד גמרינן ליה, אלא לגופו של גט שיהא גיטה של זה כגיטו של אשה כו'. כ"כ בצ"ל.

שם

ולכאורה קשה מאחר דקיי"ל אין גז"ש למחצה, אמאי לא גמרינן לה לה מאשה לכולהו מילי.

וכיוצ"ב כתב ג"כ הריטב"א ריש פ"ק דקדושין עיי"ש.

שם

בהג"ה [על מה שהשיג המחבר על בעל קרבן אהרן] בענין אין גז"ש למחצה שכתב דהיינו שלמדין זה מזה והוא ז"ל ס"ל דלא נאמר זה אלא שילמד כל הפרטים הנמצאים במלמד אבל לא שילמד זה מזה וזה מזה.

ועיין יבמות ע"א ועוד שם דף ע"ג ע"א ובתוס' ושאר ראשונים שם עייש"ה, ובשכונות ל"ד ע"ב, ובאמת דמכ"ז לק"מ דכבר הרגיש הר"ב חות יאיר עצמו שם מכמה דוכתי כיוצא בזה כמו בפ"ק דקדושין ה' ע"א דמקשינן הויה ליציאה ויציאה להויה, ובסנהדרין ל"ד ע"ב דמקשינן ריבים לנגעים ונגעים לריבים, וקדושין ל"ג ע"א קימה להידור והידור לקימה עיי"ש בדבריו שהעלה דודאי היכא שאפשר מקשינן שני הצדדים זל"י, וגם זה הוא בענין אין היקש למחצה אלא דמ"מ במאי דאמרי' אין היקש למחצה אין הכוונה לענין זה דכגון זה לא הוי היקש למחצה עיי"ש, וא"כ גם מההיא דבב"ב ונדרים לא ק"מ וכמבואר, וגם מדברי הרשב"א והרא"ש לק"מ ואין רא' כלל דל"ל דנקטי לישנא דאין גז"ש למחצה רק בדרך העברה ולא בדוקא וזה פשוט.

שם

וע"ע בדבריהם דהחובל ע"ח א ד"ה יהא עבד שכתבו דכי גמרינן לה לה מאשה, היינו להחמיר על העבד לעשותו כישראל ולכל הפחות במצות שהאשה חייבת בהן, אבל לגורעו מאיש כו'. פ"ה כצ"ל.

שם

... וה"נ מצינו בהקישא דעבדים לקרקעות, דהיכא דאיכא טעם וסברא דלא לאקשיננהו לא מקשינן להו כמ"ש התוס' בפ"א דיבמות צ"ט ע"א וכו'. וכ"כ הרשב"ם בב"ב קכ"ח ע"א בד"ה ור"נ, וכ"כ הרז"ה, שם בפ' יש נוחלין והנמוק"י בפ' הגזול ע"ג. ועיי"ש ג"כ במלחמות להרמב"ן. ועיין בתוס' חגיגה דף ט' ע"א בד"ה תשלומין עייש"ה, ועיקר סברא זו גמרא ערוכה היא לדעתי בפ"ק דקדושין דף ה' ע"א אמר אביי יאמרו וכו' עיי"ש, ועיין בחי' הרמב"ן קדושין ריש דף ל"ד ע"א והביאו ביבין שמועה להתשב"ין דף נ"ב ע"א, עיי"ש, וכ"ה גם בריטב"א שם עיי"ש ועיין ג"כ בסנהדרין ע"ה ע"ב עייש"ה, ובמש"כ בחידושי הר"ן שם ובדינא דחיי לאוין ק"ג, ובדב"ז ח"א סוף סי' שני"ב, ועיין שבת קל"ז ע"א בפלוגתא דר"א ור"י עיי"ש היטב, ועי' בתשובות הרשב"א ח"ד סי' ק"ט סוף ד"ה ועתה אשוב וכו' עייש"ה, ועיין ספר הישר לר"ת סי' קי"ח ובתוס' פסחים כ"ד

ע"ב בד"ה אמרת ק"ו עיי"ש, ועיין יומא ס"ב ע"א בתוס' ד"ה שני שעירי עיי"ש הימב.

שם

המשך מקטע הקודם צ"ט ע"א ד"ה מני וז"ל שם: אע"ג דבכל דוכתא אמרינן הוקשו עבדים לקרקעות, הכא יש לחושבם כמטלטלי דלא סמכה דעתיה כו' וע"ע בדבריהם כו' ובקדושין ל"ו ע"א. וברף ג' ע"א סוף ד"ה ואשה עיי"ש.

שם

... ואף על זה פקח עיני עיונו הרב הגדול הג"ל בעל חות יאיר בס"ס רג וכתב וז"ל: ומ"מ לא קשה על מה דמצינו פלוגתא בדון מינה ומינה, די"ל דא"ש הש"ס דכו"ע אין גז"ש למחצה הוא רק לדחות מה דבעי למימר דבהא פליגי והכי דרך הש"ס. ועי' מ"ש על זה הרב באר יעקב בכלליו כלל למד.

סימן ל"ד

אין אדם דן גז"ש מעצמו אא"כ קבלה מרבו וכו', אבל דבר שיודעין בו שכן הוא האמת, אך לא נתברר לנו סמך מן הכתוב, רשות ביד אדם לדונו ולהביאו בגז"ש, והכי אמרינן בירושלמי. עיין בירושלמי בפ"ו דפסחים ה"א.

סימן ל"ז

"אלא" אין דרך הש"ס לומר היכא דלא הוזכר שום אמורא ברישא אע"ג דהדר ביה מאוקימתא קמייתא. ועיין יומא כ' ע"ב בתוס' ד"ה אימא.

סימן ל"ח

אין הלכה כתלמיד במקום הרב מושכל ראשון הוא דלא אמרינן כן אלא ברבו מובהק וכו', שו"ת זקן אהרן וכו', ואני בעניי כו' לבי מהסס בזה, דהא סתם רבו הוא רבו שאינו מובהק וכו', ותו שהרי וכו' לאו דוקא רבו, אלא כל שהחולקים עליו קדמונים מרבו, הו"ל כרבו. וכן כתב הרמ"ה בפנהדרין כ"ב ע"א עיי"ש, וכן הוא בתשובת רבינו האי גאון

בתורתן של ראשונים חלק ב' עמוד מ"ג סי' י' עיי"ש, וכן הוא בזכרון לראשונים סי' שנ"ח בשם רבינו שרירא ורבינו האי הגאונים ז"ל עיי"ש, וכן הוא בפי' רבינו חננאל ז"ל פ"ב דמנהדרין כ"ב ע"א עיי"ש.

סימן מ"א

... אין עושין אלא כך וכך כו', משמע עיכובא כו', אך בפ"א מהלכות קרבן פסח ה"א ראיתי שהכ"מ שינה טעמו וכתב הפך זה דעל מימרת ר' יצחק דקאמר בגמ' אין הפסח גשחט אלא בג' כתות כו' משמע דרבי יצחק לאו לאפסולי אמר דא"כ הול"ל הכי פסח שנשחט בפחות משלש כתות אסור. פסול כצ"ל.

שם

... אבל הב"ח בא"ח סימן תט"ו כו' דלישנא דאין מערבין אלא לדבר מצוה, משמע דלכתחילה הוא דלא הא דיעבד שפיר דמי יע"ש ואני המך לא ידענא מאין לדומ. להם כצ"ל.

שם

... ואחרי שובי נחמתי מכל האריכות הזה דבהדיא אשכחנא בס"פ איזהו מקומן נז, ב דדייק תלמודא דמדקאמר אינו נאכל אלא עד חצות ש"מ שהוא מדאורייתא ולעיכובא. וב"כ רבינו יוסף אבן פלט בפרדס הגדול סי' ל"ט עיי"ש.

שם

... דבהדיא אשכחן בס"פ איזהו מקומן ג"ז ע"ב דדייק תלמודא מדקאמר אינו נאכל אלא עד חצות ש"מ שהוא מדאורייתא ולעיכובא. וכן מפורש ריש פ"ט דמנחות פ"ג ע"ב עיי"ש, וברמב"ם פ"ח מהלכות תמידין ה"ב, ובכ"מ ולח"מ שם עיי"שה, אבל לפ"ז צ"ע בדברי הרן פרק במה אשה שהוכיח דמאי דאמר ר"י כל הימים מטהרין בזוחליו, דאפילו בזוחליו קאמר מדלא קאמר אינם מטהרין אלא בזוחליו עיי"ש, ולפ"ז מאי ראי' היא דילמא ודאי היכא דאפשר צריך דוקא זוחליו אלא דעיכובא ליכא, ולכך לא קתני אין מטהרין אלא בזוחליו דהוה משמע עיכובא, ועיין בפרקי דר"א פרק ל"ב דאמרו שם הפסח אינו בא אלא על השובע עיי"ש, וזה ודאי אינו אלא לכתחילה, וגם אינו אלא מדרבנן,

והראיה שהביא המחבר מההיא דס"פ איזהו מקומן, יש לדחות דהתם עיקר דיוקא אינו אלא משום דקשני תנא בלישניה ולא קתני ונאכל עד חצות בדקתני בכולהו אינך אחריני דקתני התם וכדפירש"י שם עיי"ש. וגם י"ל דדיוק מדנקט בה חד לישנא עם לילה ומנווין וצלי דהו דאורייתא וכדפירש"י שם, ע"פ גירסתו עיי"ש ובתוס' שם, ועיין מנחות מ"א ע"ב בתוס' ד"ה אין פוטרי.

סימן מ"ח

איסור מטומאה לא גמרינן וכו', אבל היכא דאיכא סברא ילפינן וכו', וכבר האיר עינינו בזה הרב משאת משה כו'.
אבל עיקר טעמו משום דקיי"ל דסנדל מוחלט חליצתה כשרה, עיי"ש. אמת שכדבריו מבואר בראב"ן סי' יוד עיי"ש, אבל בפירש"י וריטב"א ובמאירי ביבמות ק"ג ע"ב מבואר דגם להך מאן דאמר ס"ל דאיסור מטומאה לא ילפינן, ושאני התם דגילוי מילתא בעלמא הוא עיי"ש.

סימן מ"ט

אין תרי עשה דוחין לא תעשה ועשה, כן כתבו התוס' וכו' ואני מצאתי להריטב"א ז"ל וכו', שכתב בפשיטות דתרי עשה דחו ל"ת ועשה.
עיין במאירי ליבמות דף כ' ע"ב שכתב גדולה מזה דאפילו עשה ול"ת דוחין עשה ול"ת ועיי"ש היטב וצ"ע, ועיין מ"ש ביעיר אוזן מערכת הא' סי' פ"ה על דברי המחבר כאן עיי"ש, ועיין להרב מחנה ראובן בפסחים נ"ט ע"א שכתב דאפילו לתוס', היינו דוקא לאו ועשה אבל עשה גרידא נדחית מקמי תרי עשה עיי"ש בדבריו, ועיין חק"ל יו"ד ח"ג סי' קמ"ז עיי"ש היטב, ועיין חוקוני משפטים על הפסוק ובכל אשר אמרתי אלכם תשמרו, דמבואר דס"ל דעשה ול"ת דוחין עשה עיי"ש היטב, וכנראה מקורו מדברי הרמב"ם פי"ג מהלכות שחיטה ה"ש ועיין בלח"מ שם ועיין למודי ד' סימן א' מש"כ על דברי הריטב"א אלו עיי"ש, ועיין תשו' חוות יאיר סי' ז' שכתב בפשיטות דתרי עשה דחו ל"ת ועשה עיי"ש בדבריו ואשתמיטתיה דברי התוס' שם, ולפי הנראה גם כוונת המאירי מהאי טעמא הוא משום דס"ל דבי היכי דקיי"ל דלאו הבא מכלל עשה עשה, הכי נמי עשה הבא מכלל לאו הו"ל עשה, משום דלאו הבא מכלל עשה תורת לאו עליו ולא אמרו דהו"ל עשה אלא לענין מלקות כמו שביארתי באריכות במקו"א, וא"כ עשה הבא מכלל לאו עשה ממש הוא, וא"כ יש כאן תרי עשה ודחו ל"ת ועשה וכדעת הריטב"א, כן נראה מוכרח בכוונתו דאל"כ אין ביאור לדבריו.

סימן נ'

אין עונשין מן הדין, וכו' דאף בנזקין אמרינן כן.

אין עונשין מן הדין היינו דוקא עונשין בידי אדם, אבל כרת עונשין מן הדין כן כתב בתוס' הרא"ש קידושין נ"ז ע"ב עיי"ש. וכן כתב הרא"ם בפרשת אמור ועיין מ"ש הרב באר יעקב בכללי סי' י"ח, ובשע"מ פ"ב מהלכות שחיטה, ועיין להרב כנה"ג בשו"ר או"ח בכללי הק"י סי' ג'. ואם עונשין במה מצינו ומה הצד עיי"ש סי' ב' שהאריך בזה, עוד כי שם סי' ו' בשם תוס' הרא"ש דבני נח עונשין מן הדין עיי"ש, כתב הרמ"ה וכו"כ הרב כנה"ג בחמרא וחיי לסנהדרין נ"ב ע"ב דלא אמרינן אין עונשין מן הדין אלא לחייב מיתה או מלקות, אבל היכא דידעינן עיקר העונש ולא באנו ללמוד אלא אופן המיתה בזה שפיר עונשין מן הדין עיי"ש, ובכלל ראשון עיין ג"כ בלמודי ד' לימוד ה' ו', ובמקנה אברהם ח"כ סי' כ"ה.

סימן נ"ד

אתי עשה ודחי ל"ת אף ל"ת שיש בו כרת וכו', אלה דברי הגר"ש בספר כריתות וכו', אך אמנם התוס' וכו' כתבו וכו' דאין עשה דוחה ל"ת בו כרת. עיין מה שכתב בזה במחנה ראובן ריש יבמות עיי"ש, ועיין במדרש כמדבר רבה פ"ד דמכורא שם דבמסקנא אתי עשה ודחי ל"ת שיש בו כרת, דמוקי קרא דאיש אביו ואמו תיראו באמר לו שחוט לי בשלישי עיי"ש, ובסוגיא דריש פ"ק דיבמות, וזו ראייה נכונה לדעת הכריתות וכן נראה מדברי הרמב"ם הלכות שבת פרק כ"ד ה"ז עיי"ש היטב, ובסוגיא דיבמות שם, ועיין ג"כ בספר המצות שורש י"ד ובדברי הרמב"ן שם עיי"ש.

שם

... כמו שהקשו התוס' שם [ביבמות דף ז, א] ד"ה ומה עבודה כו' דגימא דיו, מה רציחה אינו דוחה עבודה אלא בשב ואל תעשה, שבת גמי לא תדחה אלא בשב ואל תעשה. ותירצו דאתיא כרבי טרפון דאמר היכא דמיפרך ק"ו לא אמרינן דיו ע"ש וראיתי לה"ה מוהר"ש יונה ז"ל בס' שי למורא סי' צ"ג שהקשה דא"כ דדוקא לר' טרפון אמרינן הכי, אבל לרבנן שפיר גמרינן מלא תבערו מדאיצטריך, א"כ היכי קאמר רבא לקמן דערוה גופא לא צריכא קרא, משום דאין עדל"ת שיש בו כרת, והא מהכא ילפינן דדחי מדאיצטריך לא תבערו, ודוחק לומר דאליבא דר' טרפון קאמר לה.

לקי"מ דבלא"ה יקשה לדברי התוס' אלו דמאי קדחי רב שימי דלאו משום דאתי עשה ודחי לא תעשה אלא משום דאתיא מק"ו, אכתי מאי קושיא ודילמא ברייתא

דעליה, אתיא כרבנן דר"ט ולדידהו אי לאו עליה שפיר הו"א דאחות אישה מתייבמת, אבל באמת לא ק"מ לפי מה שכתבו התוס' לעיל דף ו' ע"ב ד"ה מעמא וכו' דהך כולה פוגיא לא אתיא כר"ש, דלר"ש צריך לא תבערו לאשמעינן דמקלקל בהבערה חייב עיי"ש בדבריהם, וא"כ גם לרבנן דר"ט אין הכרח דעשה דוחה ל"ת שיש בה כרת דאפשר דכר"ש ס"ל, וכיון דלר"ט ודאי אין עשה דוחה ל"ת שיש בה כרת, דהא מהיכי תיתי, ממילא אית לן למומר דגם רבנן הכי ס"ל, דהא בהכי לא פליגי, ולפ"ן גם קושית הר"ש יונה לק"מ כמבואר, ולפ"ן גם בעיקר תירוצו על דברי הכריתות יש לפקפק ואכמ"ל בזה, ועיין בסוגיא דיבמות שם ד"ו ע"א בפירש"י ד"ה אלא לעולם ובתוס' שם בד"ה שכן הכשר וכו', דמבואר דגם דעת רש"י דלמסקנא עשה דוחה ל"ת שיש בה כרת עיי"ש, וכן מבואר להדיא דעת הרשב"א בחידושיו בביצה דף ח' ע"ב בד"ה מיהא דאמרינן וכו', עיי"ש. ועיין בסוגיא דיבמות מ"ד ע"א דמבואר דס"ל לסתמא דגמרא דצרת ערוה בעי קרא עיי"ש היטב, וא"כ בעי"כ ס"ל דעשה דוחה ל"ת שיש בו כרת, ודלא כרבא דאמר לעיל דלא בעי קרא דאין עשה דוחה ל"ת שיש בה כרת, וזה ראיה נכונה להר"ש מקינון ז"ל ועיין ברמב"ם פ"ב מהל' שבת הלכה י"ט ובמ"מ שם עיי"ש, ועיין מדרש רבה נשא פ"ד עיי"ש.

סימן נ"ז

אתי עשה ודחי ל"ת וכו'.

אם עשה דוחה שני לאוין עיין חק"ל יו"ד ח"ג סי' קמ"ו, ובלמודי ד' סי' קל"ב, ובבשמים רא"ש סי' ש"מ דף ק"ג ע"ד, ובלמודי ד' סי' ד' בשם מרבה"מ, ועיין חזקוני משפטים כ"ג י"ג דס"ל דעשה דוחה תרי לאוין עיי"ש.

סימן נ"ח

אין הלכה כשיטה לא אמרינן אלא היכא דקיימא השיטה לפי המסקנא ואין חולק עליו, אבל היכא דדחי תלמודא וקאמר דילמא וכו' לא מיקרי שיטה וכו', אמנם כ' דלדעת הרשב"א וכו' שיטה מיקרי ואין הלכה כשיטה וכו'. אבל מדברי בעל העיטור הל' ציצית שער שני חלק ראשון, מבואר דס"ל ג"כ כסברא הראשונה עיי"ש, ודעת רבינו ברוך שהביא שם אינה כן.

סימן ס"א

אף אנן גמי תנינא.

אף אנן גמי תנינא, וכן תניא גמי הכי, או דיקא גמי, אשבחן בכמה דוכתי דאין הראיה אלא לפי דעתו של אותו האמורא דמית' ליה סייעתא, כן כתב הרמב"ן

ז"ל במלחמות פ"ג דשבת עיי"ש שהביא הרבה ראיות לזה, ועיין ג"כ בחי' הרמב"ן שבת ל"ז ע"ב ובשאר ראשונים שם עיי"ש היטב, ועיין מה שכתבתי לקמן סוף כללי ד' עוד בזה.

סימן ס"ז

אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין נלענ"ד דהיינו דוקא ביטול ממש אבל להוסיף על תקנתם לאו ביטול מיקרי. עיין לקמן בכללי הדינים סי' ע"ג שדבריו סותרים זא"ז, ועיין גיטין ל"ז ע"ב ובמש"כ בספר התרומות שער מ"ה ח"א עיי"ש.

סימן ס"ח

אין עושין כך וכך מה טעם לפי שאין עושים. [המחבר מביא ב' פירושים]. עיין פירוש שלישי בזה ברמב"ם פ"ה מהל' שבת ובמש"ש הרה"מ שם בהלכה ט' משם גאון עיי"ש, ובפ"ט הכ"ח מהל' איסורי ביאה.

סימן ס"ט

אזכרה מצינו דקרי תלמודא אף לשם אלהים כו'. ומעתה אני בעניי תמהני על מוהרדב"ז ז"ל שבח"ב מתשובותיו סימן ק"ב כתב. שבח"א וכו' כצ"ל.

שם

[המשך מקטע הקודם]. כתב בפשיטות שלא נקראת אזכרה אלא שם ההויה כו' דליתא אחרי כו'. וליתא אחרי המחילה וכו' כצ"ל.

שם

[המשך מקטע הקודם] דליתא אחרי המחילה רבה ואין בדבריו הכרע כלל כו'. עיין מש"כ בזה הרב מהרא"פ בקונטרס מלאכת הקודש ח"ב סי' ו' עיי"ש, ועיין רמב"ם הלכות ברכות פ"א ה"ו דמשמע מדבריו דאפילו הכינויים כגון רחום וחנן בכלל אזכרה נינהו עיי"ש ובמקור הדיון בגמרא שם, ועיין בארחות חיים הלכות ברכות סי' ס"ח ואם דעת הרמב"ם כן אין הכרח, אבל לא מצאתי לו כעת חבר בכל הראשונים.

סימן ע'

אין סדר למשנה בתרי מסכת, כ"ש בתרי סידרי וכו', אבל הרב כ"מ פ"ט מהל' רוצח כתב דבתרי סדרי יש סדר למשנה.
ועיין מש"כ בדינא דחיי עשין ע"ה דף צ"א ע"ב.

סימן ע"א

אין הלכה כשיטה. היינו היכא דאמרן פלוני ופלוני כולהו ס"ל הכי, אבל היכא דאמרין אמרו דבר אחד, אפשר דהלכה כוותיהו וכו'.
ועיין סנהדרין ס"ד ע"א וברמב"ם פ"ו מהלכות עכו"ם סוף ה"ג ובכ"מ שם ועיין יראים סי' ע"ט עייש"ה, ועיין מלחמות להרמב"ן ובר"ן פ"ק דסוכה ז' ע"ב עייש"ה, ועיין לקמן סי' תרכ"א. ועיין תשובות הרשב"א ח"א סי' תל"א ובסי' תרפ"ח דמבואר איפכא דדוקא היכא דאמרו, אמרו דבר אחד חשיבא שיטה אבל היכא דאמרו כולהו ס"ל, יש מהן שהלכה כמותו עיי"ש, וכ"כ שם לעיל סי' שי"ד דכל היכא דאמרו פלוני ופלוני אמרו דבר אחד אין הלכה כמותו עיי"ש, וכן הוא בתשובות הרשב"א ח"ג סי' רל"ז עיי"ש והביאה הב"י יו"ד סי' רצ"ד עיי"ש, וכן כתב רבינו ירוחם נתיב כ"א ח"ב עיי"ש, ועיין בחדושי הרשב"א קידושין ס"ב ע"ב דמבואר דס"ל דאפילו כשאמרו כולהו ס"ל, חשיבא שיטה וזה סותר למ"ש בתשובה שם, אבל מ"מ גם שם מבואר דס"ל דכ"ש דחשיבא שיטה כשאמרו, אמרו דבר אחד עיי"ש, וכן מוכרח מדברי הרשב"ם בב"ב ע"ה ע"ב בד"ה כולהו ס"ל וכו' דאין חילוק בזה עיי"ש היטב, וכן כתב הרשב"א בתורת הבית הארוך בית שני שער שלישי עיי"ש, אמנם לכאורה מוכרח מסוגיא דמנחות נ"ז ע"ב דהיכא דאמרין פלוני ופלוני אמרו דבר אחד אינה חשובא שיטה, דאל"כ מאי פריך התם ולימא נמי ר"ע ואחד מתלמידי ר"י אמרו דבר אחד עיי"ש, ואם איתא ודילמא להכי לא קאמר הכי משום דס"ל דהילכתא כוותיהו ונראה דמזה ראייה למה שכתב בעל העיטור בהלכות ציצית שער שני חלק א' דהיכא דיש מקום לומר דלא אמרו דבר אחד ואצטריך הא גופא לאשמעינן דאמרו דבר אחד אין זו חשיבא שיטה עיי"ש, וא"כ שם דאיצטריך ר"י לאשמעינן דאמרו דבר א' לאפוקי מבריותא דקתני איפכא עיי"ש להכי לא חשיבא שיטה, ופריך שפיר, ועיין לעיל סי' נ"ט עייש"ה.

שם

[המשך מקטע הקודם] אבל יש מי שאומר שהביא הרשב"א בחי' לשבת דף י"א ע"ג נראה דאין חילוק.
וכ"כ הרמב"ן שבת כ"ז ע"א עיי"ש.

סימן ע"ב

אין למדין הלכה ממדרש הרבות, ולא מן ההגדות. הרמ"ע מפאנו סי' ל"ו. ולא מן התוספות, תי"ט פ"ה דברכות משנה ד' בשם הירושלמי.

עיון מש"כ הרמ"ה ז"ל ביר רמה פנהדרין ד"ק ע"ב דמכואר לפי דבריו דעכשיו אחר שנכתבו ההלכות למדין מהכל עייש"ה, ועיון בתש"ו הר"ב אשכנזי סוף סי' י"ד בהשמטה לפי א'.

כללי הבית סימן צ'

בעיא, דבעי בש"ס המקובל אצלינו בדרכי התלמוד הוא שהצד הוא פשוט יותר כו' תופס תחילה.

שהצד ההוא הפשוט יותר כצ"ל.

סימן צ"א

בעיא. מצינו בש"ס דבכמה דוכתי בעי אליבא דמאן דלא קיי"ל כוותיה כו' וגדולה מזו מצאתי ספ"ק דתמורה י"ג ב' דבעי בעיא לסברא דליתיה אלא דאי משכחת תנא דאית ליה דלא כהלכתא ע"ש. וכיוצא בו במנחות פ"ז ע"א ובכריתות י"ב ע"ב.

שם

[המשך] פליאה דעת ממני מאי רמי גלא בפומייהו דרבנן כו' לומר דדעת הרמב"ם ז"ל דמדבעי בש"ס אליבא דחד תנא או אמורא ש"מ דהכי הילכתא דמרגלא כצ"ל.

סימן צ"ד

בעיא דלא איפשיטא בגמרינן, ואיפשיטא בירושלמי, הוי פשיטותא. עיון מנחות כ"ד ע"א וברמב"ם פ"א מהלכות פסחמ"ק הכ"ג, ובירושלמי פ"ג דחגיגה ה"א ובמש"כ במה"פ שם, עייש"ה. ועיון ברכות מ"ב ע"ב ובמ"ש הראשונים שם, ובמשו"ע או"ח סי' קע"ו. ובירושלמי פ"ו דברכות ה"ה עיי"ש. ועיון בריטב"א ע"ז נ"א ע"ב בר"ה אמר אב"י עייש"ה, ועיון ברכות מ"ט ע"ב ובמש"כ כל הראשונים שם וברמב"ם פ"ב מהלכות ברכות הלכה י"ג ובהגהות מיימוני שם, ובאו"ז ח"א סי' ר' ובטור או"ח ובי"י סי' קפ"ח עייש"ה, ועיון מש"כ הר"ן סוף פ"ק דתענית בענין מנודה בנעילת הסנדל עייש"ה, ובשי"ש קידושין פ"א סי' ע"ב, ועיון בש"ך יו"ד סי' קמ"ה פ"ק א', ומש"כ בזה בבאר יעקב שם עייש"ה.

שם

ועיין ספר הלכה למשה ח"א בפ"ב מה' גניבה סוף הלכה ח' שנעלמו ממנו דברי מרן דהלכות תרומות וה' ממרים דהייתנין בראשית מאמר והוא פלא. דאיתנין בצ"ל.

שם

... אלא דאכתי יש לתמוה על הכ"מ דבפ"ה מהלכות שמיטה ויובל ה"ד כו' שכתב וז"ל: ואע"ג דבירושלמי משמע דהלכה כר"ש דשרי, לא סמך רבינו משום דירושלמי לטעמיה שסובר דר"מ ור"ש הלכה כר"ש, אבל גמ' דידן כו' מסיק לה בתיקו ע"כ, וזה נראה כסותר וכו'.
עיין רמב"ם פ"ג מהלכות כלי המקדש סוף ה"ב ובכ"מ שם ובחק"ל או"ח סי' ל"ה דף ס"ז סוף ע"ב עייש"ה.

סימן צ"ו

בריתא מצינו בגמרא דמייתי לה בלשון תנן.
עיין ג"כ כיו"ב בתמורה ד"ו ע"א ועיין בזה הרקיע להרשב"ן בלאוין ס"ק ל"ט, ועיין ג"כ בדברי אמת קונטרס ששי דפ"ה ע"ב, וכן הוא ג"כ שם לעיל ד"ה סוף ע"ב עייש"ה, והכוונה בהנך תרי דוכתי למתניתין דתמורה ל"א ע"ב דתנן הקדש בה"ב חל על הכל עייש"ה ולמתניתין דשקלים פ"ד מ"ז עייש"ה.

סימן ק"ז

בל תוסיף, לא שייך אלא במה שמוסיף אדם מדעת עצמו וכו', אבל במה שעמדו חכמים ותקנו לצורך, אין כאן בל תוסיף וכו'.
עיין מה שכתב ע"ז הרב מ"א בר"ה מ"ז ע"א ובקונטרס אחרון אבני מלואים שם לדרך כ"ה עייש"ה, ובמש"כ בזה בתורת חסד כלל ל"ד ובתש"ו שמן רוקח ח"ב סי' י"ט ובתשובה מאהבה ח"ג סי' תמ"ז עייש"ה, אבל אין דבריהם מספיקים כלל וגם לפי הכנתם יקשה הרבה על הרשב"א מכמה דוכתי כמו שביארתי במק"א, ולכן העלתי דלא אמרה הרשב"א אלא כשעושה איזה הנבלה למצוה בכללה כגון הבא דהמצוה מה"ת היא לתקוע בכל שנה ושנה לעולם וחז"ל גזרו שלא לתקוע אלא בשחל בחול בלבד ולא בשחל בשבת, ובה שפיר שייך אזהרת בל תגרע, אבל כשעובר על המצוה בדרך מקרה גם להרשב"א ודאי לא שייך בל תגרע, דהרי אין כאן גירעון אלא שעבר בעשה, אם לא כשעושה המצוה וגורע בה משיעורה, ובה דברי הרשב"א סלקין כהוגן ואכ"מ להאריך בזה.

סימן ק"ח

בדרבנן עבדינן עובדא והדר מותבינן תיובתא לא אמרינן הכי, אלא כשהרב יודע הדין וברור לו, ואחד מן התלמידים יש לו ספק בו, אבל אם הרב בעל המעשה מסתפק בו, אלא בתחילה צריך לברר הדין ואח"כ נעשה מעשה שו"ת רדב"ז ח"א סי' י"ט.

ח"ד סי' י"ט כצ"ל. עיין עירובין פ"ה ע"ב ובפירש"י שם ד"ה נשכור, דמבואר להדיא היפוך סברת הרדב"ז עיי"ש, ועיין ג"כ ר"ה כ"ט ע"ב עיי"ש, ועיין תשובה הרשב"א ח"ז סי' קנ"ט עיי"ש.

סימן קי"א

בשלמא כל מקום דקאמר תלמודא הכי, דרך המעיינים לבקש איזה דוחק לאותו אמורא דאיתמר עליה הניחא או בשלמא.

בשלמא, אשכחן אפילו היכא דלא קאי הכי במסקנא, כן כתב באור זרוע כ"מ פרק איזהו נשך סי' ר"י בשם ר"ת עיי"ש, וכ"כ התוס' כ"מ ע"א ע"ב בד"ה כגון עיי"ש.

הוספה על כללי הבית: מהגר"פ.

במתניתא תנא. כתב הרשב"ש בתשובה סי' תפ"ב דכל שאומר כך אחר שהזכיר דברי האמורא ע"כ אינו כא בזה לסתור דברי האמורא שקדם, דאל"כ הו"ל להזכיר הברייתא תחילה עיי"ש, ודבריו תמוהים אצלי וצ"ע.

כללי הגימל סימן קכ"ז

גזירה שוה.

היכא דפליגי תנאי בגז"ש דמר גמיר גז"ש זו ומר לא גמיר אית לן למינקט הלכה כמאן דגמיר גז"ש זו, משום דאיך ודאי לא פליג אלא משום דלא גמר לה מרב, וקיי"ל לא ראינו אינו ראיה והילכך כמאן דיליף גז"ש אית לן למינקט, כן כתב הריטב"א ז"ל בשילהי ר"ה ל"ג ע"ב עיי"ש.

שם

... אבל אחר שיצא ממנה [מגז"ש] דין אחד, אין לרבות בכח ג"ש דין אחר כל היכא דאיכא למיפרך כ"כ הר"ן בחידושיו לסנהדרין דף פ"ט ע"ב. עה ע"ב כצ"ל, ועיין מש"כ הרב כנה"ג בדנא דחיי על הפמ"ג לאוין ק"ג דף קי"ג ריש ע"ג עיי"ש היטב.

כללי הדלת, סימן קל"ד

דחיה אורחיה דגמרא לדחויי אפילו היכי דקיי"ל דחוא הכי, כ"כ מוהריק"א בכללי הגמרא דף צט ע"א ולא כתב דבר בשם אומרו וכו'.
ולדידי גמרא ערוכה היא בפ"ק דשבת ח' ע"ב דבית דרבי רבא לראייתו קאמר, ולא תימא דחויי קא מדחינא לך אלא דוקא קאמינא לך עיי"ש, הרי בהדיא דמסתמא ה"י ראוי לומר דדחוייא בעלמא הוא.

סימן קל"ז

למדתי כלל מחודש מדברי הכ"מ ריש פ"ד מהלכות שבת דלדעת הרמב"ם אפשר לומר דכל דלא דחו לה בדרך דילמא, אלא בלעולם אימא לך משמע דקושטא דמילתא הכי איתיה.

כן מבואר להדיא ברי"ף ורא"ש עירובין פרק הדר דף ע"ד ע"ב עיי"ש, ועיין באור זרוע ח"ב סי' קע"ד דלא פ"ל האי כללא עיי"ש.

על הגליון הוספה על כללי הדלת.

דיקא נמי. איבא בכמה דוכתי דבמסקנא לא קאי הכי כמו פ"ק דיבמות י"ב ע"א וע"ב כמש"כ הרשב"א ושאר ראשונים שם עיי"ש, ועיין מש"כ בזה הר"ב המאור פ"ב דבב"ב ד"ה אלא אמר רבינא עיי"ש, ועיין במגן אבות להרב המאירי ז"ל ענין י"ב עמוד ג"י, ועיין בנמוקי יוסף ביבמות שם.

כללי ההא סימן קמ"ח

הלכה כרב באיסורי וכשמואל בדיני. כו'. אני תמיה טובא על מהרש"ל ז"ל וכו', ועל מהר"ש אלגזי וכו', שכתבו בפשיטות שאין כלל זה נוהג אלא היכי דפליגי אליבא דנפשיהו.

וכן כתב בתשב"ץ ח"ד בטור הראשון סי' י"ב עיי"ש.

סימן קנ"ב

הלכה כר' יוחנן מחבירו.

כן כתב ג"כ במחזור ויטרי סי' שס"ה צד תכ"ב עיי"ש, אבל בסדור רש"י סי' רע"ג כתב הלכה כר"י מחבריו עיי"ש.

שם

... דאי הלכה כר"י נגד רב ושמואל, כ"ש היכא דפליג עם אחרים אע"פ שהם רבים.

עיין בעיטור מאמר ראשון זמן שכתב, דביון דעולא ורמי ב"ח ור"ל קיימי בחדא שיטתא, הו"ל רבי יוחנן יחידאה לגביהון, ולית הלכתא כוותיה.

סימן קנ"ד

הלכתא כוותיה דאביי ביע"ל קג"ם, ואף אם יראה וימצא איזה דין אחר חוץ מאלו דאיתותב רבא בר פלוגתיה מאיזה ברייתא, אפ"ה הלכתא כוותיה דרבא וכו', ובודאי איכא שום תנא דפליג עלה.

עיין תשו' נו"ב תנינא חלק אהע"ז ס"ג, ובספר הזכות להרמב"ן פרק החולץ. ועיין באור זרוע פ"ב דכ"ב סי' ל"ב בשם רבינו ברוך בר שמואל.

סימן קנ"ו

הלכה כרבא לגביה אביי ה"מ כשלא נחלקו בה אמוראי אחרינא אבל לא כשנחלקו בו אמוראי אחריני.

ועיין בספר הזכות להרמב"ן בפרק החולץ עיי"ש.

סימן קנ"ז

... מ"מ רבים שלא חילקו בזה, [אם הלכה כרבא לגביה אביי כשנחלקו בסברא דאחרינא].

ועיין בתשובות בני אהרן למהר"א לפסא סי' פ' וס"א עיי"ש.

סימן קס"א

הלכה כרב נחמן בדיני אמרינן אף היכא דפליג עם שמואל רביה וכו', וכן ראיתי שאמר מדעת עצמו הר"ב בשו"ת זקן אהרן בסי' ד' דף יג ע"א.

ועיין בראב"ן סי' למד, ועיין בתשו' בית יעקב סי' י"א עיי"ש.

שם

... [המשך] וראיתי להרא"ש בפרק המפקיד סי' י' וכו' דכללא דהלכה כר"ן בדיני ליתיה כנגד רבותיו וכו', ומה גם דקיי"ל נמי הלכה כשמואל בדיני. וכן מתבאר מדברי הפמ"ג לאוין ר"ג עיי"ש.

שם

...[המשך] אתפלא עוד על מוהרש"א והכנה"ג שלא הזכירו מכל זה כלום וכו.

עיון בשו"ר בנה"ג כללי התלמוד פי' מ"א.

סימן קס"ו

הלכה כמר בר רב אשי בכולי תלמודא וכו' היינו היכא דפליגי רבינא ורב אשי וכו', אבל היכא דפליגי רבינא ורב אשי וכו' וקיימו אמוראי כרבינא ורב אשי ליכא מאן דקאים כוותיה אז ודאי הלכתא כרבינא.
צ"ל מר בר רב אשי. ותמיהני על המחבר שהעתיק דברי הרב דינא דחיי עם השיבושים שבהם.

סימן קס"ז

הלכה כבתראי אמרינן אף באמוראי קדמאי קודם אביי ורבא, אלא שמאביי ורבא ואילך הלכה כתלמיד במקום הרב אף אם חולק עמו פנים אל פנים, משא"כ בקודמים דאי פליג בהדיה רביה ליה הילכתא כתלמיד.
עיון בראב"ן דף ע"ה ריש ע"א עייש"ה.

שם

...וכן מצאתי עוד להרשב"א, בחידושו ליבמות דף קי"ט סע"א שכתב וקיי"ל כרב נחמן דבתרא הוא.

עיון בחידושי הרשב"א שבת דף קמ"א ע"א, ובש"מ בב"ב דף י"ג ע"א, ובדף כ"ט ע"ב דמבואר דס"ל גם מרבא ואילך דאין הלכה כתלמיד כשחולק עם רבו פא"פ, וא"כ איזה חילוק יהיה לדעתו ז"ל בין אמוראי קדמאי לאביי ורבא.

שם

...הן אמת דבפרק כיצד מברכין ט"ל ב' סד"ה מפרך.
מברך כצ"ל.

שם

...ונראה דהלכה כרבא דהוא בתראה.
כרבה כצ"ל.

סימן קס"ח

...הלכה כבתראי אמרינן אפילו ביחיד נגד רבים כו' ובפרק שבועת העדות

שי"ח א פסק עוד כר"פ נגד אביי ורבא.

הדיינין שי"ח א' כצ"ל.

סימן ק"ע

הלכה כסתם משנה וכו'.

עיין יומא ג"ח ע"א בתוס' ד"ה ר' יוחנן אומר, דכתבו לחלק דהיכא דקאמר בגמרא מתניתין ר"פ היא, אין הלכה כאותו פתם והיכא דקאמר מתני' מני רב פפא אז הלכה כאותו פתם עייש"ה. ועיין מש"כ בזה בהורה גבר על הוריות י"ב ע"ב עייש"ה.

סימן קע"ב

הלכה כר"ע מחבירו ולא מחבריו.

עיין בלחם משנה הלכות תמידין ומוספין פ"א ה"א, דהיינו דוקא כששניהם באים מטעם אחד עייש"ה, ועיין באו"ז פ"ד דסנהדרין סי' פ"ו שהוכיח איפכא עייש"ה, ובמהרי"ק שורש מ"א, ובחוש"מ סי' כ"ה, ובש"ך שם פ"ק י"צ.

שם

...לא ידעתי מה היה לו להרב מג"ד וכו' שבסימן קס"ז סק"ד. וכן בסי' תצח

סק"ד כתב בפשיטות דקיי"ל הלכה כר"ע אפילו מחבריו וכו'.

עיין שיטה מקובצת נדרים ד"ז ע"א בשם הרי"ף שכתב ג"כ בפ"י דהלכה כר"ע מחבירו ואפילו מחבריו עייש"ה. ועיין בתשובות שמן רוקח ח"א סי' ד' עייש"ה, ובענין ר"ע ור"ש עיין בכתובות פ"ד ע"ב, וברא"ש סופ"ב דבכורות, ובהלכות הרמב"ן שם ובמש"כ המהרי"א בביאורו שם עייש"ה, ועיין רמב"ם הלכות שקלים פ"ד ה"ב, ובב"מ שם.

סימן קע"ג

הלכה כר"מ בגזירותיו, היינו היכא דר"מ גזר ור"י לא גזר, אבל היכא דתרווייהו אית להו גזירה אלא דפליגי בפרט אי הוי בכלל הגזירה וכו' לא אשכחן דהלכה כר"מ.

כן כתב בהדרא הריטב"א בחי' פ"ק דסוכה דף י"ד ע"ב עייש"ה, ועיין מ"ש שו"ת שבות יעקב ח"א סי' ל"א עייש"ה. וכן בעירובין צ"ח ע"ב עייש"ה, ובדצ"ש סוף

ע"א מוכרח כסברא זו עייש"ה, ועיין בריטב"א עירובין סוף דף צ"ח שכתב וז"ל :
ואע"ג דאמרינן הלכה כר"מ בגזירותיו לא נאמרו הכללים אלא על הרוב עכ"ל עייש"ה.

סימן קע"ד

... יש לתמוה על הרדב"ז שבספרו יקר תפארת וכו' כתב בפשיטות וקיי"ל
הלכה כר"מ בקנסותיו וכו'.

עיין בתשו' חיים שאל ח"ב סי' כז אות ב'.

סימן קע"ו

הלכה כר' שמעון שזורי במסוכן, ובתרומת מעשר של דמאי כן פסקו הרי"ף
והרא"ש בפרק התקבל וכו' שאחרי כתבי כל זה מצאתי בחפיש"ה להש"ך וכו',
ולהר"ב בית חדש וכו', ומדבריהם למדנו שנתעלם מעיניהם פסק הרי"ף והרא"ש
דפ' התקבל דאדכרנא וכו'.

עיין להרב ברכי יוסף יו"ד סי' רע"ז ס"ק י"ח מש"כ בזה, ועיין בביאור הגר"א
ז"ל יו"ד סי' קצ"ח ס"ק י"ב, ועיין מש"כ שם בשערי דעה ס"ק ד' עייש"ה.

סימן קע"ח

הותר מכללו, לא מקרי רק דבר שמתחלה נכלל בכלל האיסור והדר שרייא
רחמנא ואפקיה מכללא כו', רש"י ז"ל בפרק שלשה מינין ור"ב דפסחים ט"ז ב'.
צ"ל. ורפ"ב דובחים.

שם

... [המשך] גדי, להוציא את הדם כו' דזה מורה באצבע שאין כוונתו יתברך
לאסורם בתחלה ולהתירם אח"כ אלא שלא יוכל לו בכללו בכלל האיסור כל עיקר.
שלא יוכלל בכלל האיסור כצ"ל.

סימן ק"פ

השמר דעשה עשה וכו', ומש"כ הרא"ם בפ' כי תצא לדעת רש"י דהשמר דעשה
ר"ל שאין לוקים עליו, אבל לעולם לא תעשה הוא, ליתא בשום דוכתא כו'.
ועיין להרב שעה"מ בפ"ד מהלכות תפילין הלכה י"א מש"כ על דברי רא"ם
אלו עייש"ה, ועיין שבת קל"ב ע"ב בתוס' ד"ה האי עשה וכו' דנראה דס"ל ג"כ
כדעת הרא"ם עייש"ה היטב, ועיין שורשי הים פי"ד הי"ג מהלכות מעשה הקרבנות
מש"כ על דברי הפר"ח שם עייש"ה, ובברכ"י או"ח סי' למד ס"ק א', ובמש"כ המחבר
לקמן סי' קצ"ז, ועיין בנחל איתן שם בהלכות תפילין מש"כ בזה.

סימן קפ"ה

הלכה כדברי המקיל בעירוב לא אמרינן בבעיא דלא איפשיטא וכו'.
והוא מוכרח מדברי התוס' עירובין מ"ו ע"א בד"ה קמ"ל, ומדברי רש"י ושאר
כל הראשונים שם שכתבו בפשיטות דמ"מ לא עבדינן כמר וכמר לקולא משום
דהו"ל תרי קולא דסתרי אהדדי אם לא דאיכא טעמא עיי"ש היטב, ואם הטעם משום
דספיקא לקולא בעירוב, ודאי לא שייך הכא תששא דתרי קולא דסתרי אהדדי
דודאי הכי הוא בכל דוכתי דמקלינן בספיקא.

סימן קצ"ד

הלכה כבתראי אמרינן אף היכא דפליגי במשמעותא דמתני', או מתניתא.
עיי' מ"ש בש"מ ריש ב"ק בשם הרב המאירי ז"ל גבי פלוגתא דרב ושמואל
במבעה.

סימן קצ"ו

השמר, פן, ואל אינו אלא לא תעשה, היינו בדליכא בההיא מילתא הזהרת לאו
מפורש, אבל היכא דאיכא הזהרת לאו בהדיא זולת ההשמר פן ואל וכו' אז ההשמר
פן אינו אלא תוספת אזהרה על הלאו ואינו עובר על ג' לאוין.
עיי' רמב"ם פרק י"א מהלכות רוצח הלכה ד' עיי"ש היטב.

שם

המשך והסכימה לזה דעתו של הרב כנה"ג בדינא דחיי שלו ח"א דף קס"א. ב.
קפ"א כצ"ל.

סימן קצ"ז

השמר פן ואל אינו אלא ל"ת, לאו דוקא מלת השמר, אלא כל היכא דכתיב לשון
שמירה נמי הוי ל"ת.
ועדיפא מתבאר מדברי הרמב"ם בסה"מ לאוין ר"ע, דאפילו שאר לשונות
שמשמעותן לשון מניעה ג"כ בכלל הנך דהו"ל ל"ת הן עיי"ש היטב, ובאכ"מ עזרא
וחזקוני ובעל הטורים הארוך עה"פ וחדלת מעזוב לו, עיי"ש היטב ובמש"כ בזה
בחיבורי על מנין המצות לרס"ג עשין כ"ד.

שם

... [המשך] ועיי' עוד בספר החינוך פרשת קרח מצות ל"ת סי' שצ"ה.
דמושמרתם את משמרת הקדש נפקא לן לאו שלא לבטל שמירת הקדש.

[שצ"א כצ"ל] תמיהני על הרב המחבר שלא העיר על כלל חדש שכתב החינוך שם לחלק בין היכא דלשון שמירה הוא בלשון נוכח, להיכא שהוא בלשון נסתר, ודוקא בלשון נוכח הוא דאמרינן דהו"ל ל"ת ולוקין עליו, אבל אם כתיב בלשון נסתר אין זה ל"ת משום שהנסתר קל יותר מהציווי של הנוכח עיי"ש בדבריה, אבל דבריו תמוהים אצלי דא"כ גם בשאר לשונות של ל"ת נחלק בן, וא"כ הרבה תמוה בסוגיא דיומא ע"כ ע"א בשלשה לאוין דלא יסורו ולא יזה וקרא, אמאי אמרו שלוקין עליהן והרי בלשון נסתר כתיבי, וכן קשה מלאו דכל מום לא יהיה בו כמבואר בביצה כ"ז ע"כ ושאר דוכתי, ואע"ג דלפי לשון החינוך שם היה מקום לחלק קצת בין היכא דשני הלשונות כתובים בענין אחד, דכזה כיון דאיתר קרא מוקמינן הנסתר לעשה והנוכח ללאו, אבל בעלמא אין לחלק בין נסתר לנוכח, אבל אכתי תמוה לפי דבריו דעכ"פ כיון דהנסתר הוא קל מהנוכח, א"כ ודאי אית לן למימר דאין לוקין על כל לאו האמור בלשון נסתר, משום דלא דמי ללאו דחסימה דכתיב בלשון נוכח, ועיקר מלקות על לאוין שכתורה לא גמרינן אלא מלאו דחסימה, וכל דלא דמי ללאו דחסימה אין לוקין עליו כמבואר סופ"כ דפסחים מ"א ע"כ ובשאר דוכתי, מיהו בהנך לאוין דסוגיא דיומא שם, וכן בלאו דכל מום לא יהיה בו אפשר לומר דלא חשיבי בלשון נסתר ודוק, אבל הדבר תמוה מהרבה לאוין אחרים שנאמרו בלשון נסתר, ומ"מ כתב החינוך גופי' בהן שלוקין עליהן ודוק ותשכח וצ"ע בזה.

סימן קצ"ח

השמר פן ואל אינו אלא ל"ת גסתפקתי היכא דתרתני מינייהו כתיבי בהדי הדדי כגון השמר לך פן וכו' אי עובר בתרתני לאוי או אלאו אחד כו'. עיין חקרי לב יו"ד ח"ג פי' ק"א עיי"ש.

שם

... [המשך] דהא הקשה מהרש"א בח"א שלו שכתבו התוס' על הא דאמרינן יכול אפילו מחמת אונסו וכו' משנה היא באבות והכי קאמר הוא ז"ל. והקשה הוא ז"ל למה לא כתבו התוס' וכו' כצ"ל.

סימן קצ"ט

השמר דעשה עשה לא אמרינן אלא היכא דלא שייך במצוה ההיא ל"ת, אבל וכו' כגון שבת דיש בו לאו מפורש וכו', אית לן למיזל בתר כללין דהשמר אינו אלא ל"ת מוהרש"א ז"ל בח"א שלו רפ"ג דשבועות.

כבר מבואר בתוס' פ"ק דר"ה דף ו' ע"א בר"ה תשמור עיי"ש, ועיין מש"כ בזה הרב שעה"מ סוף הלכות תפילין עיי"ש.

סימן ר"ז

השוה הכתוב אשה לאיש לכל עוגשין שבתורה, לא אמרינן רק במקום שנוכל ללמוד לכל הנשים, אבל לא שנאמר השוה כהנת לכהן, דכיון דהיא מצוה דלא שייכא רק בכהנים, אדרבה נוכל לומר כו' יש חילוק בין איש לאשה. גור אריה ריש פרשת אמור.

אישתמיטתיה גמרא ערוכה ביבמות דף פ"ה ע"א דפליגי שם תרי לישנא, וללישנא בתרא לא ס"ל הכי עיי"ש. וגם דברי הרא"ם וג"א ריש פרשת אמור תמוהים. ועיין מש"כ הרב פמ"ג או"ח בפתיחה כוללת ח"ב סימן ט"ו עיי"ש, וגם בכלל שאחר זה דברי הרב המחבר תמוהים כן.

סימן רי"ד

הא ידידיה הא דרביה ואע"ג דקרי ליה רביה לא היה תלמידו כו' למדתי כן ממאי דקאמר בפרק יש נוחלין קט"ז א הא ידידיה הא דרביה על מימרא שאמר ר' יוחנן משום רשב"י. ויוע כי רשב"י לא היה רבו של ר' יוחנן. ועיין במלחמות להרמב"ן ריש פ' לולב הגזול עיי"ש, ועיין בסוף לקוטי דינים מהמהרי"ל עיי"ש.

סימן רי"ז

הניחא למ"ד וכו' אלא למ"ד וכו' אני המך למדתי לומר דמסדרי התלמוד לא שמרו שום סדר בזה לא לפסוק כמ"ד קמא ולא כמ"ד בתרא. עיין בהרא"ש פ"ק דב"ק סי' ח' מש"כ שם בשם הרמ"ה, ועיין מש"כ הכ"מ בפרק י"ב מהלכות איסורי ביאה ה"א, ובבב"י אה"ע סי' ט"ז עיי"ש היטב, ועיין במגילת ספר לאוין קי"ב דף מ"ט סוף ע"א, ועיין בזהר הרקיע להרשב"ן עשין ס"ק ס"ג עיי"ש, ועיין תוס' חגיגה ט' ע"ב בר"ה שני עיי"ש, ועיין בתוכות צ"ד ע"ב בתוס' ד"ה כתב לאחר וכו' עיי"ש ובסוגיא דמצינא י"ג ע"א ובאו"ז ב"מ סי' ל"ד וסי' ל"ה עיי"ש, ובתוס' ב"מ צ"ה ע"א ד"ה איתמר.

סימן רכ"ד

הכי נמי מסתברא כל היכא דאמר הכי, ממנו אתה למד דהוא תירוצא לאו דרך דחיה איתמר, אלא לפום קושטא דמילתא. עיין יומא כ"ה ע"א בתוס' ד"ה מאי לאו עיי"ש היטב.

סימן רכ"ז

הלכה למשה מסיני כו' ודברי החוות יאיר כו' ממ"ש שם לעיל מיניה שיפה
כתב הבאר שבע שי"א סמנים לאו הל"מ.
עיין ביעיר אוזן אות ה' סי' כ"ב מש"כ ע"ז.

סימן ר"ל

הלכה כר' יוסי מחבירו ולא מחבריו וכו', נמצא לפ"ז דיפה כתב הרב יד אהרן
בא"ח סימן תקע"ב שבכל ספר היד להרמב"ם פוסק דלא כר"י היכא דפליג עם
סתם מתני'.
עיין סנהדרין כ"ז ע"א, ועיין עירובין ג"א ע"א דמבואר דר"י משום דנימוקו
עמו עדיף מסתם מתני' עיי"ש היטב, ועיין עירובין צ"ו ע"א בתוס' ד"ה דילמא,
ועיין בפסיקתא זוטרותא פרשת יתרו (י"ט י') דמבואר דס"ל ג"כ דהלכה כר"י אפילו
מחבריו.

סימן רל"א

הלכה כר"י מחברו. דע דלמאן דס"ל הלכה כר"י אפי' מחבריו אין חילוק בין
כשהחולקים עליו מפורשים בשמותם לכשאננם מפורשים וסתם רבי כוותייהו.
עיין באור זרוע ח"א סי' רס"ש ע"ש היטב ובסי' ע"ש ע"ש ובהלכות נטילת
ידים סי' ס"ב, ובהל' בלאים סי' רפ"ט, ובה"ב פסקי ע"ז סוף סי' רע"ט, ועיין ע"ז
מ"ח ע"ב עיי"ש.

סימן רל"ב

הלכה כרבי מחבירו ולא מחבריו וכו' ובפי' רבינו גרשון כו'.
יהודה ב"ר אברהם, כצ"ל וכ"ה בסמ"ג שם. והמחבר נמשך בזה אחר לשון
הבנה"ג שם ויש לתמוה עליו שלא הרגיש דט"ס הוא, ועיין בדקדוקי סופרים
עירובין מ"ו ע"ב שהביא גם בשם גירסת ש"ס כת"י ור"ש הלכה כרבי מחבריו,
עיי"ש. והיכי דחבירו פליגי עליה מתוך טעמי אי חשיבי חבירו כיון דלדינא
תרווייהו לא ס"ל כרבי, או דכיון דכל חד פליג מטעמא אחרינא בחד חשיבי, ולגבי
כל חד אמרינן הלכה כרבי מחבירו. דעת הר"א מיימון בברכת אברהם סי' ד' והובא
בכ"מ פ"ה מהלכות ק"פ ה"ב דבזה הלכה כרבי דלא חשיבי אלא כחבירו, וכן דעת
התוס' בחגיגה מ' ע"ב ד"ה שני עיי"ש. וצ"ע בזה, ועיין יומא ד' ע"ב תוס' ד"ה
מסייע.

שם

... [המשך] וגם אני ראיתי להרמב"ם ז"ל בפ"ט דשבועות כו' הלכה כרבי מחביריו.

דשביעית. [כצ"ל] ולפנינו איתא שם מחביריו וכן הביא בתיו"ט שם עיי"ש, ואמנם בביאורי מהר"י קורקוס פ"ז מהלכות שמיטה העתיק ג"כ בלשון הרמב"ם מחביריו עיי"ש, ועיין במלאכת שלמה לר"ש עדני בשביעית שם שהביא נוסחא אחרת לגמרי בדברי הרמב"ם אלו עיי"ש, ועיין ג"כ בשאלות פרשת וזאת הברכה שאילתא קס"ט עיי"ש היטב.

סימן רל"ח

...הלכה כרבי מחביריו ולא מחביריו כו' הרי מצינו להרא"ש ז"ל שכתב בפירושו להלק"ט של הרי"ף הלכות ציצית דף פ"ה א' דקיי"ל הלכה (כר"י) [כרבי] מחביריו ולא מרבו כצ"ל.

שם

... [המשך] שהרי המרדכי בפרק אלו מגלחין בשם ראבי"ה דאין הלכה כר' במקום אביו, ואילו בהגהות המרדכי על כתובות תקמ"ח ע"ב כתב בשם ראבי"ה גופא דהלכה כר' אף גג אביו כו'.
עיי' מש"כ עיי' הר"ב חק"ל יו"ד ח"ג סי' ק"כ עיי"ש.

שם

... [המשך] ואכתי פש גבן למיהב טעמא אמאי פסקו הרי"ף והרא"ש כרבי במקום רשב"ג וכו'.
עיי' בכפתור ופרח פרק חמישי שעמד בזה ועיי"ש, ועיי' בבעל העיטור אות ק' קיום עיי"ש היטב, ובתשב"ץ ח"א סי' כ"א.

שם

... [המשך] יצא מן הכלל ללמד, כיון שהגאון כתב בהדיא דאין הלכה כרבי במקום רשב"ג אביו, ואחריו נמשכו הרי"ף והרא"ש והרמב"ם והר"ן והריטב"א וכו'.

עיי' מש"כ הרב פ"מ בתום לירושלמי ריש פ"ד דתרומות עיי"ש.
הוספה לכלל ההא.

הלכה כר"א המודעי נגד ר' יוסי ורבי, כ"כ בתשובות הגאונים זכרון לראשונים

ס' שני' עיי'ש, ובי' הרמ'ה בסנהדרין כ"ב ע"א עיי'ש, ובלתי ספק מקורו מדברי הגאונים שם.

כללי הוא"ו סימן רנ"ה

וליטעמיך לא שייך למימר וכו' אלא היכא דבההיא תירוצא דמקשה למקשה מתרצא למורשה בהכי.
מתרצא למוקשה כצ"ל.

סימן רנ"ו

ותנא מייתי לה מהכא.
לדעת ר"ת ז"ל כל היכא דקאמר הכי הילכתא הכי כמש"כ התוס' בפ"ב דביצה י"ז ע"ב בד"ה אמר רבא עיי'ש, ובשאר ראשונים שם.

סימן רנ"ח

וי"ו בלישנא דעלמא כ"ע מודו דלאוסופי אתי ולא לחלק וכו'.
עיי' כמש"כ הרא"ש פרק האשה שנפל סוף ס"ג לחלק בין היכא דקאמר ואליבא דר"פ, להיכא דקאמר אליבא בלא ואו עיי'ש, ובמש"כ באס"ז ע"ט ע"א עיי'ש.

כללי החית, סימן רע"ח

חמשה מקראות שאין להם הכרע, היינו מתוך הכתב, אבל מכי אתי עזרא ואפסקינהו יש להם הכרע כ"כ מוהר"ש אלגזי וכו', ולכאורה קשה וכו' משוקדים אף דאפסקיה עזרא וכו', כיון דיש טעם אתנחתא על מלת גביעים כו'.
עיי' מש"כ על זה הרב מהרד"פ בחסדי דוד פ"ו דמנחות עיי'ש.

סימן רפ"ב

חזקה שליה עושה שליחותו דלא מהני לקולא, היינו כשהמשלח שולחו, אבל אם השליח פתח לומר שהוא רוצה לעשות אמרינן וכו'.
עיי' לקמן ח"ב סימן רמ"ח, ובמה שכתבתי על הגליון שם, ובמש"כ שם בשם המקנה עיי' בסוגיא דעירובין דף ל"א ע"ב ובתוס' שם ד"ה וליחוש וכו', ושם לקמן ל"ב ע"א עיי'ש, ושוב מצאתי שכבר העיר על החילוק שבין שלוחו לחבירו בתשו' חות יאיר ס' קס"ו בשם אחד מן הגדולים לענין אחר עיי'ש, ולא נזכר שם דגמרא ערובה היא.

כללי המית, סימן רצ"ב

טעמא דבית שמאי אתי לאשמועינן, לפעמים לא פריך הכי משום דמצינן למימר דאתי לאשמועינן דאי משכחת תנא דאמר הכי ב"ש היא כו', אמנם בשמ"ק וכו' ואע"ג דלית הילכתא כוותייהו כדאי הן לפרש דבריהם. ועיין רש"ל ורש"א עירובין דף ע"ב ע"ב על תוס' ד"ה אבל, ודברי הרש"א נראין מוכרחין ממאי דקאמר התם לעיל עמוד א' א"ר אר"נ אף במסיפם מחלוקת עירש"ה, ועיין באר יעקב בכללי סי' ל"ח מה שהאריך בענין זה.

כללי היור, סימן רצ"ה

יש כח ביד חכמים לעקר דבר מן התורה וכו', אבל דבר שהתירו מפורש בתורה אין כח ביד חכמים לאסור. וכן מבואר בתשו' ר"י מלאמאש צד כ' עיי"ש.

שם

... [המשך] (בסוף הדיבור).

ועיין זכחים ע"ד ע"א בתוס' ד"ה רב דאמר, ועיין פ"ק דיומא י"ג ע"ב בתוס' ד"ה ה"ר עומד עירש"ה. ועיין שם בפסגות י"ד ע"א במאי דפריך ומי גזר ר"י וכו' עירש"ה, ועיין מה שהאריך בזה הרב באר יעקב יו"ד סי' קצ"ו.

סימן רצ"ז

ידע אמורא רישא דברייתא ולא ידע סיפא הוא תימה לומר כן כו', אך בפ"ק דע"ז י' א וכו', וכן מצאתי להרשב"א לשבת כא ע"ד.

דף מ"ח א [כצ"ל], וכן כתב הרמב"ן בחולין דף ע"ד ע"א עיי"ש.

כללי הכת, סימן ש"א

... כל מקום שאמר ר"י אימתי ובמה אינו אלא לפרש דברי חכמים כו' ועיין ביבין שמועה וכו' כלומר דשם נאמר בשם התוס' דכמה זימנין כו'. דבמה כצ"ל.

סימן ש"ב

כל מקום שאמר רבי יהודה אימתי ובמה אינו אלא לפרש כו', במחלוקת היא שנויה דלדעת הרי"ף כו' בברייתא היא. והכריתות כו' איתא לזה הכלל בין במשנה בין בברייתא כו'.

ועיין בריטב"א ריש מגילה ב' ע"א בד"ה אמר ר' יהודא וכו' וע"ש היטב
ובמש"כ בכה"ר שם, ועיין עוד בזה בתוס' ר"ד שם במהדורא קמא ועייש"ה.

סימן ג"ש

כל כולל לשונו ב' משמעות, יש כל שהוא כולל כל הדבר וכו', ויש שמשמעותו
מקצת הדבר וכו'.

ועיין בתשו' הרשב"א ח"א סוף סי' תק"צ עייש"ה, ועיין במש"כ הלח"מ בפ"ב
מהלכות ק"פ ה"ו, ועיין ריש פ"ק דבמורות ג' ע"א ובתוס' שם עייש"ה.

שם

... [המשך] כ"כ הר"ן בחי' לסנהדרין דף ל, ב.

ע"ח ע"א בצ"ל.

סימן ש"ז

... כל מקום ששנה רשב"ג במשגתינו הלכה כמותו חוץ כו', ותו דאין למדין מן
הכללות לא יאמר כי אם בדברי התנאים כו' שתמצא באות האלה.

סי' כ"ג.

סימן אי"ש

כל מקום שאמר רבי יהודה אימתי אינו אלא לפרש דברי חכמים דוקא נקט ר"י
וכו', הא תנא אחרינא לא וכו' לא בא לשלול דלא יתכן בשום תנא אחד שבא לפרש
וכו' שהרי מצינו כו'.

ועיין ג"כ בפ"ק דמנחות ח' ע"א עייש"ה, ובזכרים פ"ח ע"א.

שם

... [המשך] ומכאן תשובה למה שתמה בעל הדרישה בת"מ סי' (רלה).

רל"א בצ"ל.

שם

... [המשך] דעל רבי יהודה דוקא איתיה להך כללא כו'.

עיין ג"כ בתוי"ט פ"ה דבב"ב משנה י"א ובמה שכתב עליו בקול הרמ"ז שם
עייש"ה, ועיין עירובין פ"ז מ"ו ובתוס' יו"ט שם, ועיין במתני' דמנחות דף מ"ט ע"א
ובפיה"מ להרמב"ם שם, ובחיבורו הלכות תמידין ומוספין פ"א ה"ב, ועיין בס'

בריתות לשון למודים שער ב' סי' כ"א, ושי"ג סי' ל"ו דמשמע להדיא דגם בשאר תנאי אמרינן הכי עיי"ש.

סימן שכ"ג

כל דין כו' (בסופו) וגמגומי קאי מגמגם.
וגמגומי קא מגמגם כצ"ל.

סימן שכ"ד

... כתנאי. משמע דאמוראי לא הוא.
הוה שמיט להו כצ"ל.

סימן של"א

כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון. לא אמרינן אלא בתקנות התנאים, אבל האמוראים אין כח בידם לתקן כעין דאורייתא וכו'.
ועיין בתשו' מהר"י מינץ סי' ט', והביאו הר"ב כנה"ג בכללים נפרדים סי' ל"ו עיי"ש, ועיין בר"ן ריש פרק לולב הגזול דרך בדרך כלל תקנו כעין דאורייתא אבל לא בפרטים עיי"ש.

סימן של"ו

"כולם", וכן "וכל" שייך לומר אף על שנים, וכו'.
ועיין במתני' דנדה דף נ"ג ע"ב, ועיין בחי' הרשב"א מגילה ד' ע"ב בד"ה אלא כל הנדחה עיי"ש, ובב"ב דף מ"א ע"ב וברשב"ם שם ד"ה וכולן בשטר עיי"ש, ועיין יבמות כ"א ע"ב כל שבנקבה ערוה עיי"ש, ובקדושין ל' ע"ב כל מצות האב על הבן כו', והיינו מצות כיבוד ומורא כפירש"י שם עיי"ש.

שם

... המשך שוב מצאתי למוהריק"א וכו', שבכר קדמוני בזה הכלל, וכתב דז"ל מדברי התוס' וכו' נראה דעל שנים בלבד שייך לומר וכולן.
עיי' בדרך המלך הלכות יסודי התורה פ"ו ה"ט.

שם

... [המשך] ויליף לה מהא דכתבו התוס' בפ"ק דכתובות ריש דף ז'.
ח' כצ"ל.

... [המשך] אלא שמצאתי גם להרמב"ן ז"ל בספר הזכות סוף פ' ב' דמכות וכו'.
וב"ב בחידושי למכות י"א ע"א עיי"ש.

שם

... ואני בעניי לא ידענא איך יקיימו הנך רבונא תא [דס"ל דלא שייך לשון כולם על שנים] כל המקראות הללו שהבאתי.
עיי' מש"כ הרב חיד"א בקונטרס עין זוכר אות כ' סי' ה', ועיי' להרב חקרי לב חו"מ ח"א סי' קכ"א עיי"ש.

סימן של"ח

כולה נזיקין חדא מסכתא היא כו', ומיהו אמרו בבבא דנזיקין דכולהו חדא מסכתא בינהו כו'.
ועיי' בויקרא רבה פרשה י"ט, ובמדרש שמואל פרשה ה' עיי"ש.

סימן שמו"ה

כל שהוא מצינו בהרבה מקומות שיש לו שיעור.
ועיי' ירושלמי פרק כלל גדול ה"ב, ובא"י הלכות שבת סי' נ"ה ובקה"ע שם עיי"ש, ועיי' ירושלמי פ"ד דתרומות סוף הלכה ב' עיי"ש.

כללי הלמד, סימן שמו"ו

לעבור עליו בשני לאוין כו'. והלכה היא כידוע שאם בא במזיד על דודתו חייב מיתה אם יש עדים והתראה וכו', וכיון שכן אין חיוב מלקות על לאו ידידה וכו'.
עיי' מכות דף י"ג ע"א דמפורש במשנה דמני לה בין הלוקין, גם הוא נגד מקרא מלא בתורה דאין בדודתו אלא כרת ולא מיתה, וכבר הרגישו בזה כמה אחרונים.

שם

... [המשך] הרי בהדיא דבלאו לא תגזול גופיה דניתק לעשה הוא ולא לקי עליה, כתבו התוס' גופייהו דעובר עליו בשני לאוין, הפך דבריהם דאיותו נשך.
כן הוקשו הרבה מהאחרונים ז"ל, אבל לדעתי פשוט דלק"מ דהתוס' למעמיהו אזלי דס"ל דכובש ש"ש לוקה, הרי דס"ל דלאו שניתן לתשלומין לוקין עליו כיון

שלא ניתק לעשה, ומה"ט אפילו בריבית ואונאה ס"ל דלוקה, משום דס"ל דלא חשיבי ניתק לעשה כמש"כ רש"א על דברי התוס' שם עיי"ש, ועיין מש"כ הרב שעה"מ בפ"א מהלכות חו"מ ה"ג עיי"ש, וא"כ כ"ש בלאו דלא תחמוד ס"ל דלוקה, ועיין השגת הראב"ד פ"א מהלכות גזלה ה"ט ובמ"ש הה"מ שם, וא"כ לק"מ דדוקא כאן דלא לקי כלל דמשום מה הצד דריבית ואונאה ליכא מלקות דאין עונשין מן הדין ולא דלא תגזול ניתק לעשה, והילכך לא מוקמינן לעבור עליו בתרי לאוי, משא"כ שם דכי מוקמינן לא תחמוד אגזל לקי שפיר משום לא תחמוד דלא ניתק לעשה שפיר מוקמינן ליה לעבור בתרי לאוי.

שם

... אמנם לפי האמת ליתא וקושטא.

וקושטא דמילתא וכו' כצ"ל.

שם

... [המשך] כו' כיון שכן אודא היסוד אשר בנה עליה האי כללא הרב מוהריק"א [דלא אמרינן לעבור עליו ב' לאוין אלא היכא דלקי].
אבל הדבר מבואר בש"מ בכ"כ קי"כ ע"כ בשם תוס' הרא"ש דמבואר דס"ל דלא מוקמינן לעבור בשני לאוין אלא היכא דאיכא מלקות עיי"ש.

סימן שס"ג

לפני עור לא תתן מכשול, דלא אמרינן רק בדקאי בתרי עברי דנהרא, לאו דוקא בכי האי גוונא שאינו יכול ליקח בעצמו בשום אופן אלא כל שאין האיסור מזומן לפניו כו' כ"כ הפר"ח בא"ח סימן תצ"ו בכללי מנהגי איסור כלל כ"ג וכו', וכן מצאתי עוד בספר דרך הקדש.

ליתא שם חילוק זה של הפר"ח, אלא מחלק בין כשאמר לו להביא והוא מביא ע"פ דיבורו, להביא שמביא לו מעצמו עיי"ש.

סימן שס"ד

לפני עור לא תתן מכשול, שייך לאומרו אף במידי דלית ביה איסורא רק מדרבנן.

עיין בהרא"ש ובריטב"א ריש פ"ק דמ"ק וברמב"ן בחי' בע"ז שם, ובריטב"א שם, ובחגיגה ד"ח ע"א בתוס' ד"ה חולו ש"מ. ואישתמיטתיה כל זה להרב המחבר ז"ל, ועיין במ"ל בפ"ד מהלכות מלוה ה"ו, ועיין בתשו' הרדב"ז חלק ד' סי' רנ"ח

עיינ'ש היטב, ועיין עירובין ע"ה ע"א ובפירש"י שם בד"ה אסור לעשות עיינ'ש היטב, ולעיל ע"ד ע"ב בתוס' ד"ה מבוי וברש"א שם.

סימן שס"ה

לפני עור לא תתן מכשול וכו', אבל היכא שאתה מגיח לצדוקים לעשות לנו מלאכה בי"ט, הרי המלאכה הוא גוף האיסור, ודאי ואפילו בלא קאי בב' עברי דגהרא אסור וכו'.

עיין באס"ז ב"מ ד"י ע"ב בשם הריטב"א דמבואר דלא ס"ל הכי עיינ'ש, ועיין במש"כ בזה הר"י נאגאר בלמודי ד' סי' נ"ד.

סימן שס"ז

לפני עור לא תתן מכשול דקעבר מי שמושיט כוס יין לנזיר וכו', נסתפקו בלמוד הישיבה היכא שהנזיר לא שתה אותו כוס וכו' אי קעבר המושיט וכו', מכח הסברא אמרתי דמ"מ קעבר המושיט, והבאתי ראיה נכונה לדברי מפרק אלו מגלחין י"ז א' דאיתא התם דאמתא די רבי כו'.

אבל מדברי החינוך פ' קדושים סי' רל"ב מתבאר דס"ל איפכא מדכתב שם דאין לוקין על לאו דלפני עור משום דהו"ל לאו שאין בו מעשה עיינ'ש, ואם איתא דעובר מיד בנתינת המכשול א"כ מעשה גמורה יש כאן בנתינת כוס יין לנזיר או אבר מן החי לב"נ או מבה לבנו גדול וכל כיוצא"ב, ועיין ביד דוד במו"ק שם במש"כ לדחות רא"י זו של המחבר, אבל דבריו דחוקים ומדברי הרמב"ם פ"ו מהלכות מומרים ה"ט משמע דמה"ת הוא עיינ'ש, ועיין במ"ל פ"ד מהלכות מלוה עירש"ה, מיהו מלשון הרמב"ם פ"ו מהלכות ת"ת וטור ושו"ע יו"ד סי' של"ד שכתבו המכשיל את העור עייש משמע שאינו עובר אלא כשהכשילו, דאל"כ היל"ל הנותן מכשול לפני עור, אלא דזה ודאי קשה מסוגיא דמו"ק שם דעב"פ מבואר שם דחייב נידוי מיד בשעת נתינת המכשול וזה מוכרח אפילו לפמש"כ הרב יד דוד שם, ונראה דלזה הוא שכוון הראב"ד ז"ל בהשגתו שם ודלא כמו שהבינו מרן בכ"מ והמגדל עוז שם בכוונתו שבא לסייע להרמב"ם עירש"ה, וע"כ צ"ל דאין לשון הרמב"ם וטור ושו"ע מדוקדק בזה, וכן מוכרח ע"כ לומר בלשון הרמב"ם פ"ו מהלכות רוצח הי"ד כדמתבאר מלשון הרמב"ם גופא שם עירש"ה, ונראה דלזה לא כתב הראב"ד בלשון השגה כדרכו.

סימן שס"ט

למאי דקאמר ר"פ. לא ש"מ דלא ס"ל כו', וכן נראה מדברי הרמ"ה כו' מדקאמר לדברי רבי יהודה מכלל דלדידית לא ס"ל.

עיון ברי"ף פרק הכונס בסוגיא דטמון, ובר"ן פרק גיד הנשה גבי בשר שנתעלם
מז העין, ועיון בתוס' ושאר ראשונים בחולין דף י"א ע"ב, ובחידושי הרשב"א
חולין דף צ"ה, ובמלחמות להרמב"ן שם עייש"ה, ועיון שבת פ' ע"א, וק' ע"א.
ובעירובין צ"ח ע"ב דאמר רבא תוך שלשה לרבנן וכו', ומ"מ קי"ל הכי ועיי"ש.

שם

... אכן בספרו.

בספר המכריע כצ"ל.

סימן שע"א

לאו הבא מכלל עשה עשה. לא אמרינן אלא היכא שהוציאו הכתוב בלשון עשה
ממש, ולא הוזכר בכתוב לאו כלל, אבל היכא שהוציאו הכתוב בלשון לאו כגון
ושמרת את החוקה הזאת וכו' או הוי ל"ת.

ועיון יותר חידוש בזה בתוס' יו"ט פ"ז דבכורות מ"ג עיי"ש היטב וצ"ע בזה,
ועיון מש"כ הר"ב חק נתן בבכורות מ"ג ע"ב עייש"ה, ועיון בסה"מ להרמב"ם
שורש שמוני ובהשגות הרמב"ן שם דלפי הנראה נחלקו בסברא זו של התוס' יו"ט,
והרמב"ן לא ס"ל הכי עיי"ש היטב. ועיון יבמות דף י"א ע"א בפירש"י ד"ה בעשה,
ובשאר ראשונים שם דמשם נתבאר דלא בסברת התוס' יו"ט, וגם לכאורה דלא
בהרדב"ן ועיי"ש היטב. ועיי מש"כ הר"ב"א שם, ועיון עוד יבמות נ"ו ע"ב
עייש"ה, ועיון ירושלמי פ"ב דמע"ש ה"א ובפרק בתרא דיומא ה"א דמשם מוכח
להדיא דלא כהתוס' יו"ט והרדב"ן עייש"ה, ועיון בסה"מ להרמב"ם שורש ח'
ובאחרונים שם, ועיון בירושלמי פרק ארבע מיתות ה"י עייש"ה, ובמש"כ בחיבורי
על מגילת המצות לרס"ג לאוין רנ"ב.

סימן שע"ב

לאו הבא מכלל עשה וכו' אי נדחה מפני עשה או לא וכו' הרי דלא אתי עשה
גמור ודחי עשה דבעולה שהוא לאו הבא מכלל עשה, וכן נראה מדברי הרשב"א וכו'.
וכן מבואר בהדיא בדברי הרשב"א בקונטרס אחרון ליבמות ה' ע"ב שנדפס סוף
המדה גנוזה עיי"ש.

שם

... וכי מטא מר להאי כללו.

כללא כצ"ל.

שם

... שותא דינוקא בשו.

בשוקא כצ"ל.

שם

... אשר אני אחזה לי דהא דאמרינן בכולי תלמודא לאו הבא מכלל עשה, הוא מדאפקיה קרא את הלאו בעשה דלא כשאר לאוין שבתורה, שמע מינה דהעיקר הוא משום קיום העשה וכו'.

דבריו תמוהים דלאו הבא מכלל עשה אינו רוצה לומר מכלל עשה ממש, אלא מכלל לשון עשה קאמרינן, אף שאינו עשה כלל, וכמו מצרי ואדומי דכתיב דור שלישי יבא להם בקהל, ואמרינן הא דור שני וראשון אסורין, והו"ל לאו הבמכ"ע אע"ג דאין בדור שלישי עשה כלל, ואינו אלא רשות וכיו"ב הרבה, ועיין מש"כ הרמב"ן בהשגותיו לשה"מ שורש ששי עיי"ש.

שם

... לפ"מ דכייל לן הריטב"א ז"ל בפ"ב דב"מ, דהא דלא אתי עשה ודחי ל"ת.
ועשה כו' כצ"ל.

שם

... ההיא דפרק תמיד נשחט הוי תיובתיה דבהדיא פריך תלמודא התם מאי אולמיה דהאי עשה מהאי עשה אע"ג דעשה דהשלמה הוי לאו הבמכ"ע, משמע בהדיא דהוי כעשה גמור דאינו נדחה מפני עשה אחר.
עיין מש"כ בזה הרב הקרי לב האה"ע סי' ס"ו ס"ז ס"ח, והרב מחנה ראובן בחי' לסוגיא דפסחים שם עיי"ש.

סימן שע"ד

לשון אחד מצינו בגמרא על כוונות מתחלפות וכו' וכ"כ בספר הצבא מדה א'.
בי' [כצ"ל] וכו'.
וכבר קדמוהו בזה הגר"ש בספר כריתות בלשון למודים ש"ג סי' קי"ז.
ויותר מזה ביאר שם לעיל שער בי' סי' ה' עיי"ש.

שם

[המשך] וכ"כ עוד הריטב"א בחי' כתבות, דף נז, ג.
ועיין עוד בחי' הריטב"א מכות דף ז' ע"ב, ובחולין דף קל"ו ע"א, ובט"ז דף
ע"א ע"א עיי"ש.

שם

[המשך] ומעתה יש לתמוה על הכנה"ג שברוב בקיאותו לא הזכיר מכל זה
כלום.

ואני מוסיף עוד שגם בדברי הראשונים ז"ל נמצא כיוצא בזה, שכ"כ גם בכ"מ
הלכות עדות על דעת הרמב"ם ז"ל, בענין חבר צריך התראה, וגם הריטב"א ז"ל
פ"ק דמגילה כ"ב, בשם רבו הרא"ה ז"ל ע"ד הרי"ף ז"ל שם עיי"ש.

סימן שע"ז

... לאו שיש בו עשה. לתקן הלאו כופין כו' כי היכי דכופין העשה.
אעשה גרידא כצ"ל.

סימן שע"ח

לאוין שאין לוקין עליהן הם קלים מהלאוין שיש בהם מלקות וכו'.
ועיין בפרק בתרא דיומא דף פ"ה סוף ע"ב דמבואר להדיא דלאוין שאין לוקין
עליהן לא חמירי מעשה עיי"ש, ועיין פמ"ג או"ח בפתחה כוללת ח"א סי' ז' ששם
נשתבשו הדברים.

סימן שפ"ב

לא זו אף זו שכתבו התוס' ריש האיש מקדש, דבשתי תיבות לא אמרינן ליה,
היינו בשתי תיבות סמוכות וכו'.
ועיין ג"כ במעילה דף ה' ע"א בתוס' ד"ה שקיבלו, ועיין בספר כריתות לשון
למודים שער ג' סי' כ"ט שדבריו צע"ג לכאורה דהא מסוגיא דמעילה איפכא מוכח
ובמש"כ התוס' שם ועיי"ש, ועיין שבת כ"ט ע"ב ובפירש"י שם ד"ה וקתני קטנים
וכו' עיי"ש.

סימן שפ"ג

לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד, דקיי"ל דאין לוקין עליו וכו'.
ועיין בזה כלל מחודש להרב דברי אמת קונטרס ששי דף ע"ט ע"ב דלא

אמרינן דלאו הניתן לאזהרת מיתת ב"ד אין לוקין אלא כשהיוב מיתה באותו השם עצמו שאנו רוצים לחייב עליו מלקות, אבל כשהיוב מיתה אינו אלא על שם אחר שפיר לוקין על איסור משם אחר אף שנכלל באותו הלאו עצמו עיי"ש בדבריו.

סימן שפ"ה

לישנא בתרא, לא מיקרי אלא כשמביא הש"ס לישנא קמא בסתם והלשון השני בלשון א"ד, אבל היכא ששניהם מביא הגמרא א"ד וא"ד לא נקרא לישנא בתרא, ובשל סופרים הלך אחר המיקל וכו'.

עין בכללי גמ' פשוט למהר"ם בן חביב כלל שביעי עירש"ה.

ועיין בתורת הבית הארוך להרשב"א בית ששי שער רביעי, ובחידושי הרשב"א והריטב"א והר"ן בחולין דף ק"ו ע"ב דמבואר שחולקים בזה על רבינו יונה ז"ל עיי"ש. ועיין ברא"ש פרק ערבי פסחים סוף סי' ל"ד דמבואר שם בהדיא כספרת הר"ב צרור החיים עיי"ש, וכן כתב שם הרי"ף, ועיין מש"כ הרב קרבן נתנאל שם. ועיין ג"כ במש"כ הרא"ש בב"ק פרק המניח סי' י"א עירש"ה, ועיין בתובות נ"ד ע"א אמר רחבא וכו' ר"ב מתני בוי' ועיי"ש בפוסקים, ועיין בספר מקח וממכר לרה"ג שער שביעי, ועיין עירובין כ"ד ע"א בהא דאמרי' ור"י מדיפתי מתני לי' וכו' ובפוסקים שם, ועיין עוד שם דף כ"ה ע"א וברא"ש שם סי' ד' ובהגה שם עירש"ה, ובב"ב דף י' ע"א ובחי' הר"ן ושיטה מקובצת שם עירש"ה.

סימן שצ"א

לאו שבכללות אין לוקין עליו לא אשכחן בעלמא מאן דפליג עליה וכו' כ"כ הכ"מ וכו', ובודאי שיחתו זאת צריכה לימוד, דהא מחלוקת אב"י ורבא היא וכו', שוב נדפס ס' דינא דחיי מהכנה"ג על הסמ"ג, ומצאתי אליו וכו' שכוונת הרב ז"ל לומר דלא מצינו תנא שיחלוק ויאמר דלוקין. ותמהני על רוב בקיאותו דאישתמיט מיניה ברייתא ערוכה וכו'.

ועיין ג"כ בפסחים דף מ"א בפירש"י ד"ה יכול יהא מותר וכו', דמבואר דס"ל ג"כ דאיכא בזה פלוגתא דתנאי עיי"ש.

סימן שצ"ב

לאו שבכללות לא מיקרי אלא כעין לאו דלא תאכלו על הדם, דמשמע מיניה ענינים הרבה מובדלים זמ"ז בידוע, אבל היכא דהלאו אינו כולל אלא ענין אחד, כגון לאו שבקללה אע"פ שיוצא ממנו איסור לגופין מחולקים, לא שייך ביה לאו שבכללות וכו'.

כן מבואר בתוס' מכות י"ח סוף ע"א בר"ה ולילקי, ועיין בראב"ן סי' ל"ד עייש"ה, ובתוס' רי"ד פסחים פרק כל שעה דמ"א, ובכ"מ פ"א מהל' גירושין ה"ד, ובפ"א מהלכות ע"ז ה"א, ובהשגות הראב"ד פ"ג ה"ט מהלכות ע"ז, ועיין בפמ"ג פתיחה כוללת לאר"ה ח"א סי' ל"ז עייש"ה, ובסנהדרין ס"ג ע"א בתוס' ד"ה על כולם עיי"ש, וביר רמה להרמ"ה ז"ל שם ריש ע"ב עיי"ש, ועיין במש"כ הר"ן על הרי"ף פ"ב דמו"ק דקרא דאת חג המצות תשמור, דקאי על מלאכת חוה"מ הו"ל לאו שבכללות עיי"ש בדבריו, והוא תמוה מוכח ואינו מוכן מאי שנא מלאו דמלאכת יו"ט עיי"ש, וצ"ע.

סימן ת"ה

לימא כתנאי.

אשכחן האי לישנא גם היכא דקאי במסקנא הכי כמש"כ התוס' כנזיר ב' ע"ב ד"ה לימא, וכ"ט ע"ב ד"ה לימא הני תנאי כהני עיי"ש, וכ"כ הרי"ח בסוף עירובין עיי"ש היטב, וכן הוא בסוגיא דפרק בתרא דבכורות ג"ה ע"א, ועיין ברש"א ובהגהות הכ"ח שם שדבריהם תמוהים, ועיין ג"כ בכללי הגמרא למרן הב"י ד"י ע"א שהביא ג"כ דברי התוס' דנזיר, ועיין מה שכתבתי בזה בחיבורי על ... סימן תשל"א.

הוספה על כלל הלמד.

לא קשיא. כל היכא דקאמר הך לישנא משמע דלית הילכתא הכי כ"כ בתש"ו שאנת אריה החדשות סי' ט"ז, והוכיח כן מפוגיא דפרק הגוזל קמא ק"ו ע"א עיי"ש היטב, והוא כלל חדש מאוד וצ"ע. עוד הוספה.

לא זזו משם, עיין ב"ב פרק יש נוחלין ק"ו ע"ב ובנמ"י ובש"מ שם, ובתש"ו הרמ"א סי' ס"ב עייש"ה.

כללי המם, סימן ת"ז

... מאן חכמים ר' פלוני כו'. מדברי הרב חות יאיר בכלליו דף צ"ב א' שדעת. שדעתו וכו' כצ"ל.

סימן ת"ז

מתניתין דלא כי האי תנא, כל היכא דקאמר הכי קאי במסקנא. עיין בפ"ק דמכות ג' ע"א דקאמר כמאן דלא כר"ע וכו', ולא קאי הכי במסקנא אע"ג דלא קאמר לימא עיי"ש.

פימן ת"ח

מוחלפת השיטה וכו', דאורחא הוא דההיא דמייתי למפרך מינה הוא דמחליף.
 עיין ברכות מ"ט ע"ב בתוס' בד"ה ר"מ ובמרש"א שם, ובתוס' רבינו יהודה שם
 עיי"ש, ועיין בכללי הרב באר יעקב סי' מ"ט.

פימן ת"ט

מדשקיל וטרי אליבא דפלוני ש"מ דכוותיה ס"ל וכו' ברם חזי הוית להרא"ש
 שדחה דברי הרי"ף, ואמר דהא דר"פ אינה ראייה כל כך לפי שדרך אמוראי בתראי
 לפרש דברי הראשונים ואע"ג דלא ס"ל כוותיהו וכו', ולפ"ז הדרא קושיא לדוכתה
 דשיטתיה דהרא"ש מוחלפת.
 עיין בתשו' הרא"ש כלל פ"ד סי' ג' עיי"ש"ה.

שם

... [המשך] ודי בזה להראות שלא צדק כלל הרב חוות יאיר, במה שחשב
 לחלק בין שו"ט דאמורא, שלשו"ט דסתם גמרא דליתא וכו'.
 עיין בריבב"א גיטין דף י"ז ע"ב, ולקמן כלל תקב"ג עיי"ש.

שם

... [המשך] תמיה עליו איך במלתא כדנא שיש לה שורש וענף בש"ס וכולהו
 רבוותא אסכימו עליה שבקיה לבקאותיה ובקש משכונות כו'.
 חשבונות רבים כצ"ל.

שם

... [המשך] עוד ראיתי להרב שארית יוסף בהשמטות, שהרבה להקשות גם
 הוא בהאי כללא, ולא בא לכלל ישו"ב וכו'.
 עיין במש"ב הרמב"ן במלחמות ריש פרק לולב הגזול עיי"ש"ה.

פימן ת"י

מדשקיל וטרי אליבא דפלוני ש"מ דהלכתא כוותיה. אמרינן אף כשהשו"ט
 הוא אליבא דיחיד כנגד רבים וכו'.
 וצ"ע בריש פ"ב דעירובין כ"ב ע"א ר"י ער בית פאתים, איבעיא להו בור
 ופבין קאמר וכו' עיי"ש, ואעפ"כ פסקו כל הפוסקים דלא כר"י, וכן בפ"ג דכריתות

י"ב ע"ב כמה ישהה באוכלין וכו' דברי ר"מ וחכמים אומרים וכו', איבעיא להו ר"מ לחומרא קאמר או לקולא קאמר וכו' עיי"ש, ואפ"ה פסקו כל הפוסקים כחכמים דלא כר"מ, ובפרק אלו מריפות נ"ה ע"ב חרותה בידי אדם מריפה, רשב"א אומר אף בידי כל הבריות וכו' עיי"ש דשקיל וטרי אליבא דרשב"א, וקאמר איבעיא להו רשב"א לחומרא פליג או לקולא עיי"ש, ואפ"ה כתב בב"י יו"ד סי' ל"ו דהרי"ף והרמב"ם והרא"ש וטור והרשב"א פסקו כת"ק דלא כרשב"א עיי"ש, אבל ראיתי לאוי"ז ח"א סי' תכ"ה שהביא בשם הר"ח והרי"ף שפסקו כרשב"א עיי"ש, וכן פסק הרע"ב, וכן משמע מהבה"ג עיי"ש, וכן פסק בפסיקתא זוטרותא פ' שמיני עיי"ש, ועיין בפרי חדש ובתבואות שור שם עיי"ה, ועיין בפ"ק דתמורה ט' ע"א, וברמב"ם פ"א מהלכות תמורה הי"ד, וכן בפרק כיצד מברכין מ"ב ע"ב איבעיא להו כ"ש ארישא פליגי או"ד אסיפא פליגי עיי"ש, וכן בפ"ב דביצה כ"א ע"ב איבעיא להו אליבא דב"ש האי מדורה מאן קתני לה עיי"ש, ואע"ג דהאחרונים נדחקו בזה שם לומר, דשם איכא נפק"מ גם לב"ה עיי"ש, ועיין גם בש"מ בביצה שם מ"מ הרי וכל שאר ראשונים השמיטו הנך איבעיות, וע"כ ס"ל דאינם אלא אליבא דב"ש דלא קיי"ל בוותיהו, שוב ראיתי שיש לחלק בין שקלא וטריא לאיבעיא, ועיין לעיל סי' צ"א עיי"ה.

שם

... [המשך] ובתלתא אילין הויא חזקה, דהרא"ש ז"ל נהיר וצהיר ובריר ליה היפך הרי"ף בהאי כללא [פי' דהרא"ש ס"ל דדרך אמוראים לפרש אף דלא ס"ל הכי].

אבל בתשובות הרא"ש כלל פ"ד סי' ג' מבואר בהדיא דגם הרא"ש ס"ל הך כללא דהרי"ף והרי"ף ז"ל אלא שחילק בזה, דודאי האמוראים מפרשים דברי התנאים אפילו במקום שאין הלכה כמותם, אבל אינם חלוקים בדברי מי שאין הלכה כמותו, ומביא ראיה לחילוק זה מסוגיא דשבת קל"ה ע"א עיי"ש בדבריו, ותמיהני על הרב המחבר דאשתמיטתיה דברי הרא"ש אלו, ומקור דברי הרא"ש ז"ל שם נראה ברור שהוא מדברי התוס' בפ"ק דסוכה ט' ע"א בד"ה ואם עשאה עיי"ש, וכ"כ בתוס' הרא"ש סוכה שם עיי"ש.

סימן תי"ד

משנת ר"א בן יעקב קב ונקי, הוא כלל מוסכם בש"ס.
עיון בעיטור אות ה' חוב הלכות מלוה ע"פ עיי"ש היטב, ובחידושי הרמב"ן שבעות מ"ב ע"ב.

סימן תט"ז

משנת ראב"י קב ונקי אמרינן אף בברייתא, וכן ראיתי לבה"ג דף פו, ב, דעלה דתניא בהגוזקין נב, א ראב"י אומר זו"ז ישבע והלכה כדבריו כתב הוא ז"ל ואע"ג דקתני ראב"י אומר וכו' ומשנת ראב"י קב ונקי לית הלכתא כוותיה דאין למדין הלכה מפי תלמוד וכו' אלמא משמע דאי לאו הכי הוי פסיק כוותיה אף דברייתא היא.

דבריו נפלאים מאוד בעיני דאדרבה מדברי הבה"ג אלו איפכא מוכח, דאל"כ אין שום ביאור לדבריו במש"כ דלית הילכתא כוותיה משום דאין למדין הלכה מפי תלמוד, ומה בכך הא מ"מ קיי"ל דמשנת ראב"י קב ונקי, אלא ודאי ע"כ היינו דוקא במתניתין ולא בברייתא, אלא משום דהכא קתני בהדיא בברייתא והלכה כדבריו, לזה כתב הבה"ג דמזה אין הכרע משום שאין למדים הלכה מפי התלמוד, ועוד דבהדיא כתב הבה"ג שם ועוד מדלא קתני לה לדראב"י במתניתין עיי"ש שכצ"ל ושם ט"ם עיי"ש, וכן בה"ג כת"י רומו שם, וא"כ וא"כ מבואר דס"ל דמברייתא אין ראיה משום דבברייתא לא אמרינן הך כללא דמשנת ראב"י קב ונקי, ודברי המחבר אינם אלא תימה...

שם

... [המשך] אך את זה ראיתי רע ומר, בדברי מרן שבסוף פ"ב מהל' בית הבחירה, שינה את טעמו ואמר ואע"ג דקיי"ל משנת ראב"י קו"נ, אפשר דה"מ במשנה.

עיי' בספרי דבי רב להר"ב מהרד"פ פרשת ראה פוסקא ל"ז דף רכ"ז ע"כ מש"כ על זה.

שם

... [המשך], ועוד דמשנתו קב ונקי ואפילו בברייתא ע"כ והכי נקט בפשיטות רבינו שמעון מקינון.
רבינו שמעון מקינון.

סימן תי"ז

... משנת ראב"י קב ונקי אפי' כנגד רבים.

דחא רובם ככולם ברייתות דפליגי [רבים] עליה דראב"י כצ"ל.

שם

... [המשך] כל אלו מעשים ברורים שמחזיקים הכלל הזה שהלכה כראב"י בכל מקום וכו'.

ועיין בחידושי הרמב"ן לשבועות דף מ"ב ע"ב עיי"ש היטב.

שם

... ברם אכתי לא מיתבא דעתי בדעת הרמב"ם ז"ל, יען אשכחנא לה"ה וכו' דרבינו פסק כרבנן נגד ראב"י משום דרבים נינהו וכו'.

עיין מש"כ הרב מהרש"א גאנץ בספרו מנחה טהורה למנחות ק"ו ע"ב עיי"ש.

סימן תי"ח

מילתא דאטיא בק"ו טרח וכתב לה קרא וכן ג"ש והיקישא לדעת הר"ן בריש נדרים, היינו לומר דיש ללמוד מאותה טירחא לאחמורי ביה טפי ממה שאינו כתוב להדיא וכו'.

עיין ספר כריתות בלשון למורים שער א' סוף סי' י"ד עיי"ש היטב, ועיין בדברי אמת קונטרס שמיני עיי"ש היטב, ובס' לזית חן על התורה סוף פ' תשא עיי"ש, ועיין במש"כ הריטב"א ביומא מ"ג ע"א עיי"ש היטב, ועיין פסחים י"ח ע"ב דמשם מוכח כן עיי"ש היטב, וביומא מ"ד ע"א בתוס' ד"ה מאי עיי"ש.

שם

... ודע דאף באיסורין דרבנן אי אסמיכניהו אקראי חמירי טפי כמו שתמצא להתוס' ז"ל בפ' בכל מערבין וכו'.

עיין ר"ה י"ב ע"א ד"ה תנא, ובכורות ג"ד ע"א ד"ה ושני, ובט"ז ג"ה ע"ב ד"ה בצד, ובר"ש ריש פ"ק דמעשרות ובריטב"א ריש מו"ק וברא"ש שם ובמרדכי שם, ובט"ז ג"ה ע"ב בתוס' ד"ה בצד, ושאר ראשונים שם ובביאורי הר"י קורקום הלכות ביכורים פ"ו ה"ד עיי"ש.

סימן תי"ט

מילתא דאטיא בק"ו טרח וכתב לה קרא, ה"מ כי כתיב לה בהדיא אבל בג"ש לא אמרינן הכי, שהרי זו וזו מדות הן בתורה, ומאי אולמיה דג"ש מק"ו דטרח למכתביה.

עיין בזבחים דף מ"ז ע"ב בתוס' ד"ה מה חטאת, וברף מ"ט ע"ב בד"ה קדשי, ובב"ק דף כ"ה ע"ב בד"ה ש"מ עיי"ש היטב, ועיין בחידושי רבינו יונה

על פנהדרין דף מ"א ריש ע"א, ועיין מה"ק בזבחים ט"ז ע"א שהוכיח מדברי התוס' שם ד"ה אף אני אביא, דמילתא דאתיא בק"ו טרח וכתב לה הילכתא לא אמרינן כיון דזה וזה בע"פ עיי"ש, ולכאורה כלל זה פותר כלל הקודם דלכלל הראשון אין מקום לחלק בזה די"ל דאף דלא עדיף זה מזה מ"מ שנה עליו כדי להחמיר בו יותר וצ"ע בזה, ועיין מש"כ המהרש"א על דברי התוס' קידושין ל"ד ע"ב בד"ה פד"א נילוף עיי"ש.

סימן ת"ד

...מילתא דאתיא במה הצד טרח וכתב לה כו', ומילתא דאתיא בגז"ש והיקש כתב הר"ן בריש נדרים דף ג' דטרח וכתב לה קרא, אך מדברי התוס' ריש פרק איזהו נשך סא, א ד"ה גז"ש נראה דלא ס"ל הכי כו'.
עיין בהרא"ם פ"י תשא ל"ד כ"א עיי"ש"ה ועיין חק"ל יו"ד ח"ג סי' קמ"ו ועיין שעה"מ פ"ב מהל' שחיטה ה"א ועיין חידושי רבינו יונה לפנהדרין מ"א ע"א שכתב דמילתא דאתיא בגז"ש לא אמרינן דטרח וכתב לה קרא.

סימן תכ"ג

...מעשה רב, אמרינן אף במעשה שעשו תנאים כו' ומהרא"י בהגהות שערי דורא ל"ד הוכיחו מכאן דאמרינן מעשה רב אפילו ביחיד אצל רבים, וליתא לפי דעתי וכו'.

ועיין בכפתור ופרח פרק כ"ד דף ע"ה ע"ב בד"ה נמצא עיי"ש היטב, ועיין מש"כ הרב המחבר בחלק שני סי' ט' עיי"ש"ה בכללי שני התלמודים.

סימן תכ"ד

מעשה רב. דלא אמרינן אלא כשהעושה מעשה הוא אמורא אחר שאינו חולק באותו הדין אבל אם החולק עצמו הוא דעבד עובדא כשמעתיה לא אמרינן מעשה רב כ"כ הריטב"א בחידושו לכתובות דף לו ע"ג.
נמ ע"ב כצ"ל.

שם

וכן כתב עוד ה"ה בפ"י מהל' איס"ב ה"ד, דאין אומרים מעשה רב במי שמחמיר לפי דעתו, איברא שכתב שם שהרשב"א חולק על זה וכו'.
עיין שבת מ"ט ע"ב בתוס' ד"ה אבא שלחא עיי"ש"ה, וברמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן שם, ועיין ג"כ ברי"ף ורא"ש שם עיי"ש"ה, ועיין ברא"ש פ"ב דסוכה סי' ה' עיי"ש"ה.

סימן ת"ל

...מגלן כו'. ודלא כהליכות עולם שכתב בפשיטות בש"ב פ"א דכל מגלן ומנה"מ שייך בדברים שיש להם עיקר מה"ת, ואף שדבריו הם לקוחים מהרמב"ן וכו'.

וכן כתב הר"ן בסנהדרין פ"א ע"ב בדרכנו לא שייך לומר מנא לן עיי"ש.

סימן תל"ג

מחלוקת ואח"כ סתם וכו' וזאת קשה מכולם דבפי"א דזבחים משנה ח' כתב, [בחזון נחום] וז"ל: בגמ' מוקי רבא לסתם מתניתין כר"ש וכו' ולפ"ז הו"ל למפסק הלכה כר"ש דהו"ל מחלוקת ואח"כ סתם דהלכה כסתם וכו' למה לא פסק הרמב"ם כר"ש כו'.

עיי' בתשובות דבר שמואל אבוהב סימן קמ"ז עיי"ש.

שם

...דהאי כללא ליתיה בסמוכין זה לזה אלא במרוחקין זה מזה ע"כ, ולי הדיוט לא נהירא דהן אמת דהגאון ר' שמשון בספר כריתות ימות עולם ש"ג סי' י' למד כן מדברי הירושלמי דפרק החולץ ודפ"ק דמגילה ע"ש.
עיי' מ"ש הר"ב פ"מ במרה"פ פ"ק דע"ז ה"י, ובפ"ג דנדה ה"א, וגם מהירושלמי לא מוכח מידי, וגם מוכח איפכא עיי"ש.

סימן תל"ד

מה לי איסור לאו מה לי איסור כרת לא אמרינן אלא באיסורי לאוין.
עיי' קדושין ו' ע"ב בתוס' ד"ה לבר מאשה, ובשאר ראשונים שם עיי"ש.

סימן תל"ה

מילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן, לא אמרו אלא בדבר חומרא וגדר וכו', לא בענין שאינו חומרא וכו' הרד"ך וכו', אבל הרב שו"ת שער אפרים חולק עליו עיי"ש סי' ס"ח.
ובסימן ע"ב.

שם

...וע"ע בשו"ת דברי יוסף ססי' מ"ג.
ועיי' בשו"ת שמן המר חלק א"ח סי' ב' עיי"ש.

סימן תל"ו

מודה ר' פלוני, אומר לפעמים ואין חולק עליו, ומאי מודה מודה לנפשיה כ"כ הריטב"א בחי' גיטין דף נ"ט ע"ג, וכן מצאתי להרשב"א ז"ל בחי' ליבמות דף צא, א. וכן כתב הרשב"א בגיטין דף פ"ג ע"א, וכ"כ הריטב"א והר"ן בחי' שם עיי"ש.

סימן תמ"ח

מאי בינייהו איכא בינייהו כך וכך, אי הוי דוקא אותן הדברים שאמר הש"ס דאיכא בינייהו, אז מצינן לאשוויי להו שאר מילי דשייך בהו ההוא טעמיה גופיה וכו', וכן מצאתי תו להר"ן בפ"ד דכתובות וכו' שכתב ודאמרינן דאיכא בינייהו הני גוונא, הא איכא בינייהו כגון שכתב וכו', אלא דתלמודא נקט מאי דאיכא בינייהו בשני שטרות.

עיי' פסחים כ"ג ע"ב בתוס' ד"ה מאי בינייהו, וברא"ש פ"ק דמו"ק סי' י"ג, ובדברי הרמב"ן ז"ל בספר תורת האדם שער ההספד דף י"ז ע"א דפוס ווארשא.

סימן ת"ן

... מה בין זה לזה כו' ואיתא שם בקידושין, [טז, ב], דכל היכא דתנא מנינא תנא ולא שייר.

עיי' מש"כ התוס' שם בד"ה והא ארבעה, ועיי' מש"כ הרב באר שבע בריש כריתות דף ב' ע"ב על פירש"י ד"ה אהבי תנא עייש"ה, ועיי' ריטב"א וחי' רבינו יונה מכות דכ"א ע"ב, ועיי' בסוגיא דנזיר דף ל"ח ע"ב, ועיי' מש"כ הר"י נאגאר בספר למודי ד' סי' קס"ד עייש"ה.

סימן תנ"ה

מאן תנא כו', ועיי' ספר דברי אמת קונטרס.
[ששי] כצ"ל.

סימן תנ"ו

מאן תנא, לא בעי תלמודא הכי עלת דסתם מתניתין, אלא היכא דלא אתא סתמא דמתני' כר"מ, כ"כ התוס' וכו', ולע"ד דבריהם תמוהים שהרי מצינו בריש אלו נערות וכו'.
וכן בירושלמי ריש פ"ב דערלה.

סימן תנ"ח

מכת מרדות. במילתא שהיא משום גדר וסייג, והמכות ההן הן כפי ראות בית דין לא בעי התראה.

עיין תשובות הרשב"א ח"ד סי' רס"ד.

שם

... [המשך]. וכן בכל אותן הדברים דאתמר בהו מכין אותו עד שתצא נפשו כו', צריכין התראה כו' וכתבו התוס' שם [סנהדרין פט, ב] דלאו מלקות של תורה הוא, אלא מכת מרדות דרבנן עד שתצא נפשו וכו', הרי דבמכת מרדות דרבנן קאמר תלמודא מאן מתרה ביה.

עיין להרב בני חייא בחי' שם מש"כ בזה בשם מהרח"א עיי"ש, אבל כפי הגראה אישתמיטתיה שם סוגיא דמכות כ' ע"ב עיי"ש ובמש"כ הריטב"א שם, ועיין בחמרא וחי' בשם המאירי בההיא דסנהדרין שם.

סימן תס"ב

ממונא מאיסורא לא ילפינן כו' אבל מאיסורא דאית ביה כרת בכל גוונא לא ילפינן.

ממונא מאיסורא דלא ילפינן, היינו דוקא במ"מ, אבל בק"ו ילפינן, כן כתבו הרשב"א והריטב"א בקדושין כ"ז ע"ב עיי"ש.

סימן תפ"ג

מיעוט רבים שנים, כל היכא דאמרינן הכי, לאו ספיקא הוא כלל, אלא כאילו נכתב שנים בפירוש. הריטב"א ז"ל בחידושי יומא ר"פ שני שעירי.

עיין בחקקי לב ח"ב סי' כ"ג שהכריח מסוגיא דבב"ב דף קע"ג סוף ע"א דחילוק יש בזה בין לשון תורה ללשון בני אדם, ודברי הריטב"א הם דוקא בלשון תורה אבל בלשון בני אדם ספיקא הוא עיי"ש, ועיין בנמוק"י בסוגיא דב"ב שם, ובמנחות דק"ז ע"א בתוס' ד"ה ודילמא נסבא וכו', ועיין ריש פרק המזכר את הבית ס"א ע"ב בתוס' ד"ה ארעתא, ובנמוק"י שם בד"ה ואי א"ל נכסי עיי"ש, ועי' ג"כ בשאר ראשונים שם.

כללי הסמך, סימן תצ"ח

סתם ואח"כ מחלוקת לא מיקרי אלא כשבמחלוקת הוזכרו שני תנאים שחולקים

זה עם זה, אבל כשלא הוזכר במשנה או בברייתא אלא חד תנא דפליג אסתמא דלעיל מיניה, נמצא ששתי המשניות הן הן המחלוקת בעצמן, והלכה כת"ק.
עיי' מש"כ על זה הר"ב חק"ל או"ח סי' ע"ז דף קמ"ט ע"א עייש"ה.

סימן תצ"ט

סתם ואח"כ מחלוקת דאמרינן אין הלכה כסתם, אין הכוונה דלעולם אין הלכה כסתם אלא לפעמים אין הלכה כסתם ולפעמים הלכה כסתם כ"כ הנמוק"י וכו'.
וכ"כ הרשב"א בתשובה ח"א סי' קי"ד, אבל מדברי הנמוק"י בפ"מ פרק הזהב על מתניתין דכמה תהא הסלע חסרה וכו', מבואר איפכא עייש"ה, וכן מבואר מדברי התוס' ריש פ"ג דבריות י"א ע"ב ד"ה דבר זה עיי"ש.

סימן ת"ק

... סתם במתני' ומחלוקת בברייתא כו' ולי המך נראה טעם אחר שהרי כתב הכריתות כלל ש"ב.
ט"ס, ובצ"ל, חלק ה' שער ב' סי' ח"ק, ויותר נראה שצ"ל פל"ל ש"ב, והוא ר"ת בלשון למודים שער ב'.

סימן תק"י

... ספוקי מספקא ליה. אמרינן גם בתנאים כו' ומכאן נתברר מה שנסתפק הרב מהריב"ל ז"ל אי אמרינן ספוקי מספקא ליה בתנאים וכו', וגם כנה"ג בכללי הגמ' וכו' הזכיר חקירת מהריב"ל ולא אמר בה ולא מידי.
ועיי' שבוטות דף כ' ע"א בתוס' ד"ה איסור מיתפוס וכו', ועיי' במש"כ בחק"ל ח"א סי' מ"ח בזה.

סימן תקי"ג

סתם במשנה ומחלוקת בברייתא הלכה כסתם, לא נאמר אלא כשהמחלוקת ביחיד עם יחיד, אבל ביחיד עם רבים לא אמרינן כ"כ מהר"י וכו', ולא גילה מאין למד לומר כן.
עיי' בהשגות הראב"ד על בעל המאור בפסחים ריש פרק אלו עוברין, ובס' ד"א קונטרס שלישי דף מ"ח ע"ד, ועיי' מש"כ הרב חק"ל או"ח סי' ע"ז דף קמ"ט ע"א עייש"ה, ועיי' רמב"ם פ"ו מהלכות עכו"ם ה"ג ובמש"כ הכ"מ שם וצ"ע. ועיי' ביד רמ"ה בב"ב בפרק המזכר את הספינה סי' מ"ז עייש"ה, ועיי' מש"כ המחבר לקמן סי' תרס"א.

שם

המשך הרי מבואר דלדעת הרמב"ם ז"ל כפי מ"ש הר"ן כל היכא דפליגי רבים על היחיד לא משגחינן על סתם מתני'.
כפי מ"ש מרן בצ"ל.

כללי העין, סימן תקי"ד

עשה לא מצינו שום עונש למי שעבר כבר עליו ולא קיימו לא עונש מלקות וכו', גם לא מכת מרדות וכו'.

עין בסדר רב עמרם גאון בסוף סדר ההגדה שכתב בשם רב נטוראי גאון, דמי שלא שתה ארבעה כוסות בפסח חייב מלקות מדרבנן ועיי"ש, והביאו ג"כ רבינו מנוח בספר המנוחה בפ"ז ה"ז מהלכות חו"מ ועיי"ש, ועין ברמב"ם פ"ב מהלכות מעשר שני ה"ז ובכ"מ שם, ובסמ"ג לאוין סי' רנ"ט ועיי"ש היטב, ועין ג"כ בתשובות הרדב"ז חלק חמישי בסימן שני אלפים קכ"ז עיי"ש היטב, ועין בחידושי הר"ן בחולין דף קל"ב ע"ב עיי"ש היטב, ועין ג"כ במאירי יבמות דף ג' ע"ב שכתב דבעבר על מצות עשה מייסרין אותו כפי ראות עיניהם של ב"ד ועיי"ש, ועין בחידושי הרשב"א ר"ה דמ"ז ע"א דכתב דבכל ביטול מצות עשה יש לאו דבל תגרע, ועין בפירש"י על התורה פרי' משפטים כ"ג י"ג וברמב"ן שם, ולדבריהם נראה ודאי דעובר על מ"ע יש בו מכת מרדות כדין עובר על לאו שאין בו מלקות וצ"ע, ועין בסמ"ג או"ח באשל אברהם סי' קל"ה ס"ק ז', ועין ג"כ בתשובות הגאונים הישנות דפוס קושטנטינא סי' שי"ד והביאה במגילת ספר לאוין ס"ט דמ"ז ע"ב עיי"ש, ועין ג"כ במזרחי פרי' יתרו כ' א' עיי"ש, ועין בתשובת רב עמרם גאון שבשערי צדק ח"א שער ה' סי' י"א עיי"ש, ועין סנהדרין י"ח ריש ע"ב וברמ"ה ור"ן שם וברמב"ם פופ"ד מכלי המקדש וספ"ז מהלכות סנהדרין.

שם

... [המשך], דוקא קודם שיעבור על העשה הוא דמכין אותו כדי שיקיימו בו. ועל עשה גמור אחר שעבר עליו הוא דקמיירי כמו שתמצא לשו"ת פנים מאירות וכו'.

ועין רא"ם פ' יתרו כ' א' עיי"ש, והמחבר כאן אשתמיטתיה כל דבריו שם דנראה שם דעתו נוטה לומר דאיכא עונש בעובר על עשה עיי"ש, וכן מפורש בתשובות הגאונים חמדה גנוזה סי' כ' ועין בריטב"א ריש מו"ק ג' ע"ב עיי"ש היטב.

שם

...ובו מתבאר כו'.

וכן מתבאר ממה שפיים שם בצ"ל.

סימן תקמ"ז

עשה הוא קל מל"ת כן מוכח בהדיא בפ"ק דיבמות וכו', ולפ"ז פליאה דעת ממני איך כתב הרמב"ן בפ' יתרו גבי זכור ושמור, שמ"ע גדולה ממצות ל"ת. ועיין בספר מאמר השכל המיוחס להראב"ן דבור ראשון מצוה י"ג עייש"ה, ועיין בספר יסוד מורא להר"א אבן עזרא שער שביעי דפוס פראג דף כ"ט ע"ב עייש"ה.

סימן תקמ"ז

...עשה שיש בו כרת אלים טובא למדחי עשה ולא תעשה כו', תיתי ממילה ופסח שכן כרת. לאו היינו לומר דשנים הן מילה ופסח בכרת שלהם שהרי חלוקים הם וכדכתיבנא אלא הכוונה דאי אייתנא למילף וכו'. עיין בחידושי הרמב"ן שם שכתב כן בהדיא, אבל בחידושי הריטב"א שם מכואר דלא פ"ל הכי ועייש"ה.

סימן תקמ"ז

עובר בל"ת, היכא דנקט הכי, אף מלקות במשמע כן מוכח ממתני' וכו' ומכאן אני תמיה על מ"ש מרן בכ"מ בפ"ג מהלכות ע"ז, דמתני' דייקא דבמגפף לית ביה מלקות, מדכתב עובר בל"ת ולא גקט לוקה, דליתא כו'. יותר הי' לו לתמוה עליו מפניא ערוכה בפ"ק דתמורה דף ז' ע"ב, ומשם נסתר ג"כ תירוצו של צרה"ח עיי"ש, וגם אשתמיטתיה דברי הרמב"ם בסה"מ שורש תשיעי דמשם נראה להדיא כדעת הכ"מ עיי"ש, ועיין בספר מעשה ניסים להר"א בנו של הרמב"ם סימן ד' בהשגת ה"ר דניאל ובמה שנדחק ליישבו הר"א ז"ל בתשובתו שם עייש"ה, ועיין מש"כ בזה הר"ב נר תמיד בכריתות כ"א ע"א באורך עיי"ש, ולבאורה נראה דיש בזה מחלוקת בין ירושלמי לבבלי כמתבאר להמעין בתוספתא פ"א דכלאים ה"י, ובירושלמי פ"א דכלאים ה"א, ובבבלי ריש פ"ק דמו"ק, ובפ"ג דמכות דף כ"א ע"ב עייש"ה וצ"ע. ועיין ג"כ בירושלמי פ"ד דשבועות ה"י עיי"ש היטב, וברי"ף וברא"ש ספ"ד דשבועות, ובתמים דעים להראב"ד סי' רל"ז, ובפרמ"י חו"מ סי' כ"ז פ"ק ג'.

סימן תקי"ט

עד ועד בכלל, קיי"ל בלשון תורה, אבל בנדרים וכו' עד ולא עד בכלל.
 עיין זבחים נ"ו ע"ב בתוס' ד"ה ת"ל עד וכו', ועיין מש"כ הר"י אלגאזי בנאות
 יעקב חלק מענה לשון תורה אות ע', ועיין מקנה אברהם ח"ב סי' שמ"ב, והתוה"מ
 על הספרא פ' מצורע סי' פ"א עיי"ש היטב.

כללי הפא, סימן תקכ"ב

פרכי טובא פריך בגמרא כמה זמני דלא הוו אליפא דהלכתא וכו' איברא
 דלי אני המך, מ"ש הר"ן כן לדעת הרי"ף בעיני יפלא דהא מרגלא בפומיה דהרי"ף
 וכו' דמדמקשינן ממימרא דחד אמורא שמעינן דהלכתא היא.
 עיין בתשו' הרשב"א חלק שלישי סי' ש"ע עיי"ש, ובח"א סי' אלף ר"ל
 עיי"ש היטב.

סימן תקכ"ה

פטורי דשבת, פטור אבל אסור וכו', דוקא פטור ופטורים הוא דקאמר שמואל,
 אך לא כדקתני ר' פלוני פוטר.
 עיין במחזיק ברכה או"ח סי' שט"ז ס"ק ג' עיי"ש.

סימן תקכ"ו

פטור כי קאמר תלמודא בשאר דוכתי חוץ מפטורי שבת, כתב המרדכי ריש פרק
 כל שעה וכו' אלא פטור ומותר וכו', אך מדברי הראב"ד וכו' מוכח כו' אף בשאר
 איסורים הוא פטור אבל אסור וכו' וע"ע בה"ה רפ"ט מהלכות מאכלות אסורות.
 ועיין רמב"ם פ"א מהלכות איסורי ביאה הי"א ובמ"ש הה"מ שם ועיין ג"כ
 במדרש שכל טוב פרשת בא דף קמ"ט עיי"ש היטב.

כללי הקוף, סימן תקמ"ד

קדימה מצינו לשון זה אע"פ שאין אחריו מאוחר כדאמרינן בפ"ק דחולין
 חידודא קודם לליבונא וכדפירשתי התם, הריטב"א בחי' יבמות, ובחי' על חולין
 שבידינו בקשתיו ולא מצאתיו.
 בחידושי הריטב"א שלפנינו לא כתוב שם וכדפירשתי אלא וכדפי' עיי"ש, ונראה
 שהוא ר"ת וכדפירשו, וכוונתו על הרשב"א שכתב כן שם בחי' פ"ק דחולין ד"ח

ע"א עיי"ש, וגם יתכן שגם הריטב"א עצמו כתב כן שם אלא שנשמטו דברים אלו בהעתקה כמו שבלא"ה חידושי הריטב"א לחולין שבידינו חסרים בהרבה מקומות, וכן כתב הריטב"א בקדושין דף כ"ז ע"ב עיי"ש.

סימן תקמ"ה

קראי דייקי כוותיה דפלוני. לא אמרינן כן מסברא דנפשין וכו'.
ועיין ברמ"ה בב"ב נ"ו ע"א סי' רנ"א דמבואר דלא ס"ל הכי עיי"ש, ועיין ג"כ בתשו' הרשב"א ח"א סי' קצ"ד עיי"ש היטב.

סימן תקמ"ח

קסבר משמעותו הוא דאיהו לגרמיה קסבר כך ולית הלכתא כוותיה.
וכ"כ באס"ז בתובות פ"ד ע"א עיי"ש היטב, ועיין פסחים פרק כיצד צולין פ"א ע"א ובפירש"י ד"ה מכאן ובתוס' ד"ה קסבר עיי"ש, ועיין בתשו' חיים שאל ח"ב סי' ל"א אות ה' עיי"ש, וכ"כ בתשו' הרדב"ז ח"ב בלשונות הרמב"ם סי' ק"ו עיי"ש, ועיין בתשובות הר"י מינץ סי' מ' עיי"ש, ועיין פסחים ל' ע"א בתוס' ד"ה אמר רבא.

שם

... [המשך] ולית הלכתא כוותיה.

עיין ערכין כ"ט ע"ב דאמרינן קסבר איסור נמי איכא וכו', והכי קיי"ל וגם לית מאן דפליג כלל, ועיין פוסה ב' ע"ב ובדף ג' ע"א עיי"ש, ועיין בכורות סי' ע"א דאמרינן קסבר עשירי מאליו קדוש עיי"ש ולית מאן דפליג עלה, ועיין סוף פ"ק דקדושין מ' ע"ב דאמרינן קסבר יובל מתחלתו משמט, וכתב בחידוש לא נודע שמו דלא גרסינן קסבר משום דלא אשכחן ביובל עיי"ש, ועיין בתוס' הרא"ש שם שכתב דהך קסבר לאו דוקא הוא עיי"ש, ועיין מש"כ במקנה שם דלדבריו אין שם קושיא כלל עיי"ש.

שם

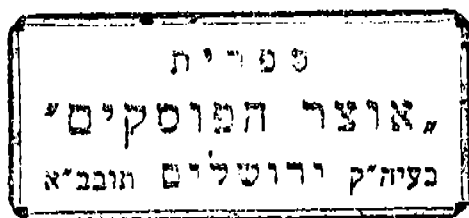
... מבואר שפיר דאי הוי אמר קסבר, לית הלכתא הכי כו' וכעין זה מצאתי להמרדכי ז"ל בסוף עירובין דף רכו ב' וכו'.
וכן כתב הרא"ש והריטב"א עיי"ש פרק הדר ע"ד ע"ב, ועיין או"ז ח"ב סי' קע"ד דמבואר דלא ס"ל הכי, והביא דבריו בהגהות הרא"ש שם, ועיין ב"י או"ח סי' שס"ג שכתב שכן ג"כ דעת הרי"ף והרמב"ם.

שם

... [המשך] ועיין בס' שושנים לדוד וכו' שדייק גם הוא כהר"ב שער יוסף.

[דאין הלכתא כקסבר].

עיין תשו' נו"ב תנינא או"ח סי' פ"ד עיי"ש, ועיין גיטין ל"ז ע"ב דאמרינן קסבר בשם שמצוה לפדות ב"ה, כך מצוה לפדות העבדים עיי"ש. ומ"מ כל הפוסקים פסקו כך להלכה עיי"ש. ועיין רש"י בב"מ דף ק"ט ע"ב בד"ה כי משית וכו' עיי"ש, דלכאורה יש משם ראייה להך כללא, אבל באמת לא דמי כלל לכאן וכמבואר, ועיין פסחים קט"ז ע"ב דאמרינן שם קסברי רבנן מצה בזה"ל דרבנן וכו' לא קי"ל הכי, אבל שם גופא אמרינן קסבר כל מאי דתקון רבנן בעין דאורייתא תקון עיי"ש, וכו' ודאי דקי"ל הכי וכמבואר בכמה דוכתי, וגם שם גופיה מדפרכינן עלה לר"י ור"ש, נמי הא ודאי כל דתקון רבנן וכו' מוכרח דהכי הוא לפי האמת, ולית מאן דפליג עלה, ועיין גיטין ס"ה ע"א עיי"ש היטב, ובמה שבי' הר"ב פ"י שם, ובשעה"מ סוף פ"א מהלכות מע"ש, ובפ"י מהלכות מקואות כלל א' עיי"ש היטב, ועיין נזיר כ"ט ע"א דאמרינן קסבר איש חייב לחנך בנו במצות ואין אשה חייבת לחנך את בנה עיי"ש, ודעת רוב הפוסקים שכן הלכה ועיין מש"כ בזה הר"ב חק"ל חלק או"ח סי' ע' עיי"ש, ועיין גיטין דע"ב ע"ב דאמרינן סברי לה כר"י דאמר זמנו של שטר מוכיח עליו עיי"ש, ומ"מ דעת הרבה ראשונים שכן הלכה כר"י, וגם בגמ' שם מוכח שאין הכרע מלשון זה לומר שאין הלכה כן עיי"ש, ועיין נזיר נ"ז ע"ב דאמרינן קסבר שמזאל הקפת כל הראש שמה הקפה עיי"ש, והכי קי"ל, ועוד דלעיל שם דף כ"ט ע"א נמצא ג"כ לשון זה להיפך דאמרינן שם קסבר הקפת כל הראש לא שמי' הקפה עיי"ש, וע"כ ממצא"פ מוכח מזה דמהך לישנא ליכא למשמע מינה מידי לענין הלכה, ועיין עוד שם בנזיר דף י"ט ע"א דאמרינן ר"י סבר לה כר"א הקפר וכו', ועוד אמרינן שם קסבר ר"א הקפר נזיר טהור נמי כו' עיי"ש, ומ"מ מדברי הרמב"ם בהלכות דעות פ"ג הלכה א' ותשובת הרשב"א ח"א סי' תל"א מבואר דהכי קי"ל עיי"ש, ועיין בתשו' זרע אמת האו"ח סי' פ"ט מש"כ בזה, ועיין ג"כ בנדרים ד"ה ע"ב, וד"ע ע"א, ובד"צ ע"א, ובדצ"א ע"א, עיי"ש היטב, ועיין ג"כ בכתובות דנ"ז ע"א וע"ב עיי"ש, ובדף ק"י ע"ב עיי"ש, ובדל"ב ע"א וע"ב, ובדל"ז ע"א ובדף מ"א ע"א. ועיין ג"כ בב"ק דמ"א ע"ב דאמרינן קסבר כופרא כפרה והכי קי"ל, ובקדושין דנ"ח ע"א ובחולין ק"ל ע"ב, קל"א ע"א, אמרינן קסבר מתנות שלא הורמו כמי שהורמו דמיון והכי קי"ל, וכן יש עוד הרבה ראיות מכמה דוכתי דהך כללא ליתא, ומהך לישנא ליכא למישמע מידי לענין הלכה, גם מדברי הסמ"ג שם אין הכרע כלל, ד"ל דגם הסמ"ג סבר דלישנא דקסבר משמע הכי ומשמע הכי, אבל לשון הנח מבואר טפי, ויש בו משמעות קצת דהכי פשוט

הרב ר' ירוחם פישל פערלא

ומונח אצלו להלכה, ולהבי דייק הסמ"ג דמדהוי מצי למינקט לישנא דקסבר ונקט לישנא דהנח דיש בו מקום למעות דכן הלכה משמע דאח"כ דכן הוא האמת דכן הלכה וזה פשוט ואכמ"ל בזה, ועיין ג"כ יבמות ע"ט ע"כ ובמכות ד"ז ע"כ.

סימן תק"ן

קנסא מקנסא לא ילפינן כן נראה ממאי דאיפליגו רב ושמואל וכו', ואידך קנסא הוא ומקנסא לא ילפינן וכו' אך לפמש"כ הש"ך וכו' לפסוק כרב ליתא לכללין.

עיין בב"ב דף צ"ד ע"א, ובראשונים שם בשם רבינו חננאל, ובב"י חו"מ סי' רכ"ט מש"כ ברעת הרמב"ם עייש"ה, ועיין ברא"ש פי"ג דיבמות סוף סי' ז' עייש"ה.

כללי הריש, סימן תקנ"ב

רב תנא הוא ופליג וכו', אך ר' יוחנן תנא הוא לא מצינו וכו', וכן מצאתי עוד להרשב"א וכו'.

ועיין בתשובות הרשב"א חלק שלישי סי' שס"ט, ובאו"ז ח"ב סי' קכ"ט פ"ק י' עייש"ה, ועיין ג"כ באו"ז חלק א' סוף סי' צ"ח עייש"ה.

שם

... [המשך] איברא שמצאתי להמהר"י בי רב שבשיטתו לקדושין דצ"ו ע"ב,

כתב בפשיטות דר' יוחנן תנא הוא ופליג.

וכ"כ המאירי ליבמות דף ז' סוף ע"ב ועיי"ש היטב ובשאר ראשונים שם, וכן מתשובות גאוני מזרח ומערב סי' קפ"א נראה כן עיי"ש, וכ"כ באור זרוע ח"ב סי' קכ"ט פ"ק י' עיי"ש באריכות, וכן נראה דעת רש"י ביבמות שם ובה מסתלקת מעליו קושית התוס' שם בד"ה וראה עיי"ש היטב, ועיין במהר"ם לובלין שם שכתב כן בהדיא ברעת רש"י עייש"ה, מיהו יש לדחות ע"פ מש"כ התוס' לקמן ד"ה ר"י, ובזבחים ל"ב ע"ב ד"ה ור"י עיי"ש, ועיין ירושלמי פ"ב דרמאי סוף ה"א עייש"ה, ועיין שבת פ"א ע"א דמשמע בהדיא הכי עיי"ש היטב, ובחידושי הר"ן שם נדחק מאוד בזה עיי"ש, וגם בחי' שבת המיוחסים להריטב"א נדחק שם בזה עיי"ש, אבל מדרשתקו שאר ראשונים שם בזה משמע דכ"ל דהסוגיא בפשטה ור"י מצי פליג אברייתא.

סימן תקנ"ז

רב ור' חנינא הלכה כרב וכו', ואני המך ראיתי לר' ישעי' הזקן בס' המכריע וכו' בשם ר"ח וקיי"ל כר' חנינא, דרב לגבי ר' חנינא תלמיד הוה וכו', והנה הכריתות בימות עולם ש"ג סי' כ"א כתב בפשיטות דרב ור' חנינא הלכה כרב כו'. עיין בתשובות גאונים קדמונים סי' כ"ג שכן דעת רב נחשון גאון וע"ש, וכ"כ הסמ"ג לאוין קי"א משם ספר חפץ וע"ש, וכ"כ בסדר תנאים ואמוראים להגאונים סי' ל"ה, ועיין סוכה ל"ו ע"כ ובראשונים שם, ועיין בספר המנהיג לראב"ן הירחי הלכות אתרוג סי' כ"א כ"כ שנחלקו בזה רב נטרונאי ורב האי הגאונים ז"ל עיי"ש, וכן הוא ג"כ בהלכות לולב לר"י אכן גיאות עמוד ע' עיי"ש דלפי הנראה דברי המנהיג מקורו מדברי הר"י אכן גיאות ז"ל שם.

שם

...דרבים וגדולים הם העומדים בשיטת ר"ח ז"ל, וזה למדתי מהא דאמרינן סוף יומא פ"ז ע"ב דר' חנינא איקפד על רב וכו'. עיין בחי' הר"ן נדה דף ס"ט ע"א ובהשגות הר"ח על בעלי הנפש להראב"ד בשער הספירה השגה ג' וע"ש, ובתשב"ץ ח"ג סי' קל"ה עיי"ש.

סימן תקנ"ח

רב ולוי הלכה כלוי וכו', ואני המך לבי מהסס בהאי כללא, דמי הגיד לו למרן ז"ל דלוי גדול מרב וכו'. ועיין בבשמים ראש סי' רפ"ה.

סימן תקס"א

רב אחא לחומרא ורבינא לקולא בכל התורה כלה וכו', כן הוא הנוסחא בכל הש"ס שלפנינו וכו', אמנם מצאתי להמרדכי בס' השואל שכתב דבכל התורה כלה רב אחא לקולא ורבינא לחומרא והלכתא כר' אחא לקולא והוא פלא כו'. לענ"ד צע"ג לגירסא זו מסוגיא דפ"ק דיבמות דף י"א ע"א, דשם ע"כ מוכרח דרבינא לקולא דהא בהדיא אמרינן שם לעיל דרבינא ס"ל כר"י עיי"ש.

סימן תקס"ב

רב אחא לחומרא ורבינא לקולא וכו' דאפילו דקיימי אחרינא כסברת המחמיר ואפילו יהיו מאותם הרגילים להיות הלכתא כוותיהו וכו', אפ"ה פסקינן כהמיקל וכן מצאתי להרמב"ן וכו'.

אבל דעת הראב"ד אינה כן כמבואר בדברי הרמב"ן שם, ובספר הזכות פרק החולץ עיי"ש.

סימן תק"ע

רבי יוחנן ור' יוסי בר חנינא, היכא דפליגי פלוגתא דרבוואתא הוא כמאן פסקינן, דלדעת הרא"ש ור"ח ור"י ברצלוני הלכה כר' יוחנן.
וכן דעת רבינו שרירא גאון בתשו' גאונים קדמונים סי' צ"ה ועיי"ש, וכן הוא בתשובת גאוני מורח ומערב סי' רכ"ז עיי"ש.

סימן תקע"א

רבי יוחנן ורבי אלעזר הלכה כר"י, דרביה דר"א הוא, כ"כ הרי"ף וכו', מיהו כתב הפר"ח בס' מים חיים שלו וכו', דהיכא דמזכיר הש"ס דברי ר"א קודם דברי ר"י רביה, אפשר דהלכתא כר"א.

אבל במנחות ל"ו ע"ב דפליגי ר"א ור"י, ודברי ר"א נזכרים שם קודם, ומ"מ פסק הרמב"ם כר"י בפ"ד מהלכות תפילין עיי"ש, וקצת זכר לדבר לסברת הפר"ח מסוגיא דב"מ ס"א ע"ב דמקדים דברי ר"א לדברי ר"י, וקיי"ל התם כר"א כמו דמבואר התם לקמן ס"ז ע"א, וכן פסקו הפוסקים, ועיין ברכות כ"א ע"א דמקדים ר"א לר"י, וגם שם פסק הרמב"ם בפ"י מהלכות ברכות ה"ו כר"י, ועיי"ש בהגה"מ ובשאר ראשונים עיי"ש, וכן בפ"ב מהלכות שמיטה ה"ד פסק כר"י לגבי ר"א אע"ג דבגמרא בעריבין ל"א ע"ב נזכרו דברי ר"א קודם דברי ר"י עיי"ש ובמש"כ בב"מ שם, אלא שראיתי לפי הראב"ד לתו"כ פרשת בהר פרשתא ד' ברייתא ג' דמבואר גירסתו שם דר"א הוא דאמר לשני חלוט עיי"ש, וא"כ אפשר דזו היתה ג"כ גירסת הרמב"ם וא"כ אין רא"י משם, ואדרבה קצת ראיה מדברי הראב"ד להיפוך מדלא השיג על הרמב"ם שם שפסק דלשני חלוט והוא כר"א במקום ר"י לפי גירסתו אלא ודאי דמשום דדברי ר"א נזכרו תחילה יש לפסוק כמותו, ומיהו יש לדחות, גם יש להעיר בזה מההוא דיבמות צ"ב ע"א דמקדים ר"א לר"י אע"ג דמיד בתר הכי מיייתי התם תניא כוותיה דר"י וא"כ דר"י עיקר עיי"ש, ועיין ריש הוריות בפירש"י ד"ה והלכה וקלקלה וברש"א ושאר אחרונים שם עיי"ש, ועיין שבת ק"מ ע"א עיי"ש, ועיין בב"מ ל"ז ע"א דרוב הפוסקים פסקו שם כר"י אע"ג דר"א קדים, ועיין או"ז חלק ג' ריש פרק המפקיד עיי"ש.

סימן תקע"ב

רבי יוחנן וריב"ל הלכה כריב"ל וכו', ויש לתמוה על הב"ח שבי"ד ריש סי' כ' כתב איהו גופיה דהלכה כר"י לגבי ריב"ל.

עיינן בבה"ג ריש הלכות ברכות דלפי גירסתו שם בסוגיא דגמרא פ"ק דיבמות
מבואר שם בהדיא דהלכה כר"י לגבי ריב"ל, דפריך בפשיטות התם היכי שביק
ר"י ועביד כריב"ל עיי"ש.

סימן תקע"ז

רבי אושעיא ור' יוחנן הלכה כר' אושעיא דרביה דר"י הוא וכו'.
כן מפורש בירושלמי עירובין פ"ה ה"א, ובתרומות פ"י ה"ב ועיי"ש.

סימן תקע"ז

רבי יהודה ור' שמעון הלכה כר"י. הכי איתא בפרק מי שהוציא והו וכו'. שמצא
בס' ה"ג שכ' דר"י ור"ש הלכה כר"ש, ואפשר שכך היה הנוסחא בגמרא שלו וכו'
נראה לי ברור שטעות נפל בספרי ה"ג שם.
ובאמת בנוסחת הבה"ג כת"י רומי ליתא הכי כלל בהלכות קצובות דבני מערבא
שם עיי"ש, וכן ליתא בהלכות קצובות דבני מערבא שנדפסו מכת"י בתורתן של
ראשונים.

שם

... איברא שמצאתי ראיתי לר' בצלאל בש"מ על ב"ק שבפ"ד כתב בזה"ל:
ר"ש ור"י הל' כר"י. וי"א כיון דאמור רבנן הלכה כר"י בעירוב, מכלל דלית הלכתא
כוותיה במקומות אחרים וכו'. א"ו דדברי הי"א קשים להולמם. וגם הרא"ה יחיד
הוא וכו'.

אינו כן שגם הראב"ן דף קמ"ג ריש ע"ג כ"כ ועיי"ש, וכן דעת הר"א ממיץ בס'
יראים סי' ל"ג, ובס' רע"ב ועיי"ש היטב, ובס' רע"ז עיי"ש, ועיין בבעל העיטור
חלק א' אות פ' פקדון עיי"ש, ועיין באו"ז בפ"ד דב"ק סי' ר"ט בשם רבינו חננאל,
ועיין ג"כ בראב"ן דקכ"ד ע"א.

סימן תק"ף

רבי מאיר ור"ש וכו', מצאתי בירושלמי דשביעית פ"ח וכו', דנקטו בפשיטות
דר"מ ור"ש הל' כר"ש וכו'.
וכ"כ רבינו האי גאון בתשובות הגאונים שערי צדק דף צ"ה ע"א סי' ו' עיי"ש,
וכ"כ בתשב"ץ קטן סי' י"ח בשם מהר"ם מר"ב עיי"ש, וכן כתב הראב"ן דף נ"ח
ע"ב בפשיטות דהלכה כר"ש עיי"ש בס' שו"א.

שם

...וכ"ש הכא דבש"ס דילן הדבר בספק ובירושלמי פשיטא ליה דהוה ליה לאסוקי כפשיטותא דירושלמי [המחבר מקשה סתירת הכ"מ בענין דבר שלא נפשט בתלמוד דילן, ונפשט בירושלמי אם יש לסמוך על הירושלמי].

עיון בספר נר מצוה ח"ב בכללי הפוסקים סי' ק"ט דף ע"א ע"ב שכו' לחלק דדוקא כשאנו מסיים בתלמודא דידן בתיקון הוא דהוי פשיטותא דירושלמי פשיטותא ואזלינן בתרה, אבל כדמסיים בתלמודא דידן בתיקון לא אזלינן בתר פשיטותא דירושלמי וכוה ניהא כל המקומות בדברי הכ"מ שנראין כסותרים זא"ז עיי"ש בדבריו.

סימן תקפ"א

רבי מאיר ור' יהודה הלכה כר"י וכו', עינינו הרואות דכ"ע אית להו בעיקר כללא דעלמא דר"מ ור"י הל' כר"י.

עיון בבעל העיטור הלכות שחיטה שער שני דכ"ח ע"ד שכתב דהך כללא דר"מ ור"י הל' כר"י לאו כללא היא עיי"ש.

סימן תקפ"ו

רבי יאשיה ורבי יונתן הלכה כר' יונתן. כדאמרינן נהוג עלמא כתלת סבי וחד מגייהו ר' יאשיה משמע דבשאר דוכתי לא נהוג אלא כר' יונתן כ"כ הרדב"ז וכו', ואני אומר וכו' אם לדין יש תשובה וכו'.

ועיון עוד בב"ב דף קי"ז ע"א, ובסנהדרין נ"ב ע"ב, ובמנחות צ' ע"ב, ועיון סוטה מ"ו ע"ב.

סימן תקפ"ז

רבי יוסי מקטנותא. שנקרא כן לפי שהיה קטנותן של חסידים פי' הרמב"ם סוף סוטה וכו', והוליד מזה בעל ס' יוחסין וכ' דא"כ יהיה אחר ר' יוסי הכהן וכו', אדרבה נולד מזה שהיה קודם ר' יוסי הכהן וכו'.

עיון מש"כ ע"ז הר"ב חיד"א בס' עין זומר מערכת ר' סי' י"ב.

סימן תקי"ן

רבי זירא ור' אילעאי הלכה כר"ז.

עיון בתשובות רבינו האי גאון שבתשובות גאוניו קדמונים סי' ע"ב דמבואר להדיא דס"ל דבפלוגתא דר"ז ור"א ליכא הכרע, ובדאורייתא לחומרא ובדרבנן לקולא עיי"ש במעלה שלישיית.

סימן תקצ"א

רבי נתן דיינא הוא ונחית לעומקא דדינא, והלכה כוותיה. היינו כדפליג יחד עליה אבל אי רבים פליגי עליה לית הלכתא כוותיה וכו'.

אבל לא כן הוא דעת רש"י בב"מ נ' ע"ב בד"ה ומחזיר אונאה עייש"ה, ובפירש"י נדרים שהביא המחבר בסמוך, וכן דעת הה"מ והגהות מיימוני הלכות נזקי ממון פ"ב הי"ט, וברשב"ם בב"ב קנ"ג ע"ב בד"ה חולים ובתו' שם ד"ה כמאן, ובאו"ז ב"ק סימן ר' בשם ר"ת, ובב"ב סי' קצ"ח קצ"ט.

סימן תקצ"ה

רי פלוני אומר, מצינו בגמ' דקאמר ולא אשכחן דאמר כן בפירוש, אלא מכלל מאי דאמר ההוא אמורא בדוכתא אחרינא מפיק לה הש"ס וכו'.

עין מש"כ הרב חק נתן ערכין כ"ח ע"א חילוק בין אמר ר"פ לדברי ר"פ עייש"ה, אבל מדברי הכ"מ ולח"מ ומל"מ פ"ה מהלכות ערכין ה"ו, מבואר דלא ס"ל חילוק זה עיי"ש. וכדבריהם נראה מוכרח מסוגיא דגיטין ל"א ע"ב, דאל"כ מאי קמ"ל ר"א דחולקין עליו חבריו על ר"א, כיון דבמתניתין שם קתני דברי ר"א עיי"ש, וכן מוכרח מסוגיא דמגילה ד"ז ע"ב, ומכות כ"ג ע"ב עיי"ש, ועיין בפ"ז דכלים מ"ג ובפיה"מ להרמב"ם והרע"ב שם, ובמש"כ התוס' יו"ט פ"י דכלים מ"א עייש"ה, ועיין נדרים נ"א ע"ב ובכל הראשונים שם שפסקו הלכה כר"י שם, וברמב"ם פ"ט מהלכות נדרים ה"ג ובמש"כ הכ"מ ולח"מ וביקר תפארת להרדב"ז שם (ושם) עיי"ש היטב, ועיין בפ"ב דחלה מ"ה, ובמ"ש הכ"י סי' שכ"ז ובמהר"י קורקוס וביקר תפארת להרדב"ז פ"ח מהלכות ביכורים ה"א עייש"ה, ועיין במש"כ בב"י יו"ד סי' קצ"ח בדיון צפורן המדולדלת עייש"ה, ועיין שבת ה' ע"א דאמרינן תניא נמי הכי אחרים אומרים וכו' עיי"ש דמזה ג"כ ראיה מוכרחת דאין לשון פלוגתא כן, וכן הוא עוד שם לקמן ק' ע"א רש"א פ"ו רחב"ג אומר וכו' עייש"ה, ועיין עירובין מ"א ע"א ובתוס' שם ד"ה מודה עיי"ש היטב, ולקמן שם נ"א ע"א עיי"ש היטב.

(עוד שם על הגליון) ועיין בתוס' רי"ד ע"ז מהדורא קמא ד"ג ע"א, ועיין שבת ע"ז ע"א וברמב"ם הלכות שבת פ"ח ה"ב עיי"ש, ועיין הוריות י"ב ע"א דקתני בברייתא שם דברי ר"מ ולא הודו לו חכמים עיי"ש, משמע דאי לאו דאשמועינן תנא בהדיא דלא הודו לו חכמים ה"א אפשר לומר דאע"ג דקתני דברי ר"מ מ"מ גם חכמים ס"ל הכי, ועיין באו"ז ח"א סי' קכ"א עיי"ש היטב.

סימן תקצ"ו

רבה ורב יוסף הלכה כרבה, חוץ משדה קנין ומחצה אמרינן בכוליה תלמודא

וכו' ומעתה אין מקום כלל למש"כ רבינו מנחם וכו' לדעת הרמב"ם, דדוקא במילי דב"ב פסקינן כרבה וכו'.
עיי' בעיטור חלק שלישי מהלכות מילה עייש"ה.

סימן תקצ"ז

רבה ור"י הל' כרבה, היינו היכי דפליגי בסברא דגפשייהו וכו', וכתב שם
מוהריק"א שכ"כ הרא"ש פ"ק דשבת.
עיי' ברא"ש פ"ד דעירובין סוף פ"י מ"ו.

שם

... וכתב הרא"ם שם ובלאו האי פסקא קיי"ל כרבה, דרבה ור' יוסף הלכה
כרבה. [המחבר מביא הרבה שיטות דגם כשחולקים אליבא דאחרינא הלכה כרבה].
עיי' למהרד"פ בחסדי דוד פ"ג דעירובין מש"כ בזה.

סימן תר"א

ריש לקיש. לאו תלמידיה דר' יוחנן הוה, אלא קודם שבא לפני ר' יוחנן היה
יודע הרבה, וכו', ור' יוחנן מהדר ליה ומר מיהכא.
מהיכא יליף לה כצ"ל.

שם

... [המשך], והוא פלא כי זה מגיין לו שהיה רבו מובהק, ואדרבה איפכא
מסתברא, [המחבר מביא ראיות שר"ל לא היה תלמידו של ר' יוחנן ומקשה על הבאר
שבע מאין פשוט לו שהיה רבו].
עיי' בהראב"ן דף קכ"ד ע"א, ובפירש"י בב"מ דף ס"ד ע"א בד"ה מצטער,
ועיי"ש.

סימן תר"ח

רב הונא ורב יהודה יש לפסוק כרב יהודה, כ"מ פ"ד מהל' גדרים הל' י"ד, ושכן
פסקו הרא"ש והר"ן.
דבריו תמוהים דבר"ן שם דף מ"ו ע"ב בד"ה ולענין הלכה מבואר להיפוך
ועיי"ש היטב, וגם הב"מ לא כתב אלא דברין זה כתב דהלכה כר"י אבל לא כתב
כן משם הר"ן לכלל קבוע גם בכל מקום ועיי"ש.

סימן תרי"ג

רב חסדא ורב המנונא, פסק רבינו כרב חסדא משום דרביה דרב המנונא הוה, הרל"ם פ"ה מהל' ע"ז.

רב חסדא ורב הונא הלכה כר"ה, כ"כ ביראים סי' ק"ב במלאכת המוציא מרשות לרשות עיי"ש.
סוף כלל הריש.

רבא ור"פ כתבו התוס' בע"ז נ"ט ע"ב בשם ר"ת דהלכה כרבא, וכ"כ בעל העיטור מאמר ז' ח"ב בשם רבינו נמורנאי גאון עיי"ש, אבל הרא"ש בע"ז שם ס"ל דהלכה כר"פ עיי"ש, וכ"כ פ"ק דב"ק ס"א עיי"ש, וכן מוכח מדברי ר"ת ורש"י בע"ז שם, וכן מוכח מפ"ק דמו"ק ד"י ע"ב ובפוסקים שם, אלא דיש שם גורסים רבה עיין ברקדוקי סופרים שם. ועיין הלכות בכורות להרמב"ן פרק בתרא ובמש"כ מהריטב"א שם אות ס"ו עיי"ש היטב, ועיין שבועות מ"ב ע"א וברי"ף ורא"ש שם, וברמב"ם פמ"ו מהל' מלוה.

כללי השיו, סימן תרמ"ז

שמואל ור' יוחנן הלכה כר"י וכו', אך אמנם שום חד מנייהו לא גילה לנו איה מקום כבודו של זה הכלל.
עיין בבעל העיטור ח"ב הלכות טרפות אות ג' גלורה, שכתב דשמואל ור"י הלכה כר"י דרבו הוא עיי"ש, וצ"ע.

שם

... [המשך], וצא ולמד עוד כן מדברי הרא"ש גופיה בפרק הזהב סי' כב.
כ"א כצ"ל.

סימן תרי"ח

שנה עליו הכתוב לעכב. לא בעינן אלא בקדשים וכו' אכן ראיתי לנ"י בפ' השואל וכו' שכתב גבי הפרת גדרים ושאלה בבעלים דשנה הכתוב לעכב וכו', ולפי כללין לא היה צריך לזה.

ועיין בראב"ן דף קט"ו ריש ע"א ע"ש היטב, ועיין בשיטה מקובצת לסוטה דף ח' ע"ב בשם הרא"ש, ועיין ריטב"א יומא נ"ג ע"א ובמש"כ עליו בשעה"מ פ"א מהלכות ק"פ דגם לפי דבריו מוכח שאין חילוק בזה בין חולין לקדשים עיי"שה, ועיין בחידושי הרשב"א מנחות ריש פרק התכלת, ובסוטה מ"א ע"ב בתוס' ד"ה אותו

היום, ועיין ריטב"א בב"מ צ"ה ע"ב שכתב ג"כ בדברי הנ"י עיי"ש, וב"ב בחידושי הר"ן שם עיי"ש, וגם בתוס' שם כתבו כן עיי"ש.

שם

... ושם ראיתי שגם הוא תפס להראב"ד.

להרב"ד בצ"ל.

סימן כת"ר

שיטה, מצינו בגמ' דקאמר פלוני ופלוני כולהו ס"ל, ואפ"ה הלכתא היא, ולא נקט הך לישנא רק לפירושי מילתייהו, ולא לאוקמינהו בשיטה וכו'.
עיין מוש"כ בזה הבעל העיטור סוף הלכות ביעור חמץ עיי"ש.

שם

... אמרו דבר אחד כו' אלא לפירושי מילתייהו הוא דאתא יע"ש.

עיין מנחות ג"ז ע"ב דאמרינן לימא נמי ר"ע ואחד מתלמידי ר"י אמרו ד"א עיי"ש, וצ"ע.

סימן תרכ"א

שיטה. ר"פ ופ' ופ' כולהו ס"ל דקיי"ל דהויא שיטה ואין הל' כשיטה, איכא למידק ע"ז מהא דאמרינן בפ"ה דסוטה ל' א' ר"מ, ור"י, ור"א, ור"א כולהו ס"ל דאין שני עושה שלישי בחולין, ואפ"ה קיי"ל בכולי דאין שני עושה שלישי בחולין.

אשתמיטתיה שכבר עמד בקושיא זו באגודה בסוטה פרק כשם פי' כ' ועיי"ש מה שתי, וכ' דר"י תי' בע"א, ומשמע שהיה לפניו קושיא זו בתוס' עיי"ש, אבל תירוצו של בעל האגודה שם תמוה מוכא אצלי, והוא נגד דעת כל הראשונים עיי"ש.

סימן תרכ"ג

שני כתובים הבאים כאחד. לא שייך אלא כששניהם על ענין אחד דוקא, ולא כשהאחד כללי והאחד פרטי וכו'.

עיין חמרא וחיי לרף מ"א ע"א, שנסתפק לומר דדוקא בבנין אב לא ילפינן מב"ב הבאים כאחד, אבל בק"ו ילפינן, עוד מסתפק שם לומר דלא אמרינן אין מלמדין אלא היכא דאיכא בהני ב' כתובים ייתורא בקרא, אבל היכא דלא אייתר קרא ולא שמעינן אלא ממשמעותא דקרא מלמדין עיי"ש וצ"ע. ועיין יומא ג"ט

ע"ב בתוס' ד"ה והרי וכו', דמבואר דלא חשיבי שני כתובים הבאים כאחד אלא היכא דאיכא ייתור בקרא, וגם מבואר דס"ל דאפילו בק"ו לא ילפינן משני כתובים הבאים כאחד עיי"ש, ועיין בספר כריתות בריש חלק לשון למודים עיי"ש.

סימן תרכ"ה

שיננא, שרגיל שמואל לקרוא לרב יהודה תלמידו, כתב ה"ע בש"א פ"ג, דר"ל חכם מחודד וכו', כתב רבינו האי גאון ז"ל שיננא דהוה אמר ליה שמואל לר"י לשונו בלשון ארמי ששיניו גדולות וכו'.

ועיין בספר עין זוכר להרב חיד"א ז"ל מערכת שי"ן סי' י"ד מש"כ בביאור דברי רה"ג אלו, דלא כמו שהבינם הרב המחבר כאן עיי"ש, אבל לא כיוון אל האמת כמו שיראה המעיין במקור דברי רה"ג אלו בתשובות הגאונים המכונות זכרון לראשונים סי' ת"ה עיי"ש.

כללי התיו, סימן תרכ"ט

תא שמע, מצינו אחרי דפשיט מילתא ממשנה וכו' והטעם דניחא ליה לגמ' למפשט מכל המקומות שאפשר וכו'.
ועיין בכללי שמואל לר"ש סריליו ד"ל ע"ג.

סימן תרל"א

תברא מי ששנה זו לא שנה זו, קאמר בדוכתי טובא בגמ' ולא מצינו תנאים שנחלקו בדבר במקום אחר, ומיהו לפעמים קא בעי בגמ' עלה מאן תנא, משום דשמיצא דתנאי פליגי בההיא מלתא, ח"י הרמב"ן על יבמות (דף צב, א).
[דף ק"ח ע"ב] כצ"ל. עיין מש"כ התוס' בב"ק דף מ"ח ע"ב בד"ה אימא סיפא, ועיין להר"ש אלגאזי ביבין שמועה כלל ס"ו מש"כ בזה, ועיין מש"כ המהרש"א ביבמות דף ק"ח ע"ב על דברי התוס' בד"ה אלמא עיי"ש, ועיין בספר כריתות חלק לשון למודים שער ג' סי' ק"ה עיי"ש, שהביא ראיה מסוגיא דיבמות י"ג ע"א עיי"ש, ואני מוסיף שכן מצינו ג"כ בב"מ ס"ב ע"ב, ובחולין ט"ז ע"א עיי"ש, ומה שכתב הרב המחבר מיהו לפעמים קבעי בגמ' עלה מאן תנא וכו', לשון זה ליתא ברמב"ן שם וגם אינו נכון דלא נמצא כן בשום דוכתא זולת בסוגיא דיבמות ק"ח ע"ב דקאי עלה הרמב"ן שם עיי"ש, ועיין ג"כ בחידושי הריטב"א שם.

סימן תרל"ד

תיקו דאורייתא לחומרא ודרבנן לקולא וכו', אלא שמה שנמצא כתוב בספר

יראים, ששמע שגם ר"ח אזיל לשיטתיה דכל תיקו דאיסורא אפילו בדרבנן לחומרא, אין סופו להתקיים דהא הגה"מ כתבו בשם ר"ח הפך וכו'.
עיון ברבינו ירוחם נתיב כ"ג ח"ב מש"כ בשם הרמ"ה.

סימן תרל"ח

תנא ושייר, לא שייך בב' דברים דאתי חד מחבריה, והו' כדבר אחד וכו'.
כתב הרשב"א ז"ל בתורת הבית הארוך בית שני שער שני, דכל היכא דאשכחן דתנא ושייר לא שביק גמרא מינייהו ואקשווי קא מקשי ותו ליכא והא איכא הכי והכי עיי"ש, מבואר מדבריו ז"ל דאנן מרעתינו אין לנו לומר תנא ושייר אם לא קאמר הכי בגמרא בהדיא, ולענ"ד זה צ"ע טובא עיון במתני' דמכות י"ג ע"א ובפירש"י ותוס' שם, ובמש"כ הרשב"א גופיה בב"ק צ"ה ע"א, ובתשו' הרשב"א ח"ב סי' ת"ג כתב להדיא איפכא עיי"ש.

סימן תרל"ט

תניא כוותיה דפלוגי, מצינו בהרבה מקומות בגמ' דהוה מצי להביא ראייה לסייע אמורא ולמימר תניא כוותיה ולא אמר כן וכו'.
עיון לעיל סי' ס"א מש"כ על הגליון שם.

סימן תרמ"א

תני ר' חייא, עדיף מאמורא דאמר משמיה דר' חייא וכו'.
הדברים תמוהים מסוגיא דפ"ק דעירובין מ' ע"ב עיי"ש היטב וצ"ע, ועיון ג"כ שם לקמן י' סוף ע"א תני לוי וכו' הוא תני לה וכו' עיי"ש.

סימן תרנ"א

תנא תני אלו ואת אמרת תנא ושייר, לא פרכינן הכי רק כדלא תני השיור לא במשנה ולא בברייתא, אבל אי תני לה בברייתא לא קשה ולא מידי וכו', גם לבאר שבע שם אישתמיט מיניה הך כללא וכו'.
עיון בשח"מ להרמב"ם שורש שלישי ובהשגות הרמב"ן שם דגראה דבין להרמב"ם ובין להרמב"ן לית להו הך כללא עיי"ש, ועיון בערוך לנר סנהדרין פ"ג ע"א, ועיון בשורש חמישי דהרמב"ן גופיה הכריח דהתם תנא ושייר עיי"ש.

סימן תרנ"ה

תנינא להא דת"ר, הדרך הוא תנינא במתני' להא דת"ר, וכלומר דהברייתא בר סמכא.
כ"כ הריטב"א בקדושין כ"ט ע"א עיי"ש.

סימן תרנ"ח

ת"ר, כל ת"ר היא ברייתא שגורה בפי הכל מקובלת מן המרובים, וכל תניא ברייתא ששנאה יחיד בבה"מ וכו'.
ועיין עוד בתשובת רב שרירא גאון שהובאה בתשובת הגאונים זכרון לראשונים
סי' רי"ח, עיי"ש, ועיין בסמ"ג לאוין סי' קס"ד עיי"ש.

שם

... [המשך] דכיון (קשיא) [דקשיא] רישא וכו' כצ"ל.

סימן תרנ"ט

תרגום אין להקשות משום ברייתא על התרגום (כדברי) [דדברי כצ"ל] בעל
התרגום עיקר, ואדרבה מדבריו יש להקשות לכל הדעות.
עיין בתשו' הגאונים דפוס ליק סי' מ"ה שהובא שם בשם רבינו יהודאי גאון,
דכל היכא דפליגי תנאי והתרגום אומר כחד מנייהו הילכתא כוותיה עיי"ש, וכן הוא
בתורתן של ראשונים ח"ב ריש סי' א' בתשובת רב נטרונאי גאון עיי"ש, ועיין
ג"כ בשל"ה מס' שבועות דף קצ"ב ע"א עיי"ש, ועיין בתשו' אמרי בינה סי' ד'
מש"כ בזה באריכות עיי"ש, ועיין במגלת אסתר שורש חמישי אות ט"ז ובדברי
הרמב"ן שם שנראה שחולק על כלל זה, והמחבר כאן הביא דברי הרמב"א והחריש
מדברי הרמב"ן דלא ס"ל הכי, ועיין ביד רמה להרמ"ה בפ"ג דבב"ב סי' רנ"א
דמבואר דגם הוא ס"ל לכלל זה של הגאונים אפילו נגד כלל דתלמודין עיי"ש,
ועיין בסמ"ג עשין י"ט.

סימן תרס"א

ת"ק וחכמים דפליגי, לימדנו הרא"ש ז"ל וכו' דהלכה כחכמים ולא כסתמא
דרישא, דאשכחן כמה סתמי דיתידאי אינון כדאמרינן סתם מתני' ר"מ, אבל לשון
חכמים כולל רבים, ולכאורה איכא למידק וכו' והלא אף בלשון חכמים מצינו כמה
זימני דקאמר מאן חכמים ר' פלוני.
עיין לעיל כלל ת"ז מש"כ המחבר בזה.

שם

... (סוף הדיבור) ולא חש לדברי חכמים במקום ת"ק, והדבר צריך תלמוד
גדול.

ועיין בכורות דף כ"ב ע"ב כהא דאמרינן מאן שביק תרין ועביר כחד, ועיי"ש
רמזשמע להדיא דת"ק וחכמים שניהם שקולים וצ"ע.

סימן תרס"ז

תרתי שמע מינה. גראה דיש רשות בלב כל חכם לב להשיב כן מדעתו כו'
ומעתה יש לתמוה כו' דאין לנו לומר ש"מ תרתי [אלא] במקום שאמרו הש"ס. כצ"ל.

תיקונים בהמפתחות

אין גז"ש למחצה, [ואין היקש למחצה] כצ"ל.
אין עושין [אלא] כך כצ"ל, מא
[אין עושין כך], סח
אין למדין הלכה ממדרש, [ולא מתוספתא] כצ"ל.
[אחרים ר"מ, תקפ"ד]
[במתניתא תנא,] [קכא]
ג"ש, [ל]
[דון מינה ומינה, ל]
[דיקא נמי, קמו]
הלכה כרבי מחבירו, (רלג) [רלב] כצ"ל.
הלכה כר"ע מחבירו, [רכה]
הלכה כר' (הונא) [מונא] כצ"ל.
[רשב"י] כצ"ל (במקום הרשב"ג).
ההלכות [בדברים שאינם נוהגים בזה"ז], כצ"ל.
[הלכה כרשב"א בשבת ובאבל ובע"ז, פח]
כל דבר (שיש) [שאין] בו רוח חיים זכרהו כצ"ל.
[כל שישנו בזה ישנו בזה, תסז]
[לא קשיא, אחר כלל הלמד]
[לא זז משם, " " " "
מנא ה"מ — [מ"ט, תל]
רב תנא הוא [ורבי חייא ורבי יוחנן] כצ"ל.
(רבה) [רבא] ורב ספרא כצ"ל.
[רבא ורב פפא, תרט"ו]
תנא ושייר, [תג תרנא]

יד מלאכי חלק שני — כללי שני התלמודין

סימן ב'

היכא דפליג גמרא דידן עם הירושלמי כגמרא דידן פסקינן וכו' שמצאתי בש"מ על ב"מ מ"ה ב'.

פרק שנים אוחזין דף י"ב ע"ב בד"ה כמגורשת וא"מ כו'.

שם

... [המשך] ומה שראו שהוא שלא כהלכה הניחו אותו בתלמוד ירושלמי.

עיין בריטב"א יבמות ע"ה ע"א.

סימן ג'

תוספתא וירושלמי דפליגי, הרמב"ם ז"ל סומך על הירושלמי יותר מן התוספתא וכו'.

עיין באו"ז ח"א סי' ק"ז, ובמש"כ הר"ב פני משה כביאורו לירושלמי פ"א דפאה ה"ד בד"ה קומץ ועיי"ש, ועיין בתשב"ץ ח"ג סי' נ"א עיי"ש, ועיין בפירש"י חולין דף ע"ה סוף ע"א בד"ה בין, ועיין ברוקח סי' רס"ז עיי"ש, ובב"ק צ"ד ע"ב בתוס' ד"ה בימי רבי עיי"ש. ועיין בסוטה מ' ע"ב בתוס' ד"ה והא אמר מר, ומה שהביא המחבר מדברי התוס' בב"ב שם עיין בתוס' שם שלא כתבו כן אלא בשם רבינו חננאל ז"ל, אבל התוס' חלקו שם על זה עיי"ש, וגם בכוונת הר"ח ז"ל הבינו שאין כוונתו אלא לומר שנשתבשה התוספתא עיי"ש, וא"כ גם מדברי הר"ח אין ראיה אדרבה איפכא משמע.

שם

... (סוף הדיבור) ועיין עוד פ"ד דר"ה סי' ל' שגם הטור ס"ל הכי.

עיין בתשובות הר"מ מרוטנבורג הקטנות סי' ל"ז עיי"ש, ועיין בספר התרומות שער מ"ז ח"ב סי' ו', ועיין רמב"ם הלכות תרומות פ"ג ה"ז ובב"מ ומהר"י קורקום

שם דנקט הרמב"ם כהתוספתא נגד הירושלמי, ובכ"מ הניחה בצ"ע עיי"ש, ובבאור מהר"י קורקוס שם כתב דהרמב"ם נקט עיקר כהתוספתא שם נגד הירושלמי עיי"ש.

סימן ד'

מה שאמרו דהלכה כגמ' בבלי נגד הירושלמי, היינו במה שיחלוק הירוש' על גמ' דילן בפ', אבל דבר שלא הוזכר בגמ' דילן ואיתא בירוש' שפיר ילפינן מינה וכו', שו"ר למרן בכ"מ וכו', שגם בדבר שלא הוזכר כלל בגמרינן, כ' לדעת הרמב"ם כגמ' דילן, דאל"כ לא הוה שתיק מיניה.

וכן נראה מדברי רבינו יהונתן שהובא לעיל סי' ב', ועיין בראב"ן סי' ק"ז עיי"ש, ובאו"ז ח"א סי' תשנ"ד ובסי' תקנ"ו ותש"ס, ובסי' תשס"א עיי"ש ובסי' תרמ"ב אות ג' ובסי' תשנ"ו אות ו', ועיין ברמב"ם פ"ו מהלכות חו"מ הי"ב עיי"ש, וברמב"ם פ"ד הי"ח מהלכות סוטה ובכ"מ שם, ובמש"כ הר"ב פרי"ח בספר מים חיים עיי"ש, ועיין בשו"ת חיים שאל ח"ב סי' ה' אות ה' עיי"ש, ועיין בתשו' רד"ך בית א' חדר י"ט, ועיין מש"כ המחבר ז"ל לקמן בכללי הרי"ף אות ו' עיי"ש, ועיין בכ"מ פ"ג מהל' שקלים ה"ה, ועיין בספר המכריע סי' כ"ד וברא"ש בכ"ב פרק המוכר פירות סי' י' ובב"י או"ח ריש סי' ר"ב דנראה דיש בהך כללא מחלוקת הראשונים ז"ל עיי"ש, ועיין שו"ך חו"מ סי' מ"ז ס"ק כ"א, ועיין בברכות י"א ע"ב בתוס' ד"ה שכבר וכו' ובשאר ראשונים שם עיי"ש, ועיין בתשו' הר"י מיג"ש סי' פ"א, ועיין בקונטרס אגרת בקורת להגאון יעב"ץ בתשובת הגדר עיי"ש, ועיין במש"כ במגדל עוז על דברי הרמב"ם בפ"ב מהלכות איסורי ביאה ה"ד עיי"ש ובמש"כ הלח"מ בפ"א מהלכות אבל הלכה ה', ועיין מש"כ הרמ"ה ביד רמה סנהדרין ק' ע"ב עיי"ש ובריטב"א כתובות ד"ז ע"ב, ועיין תשב"ץ ח"ג סי' נ' עיי"ש, ועיין רמב"ם פ"ד מהלכות ביכורים הי"ג ובכ"מ שם, ועיין בטור או"ח סי' ל"ב ובב"י שם לענין ניקב תוך האות עיי"ש, ועיין בכ"מ פ"ו מהלכות מזוזה הי"ב, ועיין בנו"ב קמא באה"ע סי' מ"ז דכל זה אישתמיטתיה עיי"ש, ועיין מש"כ המחבר לקמן בכלל הרי"ף סי' ו' בזה.

סימן ז'

הא דקיי"ל דכל היכא דמיפרשא מילתא בתלמודא דידן ובירושלמי כתלמודא דידן פסקינן, ה"מ לענין משא ומתן דש"ס, אבל במילתא תליא בחילופי נוסחאות וכו', ונסחא הנכונה מאי דמייתי בירוש' וכו'. ואני בעניי לא ידענא מנ"ל. ועיין באו"ז ח"א סי' תרצ"ה עיי"ש.

סימן פ'

פלוגתא בגמרין ועובדא בירוש', עבדינן כירושלמי.

כ"כ ג"כ באו"ז ח"א סי' תשס"א בשם רבינו שמחה, אבל דעת בעל או"ז גופי' שם לעיל סי' תש"ס אינה כן עיי"ש, ועיין מו"כ המחבר לעיל סי' צ"ד עיי"ש היטב שנראין דברי הרמב"ם כסותרין זא"ז, דשם משמע דאפילו בלא עובדא קיי"ל בזה בהירושלמי עיי"ש, ובמו"כ על הגליון שם.

שם

... [המשך] ועיין מ"מ פ"ד מהלכות יבום הכ"ד.

דבריו תמוהים דדברי המ"מ אינם ענין לכאן עיי"ש.

שם

... ובכ"מ ספ"ז מה' ביכורים כ"כ נגד (הלל).

נגד [הכלל] דיחיד ורבים כצ"ל.

שם

... [המשך] בשם מגילת סתרים ושאר גאונים דסמכין אמעשה רב דירושלמי

ולא אפיסקא דבבלי, ושר"י חולק.

ועיין באו"ז ח"א סי' תש"ס ובסי' תשס"א.

סימן י'

... כל טצדקי דאפשר לן למעבד דלא לשווי פלוגתא בין הגמ' דידן לירושלמי

עבדינן כו' ודע שכל (פונותי) [כוונתי] בפ"י זה כצ"ל.

סימן י"ב

בכמה דברים אנו סומכין על ספרים חיצונים.

ועיין בתשובות מהר"ם פדוואה שבתשובות אבקת רוכל למרן הב"י בסי' ס"ה.

שם

... אבל מה שמסיים שלא הובא מדבריו (של מ"ס) בתלמוד, זה תימה אצלי.

ועיין בברכי יוסף או"ח סי' תקפ"ב ס"ק ז' עיי"ש.

סימן י"ד

כל היכא דפליגי מדרש רבה עם הירושלמי, נקטינן כדברי הירושלמי כו'.

עיין עוד מה שנוגע לכללי שני התלמודים בח"א סי' צ"ג, צ"ד, קס"ט, נ"ח, תקע"א סוף סי' תקכ"ב, ולקמן בכללי הגאונים והרי"ף סי' ו'.

כללי הגאונים ובה"ג והרי"ף

סימן ו'

אין לתמוה אם לפעמים לא יחוש הרי"ף לאוקמתא דגמ' ויפרש פירוש אחר כו' ואע"ג דלעיל כלל י"ב.
צ"ל בכללי שני התלמודים כלל ו' עיי"ש.

שם

... לא סמכו גדולי הגאונים בפסק הלכה על הירושלמי מעולם, ובכמה מקומות ימצא זה הבקי בו כו'.
עיין בתורת האדם להרמב"ן בשער ההספד דפוס ווארשא דף י"ז ריש ע"ג עיי"ש.

כללי הרמב"ם הראב"ד והסמ"ג

סימן א'

כשהרמב"ם סותר עצמו מפיה"מ לחיבור היד, אין לסמוך אלא על מש"כ בחיבור וכו' כי לא דקדק במשנה כל הצורך.
כ"כ הרמב"ם ז"ל עצמו במכתבו לתלמידו הר"י אבן עקנין ז"ל מובא באגרות הרמב"ם דפוס לייפציג דף ל"א ע"ב עיי"ש.

סימן ד'

דרכו של הרמב"ם ליקח הדרשה היותר פשוטה כו' ובפי"ג מה' שכירות כו'.
ובפי"ב מהלכות שכירות כצ"ל.

שם

... [המשך] ואף בטעמיה כתב מהר"י קורקוס וכו'.
ועיין בחק נתן במנחות דף ע"ב ע"ב.

סימן ו'

מעולם לא ראינו ולא שמענו שהרמב"ם ז"ל סותם דבריו בספר היד וסומך על מ"ש בפי' המשנה כו'.

[המחבר מביא דעות אם הרמב"ם דרכו לסמוך דוקא על הדברים שבכר הוזכרו בספרו מקודם, או אפילו על דבר הנזכר אח"כ], ועיין לקמן כלל ל"ז עיי"ש.

סימן ט'

דרך הרמב"ם ז"ל הפך שיטת הגמרא היכא שהספרא או הספרי מוכיחים הפך שיטת הגמרא כן מצאתי להכנה"ג בכללי הפוסקים אות כ"ח בשם תומת ישרים. וכ"כ בתוס' יו"ט שקלים פ"ו מ"ה עיי"ש, ועיין ג"כ בחידושי הרשב"א (פ"ד ע"א) ריש פרק יש מותרות.

שם

... וכן מצאתי להרשב"א ז"ל שתמה על הגאונים למה זה סמכו אברייא בספרי ולא אברייא דגמרינן שהיא עיקר כיון שנשנית בבה"מ יעו"ש. ועיין ברמב"ם בהלכות איסורי מזבח פ"ד הלכה ה' ובלח"מ שם, ועיין בתשו' מהרי"ק סי' ק' עיי"ש, ועיין בתשו' חכם צבי סי' קס"ה, ובמש"כ ה"ה בפ"ד מהלכות נזקי ממון ה"ד, ובלח"מ בפ"ג מהלכות סנהדרין ה"א עיי"ש, ובמש"כ הרב המחבר ז"ל לעיל בח"א סוס"י קס"ט עיי"ש, ועיין סמ"ג לאוין סי' ש"ד עיי"ש, ועיין בתשובות מהרי"ל סוף סי' רכ"א, ועיין מש"כ הגרי"ב בתוס' ראשון לציון פ"ח דכלאים מ"ו עיי"ש, ועיין חידושי הרמב"ן חולין דף ע"ד ע"א שכתב ז"ל: ומכאן יש ללמוד שאין בעלי הגמרא שונים ספרא ושמע השומע מקצתה של ברייתא ולא שמע סופה וכו' עכ"ל עיי"ש בכל דבריו, ועיין להרמב"ם בסה"מ לאוין רצ"א ובמש"כ הר"י נאגאר באהלי יהודה פ' מסעי דף נ"ח ע"ג.

סימן י"ב

גדולי המחברים הרמב"ם ז"ל.

גדולי המחברים בלשון הרב המאירי הוא הרמב"ם ז"ל כצ"ל, כי רק בדברי הרב המאירי בלבד הוא כלל קיים בכל ספריו ולא בזולת משאר הראשונים, וכן הכלל שהביא הרב המחבר לקמן סי' מ"ה עיי"ש הוא נוהג רק בדברי המאירי בלבד כידוע לרגיל בספריו, ולא בשאר הראשונים וזה פשוט, ולא הוצרכתי לכותבו אלא משום שראיתי להמחבר לקמן סי' מ"ה שלא הבין כן ולכן נשאר שם בקושיא עיי"ש, ובמח"כ לא דק וגם בשיטה מקובצת שם כתב כן על דברי המאירי עיי"ש.

סימן י"ג

ידוע ומפורסם שדרך הרמב"ם בחיבורו לפסוק כאת"ל וכו', והדבר פשוט וכו' דלא אמרו לפסוק כאת"ל אלא באת"ל שבתלמוד, אבל באת"ל שכותב איזה פוסק

וכו', פשיטא דלא שייך כלל לומר כן וכו', לפי שראיתי להרב"ח וכו' לדעת הטור דמדכתב הרא"ש בתוך דבריו ואפילו את"ל משמע שדעת הרא"ש כן וכו', תרי טעמי רבירבי איכא נגד הרב"ח חדא דהרא"ש הוא מכת הסוברים דאת"ל שבתלמוד לא הוי פשיטותא.

עיינ ברא"ש ריש פרק בהמה המקשה סוף סי' א' ובמערני יו"ט שם אות ח', ובשו"ת רע"א סי' קמ"ה עייש"ה.

סימן י"ד

אע"פ שדרכו של הרמב"ם ז"ל לפסוק כאת"ל, היכא דבדוכתא אחרינא מסיק לאותו את"ל בתיקו, אינו חושש לאת"ל וכו'. אמנם מצאתי להלח"מ שכ' הפך מזה.

ועיין בתשובות שיערי אפרים סי' נ"א, ובתשובות חות יאיר בהשמטה השייך לסי' ט' ועש"ה.

סימן ל"ג

דרכו של הרמב"ם וכו' דלא סמיך אשינויא דקמשני לדחות הקושיא וכו'. ועיין בתשובות חכם צבי סי' קפ"ו.

סימן ל"ז

דרכו של הרמב"ם שהוא סומך על מה שעתיד לבא לקמן באותו פרק. עיין לעיל כלל ו'.

סימן ל"ח

נמצא להרמב"ם במקצת מקומות שבגמ' תפסו לשון א' לכוונה אחת והוא תפס אותו לכוונה אחרת כו' ע"ש בדברי בעל המגיד מהר"י קורקוס פ"א מה' מעשר שני סוף הלכה יז. הלכה ח' כצ"ל.

סימן מ"ה

גדולי המפרשים או גדולי (המנהיגים) [המגיהים] [כצ"ל] הוא הראב"ד ז"ל כ"כ הר"ב הליכות אלי וכו', ואני מצאתי לטי"ד ססי' ק"ל דקרי ליה גדולי המורים. שנה בזה דהרב פשוט שאין כוונת הר"ב הליכות אלי אלא על לשון הרב המאירי בלבר, עיין מש"ב לעיל סי' י"ב על הגליון.

סימן מ"ז

כל דברי הסמ"ג הם דברי בעל ספר התרומה וכו'.
 וספר היראים להרא"ם כאשר יראה כל המעיין ומשוה שניהם זה עם זה, כי
 חלק גדול מספר יראים בלשונו נעתק בסמ"ג.
 (הוספה) כל מקום שכותב הרב העיטור הרב הכבלי כוונתו על הרמב"ם ז"ל,
 וכל מקום שכותב הרב קרובנו, כוונתו להראב"ד ז"ל דוק ותשכח, וכל מקום שכותב
 בשם הרב המחבר, כוונתו לרבינו יהודא בן ברזילי אל ברצלוני כמש"כ בתשב"ץ
 ח"א סוף פי' ט"ו עיי"ש.

כללי רש"י ותוספות והרא"ש

סימן ו'

פירוש מס' מעילה אינו משל רש"י, אלא מאחד מאיזה תלמידיו וכו', גם פי'
 מס' נזיר אינו מרש"י.
 עיין בתשובות הרשב"א ח"ד פי' ק"ט עיי"ש היטב, ועיין היטב בס' המכריע
 פי' ע"א, ובתוס' רי"ד פרק ערבי פסחים, ועיין בתשו' חות יאיר פי' י"א עיי"ש,ה,
 ועיין ג"כ באו"ז ח"ב פי' כ"ה עיי"ש,ה, ועיין בר"ן פרק שבעות שתיים על ברייתא
 דחומר בנדרים מבשבעות, ובפירש"י במקומו בפרק ב' דנדרים ט"ז ע"ב עיי"ש,ה,
 ובחידושי הרמב"ן שבעות כ"ה ע"א.

סימן ב'

מה שמצינו בכמה מקומות שדברי התוס' סותרים זה את זה כו' כי שמונים בעלי
 תוספות היו כו' ור' שמעון כו' [שמשון] משנץ כצ"ל.

סימן כ"ז

כלל מקדמונים שבכל מקום שכותבים תימא ואינו מתרץ כו' לפעמים התירוץ
 ברור כו'.
 ... בשם פליטת בית [יהודה] כצ"ל.

סימן מ'

כשותר הרא"ש מפסקיו לתשובותיו דהפסקים עיקר כו' ב"ח (או"ח).
 ... ב"ח אה"ע פי' צ"ו כצ"ל.

סימן מ"ב

כך היא דרכו של הרא"ש כשאנו מביא דעת החולקים (אפילו) רש"י.
... דעת החולקים אפירוש רש"י כצ"ל.

סימן מ"ו

כשותר הרא"ש מפסקיו לתשובותיו כו' שהפסקים הם עיקר. וכן מצאתי למרן
בח"מ סי' (קטז).
... בח"מ סי' ק"י כצ"ל.

שם

... [המשך] בכנה"ג ח"מ סי' ע"ב הגהות הטור אות (ס"ח). [פ"ט] כצ"ל.

כללי הרמב"ן והרשב"א וריטב"א והר"ן

סימן ט'

רבו של הריטב"א ז"ל הנודע אצלנו הוא הרשב"א כו'. רבו הרא"ה מוהר"ר
חיים שבת.
... בקונטרס המודעות דף י"ד ע"ב (והשכנס) [ושהכנסת] הגדולה כצ"ל.

סימן י"ב

האמת הוא שפירוש ב"ק אשר סביב הרי"ף הוא מהנימוקי יוסף וכו', ועוד אני
מוסיף שפי' מו"ק על הרי"ף אף שהמדפיסים ציינו עליו הר"ן אינו אלא מהג"י.
ואני מוסיף עוד שגם פירוש מכות אף שנדפס על שם הר"ן איננו כ"א להנימוקי
יוסף, שהרי גם שם הוא מביא דברי הרא"ש בכמה מקומות עיי"ש, וכן מכואר בב"י
יו"ד סי' קפ"א עיי"ש, שוב ראיתי שכבר כתב כן הרב אזולאי בשם הגדולים ח"א
בשם ר"י חביבא עיי"שה.

כללי שאר הפוסקים

סימן ח'

לא זו אף זו לא שייך לומר בפוסקים.
עיון בשו"ת שאילת יעב"ץ ח"ב סי' כ' שדחה דך כללא בשתי ידיים עיי"ש.

כללי שאר המחברים והמפרשים

סימן ל"ג

אין לדקדק כל כך בדברי מהרי"ל, וחי גפשי הדקדוק (כי) [בו] הוא מלאכה של בטלה וכו'. כצ"ל.
כוונתו שם הוא רק על מנהגי מהרי"ל שלא נתחברו ע"י המהרי"ל עצמו רק ע"י אחר מתלמידיו.

כללי הדינים, אות האלף

סימן ד'

אין מעבירין על המצות וכו' הוא מדרבנן.
עיין מש"כ ע"ז הרב חסדי דוד בפ"ו דזבחים עייש"ה, ובמש"כ מהרי"ד אזוראי בעין זוכר אות א' סי' י"ז עייש"ש.

סימן י"ב

אין שליח לדבר עבירה וכו' ואי יש שליח לדבר עבירה באיסור דרבנן, הרימ"ט בח"א הניחו בספק וכו'.
ועיין במל"מ פ"ב מהל' רוצח ה"ב, ובשעה"מ פ"ז מהל' יו"ט, ועיין תשו' נוב"ק אה"ע סי' ע"ח אות ט"ז, ובכשמים ראש סי' י"ח בהגהת כר"ה שם עייש"ה, ובמש"כ עה"ג שם.

סימן כ"א

אע"ג דקיי"ל דאין בישול אחר בישול, מ"מ יש בישול אחר צלי טא"ח סי' שי"ח (בש"ם) [בשם] הר"א ממין, וע"ע בב"י כצ"ל.
עיין בתשו' הרדב"ז חלק חמישי סי' שי"א די"ד עייש"ש היטב שדבריו תמוהים.

סימן נ"ט

אתי דיבור ומבטל דיבור אמרינן בכל דוכתא, חוץ מע"ז וקדושין, דאף בקדושין לא איתמר בגמ' בהדיא, רק בע"ז כי הדדי נינהו.
דברים אלו תמוהים והב"ח שם לא כן כתב עייש"ש.

שם

... (ומהרנ"ך) [ומהרז"ך] ז"ל חולק עליו כצ"ל.

סימן ע"ג

אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו א"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין, לאו דוקא לבטל אלא אפילו להוסיף על דבריהם לא מצי.
עיי' מש"כ הרב המחבר לעיל בכללי הגמרא סי' פ"ו עיי"ש.

סימן פ'

... אין שבות במקדש. היינו בדבר שאין תיקונו מצוי ושכיח כו'.
... וע"ש (הרשב"א) [הריטב"א] בחי' סוכה דף פו, א כצ"ל.

סימן פ"ב

אין שבות במקדש היינו דוקא בתוך המקדש, אבל חוץ למקדש לא דחינן שבות אף שהוא לצורך הבאת קרבן למקדש.
כ"ה בעירובין ק"ג ע"א עיי"ש.

סימן קכ"ד

אין אשה מעוברת חוזרת ומתעברת, היינו דוקא ולד שיהא ראוי ובר קיימא תוס' יבמות י"ב ב' וכו'.
עיי' ירושלמי יבמות פ"ד הלכה ב', ועיי' בתש"ו גנת ורדים בקונטרס גן המלך סי' ק"ל, ובמש"כ בזה באריכות בברכ"י אבהע"ז סי' ד' פ"ק ח' עיי"ש.

כללי הדלת, סימן קנ"ה

דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בע"פ, מילתא דפשיטא הוא דאין שייך לאומרו בתרגום וכו'.
עיי' בברכ"י או"ח סי' מ"ט אות א' ובש"י ברכה שם עיי"ש.

סימן קנ"ז

דבר שיש לו מתירין לא מקרי אלא דבר של אותו אדם עצמו כו'.
... אלא דבר שלאותו אדם כצ"ל.

סימן קפ"ט

דברים שבלב אינן דברים לא אמרינן הכי אלא בנדרים והקדשות כו'.
(הרשב"א) [הריטב"א] ז"ל בחי' סוכה כצ"ל.

כללי ההא, סימן קע"ו

החשוד לדבר חמור חשוד לדבר הקל וכו' אבל אם הדבר חמור שעבר עליו הוא איסור שבועה, ובא להעיד על דבר של איסור מאכל לא שייך כלל זה. כ"כ בהרי"א הבי"י שם (יו"ד סי' קי"ט), ועיין בשו"ך שם ס"ק י"ב ובביאור הלכות בכורות מהרמב"ן והרי"ט אלגזי פ"ד סי' ל"ה עיי"ש, ובתשובות אבקת רובל למרן הבי"י סי' קפ"ח, ומיהו מה שנראה מדבריהם דגם במומר לאחת מהעבירות הכי פ"ל, אין זה מוסכם דלדברי הרמב"ם בפ"ד מהלכות שחיטה שפסל מומר לאחת מן העבירות לשחיטה אם לא ע"י בדיקת סבין עיי"ש, ובכ"מ שם מבואר דבמומר נעשה חשוד אפילו שלא מענין אחד, וכדעת הרמב"ם קי"ל ביו"ד סי' ב' סעיף ו' עיי"ש, ועיין ברא"ש בפ"ק דחולין ס"ה, ועיין תשו' עמ"א סי' מ"ב וצ"ע.

כללי החית, סימן רל"ה

חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות וכו', אבל אם הוחזק אדם זה לזנות, או שיש לו אשה אחרת לא חיישינן שמא בעל לשם קדושין. ועיין עוד בתשו' הרדב"ז ח"ד סי' רע"ז דשם כתב איפכא עיי"ש, ועיין חק"ל אה"ע סי' כ"ז מש"כ בזה.

סימן רל"ט

חזקה אין אשה מעיזה פניה כו' אבל אי ידעינן בעדות ברורה שהיא אשתו. ... ליתא לחזקה זו (שכ) [שם] בשם א"ח כצ"ל.

סימן רמ"ג

חצי שיעור אע"פ שהוא אסור מה"ת, מ"מ אינו מושבע עליו מהר סיני. עיין בתשו' שאגת ארי' החדשות סי' ט"ז, ועיין בבה"ג ריש הל' יוה"כ דמפורש דס"ל דגם על חצי שיעור מושבע עליו מה"ס עיי"ש, וכן דעת הרשב"א בתשו' ח"א סי' תרמ"ז, ובחידושי שבועות כ"ג ע"ב עיי"ש ובתוס' שם.

סימן רמ"ח

חזקה שלית עושה שליחותו לא אמרינן גבי ממון וכו'. אפילו למאן דלית ליה שליח עושה שליחותו, מודה דחזקה שלית אינו משנה שליחותו, תשובת הרב בצלאל אשכנזי סי' כ"ט, בשם שחזקה שלית עושה שליחותו

כך חזקה דהמשלח עומד בשליחותו, כ"כ כמור חו"מ סי' קמ"ב, והובא בכנה"ג בכללי הגמ' סי' קצ"ב קצ"ג עיי"ש, וצ"ע אצלי אם שלוחו דוקא ולא חבירו או ה"ה לחבירו, ועיין סוגיא דקדושין ריש פרק האומר ג"ט ע"א עיי"ש, וצ"ע. ועיין ריטב"א בב"מ קי"א ע"א, והביאו המחבר לקמן סי' תקצ"ג. ודבריו תמוהים מאוד לכאורה אבל לפמ"ש"כ י"ל דס"ל להריטב"א דחבירו דקתני התם בברייתא דוקא הוא, דבחבירו איכא למימר דלחובתו לא עשהו שליח, וגם לא סמכא דעתו עליו כ"כ כדאמר בקדושין שם, הילכך לא אמרינן כ"י שש"א"כ לכל דבר, וכו' יוכן סיום דברי הריטב"א שם שהוא תמוה עיי"ש, אבל לפמ"ש"כ י"ל דהוקשה להריטב"א דכיון דבקרא שכיר סתמא כתיב, א"כ כל שהוא שכיר וחייב לשלם שכרו, אית לן לומר דעובר עליו אע"ג שלא שכרן הוא ולא שלוחו ודוק וצ"ע, שוב מצאתי חקירה זו במקנה בקו"א סי' ל"ה סעי' י"א עיי"ש.

סימן רנ"ג

חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות וכו' אף באשה הנבעלת אמרינן כן וכו', ועיין לקט הקמח וכו' החליט הדבר דדוקא באיש אמרינן כן. וכן מבואר בתשו' הרד"ך בית מ' חדר ז' עיי"ש.

סימן רנ"ח

חינוך מצוה דמחנכין לקטן צריך לעשות לו המצוה כתקנה וכו', [הריטב"א] (הרשב"א) בחי' לסוכה. כ"כ גם הרא"ש פרק לולב הגזול סי' ל' עיי"ש, אבל אין כן דעת הראב"ן והובא במרדכי שם סי' תשנ"ט עיי"ש הביאו מרן הב"י באו"ח סי' תרנ"ח עיי"ש.

סימן רס"ג

חביבות מצוה בשעתה לא אמרינן אלא כשמקדימה שלא לצורך המצוה כו'. ... מהרי"ק שורש (קעה) [קע"ד] כצ"ל.

כללי היוד, סימן ער"ב

(ישיבת) [ישינת] עראי כצ"ל.

סימן רפ"ג

יולדת לט' אינה יולדת למקוטעין וכו', שהחוש מכחיש זה וכו' אנו צ"ל שעכשיו נשתנה הענין וכו' עיין הגה באה"ע סי' קנ"ו ס"ד בשם הב"י שכ"כ בשם התשב"ץ.

ט"ם הוא שם, וצ"ל הר"ש בן הרשב"ן. וכמו שהוא בב"י שם כמבואר בתשובות הרשב"ש סי' תקי"ג עיי"ש.

כללי הכף, סימן רפ"ז

כבוש הרי הוא כמבושל. לא אמרו כן לכל דבר רק שבולע ומפליט.
... אבל אינו (מכלכל) [מבלבל] טעם כצ"ל.

סימן ש"ז

כל איסורין שבתורה אין לוקין עליהם אלא כדרך הנאתן, מלקות הוא דליכא אבל איסורא איכא.

כ"כ גם הראב"ן בספרו דע"ב ע"ב אבל אינו כן דעת הראב"ה הובא במרדכי ובאגודה פסחים פרק כל שעה באין חולק עיי"ש, ועיין מש"כ בזה הרב שעה"מ פ"ה ה"א מהלכות אישות, ובפ"ה מהלכות יסודות עיי"ש.

סימן ש"ח

כל האומר ע"מ כאומר מעכשיו דמי, היינו דוקא כל שרוצה בקיום התנאי כו' אבל אם אמר ע"מ על מגיעת מעשה כגון שהיה מתנה שלא תנשא ואמר ע"מ (אם אנשא).

[אם תנשא] אינו כמעכשיו כצ"ל.

סימן שי"ב

כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, לאו דוקא נאמר במקום דליכא למיחש שמא יבוא לידי איסור, אלא אפילו על דבר שיכול לבוא לידי איסור אמרו כן באר שבע צה, ג. ועיי"ש שהאריך בקושיות עצומות.

עיין באורחות חיים הלכות שבת בדיני קידוש סי' כ' שחילק בזה חילוק נכון עיי"ש, וע"פ דבריו מתורצים כל קושיות הרב באר שבע, וגם עפ"ז מבואר היטב חילוקו של ספר התרומה שהביא הב"ש שם, והביאו המחבר לעיל סי' רצ"א עיי"ש, וגם אין צורך לחילוקו של הרב יד אהרן שהביא לקמן סי' של"ז עיי"ש.

סימן שמי"א

כל חייבי כריתות שלקו נפטרו ידי כריתתם, היינו במי שחילל שבת בזדון בלא עדים דנתחייב כרת ופטור ממלקות ואם לקה נפטר מכרת אבל האוכל חמץ בפסח

וכיוצא דחייב מלקות וכרת לא גפטר מכרת ע"י המלקות וכו' מל"מ פי"ז מהל' סנהדרין.

ע"י תשו' הרב משלם ח"ב דפ"ט ע"ג, ובחק"ל חלק או"ח סי' צ"ד מש"כ על דעת המל"מ אלו עיי"ש, ובאהלי יהודא למהר"י נאגאר פ' תצא פכ"א.

שם

... [המשך] ושושנים לדוד ריש כריתות כתב דכ"ש מיתה בידי שמים דקילא מכרת וכו'.

כן מפורש במדרש תנחומא שהובא בילקוט במדבר רמז תרצ"ה ועיי"ש, וכן הוא לפנינו במדרש תנחומא הישן שנדפס מחדש במדבר פסקא כ"ח עיי"ש, וכן הוא בתוספתא פרק בתרא דמכות, וע"י בכנה"ג בלשונות רש"י והרא"ם פ' מסעי שגם הוא ז"ל טעה בזה עיי"ש, וכן מפורש ברמב"ם פי"ח מהלכות סנהדרין ה"א, ובפיה"מ להרמב"ם ריש פ"ג דמכות עיי"ש, וכ"כ הרשב"ץ בזהר הרקיע סוף הלואין עיי"ש, וכ"כ הרמב"ם בפ"ד מהלכות ביאת מקדש ה"ה, ובסמ"ג לאוין ש"ו עיי"ש.

כללי המב, סימן שצ"א

מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, ולא מחינן בידיהו אפילו במילתא דאתא מדרשא, דאמרינן לאו דוקא באיסור דאורייתא לחוד אלא אפילו באיסור כרת וכו', ע"י בהראב"ן במש"כ סוף סי' של"ו עיי"ש.

סימן תט"ז

מוכר בעין יפה מוכר, לא אמרינן אלא באותו דבר עצמו שמכר לו וכו' משום דאמרינן מסתמא מכר בכל הדברים שצריכים לאותו דבר, אבל שגאמר שמכר לו איזה דבר אחר וכו' משום שמוכר בעין יפה לא אמרינן. כן מבוא' במשנה בב"ב ע"א ע"א, וע"י ברשב"ם שם בד"ה במוכר עיי"ש.

סימן תל"א

מצות לאו ליהנות ניתנו. היינו דוקא בדיעבד כו'. [המחבר מביא מחלוקת אם אמרינן מצות לאו ליהנות נתנו לכתחילה או דילמא לא]. וע"י מש"כ בזה השעה"מ בפ"ח מהלכות לולב.

סימן ת"מ

מיחזו כשיקרא לא אמרינן דחיישינן. אלא היכי דלעולם מחזי הכי כו'. הר"ן בחי' גיטין על הש"ס פ"ג דף (כג) [כ"ו] א' בצ"ל.

כללי הגון, סימן תפ"ח

נזיקין ספק דידהו להחמיר (באיסורים) [כאיסורים] כצ"ל.

כללי הסמך, סימן תע"ז

(הוספה) ספק דאורייתא ודאי דרבנן, ודאי דרבנן עדיף. תוס' רי"ד בב"ב פ"א ע"ב, ועיין ר"ה ל"ד ע"א עיי"ש דלא דמי דשם שניהם ודאי בחיוב ואין הספק אלא אם יוכל לקיימן עיי"ש, ועיין שבת קל"ח ע"א כמתני' ובפוסקים שם עיי"ש.

סימן תפ"ז

סתם גדרים להחמיר, היינו דוקא כשודאי נדר אבל אם הוא מסופק אם נדר אזלינן לקולא מהר"ם מטרני ח"א סי' (רכו) [רנ"ו כצ"ל] והביאו הכנה"ג בי"ד ריש סי' ר"ח.

במח"כ נמשך אחר הכנה"ג, אבל המעיין במהרי"ט שם יראה שלא כתב כן אלא בריש דבריו אבל במסקנתו מסיק איפכא דאזלינן לחומרא ועיי"ש, וכבר העיר בזה הר"ב חק"ל יו"ד סי' קי"ב ח"א ועיי"ש.

כללי הקוף, סימן תקל"ט

קרקע בחזקת בעליה עומדת וכו'.
עיין מש"כ על זה בחקרי לב חו"מ ח"א סי' ע"ה דע"ה ע"א עיי"ש.

סימן תקמ"ד

קול מראה וריח אין בהם מעילה, ה"מ כששומע קול כלי שיר וכו', אבל אם לקח כלי שיר של הקדש ונגנן בו וכו'. יש בו דין מעילה. רדב"ז (ח"ב סי' רצו).
[ח"א סי' רצ"ז] [כצ"ל], וע"ע שם בח"ג סי' תרכ"א עיי"ש, ועיין בזה בשעה"מ הלכות יו"ט פ"ה הט"ז, ובחקרי לב או"ח סי' נ"א עיי"ש, ועיין בסדר רב עמרם גאון דף י"ד ע"א עיי"ש.

כללי הרש, סימן תק"ס

רבים (מדברי) [מדברי] אהדי כצ"ל.

כללי השוין, סימן תקצ"ג

שלוחו של אדם כמותו, אפשר דלא אמרינן כן היכא שהוא לחובת המשלח וכו',
הריטב"א בסוף שיטת מציעא דף נה, ב.
הדברים תמוהים, ועיין במעשה רקם למהר"י קוריאט שעמד בזה באריכות
בדף פ"א ע"ב עיי"ש וצ"ע, ואולי אפשר לומר דלא כתב כן הריטב"א אלא בחבירו
דס"ל דחבירו דקתני בברייתא התם דוקא הוא, וזה על פי הסוגיא דקרושין נ"ט
ע"א עיי"ש, ובהו יובן פיוס דברי הריטב"א עיי"ש ודוק היטב כי קצרתני.

סימן תקצ"ה.

שויה אנפשית חתיכה דאיסורא כל היכא דאמרינן הכי הוא אפילו בדאיכא
עדים המכחישים אותו.

ואם איפורו מדברי תורה או מדרבנן עיין תשו' מהר"ש ח"ג סי' נ"ג, ובתשו'
נאמן שמואל סי' מ"ח ובסי' פ"ז עיי"ש, ועיין מה שהאריך בזה בקונטרס מיוחד
הרב מהר"ם הלוי סוף ספר אש"י ד' דפוס ליווארנא עיי"ש, ועיין בשע"מ פ"ט
מהלכות אישות הלכה ט"ז ובהלכה ט"ז עיי"ש, ובחק"ל יו"ד ח"א סי' ב'.

סימן תקצ"ז

שיר של פגעים כו'... ואין ספק שיש (איסור) [חיפור] לשון שם כצ"ל.

כללי התיו, סימן תקצ"ח

תדיר ושאינו תדיר קודם לא אמרינן אלא כשהם שוין ואין יתרון לזה
מזה, אבל כשיש יתרון לשאינו תדיר, שאינו תדיר קודם שכנה"ג.
לא ידעתי למה הוצרך לדברי שכנה"ג מאחר דגמ' ערוכה היא בזבחים פרק כל
התדיר צ' ע"ב עיי"ש, וגם שם היא בעיא דלא איפשימא, והרמב"ם פסק דאיוזה
שירצה יקדים.

התעוררות לקבלת עול מלכות שמים בקריאת שמע

הרוצה לקיים מצות ק"ש בשלימות, כתבו הרבה מהראשונים (נביא אותם להלן) שעליו לכוון בפסוק ראשון של ק"ש, קבלת עול מלכות שמים בתיבות "ה' אלקינו". כלומר, ה' מציאות ה' אלקינו, הוא מקבל על עצמו אלקותו ומלכותו ית', וכל המתחייב מקבלה זו, בחינת נעשה ונשמע, נמצא, מלבד הכוונה ליחוד ה' שיש במילים "ה' אחד", יש כוונה נוספת בתיבות "ה' אלקינו" והיא קבלת עול מלכות שמים.

וקודם נביא מקורות חז"ל למצות קבלת עומ"ש בק"ש

א. משנה ברכות יג. "אמר רבי יהושע בן קרחה, למה קדמה פרשת שמע לזה א"ת שמע, כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה, ואח"כ מקבל עליו עול מצות".

ב. ברכות יג: "אמר ליה רב לר' חייא לא חזינא ליה לרבי דמקבל עליה מלכות שמים, אמר ליה בר פחת, בשעה שמעביר ידיו על פניו, מקבל עליו עול מלכות שמים".

ג. ברכות סא: בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה, זמן ק"ש היה וכו' והיה מקבל עליו עול מלכות שמים (וקורא קריאת שמע, רש"י).

ד. ספרי שלח פיסקא קטו: איזהו היא פרשה שיש בה קיבול מלכות שמים ומיעט בה עבודה זרה אין אתה מוצא אלא פרשת שמע, ע"כ. (במילים: ה' אלקינו, יש קבלת עומ"ש, ובמילים: ה' אחד, מיעט ע"ז). ופירוש זה מבואר בירושלמי ברכות פ"א ה"ה: מפני מה קורין שתי פרשיות הללו בכל יום וכו', ר' לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולין בהן, אנכי ה' אלקיך, — שמע ישראל ה' אלקינו; לא יהיה לך אלהים אחרים על פני — ה' אחד.

ה. ספר יראים סי' יא, כתב: "כתיב בפרשת ואתחנן: השמר לך פן תשכח את ה' אלקיך, פי' שלא ישכח אדם מלקבל עליו עול מלכות שמים ולקרוא קריאת שמע בכל יום".

ו. אגשי כנה"ג תקנו בברכה ראשונה שלפני ק"ש לומר וכולם מקבלים עליהם עול מלכות שמים זה מזה וכו' ונראה שהטעם שתקנו לומר עגין זה קודם קריאת שמע כדי שעי"ז יתעוררו גם בני"י לקבל עליהם עומ"ש בק"ש.

ז. ברכות יג: "רבי ירמיה הוי יתיב קמיה דרב חייא בר אבא, חזייה דהוה מאריך טובא (בקריאת שמע), א"ל כיון דאמליכתי למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים, תו לא צריכת", ע"כ. ובספר הלכות גדולות לר' יהודאי גאון ברכות יג, גורס "אלא שתמליכהו עליך * על השמים ועל הארץ" וכו'. וכן הוא הגירסא בש"ס כ"מ שלפנינו (ובדק"ס נשמטה גירסא זו). וכן הוא במדרש הגדול דברים. לפי שיטת הראשונים הנ"ל שיש מצוה לקבל עומ"ש בתחילת הפסוק של שמע באמרו ה' אלקינו, מסתבר שגם בגמ' כשאמר לו כיון דאמליכתי עליך, הכוונה באמרו בתחילת הפסוק התיבות ה' אלקינו, ועל היחוד בשש הקצוות במילת אחד.

ובקונטרס קבלת עומ"ש מובאים עוד עשרים מאמרי חז"ל בענין קבלת עומ"ש,

ואלו דברי הראשונים בענין קבלת עומ"ש בתיבת אלקינו בפסוק שמע

א. רבינו יצחק ברבי אשר הלוי, הנקרא ריב"א (מובא באבודרהם סדר שחרית של חול): "והריב"א כתב כי פרשת שמע לבדה יש בה רמז לעשרת הדברות וכו', והנה שמעתם דבור ראשון אגכי ה' אלקיך וקבלתם אלקותי עליכם, כאשר עניתם נעשה ונשמע, לכן שמע ישראל ה' אלקינו, לומר, ה' עושה הכל, הוא אלקינו ואילו גשא עינינו וממנו גשאל כל צרכינו כי הוא אלקינו... עוד תמצא עשרה מצות עשה קבועות בפרשה זו, אחת — קבלת עול מלכות שמים, שנאמר ה' אלקינו, שנית — יחוד השם, שנאמר ה' אחד".

ב. רבינו יונה מגירונדי (בספרו שערי העבודה עמוד כד): "ה' אלקינו, הכונה באמרו ה', מי ששמו ה', ותהיה הכוונה בנכתב (= הוי') ונקרא (= אדני'). ויכוין באמרו אלקינו, הוא אלקינו, כלומר מי ששמו ה', הוא אלקינו ואנחנו מקבלים עלינו אלהותו ומלכותו ועול תרי"ג מצות, וזהו הנקרא עול מלכות שמים. והכוונה באמרו ה' אחד, יכוין במלת ה', כלומר, מי ששמו ה', שקבלנו עלינו עול מלכותו, וקבלנו אותו למלך שופט עלינו, הוא אחד...". עכ"ל.

ג. רש"י ברכות כא א: "שאני תפלה דלית בה מלכות שמים — קבלת מלכות

* מרגלא בפומיה דרבי ישראל סלנטר זצ"ל, שקל לו לאדם להמליך את ה' על שש קצוות העולם, אבל קשה לו להמליכו על עצמו.

שמים, כדאיתא בק"ש שמקבל עליו את השם לאדון ולמלך [יחיד]. ומיוחד, ע"כ (ופי' אדון, היינו ה' הרא' בקריאתו. מלך, היינו אלקינו).

ד. ר"י בעל התוס'. מובא בספר "על הכל" לר' משה מאיברא תלמיד מהר"ם, וז"ל: והלכתא דבפסוק שמע ישראל יפסיק ג' הפסקות וכו', ולר"י נרא' שצריך להפסיק בין יי' אלהינו לי"י אחד דפשטי דקרא הכי הוא שמע ישראל יי' אלהינו פי' ששמו יי' אלהינו ומי ששמו יי' הוא אחד והיינו קבל' מלכות שמים, אבל מי שקורא שמע ישראל יי' אלה' יי' אחד ביחד אין כאן קיבול של מלכות שמים. וכן בספר באר מים חיים (גדפס שנת ש"ו) מעתיק מכת"י "על הכל" שלפניו (ויש בו שינויים קלים) וז"ל: ולר"י נראה שיש להפסיק בין ה' אלקינו לה' אחד וכו', והיינו קבלת עול מלכות שמים, שאנו מקבלים אלהותו ואחדותו כו'.

ה. רבינו אהרן הכהן מלוניל (בספרו ארחות חיים, הלכות ק"ש אות יח): "צריך להאריך בדלי"ת של אחד כדי שימליכנו בשמים ובארץ ובד' רוחות העולם וכו', וצריך להאריך כשיאמר ה' אלקינו, שיחשוב בלב, ה' מלכנו, וזהו קבלת עול מלכות שמים".

ובקונטרס קבלת עומ"ש מובאים עוד כ"ו ראשונים הסוברים כן.

הרמ"א בשו"ע הל' ק"ש סי' סא סע' יד כותב וז"ל: "ויש להפסיק בפסוק ראשון וכו' ובין אלקינו לה' השני כדי שיהא נשמע שמע ישראל כי ה' שהוא אלקינו הוא ה' אחד. (רוקח) וזה אינו כי מקור לדבריו כותב הרמ"א בדרכי משה שם וז"ל: מצאתי כתוב בשם ספר "על הכל" שחיבר תלמיד מוהר"מ (מרוטגבורג), כתב בשם מוהר"ם שצריך להפסיק וכו', בין ה' אלקינו לה' אחד כי היכי דלישתמע ה' שהוא אלקינו הוא ה' אחד וכו', ע"כ.

לכאורה דבריו אינם מובנים, מ"ש שע"י ההפסק יהיה מובן "ה' שהוא אלקינו הוא ה' אחד". הרי אדרבה בלי הפסק, אלו ארבעת המלים "ה"א ה' אחד" מביעים רעיון זה שה' אלקינו הוא ה' אחד, וע"י ההפסק מובן כשיטת הראשונים שיש מצוה מיוחדת בתיבת "אלקינו" — הוא מלכנו וקבלת עומ"ש עלינו, ונו"כ הש"ע לא עמדו על זה.

והנה כעת יש לפנינו ספר "על הכל" לר' משה מאיברא (מובא לשונו לעיל אות ד'). ורואים אנו מדבריו שהמחבר שהביא הדרכי משה העתיק מספר "על הכל" רק חלק מלשונו, ועיקר גדול — מצות קבלת עומ"ש שיש במלה אלקינו לא הביא.

ומכל הנ"ל מבואר שהפירוש בדברי הרמ"א שבזה לחוד שאומר שיש להפסיק "כדי שיהא נשמע כי ה' שהוא אלקינו [כלומר שקבלנו אלקותו ומלכותו עלינו] הוא ה' אחד".

וכן פי' תלמידו של הרמ"א בספר "עמק ברכה" לרבי אברהם הלוי הורביץ אביו של בעל השל"ה, שכוונת רבו הוא שההפסק במלת אלקינו הוא לקבל עומ"ש. ומבואר שהרמ"א פסק כן להלכה וכלשון הר"י לעיל אות ד', והלכתא שבהפסקת בין ה' אלקינו לה' השני מקבל עליו עומ"ש. ומקור הדברים שיש להפסיק בין ה' אלקינו לה' אחד הוא בירושלמי פסחים פ"ד ה"ט, ומובא בסידור רב עמרם גאון, וכן בטור או"ח סי' סו. ובבאור הגר"א ציין על לשון הרמ"א ויש להפסיק, הירושלמי הג"ל. יש בראשונים עוד שיטות וביאורים שונים במצוה זו של קבלת עומ"ש, ונתבארו בקונטרס "קבלת עומ"ש בפסוק ראשון שבק"ש". (נדפס ב"גוועם" כרך כ"ב).

וגסיים בדברי הספרי (האזינו פיסקא שכג): לו חכמו ישכילו זאת (דברים לב, כט), אילו הסתכלו ישראל במה שאמר להם יעקב אביהם, לא שלטה בהם אומה ומלכות, ומה אמר להם, קבלו עליכם מלכות שמים והכריעו זה את זה ביראת שמים והתנהגו זה עם זה בגמילות חסדים ע"כ. ובזכות קבלת עול מלכות שמים בשלימות יעזרנו השי"ת שגזכה לברכה והבטחה שבספרי בתקופתינו הקשה באה"ק. ויה"ר שגזכה לגאולה שלימה בקרוב בב"א.

ירושה במעשר שני

(א) קידושין דף כ"ד ע"א דתניא אין אשה פודה מעשר שני בלא חומש ר"ש בן אלעזר אומר משום רבי מאיר אשה פודה מעשר שני בלא חומש וכו' רבא אמר לעולם לא תיפוך והכא במעשר דאתא מבי נשא עסקינן ור"מ לטעמיה דאמר מעשר ממון הקדש הוא ולא קני ליה בעל, ורבנן לטעמייהו דאמרי ממון הדיוט הוא וקני ליה בעל הילכך שליחותא דבעל קעבדא וברש"י שם דאייתי מבי נשא שמת אביה והיה לו מעשר שני וירשתה עם שאר נכסים, וירושה הבאה לה לאחר מכאן נכסי מלוג הן וילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות עכ"ל רש"י, (ועיי"ש גם ברש"י בד"ה ור"מ לטעמיה ובד"ה ורבנן לטעמייהו). ובספר חדושי הגרמ"ז (הם חידושי הגאון הקדוש ר' מנחם זמבא זק"ל, שנלקט ונערך ע"י הרב דוד שליט"א) בסימן א' (והוא מקובץ שערי תורה שנדפס בווארשא שנה י"א חוברת ב' סימן ו') שהביא דברי הראב"ד לתורת כהנים פרשת בחקותי פרשתא ח' פרק י"ב פיסקא י' דלר"מ דאית ליה מעשר שני ממון גבוה הוא לא מצי יהיב ליה במתנה ולא מצי לארוותיה לבריה עיי"ש ומבואר דס"ל להראב"ד דלמ"ד מע"ש ממון גבוה ליתיה בירושה (ועיי"ש בראב"ד שכתב עוד פירוש דגם למ"ד מע"ש ממון גבוה אף שאינו ניתן במתנה אבל יורש יורשו ומוסיף חומש דיוורש במקום אב קאי עיי"ש). והגרמ"ז זק"ל הקשה על זה וז"ל ולע"ד צ"ע על זה מגמרא מפורשת בקידושין כ"ד ע"א הכא במעשר דאתיא מבי נשא עסקינן ור' מאיר לטעמיה דאמר מעשר ממון הקדש הוא ולא קני לי בעל עיי"ש הנה להדיא דהאשה עצמה יש לה דין ירושה במע"ש של אביה אך לר"מ דס"ל מעשר שני ממון גבוה הוא וצ"ל ג, ושוב הביא שם הגרמ"ז דברי רש"י בקידושין בד"ה דאתיא מבי נשא (שהבאתי לעיל) דנראה מדברי רש"י דיש חילוק לענין ירושת מעשר שני אם יש עוד נכסים דאז גם מע"ש ישנו בירושה, אבל עמד שם בצ"ע בזה, דמאי נפק"מ אם יש עוד נכסים ולכן צ"ע כוונת רש"י (ולקמן אביא מש"כ שם ליישב דברי רש"י ומה שלעג"ד יש לדון בדבריו, ראה להלן).

והנה הרב המלקט הביא שם באות א' דברי הצפנת פענח בתשובותיו ח"א סי'

פ"א. שהשיב להשואל שהקשה לו למה הוצרך רש"י לומר שירשה שאר נכסים והשיב לו וזל"ה והנה רש"י ס"ל כהראב"ד, דאם ממון גבוה לא הוה בזה גדר ירושה גמורה, אך זה מצינו בב"ק מ"ט ע"ב גבי דבר שאי אפשר שיהא בו גדר ירושה דולדות, מ"מ הכא שיש במקצת חל גם על זה, וה"נ רצה לומר רש"י ז"ל בקידושין הנ"ל עכ"ל הצפנת פענח, והוסיף על זה המלקט באות ד', דיש לומר בכוונת הראב"ד דס"ל דכשירש מעשר שני לבד אי אפשר לתת לו עי"ז שם יורש, אכן אם כבר הוא יורש דברים אחרים יורש ג"כ המע"ש וציין לדברי התוס' בב"מ דף ב' ע"א ד"ה זה גוטל וכו', היינו מה שכתבו שם התוס' לענין ספק ויבם, ואין זה שום דמיון דשם כוונת התוס', דאם דנים על הגברא מי הוא היורש, אז היבם הוא ודאי יורש ולכן אין הספק יורש מוציא מידי ודאי, אבל כאן במעשר שני, וכי יש ספק על הגברא אם הוא יורש, אלא שהמעשר שני אינו ניתן לירושה כמו שאינו ניתן למכירה, היינו שהחסרון הוא בהחפצא, ואם כן מה יוסיף לי מה שהוא יורש נכסים אחרים והוא ודאי יורש עליהם וכי משום הא יש לו זכות גם בנכסי גבוה, שאין בהם זכות ירושה, ואדרבה זה יותר דומה למה שסיימו שם התוס' דאין סברא מה שהוא ודאי בחציו שיועיל לו לחציו שני עיי"ש בתוס' (ובחידושי על ב"מ הארכת ליישב בעזה"ת קו' הנחלת דוד על התוס' שם ועי' בחידו' הגי"צ מפוניבז על דברי התוס' הנ"ל).

אולם מה שציין הצפנת פענח להגמרא בב"ק דף מ"ט ע"ב גבי ולדות דהיכא שיש במקצת חל גם על זה, ומשם הסביר גם דברי רש"י לענין ירושת מעשר שני, בעניי לא זכיתי להבין דבריו העמוקים, דשם בב"ק דף מ"ט ע"א דס"ל לרבה דאם חבל בה לאחר מיתת הגר זכיא לה איהי בגוייהו ומיחייב לשלומי לה לדידה, והטעם לרבה משום דזכיא מנכסי בעל הגר כמחזיק בנכסי הגר שהם הפקר, והיא הקודמת לזכות מיד כשמת הגר וכמו שהסביר כן הרשב"א בדף מ"ג ע"א והובא בשמו בשטמ"ק שם בד"ה גרושה נמי וכו' ורב חסדא פליג על רבה וקאמר אטו ולדות צררי נניהו היינו שהאשה תזכה מההפקר, (עי' ברש"י דף מ"ט ע"א בד"ה צררי ועיי"ש בשטמ"ק דף מ"ג ע"א הנ"ל בשם הרשב"א) היינו דס"ל לרב חסדא דבכה"ג דאין הבעל ולא יורשים לבעל (עיי"ש ברש"י ד"ה איתיה לבעל וכו' ובתוס' והרא"ש שם) לא נתחייב החובל לגמרי ולא שייך דהאשה תזכה בזה, ולפי זה מה דקאמר בגמרא שם דף מ"ט ע"ב דלרשב"ג דס"ל דבשבח וולדות חולקין האשה והבעל כמבואר שם בגמרא דף מ"ט ע"א, אם כן גם להאשה יש חלק בשבח גופה, דשבח דמי נפחא מחמת גופה נמי אתי ונזק הוא (עיי"ש ברש"י דף מ"ט ע"א ד"ה וכי למי וכו') אלא דגם להבעל חלק בשבח גופה שדמי הנפח מחמת שניהן באין (וכמפורש ברש"י שם ד"ה חולקין) ולכן ס"ל לרב חסדא דבכה"ג אליבא דרשב"ג כיון דהאשה יש לה

זכות בשבח בפלגא, ולכן אם מת הבעל זכייא בכולהו, נראה הכוונה, דבכה"ג מודה רב חסדא לרבה דהאשה היא הזוכה הראשונה בנכסי הגר שהם הפקר, ובכי האי גוונא לא שייך לומר פירכת רב חסדא דאטו וולדות צררי נינהו, היינו שלא נעשה חיוב לשלם שבח וולדות, שהרי על כרחך יש חיוב, שהרי גם להאשה יש חיוב לשלם לה פלגא. וכיון שנעשה חיוב לשלם השבח וולדות, שוב האשה היא הזוכה הראשונה מנכסי הגר כיון שהיא מוחזקת בהם (וכמוש"כ הרשב"א לדברי רב שהבאתי לעיל ועי' בשער משפט סימן רע"ה אות א' עיי"ש) ואם כן מה דקאמרה הגמרא שם דף מ"ט ע"ב שבח וולדות דשייכא ידה בגווייהו זכיא בהו בכולהו, הפירוש שעל ידי זה היא מוחזקת בכל השבח כנ"ל, ואדרבה הרי בגמרא שם מבואר דבדמי וולדות דלא שייכא ידה בגווייהו לא זכיא בהו כלל, והיינו כיון דבדמי וולדות לית לה אפילו פלגא גם לרשב"ג, ולכן לא נעשה חיוב כלל היכא דמת הבעל ואין לו יורשין, ולכן שוב שייך הסברא לרב חסדא אטו וולדות צררי נינהו. בכל אופן לא זכיתי להבין מה יש לזה שייכות לדברי הראב"ד דס"ל דבמעשר שני למ"ד ממון גבוה לא שייך בירושלם, וכי משום שיש שם עוד נכסים דשייך בהו דין ירושה שיש להמוריש דין בעלות וממונית עליהם, וכי משום האי טעמא יהיה גם דין ירושה לממון גבוה שאין להמוריש דין ממונית ובעלות עליו, ורק לענין פדיה אוקמוה רחמנא ברשותיה (עי' ב"ק דף ס"ט ע"ב ובתוס' שם קרייה רחמנא) ולשיטת הראב"ד דאין בזה דין ירושה, מהיכי תיתי שיירש גם זה אגב שאר נכסים, ואי משום דשם יורש עליו מחמת שאר נכסים, וכי אם אין שאר נכסים אין שם יורש עליו, אלא דלא שייך לירש כיון דלא שייך הממונית להמוריש וא"כ מה תועיל ומה תוסיף הירושלם בשאר הנכסים, ואדרבה זה יותר דומה למה דאיתא בגמרא שם בב"ק דף מ"ט ע"ב דמי וולדות דלא שייכא ידה בגווייהו לא זכיא בהו כלל עיי"ש, ולא זכיתי לירד לעומקם של הדברים בתירוצו של הגאון האדיר הצפנת פענח וכמו שכתב הגרמ"ז זצ"ל דמה נפק"מ אם יש עוד נכסים כיון דהמעשר שני אינו ראוי לירש.

(ב) והנה הגרמ"ז זצוק"ל כתב שם ליישב כוונת רש"י במה שתלה ירושת מעשר שני בשאר נכסים, וז"ל והברור בכוונת רש"י ז"ל היא על פי הש"ס כתובות ע"ט ע"ב אמר רבא אר"נ הכניסה עז לחלבה וכו' אוכל והולך עד שתכלה הקרן. וברש"י ז"ל דגבי בהמה איכא עורה עיי"ש וביאר הרא"ש פרק האשה שנפלו סי' ז' דשיטת רש"י דאין בעל אוכל פירות היכא דכליא קרנא אלא אם כן יש איזה שיור ע"ש, ולפי זה הרי בקידושין נ"ד ע"ב דלמ"ד מעשר שני ממון גבוה אינו נמכר ונקנה במתנה עיי"ש, אם כן למאי הוצרך לומר דמשו"ה אין לבעל זכות פירות משום דהוה ממון גבוה. הלא ממ"נ כשאוכל הפירות גופייהו הלא כליא קרנא ובכה"ג לית ליה זכות אכילת פירות, ואם ימכרם ויקח בהם קרקע הרי מע"ש ליתא

במכירה, (ועי' רשב"א קידושין כ"ד ע"א דכתב דמע"ש אינו נמכר כדי ליקח בהם קרקע אלא אוכל גוף הפירות) א"כ לרש"י ז"ל לטעמיה הרי אינו אוכל פירות בכה"ג, אולם למאי דביאר הרא"ש שם דהיכא שהכניסה לו עוד נכסים לא חשוב כליא קרנא, דזה עצמו הוי שיור שאר הנכסים עיי"ש, אם כן לפי זה מובנת כוונת רש"י ז"ל שנפלו לה עם שאר נכסים דכה"ג שפיר לולא דהוי ממון גבוה היה אוכל הפירות אף דכליא קרנא וזה פשוט עכ"ל הגרמ"ז, ומה שעשה שלדעתי העניה לא מצאתי בדברי הרא"ש בהאשה שנפלו סימן ז' שום הוכחה לזה שכתב הגרמ"ז דביאר הרא"ש דהיכא שהכניסה לו עוד נכסים לא חשיב כליא קרנא דזה עצמו הוי שיור שאר הנכסים עיי"ש, ולא נזכר מזה שום דבר בהרא"ש, ואם כוונתו למש"כ הרא"ש שם בתוך דבריו ליישב דברי הרי"ף וז"ל ואע"ג דקיי"ל כחנניא דלא חייש למיתה ואעפ"י שלא נשאר כלל (כוונת הרא"ש לוולד שפחת מלוג, ולחנניא דס"ל דוולד שפחת מלוג לבעל, ומש"כ הרא"ש ולא נשאר כלל, היינו כשתמות השפחת מלוג לא ישאר לאשה שום דבר ואינו דומה לוולד בהמת מלוג דלאחר שתמות הבהמה ישאר עורה עיי"ש בק"נ אות ת') התם אינו מכלה מה שהכניסה לו, אבל הכא שלא הכניסה לו אלא החלב והגיזה מסתברא שאין לכלותם עכ"ל הרא"ש, ואם לזה התכוון הגרמ"ז מש"כ הרא"ש דאינו מכלה מה שהכניסה לו, ומזה משמע דאם נשאר שיור ממה שהכניסה לו לא נקרא מכליא קרנא, לא זכיתי להבין דבריו, דכוונת הרא"ש על השפחת מלוג שהיא אם הוולד, וכיון שהאשה הכניסה לו את השפחה היא קרן הוולד, וכיון דלא חייש רבי חנניא למיתה לכן לא נקרא מכליא קרנא, אבל אם האשה הכניסה להבעל שאר נכסים יחד עם פירות מעשר שני, ודאי אם הבעל יאכל הפירות נקרא מכליא קרנא של הפירות, דמה שייכות לשאר הנכסים שהם יהיו הקרנא של הפירות שהם דבר גפרד והכניסה אותם מבית אביה, ואין לזה שום דמיון לוולד שפחת מלוג כמובן, ודינם כמו פירות תלושין מן הקרקע שהם שלה (עיי' באבה"ע סימן פ"ה סעיף ט"ו ברמ"א ובח"מ שם ס"ק ל"ז ובבית שמואל שם ס"ק ל"ג ובהגהות חכמת שלמה שם סעיף ט"ו מש"כ על דברי הח"מ שם) ולכן לא זכיתי להבין מש"כ הגרמ"ז ביישוב דברי רש"י ז"ל.

ומה שהקשה הגרמ"ז לשיטת רש"י האיך הבעל אוכל הפירות הא מכליא קרנא, כבר העיר בזה המקנה על דברי רש"י ד"ה אלא בזווי דידה ועיי"ש שהביא דברי הרשב"א ותמה עליהם דאיך אפשר שהבעל יאכל כל הפירות דא"כ הוה כליא קרנא, ומה שתמה שם עוד על מה שכתב הרשב"א דאסור למכור מע"ש ליקח קרקע, והקשה דזה רק לר"מ דס"ל מעשר שני ממון גבוה כמוש"כ הרע"ב בריש מעשר שני דמתניתין דאין מוכרין אותו אתיא כר"מ, אולם תמיהה זו יש ליישב דאף דלר"י דס"ל ממון הדיוט הוא מותר למכור מע"ש, אבל אסור לקנות

קרקעות ועבדים כמפורש במשנה מע"ש פ"א מ"ז, וזה גם לר"י אסור וכן כתב הרש"ש בקידושין דף כ"ד ע"ש שכתב שכוון לדברי הרשב"א, וציין שם הרש"ש לדברי התוס' ביבמות דף ע"ג ע"א ד"ה נכסי כהן וכו' וכן הוא גם בתוס' ב"מ דף נ"ג ע"א בד"ה והן נכסי כהן וכו' ושם כתבו בהדיא בחד תירוצא, דתרווייהו כרבי יהודה ובגדים דווקא שהגוף נהנה מהם שרי אבל עבדים אסורי מיתורא דקרא, היינו משום בבקר בשכר ובצאן עיי"ש במהר"ם מלובלין. ולכן שפיר כתב הרשב"א דלקנות קרקעות אסור לכו"ע גם למ"ד ממון הדיוט, אבל הקושיא הראשונה שהקשה המקנה היא קושיא עצומה על הרשב"א דהרי כליא קרנא.

והמקנה תירץ שם דכוונת רש"י שירשה פירות מחוברים בקרקע וקיי"ל באבה"ע סי' פ"ה דפירות המחוברים לקרקע הם לגמרי לבעל, וזה שנתכוון רש"י שירשתם עם שאר הנכסים היינו כל השדה עם הפירות, ואביה עשה הפירות מעשר כשהם מחוברים בקרקע עיי"ש, ואף שזה ג"כ קצת דוחק מה שסיים רש"י שם וזל"ה, וירושלם הבאה לאחר מכאן נכסי מלוג הן, וילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות עכ"ל דמשמע לכאורה דמוכרים הפירות מע"ש ולוקחים בהם קרקע והבעל אוכל הפירות. אבל יש לומר דכוונת רש"י כיון דבכל נכסי מלוג לוקחים בהן קרקע והבעל אוכל פירות, לכן כאן שירשה הפירות עם הקרקע, אמרינן דהקרקע היא הקרן והבעל אוכל הפירות, כדין פירות המחוברים לקרקע כמבואר בשו"ע אבה"ע סי' פ"ה וכמוש"כ המקנה, ועם כל מה שנראין דברי רש"י סתומין, והסתום מרובה על המפורש בכל זאת עלינו לקבל פירוש זה ליישב דברי רש"י התמוהין שלא יהיה כליא קרנא באכילת הפירות כנ"ל.

ג) לאחר כל האמור קמה וגם נצבת קושית הגרמ"ז ז"ל על דברי הראב"ד בתו"כ דלמ"ד מעשר שני ממון גבוה ליתיה בירושלם כמו שהבאתי באות א' לעיל, וראיתי בהערות בסוף ספר חידושי הגרמ"ז עמוד ר"ה אות ג' שכתב שם לתרץ הקושיא, וכתב שם דמה שחידש הראב"ד ז"ל דלר"מ דאמר מעשר שני ממון גבוה ליתיה בירושלם כוונתו על גוף המעשר דהוי ממון גבוה שפיר ליתיה בירושלם, אמנם הטובת הנאה שבו שפיר אית ביה דין ירושלם לדעת הש"ך ז"ל ודעמיה ככל טוה"נ שבמתנות כהונה. ולפי זה מה דאיתא בש"ס קידושין הכא במעשר דאתא מבי נשא עסקינן, דלהאשה יש בזה דין ירושלם היינו לטובת הנאה שבמעשר שני דזה שפיר יורשת, אבל לא את גוף המעשר דזה הוי ממון גבוה ואינה יורשת וכדברי הראב"ד ז"ל, וכן נמי לא קני ליה בעל לגוף המעשר דהוי ממון גבוה ולכן לר"מ פודה בלא חומש דלא הוי ממעשרו ומיושבים דברי הראב"ד מקושיתו החמורה של הגאון הרמ"ז ז"ל, ועוד הוסיף שם בהערות באות ד' ליישב בזה דברי רש"י שכתב בקידושין שם — וירשתה עם שאר נכסים — דאלו היתה יורשת רק מעשר

שני לחוד, לא היו יכולים להוציא מתחת ידי אחרים, וכדכתב הש"ך הג"ל דטוה"נ אף דיורשין אותה אבל אין יכולים להוציא מתחת יד אחרים, אבל השתא שירשת גם שאר נכסים ואז כשנזקקין להוציא שאר הנכסים שפיר יכולים להוציא גם את המע"ש לגבי זכות טובת הנאה שבחפצא כנ"ל ומיושב פירש"י, וע"ש עוד שפלפל באריכות דיש ליישב גם אם נימא דטוה"נ אינה בתורת ירושה והאריך שם בפלפולים, וכל הדברים הם רחוקים ואינם מתיישבים בפירוש הגמרא ודברי רש"י, דמאי שייאטא דטובת הנאה לשם בגמרא וברש"י, דהגמרא דנה שם בקידושין בדינא דהוספת חומש. והשאלה היא אם זוכה בגוף הפירות לענין להוסיף חומש או לא, ודין טוה"נ הרי אינו מעלה ומוריד לענין דין חומש על הפדיה, ומה גפק"מ לנו אם האשה יורשת הטוה"נ או לא, וגם מה צריך רש"י לאוקמי שהפירות היו בידי אחרים ולאוקמי שירשה עוד נכסים ולכן היא יכולה לירש הטוה"נ גם כשהפירות ביד אחרים, ולמה לי כל זאת והם מילי דכדי, וכבר כתבתי דענין טובת הנאה אין לה שום שייכות להסוגיא דמיירי לענין תוספת מעשר שני בפדיה, וגם בעיקר הדבר, מעיקרא דדינא פירכא, דלמ"ד מעשר שני ממון גבוה שאינו נמכר ואינו ניתן במתנה ולדברי הראב"ד גם אינו בירושה, מה שייך בזה טובת הנאה ואיזה טובת הנאה יש לבעלים במעשר שני, ואכילתו היא משלחן גבוה, אבל אין לו שום טובת הנאה כמו שיש בשאר מתנות כהונה שיש לו זכות ליתן למי שירצה, ולכן אינני רואה שום יסוד בדברים אלו, וכל הפלפול הוא אך למותר במה שנוגע להקושיא על הראב"ד.

ד) ובעיקר קושיית הגרמ"ז ז"ל על הראב"ד מסוגיא דקידושין דמבואר שם דהאשה יורשת המעשר שני, הנה זה לשון הגמרא שם, והכא במעשר דאתא מבי נשא עסקינן, ור"מ לטעמיה דאמר מעשר ממון הקדש הוא ולא קני ליה בעל, ורבנן לטעמייהו דאמרי ממון הדיוט הוא וקני ליה בעל הלכך שליחותא דבעל קעבדא (דכיון דבזווי דבעל פרקה בעי חומש, רש"י שם) ולכאורה, לא נאמר בגמרא דלר"מ דס"ל מע"ש ממון גבוה האשה יורשת המעשר שני, דשפיר יש לפרש — ולא קני ליה בעל — דכיון דהוי ממון גבוה, גם האשה אינה יורשת שיהיה הקרן שלה, וממילא גם הבעל לא זכי בזה, ולכן אם האשה פודה המעשר שני בממון דבעל אינה מוסיפה חומש כיון דאין הבעל זוכה בפירות, אבל רבנן סברי דממון הדיוט הוא והאשה זוכה בפירות מעשר שני, וממילא הבעל קונה את הפירות מדין נכסי מלוג, ולכן אם האשה פודה בזווי דבעל שליחותא דבעל קעבדא ומוסיפה חומש, ואין בגמרא שום הוכחה דהאשה זוכה במעשר שני למ"ד מעשר שני ממון גבוה אולם יש לומר דכוונת הגרמ"ז ז"ל להקשות, דכיון דלר"מ דס"ל דמעשר שני ממון גבוה לשיטת הראב"ד גם היורש אינו יורש את הפירות לענין שיהיה חייב חומש, אם כן

למה איצטריך בגמרא לומר אליבא דר"מ דבעל לא קני, הרי גם האשה שהבעל בא מכוחה לא קנתה. א"כ הוה לה להגמרא לומר דהאשה אינה יורשת הפירות ולא קונה אותם לענין חומש א"כ ודאי שהבעל לא קונה שבא מכוחה, ומדדייק בגמרא, ולא קני ליה בעל משמע שהאשה כן קונה הפירות, (ואם זוהי כוונת הקושיא וודאי דלא שייך לתרץ, דכוונת הגמרא דהאשה קונה לענין טובת הנאה, דכיון דהאשה לא קנה לגוף הפירות א"כ ודאי לא קנה הבעל הפירות לענין שיהיו שלו לדין תוספת חומש, וא"כ למה אמרה הגמרא לא קני לה בעל כנ"ל).

ה) ולכן גלענ"ד ליישב קושית הגרמ"ז על הראב"ד, דהנה בתוס' שם בקידושין דף כ"ד ע"א ד"ה אלא בזווי דידה ובמעשר דידה וכו' כתבו שם בשם ר"ת דאשה אינה מוסיפה חומש אפילו במעשר דידה ומה דמרבא בתו"כ אם גאל יגאל איש ממעשרו לרבות את האשה היא רק לענין פדיה אבל לא לענין חומש ע"ש. וכן הרשב"א בחידושיו כתב כן בשם גירסת ר"ח וכתב שם לתרץ הא דמרבינן בתו"כ אם גאל יגאל איש ממעשרו לרבות את האשה ואת היורש ה"ק לרבות את האשה שהיא מוספת חומש כשפודה מעשר דבעלה בזווי דנכסי מלוג שלה דומיא דיורש שפודה במעשר שבא לו ממקום אחר וכו' ע"ש, וכן בפירוש הראב"ד על התו"כ בחקותי פרשת ח' פרק י"ב אות י' כתב ג"כ כן, פירוש, האשה כשהיא פודה מעשר בעלה מוספת חומש ואפילו במעות שלה, מאי טעמא, לפי שהבעל זוכה במעותיה והרי היא כשלוחו עכ"ל ומבואר ג"כ דס"ל דאשה אינה מוסיפה חומש על מעשר שני שלה, ורק אם היא פודה מעשר שני של בעלה מוסיפה חומש בתורת שלוחו וכמוש"כ הרשב"א (ולכאורה קצ"ע הרי הא דנכסי מלוג לבעלה היא תקנה דרבנן, ואיך מפרשינן לקרא לרבות אשה שפודה במעות נכסי מלוג שלה דשייך לבעל, אך התוס' בגיטין דף מ"ז ע"ב בד"ה ולביתך וכו' כתבו שם דדרך הגשים ליתן לבעליהן הפירות גם קודם התקנה ועל זה דרשינן הקרא ע"ש ועיין מש"כ בספרי שערי יצחק חלק ז' עמוד פח אות ט' בנידון דומה לזה ע"ש) ולפי זה מתיישבים דברי הגמרא בקידושין כמין חומר. וזה לשון הגמרא שם, והכא במעשר דאתא מבי נשא עסקינן ור"מ לטעמיה דאמר מעשר ממון הקדש הוא ולא קני ליה בעל ורבנן לטעמייהו דאמרי ממון הדיוט הוא וקני ליה בעל הלכך שליחותא דבעל קעבדא עכ"ל הגמרא, ולפי הנ"ל מה שאמרה הגמרא בדברי ר"מ דלא קני ליה בעל משום דמעשר ממון הקדש הוא, מהאי טעמא גם האשה אינה יורשת המעשר שני כיון דממון גבוה הוא, וממילא לא קני הבעל שבא מכוחה, ולרבנן דס"ל ממון הדיוט הוא א"כ האשה יורשת המעשר שני וממילא קני ליה בעל, והא דלא קאמרה הגמרא דלר"מ אין האשה יורשת המעשר שני ולרבנן האשה יורשת, משום דאין נפק"מ בזה אם האשה יורשת לגבי תוספת חומש, דגם לרבנן דס"ל ממון הדיוט הוא

והאשה יורשת המעשר שני גם כן אינה מוסיפה חומש, דאשה אינה מוסיפה חומש גם במעשר שני דידה וכמוש"כ לעיל לשיטת התוס' והרשב"א והראב"ד דס"ל כן, וכל המחלוקת היא רק לענין הבעל אם הוא קונה דאז מוסיף חומש, ולכן הדגישה הגמרא בעיקר דמחלוקתם אם קונה הבעל אם לא, דלר"מ לא קנה הבעל, לכן אינו מוסיף חומש, אבל לרבנן האשה אינה מוסיפה חומש אע"ג דקנתה המעשר דמעשר שני ממון הדיוט, ונתמעתה מגזיה"כ דאשה אינה מוסיפה חומש, אבל כיון דהוה ממון הדיוט הבעל קונה מהאשה הפירות כדין נכסי מלוג (ע"ש ברש"י ד"ה ורבנן לטעמייהו ובתוס' שם ד"ה אלא בזווי דידה וכו' וברשב"א שם) והפירות הם של הבעל ולכן כשפודה האשה אפילו בזווי דנכסי מלוג דהוי דבעל (ע"ש בתוס' ד"ה אלא בזווי דידה וכו' ובראב"ד הנ"ל) איהי פודה בשליחותא דבעל, ולכן מוסיפה חומש, וזהו החידוש דאשמעינן בברייתא דאע"ג דאשה אינה מוסיפה חומש על מעשר שני דידה, מכל אם היא פודה בשליחות הבעל אפילו בזווי דנכסי מלוג דידה היא מוסיפה חומש על הפדיה, ולכן הדגישה הגמרא המחלוקת אם קני ליה בעל או לא קני ליה בעל ומיושבת קו' הגרמ"ז על הראב"ד דאין שום ראיה מהגמרא דהאשה קונה לר"מ פירות מעשר שני והא דקאמר בגמרא דלא קני ליה בעל, היינו משום דלגבי האשה אין שום נפק"מ אם היא קונה המעשר אם לא, לענין תוספת חומש כיון דהאשה אפילו בפירות דידה אינה מוסיפה חומש כנ"ל.

(ו) בחידושי הגרמ"ז האריך שם אם הבעה"ב עובר בבל תלין אם שכר את הפועל על ידי שליח, והוכיח שם מגמרא וראשונים דאין בעל הבית עובר בבל תלין ולא אמרינן לענין בל תלין שליחו של אדם כמותו אם שכר הפועל על ידי שליח ע"ש אריכות בזה, ועוד הביא שם דברי הספר חסידים שהביא הש"ך בחו"מ סי' של"ט ס"ק ב' דמהני תנאי בבל תלין עיי"ש, והרב המלקט שם בהערות אות א' הקשה דלמה קיי"ל בכתובות דף ע"ד ע"א כל מילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי וילפינן לה מתנאי בני גד ובני ראובן, ואם כן כיון דמהני תנאי בבל תלין על כרחך דמהני שליחות גם כן, דאם ליתא בשליחות הרי ליתא בתנאי, וע"ש מה שהביא תירוצים בזה באות הנ"ל ובאות י"ג וגם בהסכמת הספר האריך בקושיא זו, וכל הפלפולים מיותרים בזה, דהדברים מפורשים ברש"י כתובות דף ע"ד ע"א במקומו, בד"ה דאפשר, לקיומיה למעשה של תנאי דהיינו ונתתם על ידי שליח, כי התם שהרי משה צוה ליהושע לתת את הארץ, שהיה שלוחו של משה ונתנה להם, וע"ש בתוס' ד"ה תנאי דאפשר וכו' ומבואר שם הסברא בזה, (וראה בשערי יושר שערי ז' פרק ז' ובקובץ הערות סי' ע"ו אות ח) אבל בתנאי לא בעינן שיהיה אפשר על ידי שליח, וגם בתנאי דבני גד ובני ראובן רק המעשה היה אפשר על ידי שליח היינו על ידי יהושע כפירש"י אבל התנאי היה צריך להיות דוקא על ידי בני גד ובני

ראובן, ולפי זה אין כאן התחלת קושיא דאף דהתנאי דבל תלין ליתיה על ידי שליח אבל מעשה השכירות איתא על ידי שליח ולכן יכול להתנות בזה תנאי, וקושיא זו אינה צריכה לפנים.

הלוואות מבנקים עבור מוסדות תורה

ביאור רחב בענין הלוואות מבנקים עבור מוסדות חינוך וישיבות ובאיזה אופן מותר לשלם רבית על אפותיקאות מבתי שגלגלו מיהודים אם אינם רוצים לעשות על צד היתר עיסקא.

בדבר השאלה אודות קניית בנין חדש לישיבת חקל יצחק בברוקלין ויש על הבנין אפותקי מכבר והמוכר לקח גם אפותקי שניה על שמו, והמוכר הוא ישראל שלוח מעות מהבאנק ועשה להבאנק אפותקי ושילם להם החלק מן הקרן וגם הרבית ועתה כאשר הבנין עבר לרשות הישיבה על הישיבה לשלם להבאנק הסכום ששילם המוכר עד המכירה ישר אל הבאנק והמוכר יוצא לגמרי מהאפותקי כי האפותקי היא על הבנין ולא על האדם והמוכר לוקח אפותקי שניה על שמו כי לא היה להישיבה די מעות לשלם להמוכר ועכשיו על הישיבה לשלם שתי אפותקאות להבאנק ולהמוכר קרן ורבית מהו הדין בזה כי מוכר הנ"ל אינו דתי ואינו רוצה לעשות על צד היתר עיסקא זת"ש.

תשובה

(א) הנה לפי המבואר בש"ס בבא מציעא דע"א ישראל שלוח מעות מנכרי ברבית וביקש להחזירם לו מצאו ישראל אחר ואמר לו תגם לי ואני אעלה לך כדרך שאתה מעלה לו אסור, ואם העמידו אצל נכרי מותר ופירש"י דאף על פי שישראל נותנו לחבירו במצות הנכרי דשלוחו הוא, ופריך בגמרא להלן כיון דאין שליחות לנכרי איהו ניהו דקא שקיל רביתא מיניה, ומוקו בגמרא כגון דאמר ליה הניחם על גבי קרקע והיפטר ורב פפא מוקו לה כגון שנטל ונתן ביד וכו' ובמסקנא דגמרא אמר רב הונא נהי דאין שליחות לנכרי זכיית מדרבנן אית ליה, והרי"ף פוסק כאוקימתא דרב פפא דנכרי נתן לידו אבל בנתן הישראל אסור ואפילו העמידו אצל הנכרי מאי טעמא דכיון דקיי"ל אין שליחות לנכרי אשתכח דישראל הוא ניהו דשקיל רביתא. והרא"ש בתשובה המובא בב"ח יו"ד סי' קס"ח—ט כתב דאפילו אם כתב הישראל

השני שטר על שמו להנכרי אסור ואין היתר אלא אם הישראל הראשון שילם ממש להנכרי או שהעמידו לפני הנכרי והנכרי אמר לו להניח המעות על גבי קרקע ונסתלק הראשון על ידי שאמר הנכרי להראשון שהוא פטרו מהחוב ואחר כך לקח השני את המעות ורק באופן זה מותר, והרמב"ן והרשב"א כתבו דיש מתירין בהעמידו לפני הנכרי והוא כסתמא לשון הברייתא דאם העמידו לפני הנכרי מותר עיין בבית יוסף מזה ובש"ע סעי' ג' כתב המחבר דבהעמידו אצל הנכרי דמותר רק באמר לו הניחם על גבי קרקע וכן עשה אז נסתלק הראשון לגמרי ולקחן השני ובזה מותר וכדכתב הרא"ש כאוקימתא דרב הונא בר מנחם משמיה דרב אחא בריה דרב איקא, ושיטת הרמב"ן והרשב"א דגם בסתם העמידו אצל הנכרי שרי לא הביא המחבר כלל אפילו בלשון יש מי שאומר, ובגמרא איתא הלשון הניחם על גבי קרקע והיפטר והמחבר לא הביא הלשון והיפטר והט"ז בסק"ז כתב דרק היכא דהראשון עומד שם עדיין אז צריך לומר והיפטר דבלאו הכי יכול להיות שהראשון יחזור ויקחם אבל אם הלך משם ונסתלק אז אפילו לא אמר והיפטר שרי אבל הש"ך שם בסק"ז פסק דדוקא צריך לומר והיפטר דהא קי"ל בחושן משפט סי' ק"כ דאפילו אמר לו זרוק לי חובי הרי הוא באחריות הלזה עד שאמר ליה והיפטר יעו"ש.

(ב) לכן לפי זה בנידון דידן להעביר האפותקי של הבאנק משם הישראל הראשון המוכר על שם הישיבה אפילו להרמב"ן והרשב"א דבסתם העמידו אצל הנכרי שרי מ"מ כאן לא עשה הישראל המוכר כלום להעמיד את הישיבה אצל הבאנק והבאנק לא פטרו בפירוש את הישראל הראשון רק הכל נעשה באופן אוטומטי שהישראל הלוקח היינו הישיבה מקבל על עצמו לשלם להבאנק כל מה שהישראל הראשון המוכר שילם עד עתה ומיחזי כאילו הוא משלם בשליחות מן הישראל הראשון הקרן והרבית כיון שהישיבה לא לקח שום מעות מהבאנק רק קנו מן הישראל בהקפה והתחייבו א"ע להמוכר לשלם במקומו חלק מהקרן והרבית וזה אסור כיון דהרי הוא הלזה נגד הראשון וזה מבואר לכאורה דאסור דהרי גדולה מזו מבואר בתשובת הרא"ש כלל י"ח סי' י"ג וזה הדין של המחבר בסעי' א' דאפילו כתב הישראל השני שטר בשמו להנכרי ונתן גם משכנות וגם נתן הרבית להנכרי גם כן אסור ויוצא לנו מזה שאין תקנה על פי הדין לקנות בתים מישראל אם יש עליהם אפותקאות מנכרים או מבאנקים (ג"ב לקמן נבאר איה"ש ממה שכבר נהגו העם ללוות וללוות מעות ברבית מבאנקים ומה היסוד להיתר זה) רק שהישראל הראשון יסלק את החוב להבאנק והקונה עכשיו יעשה אפותקי מחדש על שמו וזה כמעט מן הנמנע כיון שיש זמנים שהבאנק אינה גותנת הלואות כלל או שמחיר הרבית עלה למעלה ואפותקי הישנה על הבית היתה בסכום הרבית הנמוכה וגם לאו כל אדם מוכשר לקבל אפותקאות על שמו לכן צריכים לחפש עצות

מה לעשות לאפשר קניית נכסי דלא נידי ובפרט לצורך בנין ישיבה ללמד תורה לישראל.

ג) וההיתר שנהגו ללוות וללוות ברבית ולעשות עסקים עם באגקים הן אנשי מסחר וקנין והן עוסקים בצרכי ציבור הקונים ומוכרים בנינים לצרכי מצוה ולבתי חינוך וישיבות ואפילו לעשות בדרך עיסקא הרי הישיבות ובתי חינוך אינן עושים שום מסחר וקנין ואיך יכולים ליתן רבית על פי היתר עיסקא כיון שאין להם רווחים ועיקר ההיתר הוא דהוה פלגא מלוה ופלגא פקדון ועוסק המקבל על דבר כן בפלגא דפקדון שהריוח מחלק הפקדון הוא של הנותן המעות ושליחותו עבד ואם אינו עושה כלום במסחר וקנין מאיזה דבר הוא נותן לו הריוח ואם נותן לו הרי זה רבית עבד חלק המלוה; ובהלואה מבאגק שאינו יכול לעשות היתר עיסקא איך יכולים ללוות מהם, ובהלואה לצורך רבים או לצורך ישיבה יש לומר כיון שהגזבר או הנשיא הממונה לסדר את כל הענינים אינו מתחייב את עצמו לכלום ואין על גופו שום חיוב או שעבוד ממילא גם ליכא גביה מצות פריעת חוב כמו שיש למלוה בעלמא שעבוד הגוף לשלם החוב שעליו נמצא שאין כאן לזה כלל רק דהקהילה או הישיבה המה הלווים ולא שייך שום חיובים גביהו וליכא בזה איסור רבית וליכא משום פריעת בעל חוב מצוה דהרי הוא אינו בעל החוב שיתחייב להשתדל בפרעון. ובשטמ"ק בכתובות דצ"א הביא שיטת ראשונים דפריעת בעל חוב הוא מן התורה דילפינן מקרא דיוציא אליך העבט החוצה וגו' (דברים כ"ד י"א) ומשמע שהוא חיוב מן התורה וכמה פוסקים ס"ל דאינה אלא מדרבנן מטעם דכתיב הין צדק ודרשינן בש"ס כתובות דצ"א שיהא הין שלך צדק עיי"ש ברש"י, וממילא ליכא בזה משום רבית כיון דאין על הלזה חיוב תשלומין ואם לא ישלם לא יהיה נקרא לזה רשע כיון גופו משועבד לתשלומין רק בלוה לצורך עצמו או מסחרו בזה כיון דאיכא חיוב דתשלומים ואם לא ישלם נקרא רשע אם לא ישתדל בכל יכולתו לשלם חובו מה שאין כן בלוה לצורך מוסד.

ד) ומטעם זה איכא גמי היתר להשקיע מעות בבאגק כיון דהבאגק הלזה אינו מחוייב ברכושו הפרטי לשלם ואין כאן שעבוד הגוף מצד הבאגק לכן ליכא בזה איסור רבית כלל כמו שכבר נהגו להשקיע בבאגק ברבית ובמקום אחר ביארתי בתשובה בספרי שו"ת בית אבי חלק ראשון סי' קי"ז בענין הלואות בבאגקים והבאתי מדברי הגאון שואל ומשיב מהדורא קמא סי' ל"א שנטה קו להקל ויסוד ההיתר שלו משום שיש גם נכרים משקיעים בבאגק ומטעם ברירה אבל המהר"ם שיק והמהרש"ם חולקים עליו בזה והביאו מדברי התוס' ט' בפרק ו' דדמאי יעו"ש בדבריהם, והעולם נהגו להקל בזה כיון שזה דבר הכרחי ואין רוב הציבור יכולים לחיות ולנהל מסחרם בלי הלואות מהבאגקים לכן הקילו גדולי ישראל ואם באנו

לחוש לחומרא אזי צריכים להחמיר שלא ללוות מהבאנק כי להשקיע בבאנק ביארנו צד היתר כיון דאין הלוה משעבד את עצמו וגופו אבל מה יעשו העניים שצריכים לנהל מסחרם ותמיד צריכים למעות אם לא יוכלו ללוות מהבאנק הרי זה ממש פיסוק חיותם לכן מוכרחים לסמוך על ההיתר של הגאון מלבוב מטעם ברירה כיון שיש שותפין נכרים בהבאנק ובשו"ת מהרי"א הלוי חלק שני סי' י"א צידד להתיר המשא ומתן בבאנקים מטעם שיש להם בעלי מגיות ואין כל השותפים אחראים ברכושם הפרטי והבאנק היא חטיבה בפני עצמה והמלוה אינו יכול לתבוע מהלוה ואין כאן לא נושך ולא נשוך יעו"ש.

ה) ומרן הבית יוסף בס' קס"ח—ט הביא תשובת הרשב"א גבי הלוואת מעות עניים ברבית לישראל דהטעם שחתרו להתיר כיון דאין הרבית בא מלוה למלוה שאין לממון זה בעלים ידועים מי נאסר ולא מחמת שהגובר מלוה אותם נאסר שכל שהממון אינו שלו אלא שנעשה עליו אפטרופוס או גזבר מותר. ולכן באפותקי שניה שהמוכר נותן להשיבה בני"ד יש לומר בזה דליכא משום רבית כיון דאין כאן לזה כלל מפני שהגובר אינו אחראי כלל לשלם וגם אין עליו חיוב מן התורה לסלק החוב מטעם פריעת בעל חוב מצוה כיון שאין עליו שעבוד הגוף לשלם מפני שאין זה ממנו רק של השיבה שהיא חטיבה בפני עצמה כמבואר לעיל.

ו) וכאשר התחקיתי בדין הבאנקים שכתבנו לעיל בשם תשובת מהרי"א הלוי ראיתי עתה בשו"ת מהרש"ג חלק יורה דעה סי' ג' שהרחיב את הדיבור בזה והעלה גם כן דבחברה בע"מ שעל פי החוק אין על בעלי המגיות שהם בעלי החברה אחריות אישית לעסקי החברה רק בסכום השקעותיהם ובגבול נכסי החברה, אבל נכסיהם הפרטיים אינם משועבדים לחברה ואפילו לא יהיה מקום לגבות מנכסי החברה לא יוכלו נושי החברה לגבות מנכסיהם הפרטיים נמצא שאין שעבוד הגוף על הלווים רק הנכסים המיוחדים ולכן ליכא כאן איסור רבית יעו"ש ובמקום אחר בתשובותיו מצדד לומר דעל כל פנים איסור דרבנן איכא בזה ויסוד ראייתו מש"ס גיטין ד"ל המלוה מעות את הכהן ואת הלוי להיות מפריש עליהם מחלקן וכו' ופוסק עמהן בשיר הזול ואין בו משום רבית ואין שביעית משמטתו, וביאר בגמרא הטעם כיון דכי לית ליה לא יהיב ליה כי אית ליה נמי אין בו משום רבית ואין השביעית משמטתו הטעם משום דלא קרינן ביה לא יגוש ופירש"י בכולהו הטעם דאם ישתדפו שדותיו אין לו ממי לתבוע מזה ראייה דחבורה של מצוה תלמוד תורה או גמילות חסד כפי המנהג שאין יכולים לתבוע מאיש מיוחד או מנכסי איש פרטי אף שהוא גם כן מאותה חבורה אלא מן הנכסים שהם של החבורה ואם נפסדו הנכסים פקע חובו ואין לו ממי לתבוע בכי האי גווי מותר לישראל להלוות להחבורה ברבית לכהן או ללוי או לעני להיות מפריש עליהן מחלקן דגם הכא שייך טעמא דגמרא דכיון

דכי לית ליה לא יהיב ליה כי אית ליה נמי אין בו משום רבית וזה הדין ממש בבאנקים.

(ז) וראיתי בנועם ספר שני שאחד מתלמידיו הביא תשובתו מכתב יד שלא ראה עדיין אור הדפוס שכתב שם דמה שכתב בשנת תרס"ו בדיני באנקים דרק איסור דרבנן איכא בזה וטעמו על פי מה שכתב בש"ע יורה דעה סי' קע"ג סעי' י"ח להלוות מאה על אחריות הספינה וכשיבוא בשלום ינתן לו עשרים ומאה ואם תפסד הספינה יופסד חובו דמבואר שם דאיסור דרבנן איכא והוא הדין בגידון שלנו אסור מדרבנן אמנם נתיישבתי דשפיר יש להתיר לגמרי אפילו איסור דרבנן ליכא ואיגו דומה לדברי הריב"ש הנ"ל יעו"ש שהאריך בזה לתרץ האי דינא דהריב"ש בסי' ש"ח דלהלוות על אחריות הספינה מאה ושיתן לו כשיבא בשלום מאה ועשרים ואם תטבע לא יתן כלום ומבואר שם דעל כל פנים איסור דרבנן איכא רק דלא הוה רבית קצוצה ואף על פי דגם התם לכאורה אינו משועבד לו אלא אותו הספינה שהרי אם יאבד הספינה אין צריך לשלם לו כלל ואסור על כל פנים מדרבנן ולפי זה הכי נמי בגידון הבאנקים או החבורה גהי דאיגו משועבד לו שום אדם אלא הנכסים של הבאנק או החבורה ביחד מכל מקום יהיה אסור מדרבנן, אבל עתה נתיישבתי דלא דמי להתם דמכל מקום לאחר שבאה הספינה בשלום מחוייב הלה לשלם הקרן והריוח מכיסו לכן נמצא דמכל מקום יש כאן חוב על בעל הספינה ורק דהחוב הוא על תנאי שאם יטבע יהא פטור, וכיון שהספינה לא נטבעה נמצא שהתנאי נתקיים ממילא איגלאי מילתא למפרע דהמעות היה הלואה וגם הוי הלואה ברבית, מה שאין כן בהך דינא דהמלוה מעות את הכהן וכו' בזה אין כאן חוב כלל על הכהן דאין כאן תנאי כלל דהרי בין שגדלה התבואה ובין שנשתדפה מכל מקום אין הכהן מחוייב לשלם מביתו רק אם גדלה התבואה והופרש התרומה יכול המלוה לגבות מתרומה זו אבל אפילו אם גדלה התבואה והופרש התרומה מכל מקום אינו יכול המלוה לתבוע לשלם מכיסו ואיגו יכול רק לגבות מהתרומה נמצא שלעולם אין כאן הלואה לא בתחילה ולא בסוף ובזה אמרינן בגמרא דאין בו משום רבית דמשמע לא מן התורה ולא מדרבנן ולא דמי להך דהריב"ש דהתם הוי על כל פנים הלואה לבסוף כשנתקיים התנאי, ויוצא מזה דבגידון של הבאנק והחבורה שלוו מעות דמעולם לא גשתעבד שום איש להלואה זו לא בתחילה ולא לבסוף רק הנכסים נשתעבדו בזה שפיר דומה להך דהמלוה מעות את הכהן דאין בו משום רבית, כן מסקנתו להלכה.

(ח) ומה שיש לפקפק בדבריו בהאי ראייה דש"ס גיטין ד"ל בהמלוה מעות לכהן וכו' דמפריש עליהם מחלקם ואין בזה משום רבית ויסוד ראייתו לומר כיון דליכא שעבוד הגוף רק שעבוד נכסים כמו התם דכי לית ליה לא יהיב ליה הכי נמי

בבאנקים דליכא שיעבוד הגוף רק שיעבוד נכסים וכי לית להו פטורים הם לגמרי לכן אין בו רבית לפיע"ד לא דמי דהתם גבי כהן ליכא כלל שיעבוד אפילו שיעבוד נכסים, דהרי אם הבעל השדה מוכר את שדהו לאיש אחר והלוקח יתן התרומה לכהן אחר והמלוה אין לו תביעה לא על הכהן הלוה ולא על השדה ולפי זה לא חל על הכהן שום חיוב לא על גופו ולא על נכסיו ולא שום השתעבדות כשאר לווה דגם בשעת מתן המעות להכהן הכהן לא שיעבד לבעל השדה כלום ולא כן גבי באנק או חבורה להלוות להם מעות אף על פי שאין שום שיעבוד הגוף על הבאנק היינו על המנהלים ברכושם הפרטיים אבל על נכסי הבאנק יש להמלוה שיעבוד ויכול הוא לגבות מהנכסים ממילא לא דמי להאי דמלוה לכהן הנ"ל, ובלאו הכי מבואר בש"ס מגילה דכ"ז דגם בחבורה של הרבה אנשים אם איש אחד נתמנה להיות מנהל או גבאי ואפטרופוס הרי הוא הבעל הבית ועליו חל איסור רבית מן התורה ממילא גם בבאנק יהיה הדין כן, דאיתא התם אין מוכרין בית הכנסת אלא על תנאי שאם ירצו יחזירוהו דברי רבי מאיר ופירש"י אפילו מרבים לרבים אסר רבי יוחנן דרבי מאיר בשיטת רבי יהודה אמרה דאמר צד אחד ברבית שרי, וקשה מש"ס יומא ד"ב ודכפרים מי מטמא בנגעים והתניא לאחווה עד שיכבשו אותה חלקו לבית אבות ואין כל אחד מכיר חלקו מנין תלמוד לומר ובה אשר לו הבית מי שמוחד לו יצאו אלו שאין מיוחדין לו, והקשו שם בתוספות ישנים מברייטא דמייתי התם דמחייבא בית השותפין במזוזה ותירצו דשאני התם בבית הכנסת דלא נתבררו הבעלים, הרי מבואר דאפילו בשל כפרים חשיב אין הבעלים מבוררין ומקושיית הגמרא במגילה יאסר משום רבית ורק לרב יהודה דצד אחד ברבית שרי ומדלא מוקמי נמי לרבנן רק משום דאין הבעלים מבוררין לכן לא קרינן ביה את כספך לא תתן לו בנשך מוכח מזה דאפילו אין הבעלים מבוררין נמי כיון שיש מתמנין וגזברים ועל פיהם מתנהג כל דבר שייך שפיר איסור רבית עיין בשו"ת הר"ב תניינא שכתב כן והאריך בזה.

ט) אולם לפי מה שביארנו בזה לעיל בטעם פשוט בהיכא דליכא שיעבוד הגוף ליכא גביה החיוב פרעון ובזה יש צד היתר בבאנקים. ולדעתי העניה נראה לומר באפותיקאות שעל ידי הבאנקים הנקרא MORTGAGE יש בזה שני מינים א) שאין על הלוה חיוב ברכושו הפרטי רק הבית או השדה המה האחראים לפרעון החוב, ב) לפעמים הבאנק רוצה שהלוה יחייב את עצמו ברכושו הפרטי לפרעון, ולכן המין הראשון שכן על פי הרוב כל האפותיקאות שנותנים הבאנקים הם בדרך זה וכן גבי אפותיקאות יש כמה מינים א) אפותיקי סתם שבזה יכול המלוה לגבות חובו גם משאר מקומות שיש לו להלוה ובזה אין אחריות השיעבוד משאר נכסים נפקעת בזה כמו שביאר המאירי בגיטין דס"א. ב) אפותיקי מפורש היינו שהתנו

בפירוש שלא יהא לו פרעון ממקום אחר אלא מזו עיין בהרב המגיד בפרק כ"א מהל' מלוה ולוה הל"ו. ג) משכנתא בנכייטא דינה כאפותיקי כמבואר בר"ן גיטין דמ"א.

ולכן אפותיקי שנותנים הבאנקים בכאן המה אפותיקי מפורש ואין להבאנק רשות לגבות החוב רק מזה הבית שנתנו עליו האפותיקי ולפעמים מזדמן שהבאנק רוצה ערבות גם מצד הלוח ברכושו הפרטי וזה כמו אפותיקי סתם ויש להם רשות לגבות החוב בכל מקום שימצאו אבל על פי הרוב האפותיקאות המה מפורש ואין להאדם הלוח שום שיעבוד הגוף ואפותיקי כזו הרי דרך הבאנקים להתנהג כבעל הבית על הבית שעליו ניתן האפותיקי ונותנים הוראות וציוויים להלוה איך להגן על הבית שלא יתקלקל ולא יהיה להם מקום לגבות כי אם השאיה יוכת השער הרי אבדו את מעותם לכן הבאנק מחייב להלוה לעשות תיקונים בהבית מאשר נראה להם לצורך הבית כגון לסייד ולכייד ולצבוע את החלונות כדי שלא יפול השווא של הבית וממילא המה הבעלים על הבית והלוה הוא רק כמו שיתוף שיש לו רשות להשתמש בהבית ועל כל פנים נגד מעותיו שהשקיע שנתן כמו עירבון הנהו שיתוף אבל עיקר הבעלות יש רק להבאנק, ולכן כאשר ישראל הראשון מכר להשני רק את חלקו מכר ומה מכר ראשון לשני כל זכות שהיה לו והאפותיקי של הבאנק כדקאי קאי ובכן אין ישראל השני לוח חדש מן הראשון או מהבאנק רק קנה מהישראל הראשון חלקו, ולכן אין זה דומה להך דישראל שלוח מן הנכרי מעות וביקש להחזירם לו מצאו ישראל אחר ואמר לו תנם לי ואני אעלה לך כדרך שאתה מעלה דאמרינן בגמרא דאסור (ובחידושי הרשב"א כתב דאעלה לך לאו דוקא אלא אפילו אמר ואני אעלה לו נמי אסור אלא ואני אעלה לך מובנו ואני אעלה תחתיד קאמר אי נמי משום סיפא דקתני ואני אעלה לך תנא נמי הכא ואני אעלה לך ובגידון דידן הרי אינו אומר לו תנם לי וגם אין הראשון ביקש להחזירם רק כל הקנייה הוא רק על החלק שיש לו בהבית והבאנק בעל האפותיקי אינו עושה כלום רק עומד במקומו ובאופן זה הוא געשה שיתוף עם הבאנק במקום הישראל הראשון והתחייב את עצמו לשלם להבאנק המגיע להם ואין כאן חשש רבית דהראשון להשני כיון דלא מכר לו שום חוב ולא שום הלואה רק חלקו וחלק הבאנק במקומו עומד כן נראה לפיע"ד.

(י) בדרך פשוט ובקיצור יש לומר דהקונה והבאנק המה שני שותפים והקונה משלם להבאנק שכר דירה מה שהוא משתמש בחלקו אבל בזה האופן הוא רק בבאנק של ישראל שרוצים לעשות בדרך היתר אבל בבאנק של נכרים לא שייך זה כלל ולכן עיקר ההיתר כמו שביארנו דליכא חשש בקנה בית מישראל ועל הבית יש אפותיקי מבאנק והקונה משלם להישראל עד החוב והיתר משלם להבאנק כמבואר ובבאנק של ישראל או אפותיקי מישראל פרטי מהנכון לעשות באופן

זה היינו שבעל האפותיקי הוא שיתוף בהבית והוא משלם לו שכר דירה בעבור השתמשות בחלקו ואפילו באפותיקי שנעשה על זמן כלומר דעד אותו זמן הוא מחוייב לסלק החוב ולכן בכל חודש הוא נותן לו סכום של אחוז שהולך על עצם ההלואה ממילא במשך הזמן כאשר נתקטן החוב ז"א שבכל חודש הוא קונה מבעל האפותיקי מספר אחוז ממילא השותפות מתגדל חלק הקונה ומתקטן חלק של בעל האפותיקי והלוקח מתחייב ליקח מבעל האפותיקי בכל חודש או בכל שנה חלק מחלקו שיש לו בהבית ממילא הוא ישלם לו פחות מהשכירות שהיה מתחילה כיון שחלק בעל האפותיקי נתקטן על ידי שמכר בכל פעם מחלקו וסכום המעות שמשלם לו בכל חודש הוא עכשיו על הקרן כמובן וזה אופן נאות אם אפשר לעשות כן וכן קבלתי מרבתי שנכון לעשות כן.

יא) ופי' מה שכתב המרדכי בפרק איזהו נשך בשם תשובת רש"י דשרי לישראל למימר לחבריה ישראל לך ולוה לי מעות מפלוני ישראל ברבית וגם תביא לו הרבית דלא אסרה תורה אלא רבית הבאה מיד ליד מיד הלוה ליד המלוה, וגם השליח לא עשה שום איסור דהא הרבית לאו ידידה הוא ואי משום שלוחו של אדם כמותו הא קי"ל אין שליח לדבר עבירה להתחייב שולחו ואין לפרסם הדבר ע"כ, והבית יוסף בסי' ק"ס כתב דחוי ידוע שאין שום אחד מהפוסקים שוה לדעת דלכו"ע הוי רבית כדמשמע ממה שכתב הטור בסמוך וסיים דאסור להקל בכך ומשמע שלא התיר רש"י דבר זה מעולם אלא תלמיד טועה כתבו ותלה עצמו באילן גדול יעו"ש אולם הרמ"א בדרכי משה כתב דראיות הבית יוסף אינן ראיות לדחות דברי רש"י ומכל מקום סיים דטוב להחמיר שלא לעשות מעשה לכתחילה כרש"י וברמ"א סי' ק"ס פסק כרש"י וסיים דאין לפרסם הדבר בפני עם הארץ וכן עיקר אף על גב דיש מפקפקין בהיתר זה ומחמירים לאסרו יש לסמוך עליו לעת הצורך ברם בנידון דידן אי אפשר להשתמש בהיתר זה אף על פי שהלואה הוא הישיבה והנשיא או הגזבר המה רק שלוחים מכל מקום כיון שצריכים לחתום על הניירות והרי מבואר להלן ברמ"א שם בשם המהרי"ק שורש י"ז דבעשה שטר על שם המלוה הוה כאלו הלואה לו המלוה בעצמו ואסור ואפילו עשה השליח בלא דעת המשלחו דהשטר עביד לה עיקר ההלואה והוא נכתב על שם המלוה, ואף על פי שיש לזה גם כן עצות מכל מקום בני"ד אין אנו צריכים לכל זה דכיון דהישיבה הוא הלואה והנשיא או הגזבר אינו בעל הבית ואין עליו שיעבוד פרטי ואין הוא אחראי ברכושו אם לא יהיה ממה לשלם וגם אין עליו חיוב מצוה של פריעת חוב כמו שיש ללוה בשביל עצמו כי אין כאן לווה כלל רק הישיבה כשלעצמה וביארנו דאין כאן איסור רבית דאין כאן שום שיעבוד הגוף כלל.

יב) ובירושלמי מועד קטן פרק ב' הלכה ד' מובא במגן אברהם סי' רמ"ב

דלווין ברבית לצורך סעודת מצוה ומפורשי ירושלמי פירשו בדרך היתר אכן בתשובת מיימוני סדר משפטים סי' י"ד מובא בדעת תורה מבואר דגם ברבית קצוצה מותר לצורך מצוה וכן הוא בתשב"ץ חלק ד' בטור השלישי סי' ל"ד והרמ"א בסי' קע"ב סעי' א' הביא בשם מהרי"ל בתשובה דמותר לצורך מצוה ללוות ברבית, והמעין במהרי"ל יראה דכוונתו גם ברבית קצוצה מותר לצורך מצוה ובאמת צריך עיון איך אפשר להתיר איסור תורה עבור קיום מצוה דבירושלמי אפשר לפרש דרק ברבית דרבנן הותר כמו שפירש הקרבן העדה שם, והמהרי"ל שם כתב דמעוות של יתומים מותר להלוות ברבית ויש מתירין במעוות של יתומים להלוות ברבית אפילו רבית קצוצה, וצריך לומר בטעמא דמילתא ואפשר לומר הטעם כיון דעיקר איסור רבית הוא משום שנאמר וחי אחיך עמך היינו שיש חיוב להחיות את חבירו אבל יתומים לאו בני מיעבד מצוה גינהו שיהיו מצווים להחיות אחרים ועל ידי זה לוותר על ממונם, ולפי זה יש לומר דגם המלוה אינו עובר בזה אם מלוה ברבית לצורך מצוה דאף על פי דמקרא דוחי אחיך וגו' אנו מצווים להחיות ולא לקחת ממנו רבית רק לוותר על ממונינו להחיותו דהיינו לצורך פרנסתו אבל מכל מקום אין אנו מצווים לוותר על ממונינו לזכות את חבירו במצות דהא קיי"ל דלא אמרינן נוחא ליה לאיגש למיעבד מצוה בממונו במקום שיש חסרון כיס ובפרט היכא דהוא עצמו אינו עושה מצוה רק כדי שיעשה חבירו מצוה כמבואר בתשובת שער אפרים או"ח סי' ב' ולכן אין זה בכלל וחי אחיך עמך שיהא מצווה להלוות לו בחנם בכדי שיקיים מצוה דאם אין לו מעות להלוה אינו מחוייב כלל דאונס רחמנא פטריה.

(ג) ובנתיב חיים הגהות על ש"ע בסי' רמ"ח כתב דלווין ברבית היינו מן נכרים דבלא מצוה אסור כמו דאיתא ביו"ד אבל מישראל אסור משום לפני עור הרי בדעתו דהמלוה עובר, ובמקום דמותר ללוות ברבית דהיינו לפקוח נפש כמו דאיתא בש"ע בסי' ק"ס סעי' כ"ב ומקורו מתוס' עבודה זרה דכ"ו ונלמד ממה דמצינו בעובדיה שלוה מיהורם בן אחא מעות ברבית כדי לפרנס את הנביאים שנחבאו במערה עיי"ש בט"ז סקכ"א שכתב דמייירי במקום שאדם כשר אינו רוצה להלוות בחנם רק ישראל רשע אחד רצה להלוות ברבית מותר ללוות ממנו מפני שהוא פקוח נפש והמלוה הוא רשע כיון דמוטל עליו להלוות בחנם ועובר על לא תעמוד על דם רעך הרי דהמלוה נקרא רשע רק מפני פקוח נפש התירו איסור רבית וגם לפני עור והרי מומר להכעיס אין אתה מצווה להחיותו כדמשמע בגיטין דמ"ז דלא מחייב למפרקיה ומותר ליקח מהם רבית ואף על פי שאסור ליתן להם רבית משום לא תשיך ומשום לפני עור והוה לן למימר כל היכא דקרינן ביה לא תשיך קרי ביה לא תשוך מכל מקום כיון דאין אתה מצווה להחיותו אינך מצווה להלוותו בלא רבית דלא קרינן ביה וחי אחיך עמך עיין בתוס' בעבודה זרה דכ"ו בד"ה אני

שונה, ומה שכתב הט"ז הג"ל שאין אדם כשר רוצה להלוות בחנם צריך עיון
דהאיך אתה קורא אדם כשר אם יש לו מעות וצריך להלוות במקום פקוח נפש הרי
הוא עובר על לא תעמוד על דם רעך אם כן הוא רשע ועכצ"ל דכוונתו שאין לאדם
כשר מעות להלוות בחנם.

(יד) ובש"ע הרב ז"ל בסי' רמ"ב באו"ח שכתב בהאי דירושלמי מועד קטן
בלווין ברבית לצורך סעודת שבת דמיירי ברבית דרבנן כמו דקיי"ל ביו"ד סי' ק"ס
דלצדקה ומעות יתומים מותר רק ברבית דרבנן דאף הרשב"א לא עלה על דעתו
להקל רק בצדקה משום דאין לה בעלים מיוחדים יעו"ש שהביא מדברי הט"ז בסי'
קע"ב ס"ק ג' דאין להתיר ברבית קצוצה משום דבר מצוה רק בפקוח נפש והמלוה
נקרא רשע ומשמע שהוא הדין לדבר מצוה (ג"כ כוונתו דברבית דרבנן דמתירין
לדבר מצוה ג"כ המלוה רשע) ולבסוף כתב בסוגריים דלהכי לא העתיק כן בפנים לפי
שיש לומר דרק ברבית קצוצה אבל באבק רבית אפשר לא גזרו כלל בדבר מצוה
אף על המלוה יעו"ש, אולם בכנסת הגדולה בסי' ק"ס בהגהת בית יוסף סעי' נ"ה
נראה דלמלוה לא הותר יעו"ש ועיין בשו"ת חתם סופר חלק יורה דעה סי' קל"ה.
והנימוק"י המובא ברמ"א חו"מ סי' ל"ד סעי' ד' כתב דבאבק רבית הלואה אינו
נפסל לעדות, וצריך עיון דהרי מכל מקום הוא עובר בלפני עור דגם בדרבנן איכא
משום לפני עור והמחבר דפסק שם דגם הלואה נפסל ברבית דרבנן ובודאי מטעם
דעובר אלפני עור כיון דברבית דרבנן אין הלואה עובר כמו שהוכיחו הפוסקים
מהאי דרב עיליש רק בלפני עור נפסל וכן כתבו הפוסקים בהאי דבר בניתוס דפסלוה
למלוה בעדות הלואה משום פלגינן דבוריה ומיירי קודם שנתן לו הרבית רק משום
הלואה ועבר על לא תשימון ואם כן מה סלקא אדעתן למיפסליה משום אל תשת דהרי
הלואה אינו עובר משום לא תשימון רק המלוה וע"כ משום לפני עור, לכן דברי
הרמ"א צ"ע ובמקו"א הארכתי לתרץ דברי הרמ"א באופן נאות ואכ"מ להאריך.

(טו) ולכן בנידון דידן באפותקי השניה אם הוא היינו המוכר אינו רוצה לעשות
בהיתר עיסקא ולפי מה שביארנו דלצורך מצוה מותר ללוות ברבית קצוצה (בני"ד
כיון דהוה בדרך מקח וממכר הוה רק מדרבנן) ומשום לפני עור נמי יש לומר דלא
הוי בתרי עיברי דנהרא כי שכיח ליה הרבה קונים על הבית וגם לא משום מסייע
ידי עוברי עבירה דלפי שיטת התוס' בשבת צ"ג איכא איסור מסייע אולם לפי
דברי הש"ך ביו"ד סי' קנ"א סק"ו שכתב דבנכרי שרי או בישראל מומר ומה שכתבו
התוס' בפרק קמא דשבת והגמ"ר דאיכא משום מסייע עכ"פ מדרבנן הוא רק בישראל
דאנו מצווים להפרישו מה שאין כן בנכרי או בישראל מומר דאין אנו מצווים
להפרישו ליכא משום מסייע ועי"ש בדגול מרבבה שכתב דישראל מומר אף על פי
שחטא ישראל הוא אבל כל זה בעושה בשוגג ויש ביד איש אחר להפרישו חייב

להפרישו אבל בעושה במזיד אפילו אינו מומר גמור אין ישראל אחר מצווה להפרישו לדעת הש"ך ובפרק קמא דשבת מיירי בשוגג יעו"ש ולכן יש לצדד להקל כיון דליכא משום לפני עור ולא משום מסייע ולפי מה שכתב הט"ז בסי' קנ"ט סק"ב דעיקר הטעם דישראל מישאל הם בלא תשיך הוא טעמו שלא יגרום לו חטא להמלוה הרי מבואר מדבריו דבמקום דליכא משום לפני עור ליכא נמי משום לא תשיך וכיון דמצוי להמלוה הרבה לוויין שרוצים לתת לו רבית ממילא אין הוא גורם לו חטא ולכן כיון דליכא לפני עור ליכא נמי לא תשיך.

טז) ובודאי מחוייבים להשתדל בכל עוז לעשות על צד היתר עיסקא ובפרט העוסקים בצרכי ציבור או בשאר מצות כמו מנהלי ישיבות קדושות ללמד תורה לבני ישראל כי איסור רבית חמור מאוד וכמה לאווין נאמרו בו כמבואר בש"ס בבא מציעא דע"ה ומבואר בסמ"ג דהמלוה עובר בששה לאווין והלוה בשלשה לאווין ועשה אחת דלגכרי תשיך לכן בכל מה דאפשר מחוייבים להשתדל אם אפשר שלא להשתמש בהתירים רק באי אפשר כבר התרו רבותינו הראשונים וגם האחרונים למצוא מקום להקל מחמת שפרנסת ישראל בארצות הגולה קשים כקריעת ים וסף תמיד בכל עת ובכל מקום וגם מוסדות של חינוך ותרבות ישראל על פי רוח ישראל סבא לתורה ויר"א נמצאים תחת מאבק קשה להחזיק מעמד לכן צריכים אנחנו למשכן נפשין להמציא להם אפשרות להמשיך הלאה עבודת הקודש ונותן התורה יצילנו משגיאות.

סיכום מכל הנ"ל

א) אפותיקי מפורש הנהוג כאן מאת הבאנק שאין להם זכות לגבות חובתם רק מהברית שעליו ניתן האפותיקי ואין כאן שיעבוד הגוף מותר להלוות להם ברבית. ב) בבאנקים יש עוד סניף מפני שהם כשותפין ויש גם ביניהם גכרים כמבואר בתשובת שואל ומשיב.

ג) ללוות מאת הבאנק עבור מוסדות תורה וחסד כיון דאין הנשיא או הגזבר אחראי ברכושו הפרטי ולכן אין כאן שיעבוד הגוף ולכן ברבית דרבנן בודאי מותר וברבית דאורייתא בשעת הדחק הקיל הגאון מהרש"ג.

ד) אפותיקי שניה לאיש פרטי שאינו רוצה לעשות על צד היתר עיסקא יש מקום להקל מטעם המבואר באות ג'.

ה) אין כאן גם משום לפני עור ולא משום מסייע ידי עוברי עבירה על פי דברי הש"ך ביורה דעה סי' קנ"א והדגול מרבבה שם.

ו) איסור רבית חמור מאוד ומחוייבים להשתדל בכל עוז לעשות על צד היתר ולא להכניס בפרצות דחוקות אפילו במוסדות תורה וצדקה וחסד.

בענין רחיצה בסבון בשבת ויום טוב

כתב הרמ"א בשו"ע או"ח סי' שכ"ו סע' י' ואסור לרחוץ ידיו במלח וכ"ש בבורית שקורין זייף בל"א או בשאר חלב שנמוח על ידיו והוי נולד, עכ"ל. וכתב ע"ז המ"א ובש"ג כתב דיש מתירין דדוקא ברד ושלג שעומדין למשקין אסור ע"ש שהאריך. עכ"ל. במשנה ברורה ביאר דהש"ג סובר דאיסור ריסוק שלג וברד נובע מגזירת סחיטת פירות ואין זה שייך אלא בשצריך למשקין אבל כאן שאינו צריך למשקין וגם הולך לאיבוד לא שייך האיסור. אבל אח"כ הביא התפארת ישראל שכתב דבבורית שלנו שהיא רכה לכו"ע אסור משום ממחק וכעין מה דאיתא לענין שעה בסי' שי"ד סי"א. על סמך פסק זה נתפשט המנהג לאסור רחיצה בבורית, בזמנינו יצאו אלו שהחמירו עוד לאסור אף בורית נוזל שנהגו להתיר בכל מדינות ליטא, פולניא ואשכנז.

בספר שמירת שבת כהלכתה בהגהה בדף פ' במהדורא א' ודף קמ"ט במהד' ב' תמה על עיקר דברי הת"י כמו שתמהתי אני קודם בוא הספר הזה ליד. ויען שהוא כבר יצא לדפוס אסתפק להעתיק לשונו שמביע תמיהתי על נכון וז"ל: שם במ"ב בשם התפ"י דבסבון רך יש בו משום ממרח. אלא דצ"ע בדבריו, דלמה יהיו שייך ב' משום ממרח, הלא הרמב"ם פי"א מה' שבת הל' ו' פוסק דמלאכת ממרח היא שימרח עד שיחלק פניהם, וזה דומיא דממחק את העור דהיינו שמגרד את הצמר מעל העור עד שמחליק פניו, וכ"ה בשו"ע סי' שכ"ח במ"ב ס"ק פ"א לענין משחה שהוא ממרח על הרטי, וא"כ מה שייך ב' משום ממרח בסבון רך, הלא אין הוא רוצה למרוח את פני הסבון. ומה שהוכיח התפ"י את דבריו מהא דסי' שי"ד סע' י"א, צ"ע דאינו דומה, כי בשלמא התם מעונין הוא למרוח את השעוה כדי לסתום את הנקב, ולכן גם גזרו חז"ל אפי' אם אינו מכניס השעוה לתוך הנקב אלא בהנחה בעלמא מלמעלה, כמ"ב שם ס"ק מ"ו, אבל כל זה לא שייך כאן, וכעין חילוק זה מביא המ"ב סי' שי"ח ס"ק נ"ב בשם הט"ו, ע"ש. עכ"ל. וע"ש עד סוף ההגהה שהוא תמה עוד יותר על מחמירי זמנינו שיצאו לאיסור אף על בורית נוזל.

באחד מביקורי לארץ כד' או ה' שנים נפגשתי עם הגרי"י נויבירט שליט"א

וגיליתי לו שאחר דרישה וחקירה היטב נתברר לי שבמרוצת הזמן אחר התפ"י נשתכחו תנאי החיים שבזמנו וטעו בדבריו. אבל לפי ביאורי נסתלקו כל התמיהות חשבתי שבמהדורא ב' יכתוב בעד זה כנראה לא קבל דברי ולכן עלי לברר מה שעלה בידי בענין זה.

בימי התפ"י וגם הח"ח שכתב המ"ב איזה שגים קודם תרמ"ג הי' להם שני מיני סבון — רך, וקשה, כנראה מדברי התפ"י. והנה אף לא אחד הסביר מהותם של השני מינים. אחר חקירה מקיפה נתברר לי מהותם, הסבון הקשה זה הסבון שנתפשט אצלנו הבא בחתיכות. והסבון הרך זה סבון בצורת מקפה שמושחים על הגוף הנקרא paste באנגלית, בזמנינו גם כן יש סבון כזה אבל אין משתמשים בו אלא בבתי חרושת וכדומה שמתלכלכים במיני לכלוך שקשה מאד להעבירם בסבון רגיל הנמצא בבית.

גם אופן השתמשות הסבון הרך אינו כיום כמי שפי' בימי התפ"י. בימיו עדיין לא הי' מפעלי המים בבתיים כמו בזמנינו ולכן לא עשו כמו שאנו עושים לוקחים גוש של סבון רך ביד מזחילין עליו מים ומשפשפים היטב ואח"כ משתטפים הכל מעל הגוף במרץ המים. הם לקחו את הגוש ומשחו בו את הידים או הפנים או איזה חלק מהגוף שרצו לרחוץ וכדי שלא לבזבז הסבון פשטו אותו והחליקו אותו על הגוף לשכבה דקה. אח"כ פשטו ידיהם אל כלי המים ושפשפו את הסבון עד שהעלה קצף ואח"כ שטפו אותו מעל הגוף.

נמצא לפי זה כשהם השתמשו בהסבון הרכה עשו ממש כמו שכתב המחבר בסי' שי"ד סע' י"א בענין השעוה וכמו רט" בעירובין ק"ב ע"ב שחייב משום ממרח. ועכשיו מובן בפשיטות דברי התפ"י שכתב דבבורית שלנו שהיא רכה לכו"ע אסור משום ממחק וכעין מה דאיתא לענין שעוה בסי' שי"ד סע' י"א. ובזה נסתרו כל התמיהות שתמהתי ושתמה הגרי"י נויבירט בספרו. אבל מזה מוכח דהסבון שלנו שהיא קשה היתר גמור להשתמש בו לפי דעת המ"א שהביא הש"ג להלכה. ובודאי לענין הסבון הנזיל אין שום ספק שזה מותר וכמו שנהגו בקהילות ליטא, פולין ואשכנז.

לדעתי מה שכתב הגרי"י נויבירט שליט"א בשם הגרש"ז אויערבאך שליט"א בסוף ההגהה אינו מובן, לאחר שהביא הדיעות שכמה פוסקים ובתוכם הגרש"ז שליט"א התיירו להשתמש בסבון הנזיל כתב שאותן שנהגו להחמיר בסבון נזיל הרי הם כדברים המותרים שנהגו בו איסור, מסתמא כיון בזה שאסור להתירם בלי שאלה או אפילו בשאלה, אבל זה קשה מאד הלא הם נהגו כן מפני שהרבנים הורה להם שהוא אסור מצד הדין לא מחמת חומרא, סייג או גדר וא"כ אמאי לא נתיר אותם

להדיא לפי שיטת המחבר והרמ"א ביו"ד סי' רי"ד וכמו שביאר הח"א להלכה בהל' פסח סי' קכ"ז סע' ז'.

הגם שאיני כדאי לחלוק על הגדולים שאסרו להשתמש בכל מיני סבון בשוי"ט אבל האמת יורה דרכו שהם לא ידעו המציאות. הם לא ידעו מה שקרא התפ"י סבון רך וסבון קשה וגם לא ידעו איך השתמשו בהסבון בימיו ולכן נסתבכו בזה. אבל לפי המציאות האמיתי הכל פשוט ונסתלקו כל התמיהות. ידונו הגדולים על סמך מה שהצעתי אחרי תיקור ודרוש היטב.

בדין איסור קריאה בשטרי הדיוטות ועובדין דחול

נשאלתי ע"ד מה שבהרבה בתי כנסת נוהגים הגבאים למסור להשמש לפני שבת את הקבלות למסור אותן בשבת למתפללים ששילמו את נדריהם לבית הכנסת והסיבה לנוהג הזה, משום שבשבת כל המתפללים מצויים בבית הכנסת, ולא צריכים לחפש את הכתובות של התורמים, לשלוח להם את הקבלות ע"י הדאר או ע"י שליח מיוחד, ומלבד שזה חוסך להם טירחא והוצאות כספיות, גם לפעמים אין מגיעות הקבלות על הכתובת הנכונה, עקב שינוי מקום המגורים של התורמים, וגם לפעמים באים אורחים על פרק זמן קצר, ואין להם כתובת קבועה, וע"י כך הקבלות אין מגיעות לידם. ונשאלתי אם אין בזה איסור משום קריאה בשטרי הדיוטות ועובדין דחול?

וכדי לברר דין זה עלינו לבאר קודם את מהות האיסור של קריאה בשטרי הדיוטות, ומה זה שטרי הדיוטות, ולכן נקדים את הסוגיא בשבת (קמ"ט). שנינו שם במשנה "מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו אבל לא מן הכתב" ובגמ' שם, מאי טעמא רב ביבי אמר גזירה שמא ימחוק (מן האורחין שיראה שלא הכין להם כל צרכם ויתחרט שזימן יותר מן הראוי וימחוק מן הכתב כדי שלא יקראם השמש, רש"י) אביי אמר גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות. וברש"י שם "בשטרי הדיוטות של מקח וממכר קאמר". ומבואר שם בשקלא וטריא של הסוגיא, ששניהם, רב ביבי ואביי סוברים שיש לחוש לשני הטעמים, והמחלוקת ביניהם, לשיטת רש"י, לפי המסקנא, היא רק במקרה שכתב על הכותל במקום גבוה, באופן שאין לחוש שמא ימחוק, שרב ביבי סובר כרבה בסוגיא דלא יקרא לאור הנר (שם י"ב) שאע"פ כן אסור משום לא פלוג, ואביי אין סובר כרבה ואין כאן איסור משום שמא ימחוק, אלא משום שמא יקרא בשטרי הדיוטות, וזה רק בטבלא דמיחלף בשטר, אבל בכותל במקום גבוה אין חוששים משום שמא יקרא, כי כותל בשטר לא מיחלף, וזה לפי שיטת רש"י, אבל לפי שיטת התוס' שניהם אין סוברים כרבה, ולכן אם כתב בכותל במקום גבוה אין חוששים שמא ימחוק והמחלוקת ביניהם הוא, שרב ביבי סובר שגם לשמא יקרא בשטרי הדיוטות לא חיישינן, משום שכותל בשטר לא מיחלף, ואביי סובר שבכתיבה על הכותל, כן חוששים שמא יקרא בשטרי

הדיוטות, משום שכתובה בכתובה מיחלף ולכן אפי' אם כתב על הכותל במקום גבוה אסור לקרוא מתוך הכתב משום גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות, רק אם חקק בכותל אין חוששים שמא יקרא, כיון שיש תרתי לטיבותא חקיקה וכותל.

ובש"ע או"ח סי' ש"ז הביא דין המשנה של זימן אורחים שאסור לקרוא מתוך הכתב אפי' גבוה הרבה בכותל משום גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות, וכן הוא בטור שם והיינו כאביי לפירוש התוס'.

והקשו האחרונים הלא אנן קיי"ל כרבה בדין דלא יקרא לאור הנר, ואם כן אפי' בגבוה הרבה אסור משום שמא ימחק, ולמה הוצרכו הטור והמחבר לומר שאסור משום שמא יקרא בשטרי הדיוטות, ומשמע שמשום שמא ימחק אין איסור, ותיירץ הב"ח שם, שלכן כתבו הטעם משום שמא יקרא, כי מטעם זה אסור גם לשמש לקרוא מתוך הכתב, אבל מטעם שמא ימחק, רק לבעה"ב אסור, אבל לשמש אין איסור, כי אין בידו למחק, וכן הוא באמת להלכה, שלשמש מותר לקרוא מתוך הכתב, במקום שאין איסור משום שמא יקרא בשטרי הדיוטות, כגון בסעודת מצוה, כיון שאין בידו למחק ואין חוששים שמא יקח הבעה"ב את הכתב מן השמש וימחק כמו שיבואר להלן.

ומה זה שטרי הדיוטות? כאמור, רש"י פירש בסוגיא שם "שטרי מקח וממכר", אבל למעלה (בד' קט"ז) פירש "שטרי חשבונות, אי נמי אגרות השלוחות למצוא חפץ ולכאורה הי' נראה לפרש שזה מלשון "ממצוא חפצך" שפירושו, חפצים האסורים בשבת, אבל התוס' פירשו שם ברש"י דהיינו אגרות השולחות ממקום למקום, ונראה מדבריהם שכוונתם על אגרות שאלת שלום, וכן פירש הרמב"ם בפירוש המשנה בפ' שואל שם, אבל התוס' חולקים על רש"י (קט"ז) ופירשו שטרי מקח וממכר כפירוש רש"י בפ' שואל וכן פירש הרא"ש שם, אבל מכל מקום כתב הרא"ש שלהלכה גם אגרות שאלת שלום אסור לקרוא משום גזירה שמא יקרא בשטרי מקח וממכר, כמו כתב המהלך תחת הדיוקנאות שאסרו לקרוא, משום גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות וכן גפסק להלכה באו"ח שם.

וביישוב הסתירה שבדברי רש"י (בד' קט"ז ובד' קמ"ט) נ"ל שבד' קט"ז פירש רש"י, מה זה שטרי הדיוטות, וסובר רש"י ששם זה כולל מלבד שטרי מקח וממכר גם אגרות שאלת שלום, ולכן קראו לזה שטרי הדיוטות ולא שטרי מקח וממכר, כדי לכלול גם אגרות שאלת שלום, והטעם שאסרו גם אגרות שאלת שלום משום דמיחלף בשטרי מקח וממכר, שבהם יש איסור משום ממצוא חפצך, כדברי הרא"ש, אבל בד' קמ"ט לא נתכוון רש"י לפרש מה זה שטרי הדיוטות אלא מה שאסרו למנות אחרים מתוך הכתב, משום גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות. משום איזה סוג שטרי הדיוטות גזרו, והיינו משום שטרי מקח וממכר, כי משום אגרות שאלת שלום אין

לגזור, כי הן בעצמן נאסרו רק משום גזירה, ואין גוזרים גזירה לגזירה, וזהו שדקדק רש"י בלשונו הזהב, וכתב "כל הני שמא יקרא בשטרי הדיוטות של מקח וממכר קאמר" וזה מראה בעליל שאין כוונתו כאן לפרש מה זה שטרי הדיוטות, אלא משום איזה שטרי הדיוטות גזרו. וזה ג"ל יישוב וביאור גכון ואמתי בדברי רש"י, ואין כאן שום סתירה בדבריו.

והנה הרמב"ם, אעפ"י שבפירוש המשנה שם כתב בטעם האיסור למנות אורחים מתוך הכתב שמא יקרא באגרת שאלת שלום, וכתב שם הטעם "כי לבד ספרי הנבואות או פירושיהם אסור לקרות בשבת או ביו"ט, ואפי' הי' הספר בחכמה מן החכמות" ונראה מדבריו שהטעם הוא כדי שיתפנה האדם בשבת ללימוד תורה ולדברים שבקדושה, ואפשר שסובר שגם אגרת שאלת שלום הוא בכלל ממצוא חפציד, כיון שאין בזה צורך שבת, אבל ביד החזקה (פכ"ג הי"ט) כתב "אסור לקרות בשטרי הדיוטות בשבת, שלא יהא כדרך חול ויבוא למחוק", לא פירש הרמב"ם כאן מה זה שטרי הדיוטות, אך, מזה שכתב הטעם שלא יבוא למחוק, משמע שמפרש שטרי מקח וממכר וחשבונות, כי באגרות שאלת שלום אין חשש למחיקה, וכן כתב הב"ח והט"ז שם בסי' ש"ז.

ולכאורה יש להקשות שאם כל הטעם שאסור לקרוא בשטרי הדיוטות, הוא משום גזירה שמא ימחק, אם כן למה אסרו למנות אורחים מתוך הכתב משום שמא יקרא בשטרי הדיוטות, הלא זה גזירה לגזירה, ואביי שאומר כאן הטעם משום גזירה שמא יקרא, הרי הוא סובר שאין גוזרים גזירה לגזירה כמבואר בעירובין (צ"א) ורק במלאכת הוצאה הוא סובר שגוזרים גזירה לגזירה כמו שכתבו התוס' בשבת (י"א) אך בלא"ה יש לדקדק בדברי הרמב"ם, למה הוצרך לטעם שמא ימחק, הרי שטרי מקח וממכר בלא"ה אסור משום ממצוא חפציד, וכן הקשה הב"ח ונשאר בצ"ע.

ובערוך השלחן תירץ, שלכן הוצרך הרמב"ם לטעם שמא ימחק, משום שמטעם זה אסור לעיין בהם אפי' בלי קריאה, כי מטעם ממצוא חפציד, רק דיבור אסור אבל הרהור מותר.

ואולם בש"ע הרב כתב שם על מה שכתב המחבר, שגם לעיין בהם אסור, דהיינו, משום שזה שאמרו הרהור מותר, זה רק אם אין ניכר, שמהרהר בדברים האסורים, אבל בעיון בכתב שניכר שמהרהר בזה, אסור אפי' בעיון, כמו המטייל בשדהו לראות מה היא צריכה, שאף שהטיוול הוא דבר המותר מצד עצמו, וגם ההרהור בשדהו הוא דבר המותר, אעפ"י כן, כיון שניכר לכל שמטייל בשביל כך אסור משום ממצוא חפציד. וכן כתבו עוד אחרונים. ולפי זה נדחה תירוצו של ערוך השלחן.

וסבור הייתי לומר, שלכן כתב הרמב"ם הטעם שמא ימחק, משום שמטעם זה אסור ליקרוא אפי' בחשבונות של חפצי שמים, כמו שכתבו הפוסקים, שבכל השבותים שגזרו משום חשש שלא יבוא לידי איסור תורה, אסור אף במקום מצוה, ומה שקראו לזה שטרי הדיוטות, אין הכוונה למעט שטרות של עניני מצוה, אלא למעט כתבי הקדש, כלשון הש"ס שם (קט"ז) למ"ד שאין קורין בכתובים בשבת "כדי שיאמרו בכתבי הקדש אין קורין בשטרי הדיוטות לא כש"כ" ומה שאמרו שחשבונות של מצוה מותר לחשוב בשבת היינו רק בע"פ, אבל לא מתוך הכתב.

אבל ראיתי ברמב"ם שם (הי"ח) שכתב הטעם שאסור לחשוב חשבונות, שצריך להם, בשבת משום גזירה שמא יכתוב, וגם שם קשה למה הוצרך הרמב"ם לטעם זה, הלא בלא"ה אסור משום ודבר דבר, כמו שכתב רש"י בכתובות (ה) ושם אין לומר, שלכן כתב הרמב"ם הטעם משום גזירה, כדי לאסור אף חשבונות של מצוה, שהרי בפירוש התירו חשבונות של מצוה, ואם כן גם כן לא מסתבר כלל לומר, שזה שכתב הרמב"ם הטעם לאיסור קריאה בשטרי הדיוטות, משום גזירה שמא ימחק, נתכוון בזה לאסור גם שטרי חשבונות של מצוה.

ונ"ל שלכן הוצרך הרמב"ם לטעם שמא ימחק, משום שסובר שבכלל שטרי הדיוטות הם גם שטרי חשבונות שכבר עברו, ובהם אין איסור משום ממצוא חפציה, כיון שכבר אין לו צורך בהם, כמבואר באו"ח סי' ש"ו, ולכן כתב הטעם שמא ימחק, והיינו שזה שמותר לחשוב חשבונות שכבר עברו זה רק לחשוב בע"פ, אבל חשבונות שבכתב אסור משום גזירה שמא ימחק, כי יש חשש שימצא בהם טעות ויבוא לידי מחיקה.

ובזה מתיישב מה שהקשינו למה אסרו למנות אורחים מתוך הכתב משום גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות, הלא זה גזירה לגזירה, מאחר שכל הטעם שאסור לקרוא בשטרי הדיוטות הוא, לפי הרמב"ם, משום גזירה שמא ימחק, ולפי מה שכתבנו מתיישב היטב, כי זה שגזרו שמא יקרא בשטרי הדיוטות, היינו בשטרות שעדיין צריך להם בדומה לכתב רשימת האורחים, שבהם יש איסור, מלבד הגזירה, משום ממצוא חפציה.

והנה למעלה הבאנו מה שכתב הרמב"ם הטעם שאסור לחשוב חשבונות של רשות, משום גזירה שמא יכתוב. ומה שקשה ע"ז, למה הוצרך לטעם זה הלא בלא"ה אסור משום ודבר דבר כנ"ל.

ונ"ל שהרמב"ם סובר. שזה שאסרו לחשוב חשבונות של רשות, גם במחשבה אסרו, כמו שמורה סתם לשון הברייתא בשבת (קמ"ט) שלא הזכירה כלל שדוקא בפיו אסור, והרי סתם פעולת החשבון היא בעיקר במחשבה ולא בדיבור וסתם כשאדם עושה חשבון בינו לבין עצמו הוא לא מדבר, רק חושב וכותב, ולכן כתב

הרמב"ם הטעם משום שמא יכתוב לאסור גם במחשבה. שבזה אין איסור משום ודבר דבר, ומה שאמרו שהרהור מותר הוא רק הרהור בעסקים, אבל בחשבונות אסור גם בהרהור, כיון שבחשבונות הדרך לכתוב, כדי שלא ישכת.

ולפ"ז יהי נפקא מינה לדינא בין טעמו של רש"י לטעמו של הרמב"ם שלרש"י שכתב הטעם משום ודבר דבר, חשבון בהרהור מותר, ולרמב"ם, גם בהרהור אסור. אך ראיתי בש"ע הרב שם שהביא הדין שאסור לחשוב חשבונות של רשות, והוסיף שם "בפיו", וכתב גם הטעם שמא יכתוב, הרי שסובר שגם לפי טעמו של הרמב"ם מותר בהרהור, אבל קשה לפי דבריו, למה הוצרך הרמב"ם לטעם שמא יכתוב, הרי בדיבור בלא"ה אסור משום ודבר דבר, ומנין לו להרמב"ם לחדש טעם זה, הרי הרמב"ם כותב בפירוש (בפכ"ג) שם, שהדברים שאסרו משום ממצוא חפצין ודבר דבר אין הטעם משום שמביאים לידי מלאכה, וגם קשה, שאם הטעם הוא משום שמא יכתוב למה מותר בהרהור, הרי החשש שמא יכתוב הוא לא בגלל הדיבור, אלא עקב המחשבה, ולא הדיבור הוא שעלול להביא לידי כתיבה אלא המחשבה, וצ"ע.

ועדיין יש לדקדק בדברי הרמב"ם, לפי דבריו שהטעם שאסרו לחשוב חשבונות של רשות הוא משום שמא יכתוב, א"כ למה התירו חשבונות של מצוה, מאי שנא מכל השבותים, שיש בהם חשש שלא יבוא לידי איסור תורה, שאסרו אף במקום מצוה, כמבואר במשנה ר"ה (ל"ב) וכמו שכתבו כל הפוסקים, וכבר עמד בזה הפמ"ג בסי' ש"ז שם ולא תירץ כלום.

וגראה לתרץ שהשבות של חשבונות קל משאר שבותים משום שעיקרו במחשבה, וכמו שהקילו בשבות שבדיבור, כגון אמירה לנכרי לענין חולה שאין בו סכנה, וליש פוסקים גם במצוה חשובה כגון במילה, כמו כן הקילו בשבות שעיקרו במחשבה במקום מצוה בכלל, ויש להביא סמוכין לסברא זאת מתוס' גיטין (ל"א) בד"ה "במחשבה" שהקשו שם למה אין מגביהין תרומות בשבת כיון שאפשר להפריש במחשבה בשבת, כמו במדומע שמתיר ר"י להעלות בשבת, כיון שאפשר לאכול ע"י נותן עיגיו בצד זה ואוכל בצד אחר, ולכן גם ההעלאה בידים לא נחשבת לתיקון, ותירצו ששאני מדומע שכבר הי' מתוקן, אבל תחלת תיקונו של טבל לא שרינו להפריש בידים. אעפ"י שאפשר להפריש במחשבה, הרי שפשוט להם להתוס' שמותר להפריש במחשבה בשבת, והרש"ש כתב שם שהפשיטות של התוס' היא מזה שאמרו "ודבר דבר דיבור אסור הרהור מותר", אבל לפע"ד לא מן השם הוא זה, כי זה שאמרו הרהור מותר הוא רק במקום שכל האיסור הוא משום ודבר דבר, שלא יהא דיבור של שבת כדיבור של חול, בזה אמרו הרהור מותר, כגון הרהור בעסקים, אבל בהפרשת תרומה שיש בה איסור שבות של מתקן, וגם משום שדומה

למקדיש כמו שכתב הרמב"ם (שם) בזה לא שייך לומר הרהור מותר, שהרי גם על ידי ההרהור נעשתה אותה הפעולה כמו ע"י הדיבור, והרש"ש בעצמו ציין שם לדברי התוס' בקידושין (נ"ט) שהדיבור בהפרשת תרומה נחשב כמעשה, משום שע"י הדיבור חל שם תרומה, וזה שייך גם בהפרשה במחשבה, ובפרט לפי מה שכתב המאירי, שהטעם שהרהור מותר הוא, משום שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, כי אין אדם שליט ברוחו לכלוא את ההרהור (ועי' בגליוני הש"ס להגר"י ענגיל ז"ל שבת ק"ג) וזה לא שייך כלל בהפרשה במחשבה, אלא נראה שטעמם הוא כמו שכתבנו שעל שבות שעיקרו במחשבה לא גזרו במקום מצוה, ונראה שלמדו זה מדין מדומע שרשב"א מתיר לאכול בשבת ע"י נותן עיניו בצד זה וכו', אעפ"י שלהעלות בידים אסור משום מתקן, ור"י שמתיר להעלות בידים, הוא רק משום כיון שאפשר לאכול ע"י הפרשה במחשבה, שוב לא נחשבת ההעלאה לתיקון, ולענין הפרשה במחשבה אין לחלק בין מדומע שכבר הי' מתקן ובין תחלת תיקונו של טבל. כיון שגם במדומע אסור לאכול ממנו לפני ההפרשה. ואעפ"י כן מותר להפריש במחשבה, אעפ"י שיש בזה תיקון, לכן גם תחילת תיקונו של טבל מותר ע"י הפרשה במחשבה. וביותר יש להסביר את הענין עפ"י מה שהבאנו למעלה מה שכתב הרמב"ם. שבהפרשת תרומות ומעשרות בשבת יש שני טעמים לאיסור, משום מתקן ומשום שדומה למקדיש, ולכן בטבל, בהפרשה בידים, גהי שמשום תיקון אין כאן, כיון שאפשר לאכול ע"י הפרשה במחשבה, ממילא גם ההפרשה בידים לא נחשבת לתיקון, לפי דעתו של רבי יהודה, אבל עדיין נשאר האיסור בהפרשה בידים משום שדומה למקדיש, ולכך במחשבה מותר משום שלא אסרו שבות שבמחשבה במקום מצוה, אבל במדומע שכבר הופרשה התרומה, רק שנתערבה אח"כ אין זה דומה למקדיש, רק משום תיקון יש כאן, כיון שאסור לאכול לפני ההעלאה, ובזה סובר ר"י, כיון שאפשר לאכול ע"י נותן עיניו בצד זה, גם ההעלאה לא נחשבת לתיקון.

ובזה אפשר להסביר את דברי הרמב"ם התמוהים בפירוש המשנה בשבת פ' נוטל, שכתב שם על דברי ר"י שמתיר להעלות את המדומע בשבת "כי מותר להוציא אותו החלק בשבת, ויהי' אותו החלק שהוציא היא התרומה שגפלה בעצמה, ולולי זה הדמיון לא יהי' השאר מותר" ותמהו עליו, שהרי טעם זה נדחה בגמ', והטעם הוא לפי המסקנא, משום שאין זה תיקון, כיון שאפשר לאכול ע"י נותן עיניו בצד זה וכו' כנ"ל, אך לפי מה שכתבנו אפשר ליישב את דברי הרמב"ם, שהי' קשה לו, דנהי משום תיקון אין כאן, אבל מכל מקום יהי' אסור משום דומה למקדיש כיון ששם תרומה חל על החלק שהוציא עכשיו, שהרי יש עליו קדושת תרומה, כנראה במס' תרומות (פ"ה מ"ה) וכמו שכתב במשנה ראשונה שם, ועל זה אומר הרמב"ם שאין כאן חלות שם תרומה מחדש, רק מה שיש עליו שם תרומה הוא משום

שאנו רואים כאלו היא אותה התרומה שנפלה ומשום כך אנו מתירים השאר. (ונראה מדברי הרמב"ם אלה שהביטול חל רק אחרי ההעלאה ועי' ברמב"ם ה' תרומות (פי"ג ה"ו) במחלוקת הרמב"ם והראב"ד ובנו"כ שם ואכמ"ל) ואין זה דומה למקדיש. והש"ס שדחה טעם זה הוא רק לענין מה שרצה לומר שאין כאן משום תיקון, אבל לענין דומה למקדיש שפיר אמרינן שאין זה דומה למקדיש, שהרי אנו מדמים כאלו התרומה שעלתה, היא התרומה שנפלה.

ולפי מה שכתבנו שההיתר להפריש במחשבה בשבת, הוא משום שלא גזרו על שבות שבמחשבה במקום מצוה, יתיישב מה שהקשה הרש"ש שם על מה שמקשה הש"ס בשבת (קכ"ז) על מה שנאמר במשנה שם, שמפנים מפני האורחים דמאי "הא לא חזי לי", ומאי קושיא הרי ראוי לאכול ע"י נותן עיניו בצד זה, ולמה הוצרך הש"ס לתרץ, כיון דאי בעי מפקיר נכסיו וחזי לי", ולפי דברינו מתיישבת היטב הקושיא הנ"ל, שהרי זה שאפשר לאכול ע"י הפרשה במחשבה הוא רק משום שלא אסרו תיקון שבא ע"י מחשבה במקום מצוה, כגון לצורך מצות עונג שבת. אבל אם אין לו צורך בשבת, גם הפרשה במחשבה אסורה, ושם במשנה הרי מדובר לענין לפנות מקום מפני אורחים, אבל בפירות הדמאי אין לו שום צורך בשבת, ובוזה בודאי אסור להפריש גם במחשבה ולכן שפיר מקשה הש"ס, הא לא חזי לי, ומזה ראייה למה שכתבתי, שההיתר להפריש במחשבה בשבת הוא לא מטעם שזה בכלל הרהור שמותר כדברי הרש"ש, אלא משום שלא אסרו שבות שבמחשבה במקום מצוה.

סוף דבר, יש מקור נאמן לדברינו במה שתירצנו את הקושיא על הרמב"ם שכתב הטעם שאסור לחשוב חשבונות של רשות בשבת משום שמא יכתוב, אם כן למה התירו חשבונות של מצוה, הרי כל שבות שאסרו משום שלא יבוא לידי איסור תורה אסור גם במקום מצוה, והיינו משום שלא גזרו על שבות שעיקרו במחשבה במקום מצוה, והראי' ע"ז מסוגית הש"ס שם (קמ"ב), שע"י זה שמתיר ר"י להעלות מדומע מקשה הש"ס "והא מתקן הוא", ועל זה מתרץ הש"ס, הוא דאמר כרשב"א נותן עיניו בצד זה ואוכל בצד אחר, ועל זה לא מקשה כלום, אעפ"י שגם בזה מתקן הוא, ועל כרחק, משום שזה שבות שבמחשבה, כנ"ל.

וכל זה בחשבון שלא מתוך הכתב אבל בחשבונות מתוך הכתב, שהרמב"ם כתב טעם האיסור משום שמא יבוא למחוק כנ"ל בזה ודאי אסור אף בחשבונות של חפצי שמים, כמו כל השבותים שאסרו אף במקום מצוה.

ולפי זה יש לכאורה להקשות על דברי המג"א בסי' ש"ז, שכתב ללמד זכות על המנהג שהשמש קורא מתוך הכתב להזמין אורחים, והב"ח ערער על מנהג הזה, דנהי שאין חשש לשמא ימחק. אלא כשבעה"ב קורא, אבל לא בשמש שאין בידו

למחוק, מכל מקום אסור משום שמא יקרא בשטרי הדיוטות ועל זה כתב המג"א שמנהג ישראל תורה הוא, כי המנהג הוא רק להזמין לסעודת מצוה, כגון מילה וכדומה, ובמקום מצוה לא גזרו משום שטרי הדיוטות, שהרי חשבונות של מצוה מותר לחשוב ולא גזרו מצוה אטו רשות, ומכש"כ בזה שהוא רק גזירה אטו שטרי חשבונות שמותר בשל מצוה. אך לפי מה שכתבנו שחשבונות שבכתב אסור גם בשל מצוה, משום גזירה שמא ימחק אם כן גם בסעודת מצוה יש לכאורה לאסור למנות אורחים מתוך הכתב, אפי' בשמש, שאין חשש למחיקה, משום גזירה שמא יקרא בשטרי חשבונות של מצוה מתוך הכתב.

אבל באמת לא קשה מידי, שכיון ששטרי חשבונות של מצוה אסור רק משום גזירה שמא ימחק, לכן אין לאסור הזמנת אורחים אטו שטרי חשבונות של מצוה משום שזה גזירה לגזירה.

והפמ"ג כתב על דברי המג"א הנ"ל שסומכים על שיטת רש"י, שהאיסור בקריאת שטרי הדיוטות הוא משום ממצוא חפציו (ברש"י לא נזכר זה רק ברא"ש שם), ולפי מה שכתבנו אפשר ליישב את דברי המג"א גם לפי שיטת הרמב"ם.

ועכשיו נבוא לנידון דידן, שהגבאי מוסר את הקבלות לשמש, לפני השבת, למסור אותן בשבת להתורמים, בזה בודאי אין חשש שיבוא לידי מחיקה, ואפי' אם נחוש לחשש רחוק, שמא ידמה להתורם שנתן יותר ממה שכתוב בקבלה, הרי לא תצא לו מזה שום תועלת מזה שימחק, שהרי הסכום רשום בהעתקות שבפנקס הקבלות, ולזה ודאי אין לחשוש שילך בשבת אל הגבאי לברר את הטעות והגבאי ימחק, כשם שלא חששו, בקריאת רשימת האורחים ע"י השמש, שהבעה"ב יקח את הכתב מן השמש והוא ימחק, כמו שכתב בערוך השלחן (שם) שלא מצינו גזירה כזאת, ומכש"כ בזה, ומצד החשש שמא יקרא בשטרי הדיוטות אפי' אם נאמר שעכשיו אין זה בכלל חפצי שמים, כיון שכבר תרם את הכסף, אין לגזור אטו שטרי הדיוטות, שהרי זה כבר שייך לחשבונות שעברו, ואפי' לפי מה שכתבנו בדעת הרמב"ם, שגם חשבונות שעברו אסור לחשוב מתוך הכתב, משום גזירה שמא ימחק, הרי זה רק גזירה לגזירה, כיון שבקבלות עצמן אין חשש למחיקה כנ"ל, ואין גוזרים גזירה לגזירה, ואין לאסור קריאת הקבלות אטו קריאת שטרי חשבונות שלא עברו, שהרי לא אסרו לחשוב חשבונות שעברו, אטו חשבונות שלא עברו ובפרט שמסתבר שגם זה בכלל חפצי שמים, כי זה שמוסרים את הקבלות להתורמים, ורואים שהכל מתנהג כשורה, זה גורם שימשיכו לתרום, והרי נוהגים כמעט בכל בתי כנסת שמפרסמים מזמן לזמן, מאזן של ההכנסות וההוצאות בפירוט כל התורמים והמתפללים שבאים רק בשבת מעיינים בו, ואין מי שיאסור את זה משום קריאה בשטרי הדיוטות.

ומשום עובדין דחול נראה שאין לאסור בזה לפי מה שכתב התפא"י בכלכלת שבת שעובדין דחול הוא רק בא' מג' אופנים: או שדומה לא' מל"ט מלאכות, או במקום שיש לחוש שיבוא לידי מלאכה, או משום טירחא יתירתא, ובגידון דידן אין אף א' מג' אופנים הללו, ובפרט לפי מה שכתבנו שמסתבר שזה בכלל חפצי שמים, ובחפצי שמים לא אסרו משום עובדין דחול. חוץ מבמקום שיש חשש שיבוא לידי איסור תורה, כמבואר בסי' ש"ו שם, ובג"ד אין חשש כזה כנ"ל לכן נראה שאין למחות ביד הנוהגים היתר בזה.

בירור שיטות הרי"ף והרא"ש בשיעור סוכה קטנה

תנן במס' סוכה דף כ"ח ע"א מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית, ב"ש פוסלין וב"ה מכשירין וכו', ובמס' סוכה (דף ג.) ארשב"י הלכה צריכא שתהא מחזקת ראשו ורובו ושולחנו, א"ל ר' אבא כמאן כב"ש [פירש"י דאי כב"ה לא בעי שולחנו כדלקמן] וכו', א"ל ב"ש היא ולא תזוז מינה, מתקיף לה רגב"י ממאי דב"ש וב"ה בסוכה קטנה פליגי, דלמא בסוכה גדולה פליגי וכגון דיתיב אפומא דמטולתא ושולחנו בתוך הבית, דב"ש סברי גזרינן שמא ימשך אחר שולחנו, וב"ה סברי לא גזרינן, ודיקא גמי דקתני מי שהיה וכו', ואם איתא מחזקת ואינה מחזקת מיבעי ליה, ופריך ובסוכה קטנה לא פליגי והתניא וכו', מתגיתין גמי דיקא מדקתני ב"ש פוסלין וב"ה מכשירין, ואם איתא בש"א לא יצא וב"ה אומרינן יצא מיבעי ליה וכו', ומסיק בתרתי פליגי וחסורי מחסרא וכו' ע"כ הסוגיא.

והנה הרי"ף (בסופ"ב דסוכה) גבי משנה דמי שהיה וכו', הביא מימרא דרשב"י הלכה צריכא שתהא מחזקת וכו', ומסקנת הגמ' הנ"ל דפליגי ב"ש וב"ה בסוכה קטנה ובסוכה גדולה, וכתב וז"ל והלכה כב"ש בתרווייהו דחד טעמא נינהו, וכמה כדי ראשו ורובו ושולחנו שבעה טפחים על שבעה טפחים עכ"ל, כתב הר"ן שם דהרי"צ גאות ובעל המאור חלקו על הרי"ף, וס"ל דנהי דבקטנה אפסיקא הלכתא כב"ש, אבל בסוכה גדולה משמע דקיי"ל דב"ש במקום ב"ה אינה משנה ונקטינן כב"ה, וס"ל דתרי טעמי נינהו, ובסוכה גדולה הטעם שמא ימשך, אבל בסוכה קטנה לא מה"ט הוא. אלא משום דס"ל דירת קבע בעינן, וכדאמרינן לעיל (דף ז' ע"ב) אמר אביי רבי ור"י וב"ש כולהו ס"ל סוכה דירת קבע בעינן וכו', אבל הרי"ף משמע דס"ל כיון דתנן גבי הדדי כי הדדי נינהו, וכיון דאיפסיקא בהדיא בסוכה קטנה כב"ש, נקטינן גמי כותיהו בסוכה גדולה, וכן דעת הרמב"ם ז"ל בפ"ו דסוכה עכ"ל.

וכ"כ הרי"ף בפ"ק דסוכה בהא דאמר אביי רבי וכו' ס"ל דירת קבע בעינן, וז"ל אע"ג דקיי"ל דכל כה"ג שיטה היא ולית הלכתא כחד מינייהו, הכא איכא תרתי מיניהו דהלכתא נינהו, חדא העושה סוכתו וכו', ואידך מי שהיה וכו' דקיי"מ"ל

בהא כב"ש, ולא טעמייהו דב"ש משום דבעינן דירת קבע, אלא טעמייהו משום דגזרינן שמא ימשך אחר שולחנו עכ"ל, והרי"ף לשיטתו אזיל דהוכיח ברפ"ק דהלכתא כרבא בטעמא דרבנן דפסלי סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה משום דקי"ל סוכה דירת עראי בעינן עיי"ש, וכתב הר"ן ע"ד הרי"ף שם דאין דבריו מוכרחים, די"ל דאף דאביי מוקים לב"ש בשיטה, ס"ל דטעמייהו משום דדירת קבע בעינן, אבל כיון דבגמ' ריש פירקין בסוכה קטנה פסיק כוותיהו, אלמא ס"ל דאפילו למ"ד סוכה דירת עראי בעינן, כל שאינה מחזקת ראשו ורובו ושולחנו אפילו לדירת עראי לא חזיא עכ"ל, ובסופ"ב דסוכה הוסיף הר"ן דגהי דקי"ל כרבנן דאמרי סוכה דירת עראי בעינן, אפ"ה קיי"ל בהא כב"ש דקצת קביעותא בעינן שתהא מחזקת ראשו ורובו ושולחנו, דאי לא דירה סרוחה היא עכ"ל.

אולם בעל המאור (ברפ"ק דסוכה) השיג ע"ד הרי"ף, וז"ל וקאמר הרב ז"ל דטעמייהו דב"ש משום דגזרינן שמא ימשך אחר שולחנו, הא ליתא אלא בסוכה גדולה, אבל בסוכה קטנה ודאי טעמייהו דב"ש משום דירת קבע הוא, שהרי אין לו שולחן בתוך הבית שימשך אחריו, וקיי"ל דבתרתי פליגי ב"ש וב"ה ובסוכה קטנה הלכתא בהדיא כב"ש כדרשב"י אר"ה הלכה צריכא וכו' והיינו סוגיין בכולה מסכתא שיעור סוכה קטנה ז' טפחים, דאילו לב"ה בכל דהוא מחזקת ראשו ורובו בלבד, ובהא לית הלכתא כוותיהו וכו' עכ"ל, וכתב שם במלחמות וז"ל זו אינה תשובה, דטעמא דב"ש בסוכה קטנה נמי משום הכי הוא שמא יביא שולחן וימשך אחריו, וכ"ש הוא דכיון דאין לו מקום בסוכתו להניח בו שולחנו פסולה, שאם מגיחו בחוצה לה ימשך אחר שולחנו, אפילו לישן ולשגן ולטייל בה או לאכול ופתו בידו פסולה, שכל שאינה ראויה לאכילה כדרכה ולכל מילי דסוכה אינה סוכה, והא דפליגי בתרתי, גדולה להודיעך כחן דב"ש, קטנה להודיעך כחן דב"ה, ומיהו תרואהו משום שמא ימשך הוא, ואביי דאוקמה בשיטה סבר דבסוכה קטנה בלחוד פליגי, וטעמא משום דירת קבע, אבל אנן מכיון דאשכחן דאפילו בסוכה גדולה פליגי ומשום גזרה, ממילא אבטילה לה שיטה דאביי בהא וכו' עכ"ל, וכן פסקו הרמב"ם (בפ"ו ה"ח) והראב"ד (בהשגותיו ע"ד המאור כאן) כהרי"ף וכתב שכ"פ ר"ח ז"ל עיי"ש.

והרא"ש כתב ברפ"ק דסוכה (ס"א א) וז"ל ארשב"י הלכה וכו' והיינו ז' טפחים על ז' טפחים דגברא באמתא יתיב ושולחנו טפח כדאיתא בירושלמי (פ"ב ה"ח) כמה כדי שולחן טפח, וכו' ופליגי בתרתי כדמסיק בשמעתין, בגדולה הלכה כב"ה דל"ג שמא ימשך אחר שולחנו, אבל בקטנה הלכה כב"ש, וכן משמע הלשון צריכא שתהא מחזקתו ומיירי שהוא ושולחנו בתוך הסוכה ולא שייך הכא טעמא שמא

ימשך אלא בשיעור הכשר סוכה קמפלגי, אבל בסוכה גדולה והוא יושב על פתח הסוכה רחוק מן הדפנות ושולחנו בתוך הבית, איכא למיחש שמא ישכח ישיבת הסוכה וימשך אחר שולחנו, ובהא הלכתא כב"ה וכו', אבל הרב אלפסי סבר דחד טעמא לתרוויהו ובשניהם פסק כב"ש וכ"כ הר"י דיטרני, ואין דבריו נראים, דלישנא שתהא מחזקת לא משמע הכי, ועוד מדקתני בברייתא רבי אומר כל סוכה שאין בה ד"א על ד"א פסולה וחכ"א אפילו אינה מחזקת אלא כדי ראשו ורובו כשרה, דמשמע דומיא דד"א שגם שולחנו בתוך הסוכה ואפ"ה פסל ת"ק דאיך ברייתא, אלמא לאו משום שמא ימשך עכ"ל הרא"ש.

והנה בדעת הרא"ש והר"ן כתבו האחרונים דס"ל בפשיטות דלפי מאי דקיי"ל בסוכה קטנה כב"ש נקטינן דשיעוריה ז' טפחים, הוא מדאורייתא משום דעכ"פ בעינן קצת קביעותא, ופחות משיעור זה לא הוי אפילו דירת עראי אלא דירה סרוחה ופסולה מה"ת, וכ"כ המבי"ט בקרית ספר ריש הל' סוכה עי"ש, וכ"כ המשנה ברורה בבה"ל (סו"ס תרל"ד) בשם הפמ"ג דפחות מז"ט פסול מה"ת מהלל"מ עיי"ש, וכ"כ בס' ביכורי יעקב בסופו תוס' בכורים (סי' תרל"ט) שאין ספק דפחות מזע"ז פסול מה"ת מהלמ"מ כמ"ש בדב"ש הג"ל, אולם בדעת הרי"ף משמע מהרא"ש דנקט בשיטתו בפשיטות דס"ל דמה"ת סגי בפחות מז' טפחים ורק מדרבנן בעי נמי שיכנס שולחנו בסוכה, ואם ידחוק גם שולחנו בסוכה באמת כשרה אפילו בפחות מז"ט, וע"ז הקשה הרא"ש דמלשון מחזקת משמע דאפילו שולחנו בתוך הסוכה נמי פסולה כ"ז שאינה מחזקת שיעור ז"ט.

וראיתי בחזון איש (או"ח סי' ק"נ) שתמה ע"ד הרא"ש דס"ל בשיטת הרי"ף דאם הכניס שולחנו בסוכה כשרה גם לב"ש, וכן אם אוכל ופתו בידו אם אינו מצטער כשרה, ואף כששולחנו בתוך הבית כשרה מה"ת רק חכמים פסלוה משום גזרה, דא"כ קשה מדאמרינן (בסוכה דף ז.) גבי סוכה העשויה כמבוי מפולש עושה לו פס ארבעה ומשהו, ומעמידו בפחות משלשה סמוך לדופן, וכל פחות מנ' סמוך לדופן כלבוד דמי ע"כ, ופירש"י ותוס' דכי אמרינן לבוד איכא ז"ט ארוך כדי סוכה קטנה עכ"ל, ולהרי"ף הרי סגי בשלשה ומשהו, דהרי לדידיה הוי משך סוכה מה"ת ששה טפחים, ורק משום גזרה פסלוה, אבל לענין שיעור דופן בששה טפחים סגי, וכן באיצטבא (דף ד.) בעינן ז' אף דכשרה כולה לשי' רש"י כמבואר בשו"ע, אף דבשו"ע פסק כהרי"ף, ולכן מסיק בדעת הרי"ף דס"ל דפסולה מה"ת, כיון דהוא עלול להמשך אחר שולחנו לאו דירה היא, ואף אם יאכל ופתו בידו או ידחוק שולחנו בתוכה, מ"מ הוא עלול להביא שולחן ולהמשך אחריו וכו', וכיון דלאו סוכה לאכילה פסולה לכל, דכיון דאינה ראויה לכל לאו סוכה היא, וכ"ז מבואר ברמב"ן במלחמות ועלה הכל כהוגן וכו', ולפי' הרא"ש עכצ"ל כסברת הרמב"ן

וכו', ולמש"כ שיטת הרי"ף מבואר דסוכה שאין ראויה לכל דבר לאו סוכה, והוא כדעת המרדכי פרק הישן ודלא כהחכם צבי (סי' צ"ד) עכ"ל חז"א.

והנה מ"ש להוכיח (מדף ז) דבעי פס ד' ולא סגי בג' ומשהו, כבר קדמו בראיה זו בס' בית הלוי (ח"ג סי' קנ"ג) והוסיף דבשלמא הא דבעי פס ד' הוא מטעם שכתב הרי"ן וריטב"א דבעינן שיעור עומד חשוב שאינו פחות מד' טפחים, אולם למה צריך גם משהו, ומזה הוכיח דעכצ"ל בדעת הרי"ף דס"ל נמי דפסולה מה"ת מה"ט כיון שאינה ראויה לאכול מגזרה שמא ימשך גם לשאר מילי דסוכה פסולה וכמ"ש במלחמות וזהו כדעת המרדכי, ותמה בזה ע"ד החכם צבי שחולק ע"ד המרדכי והרי במלחמות מבואר ג"כ כהמרדכי עיי"ש, וכ"כ בביאור הגר"א בשו"ע (סי' תרל"ט ס"ד) שהביא שם הרמ"א דעת המרדכי דאם עשה הסוכה במקום שמצטער באכילה או בשינה או שמתירא מפני ליסטים או גנבים אינו יוצא באותה סוכה, אפילו בדברים שאינו מצטער בהם דלא הוי כעין דירה שיכול לעשות שם כל צרכיו, וכתב הגר"א מקור לזה כמו שאינו מחזקת ראשו ורובו ושולחנו, ורצ"ל כמ"ש במלחמות כנ"ל, וכ"כ בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' תע"ט) להוכיח מהמלחמות כהמרדכי ודלא כהחכם צבי עיי"ש, וכ"כ המשנ"ב בבה"ל (סו"ס תרל"ד) וז"ל אכן באמת ק"ל לדעת הרי"ף כל הגי' סוגיות (דדף ז. ודף טז:) דמוכח שם דמשך סוכה קטנה ז"ט ולא משתמט אף אחד מהן לומר דשיעור זה הוא מדרבנן ומה"ת די בששה על ששה כשיעור ראשו ורובו וצ"ע וכו', ובשה"צ (אות ח') כתב דמלשון המלחמות הנ"ל משמע דמה"ת אינו יוצא בסוכה שמחזקת רק ראשו ורובו ובזה נתיישב הגמ' הנ"ל אבל קשה א"כ לשון הרי"ף בפ"ק ובפ"ב דסוכה דתרווייהו חד טעמא גינהו, וסיים דמפשטות הלשון דהרי"ן והריטב"א הוא דלהרי"ף אינו אסור אלא משום גזרה וצ"ע עכ"ד.

והנה מה שתמהו האחרונים הנ"ל ממס' סוכה ז'. דבעי פס ד' ומשהו ולא פחות מזה משמע דשיעור סוכה קטנה אינה פחות מז"ט, לכאורה י"ל לפמ"ש בחי' הריטב"א (בסוכה טז:) בהא דאר"א פס ד' ומשהו מתרת בסוכה משום דופן היכא עביד מוקי לה בפחות מג' סמוך לדופן וכו', וכתב בתו"ד: וסוכה העשויה כמבוי דבעינן פס דהוי ד' ולא מכשירין בטפח שוחק בינתים או משום דהוי סוכה גדולה או משום דבעינן שתי דפנות דעריבן בשכנגדו בחצר פרוץ עכ"ל, ולפ"ז דאיירי בסוכה גדולה מפולש דהיינו שתי דפנות זה כנגד זה ורחוקות יותר משיעור ז"ט, וא"כ הרי חסר דופן שלישי אף בפס ד' ולבוד, ולכן הצריכו חז"ל שיהא עכ"פ שיעור דופן ז"ט של סוכה קטנה מדרבנן, דהיינו שיחזיק שיעור שולחנו ג"כ בסוכה זו, כיון דע"פ הרוב סוכה בשיעור ו' על ו' אינה מחזקת גם שולחנו וא"ש.

אולם ג"ל דעיקר הוכחת המשנ"ב (מדף ט"ז ע"א) בהא דתנן החוטט בגדיש

לעשות לו סוכה הרי זה סוכה, דמסיק דאיירי כשיש שם חלל טפח במשך שבעה, פירש"י טפח גובה במשך אורך ורחב שבעה טפחים כשיעור סוכה עכ"ל, הרי מבואר להדיא דז"ט הוא שיעור סוכה, וביותר מבואר כן להדיא בגמ' (שם ע"ב) אמר ר' אמי פס ארבעה ומשהו מתיר בסוכה משום דופן, ומוקים ליה בפחות משלושה טפחים סמוך לדופן, וכל פחות משלושה טפחים סמוך לדופן כלבוד דמי, מאי קמ"ל, הא קמ"ל שיעור משך סוכה קטנה שבעה, ופירש"י וכי אמרינן לבוד איכא דופן שבעה, וזה משך סוכה קטנה כדי ראשו ורובו עכ"ל, הרי מפורש בגמ' ששיעור חלל סוכה קטנה הוא ז"ט, ומשמע לכאורה שהוא מה"ת וצע"ג.

אמנם נלע"ד ליישב דעת הרי"ף וסייעתו, ונקדים מ"ש המ"א (סי' תר"ל סק"ג) על הך דינא שהובא בשו"ע שם, וז"ל ומשמע דאפילו הסוכה רחבה הרבה כשר, אע"פ שהשלישית רחוקה ממנו, ואפשר דדוקא בסוכה קטנה כשר, אבל בסוכה גדולה שהשלישית רחוקה ממנה יותר מג' פסול וצ"ע עכ"ל. והא"ר חולק עליו וס"ל דאפילו בסוכה גדולה נמי מהני פס ד' ומשהו, וכ"כ בנזירות שמשון שם וז"ל וקשה דאי איירי דוקא בסוכה קטנה למה אמר בגמ' ומעמידו פחות מג' סמוך לדופן, הול"ל מעמידו באמצע דהא יהי' לכל צד פחות מג', גם ברש"י שכתב דכי אמרינן לבוד איכא ז"ט כדי סוכה קטנה, משמע דבסוכה גדולה איירי, גם כל הפוסקים שכתבו סתמא משמע בכל גוונא כשרה, ועוד מדדיק הרמב"ם והמחבר לאחד משתי הדפנות, ואי מיירי בסוכה קטנה שהשלישית ג"כ פחות מג', א"כ הוי סמוך בשני הצדדים שוין עכ"ל, וכן הקשה בבית מאיר שם וז"ל דא"כ איך כתב הר"ן דזה מקרי ב' דפנות דעריבן, הא ג' דעריבן איכא, שהרי הפס מגיע אצל הדופן כיון שאין רחבה אלא שבעה, וגם תו אינה כלל מבוי מפולש אלא מבוי סתום, אלא ודאי אפילו רחבה כמה כשרה עכ"ל, וכ"כ במשנ"ב שם שכמה אחרונים חולקים על המ"א, ומצאתי שכן מבואר להדיא בראשונים כדבריהם, שכ"כ בחי' הריטב"א בסוגיין וז"ל וסוכה העשויה כמבוי דבעינן פס ד' ולא מכשירין בטפח שוחק בנתיים, או משום דהוי סוכה גדולה וכו' עכ"ל, הרי מבואר דגם בסוכה גדולה מהני פס ד' ומשהו למשוי דופן עיי"ש, וכ"כ בעל העיטור (בהלכות סוכה שער ראשון) וז"ל (סוכה ז'). ר' סימון אריב"ל עושה לו פס ד' ומעמידו וכו' כלבוד דמי, ובסוכה גדולה עסקינן, דאי בסוכה קטנה טפח שוחק באמצע סגי עכ"ל, והעיר שם בפתח הדביר דמדבריו מבואר דלא כמ"א, ואדרבא דדוקא בגדולה בעי פס ד' משא"כ בקטנה דסגי בטפח שוחק, אולם מציין להר"ן סופ"ק דסוכה בד"ה גרסינן בגמ' תניא פסל כו' דאיירי דוקא בו' על ז' עיי"ש, והמ"א כתב לשי' הר"ן עיי"ש, וכ"כ רבנו יהונתן הכהן מלוניל (בסוכה ז. עמוד 18) וז"ל עושה טפח שוחק וכו' ומעמידו בפחות מג' וכו', נמצא שיש שם דופן של ד' טפחים שהוא

רוב הדופן השלישי עד [על] סוכה קטנה ורובו ככולו ואפילו לסוכה גדולה מהני וכו' עושה פס ד' וכו', נמצא שיש שם דופן של ז"ט שהוא שיעור סוכה קטנה, וכיון דאיכא שיעור דופן על סוכה קטנה, אפילו לסוכה גדולה מהניא עכ"ל.

ועכ"פ נתברר מהעיטור והריטב"א והר"י מלונגל כדעת האחרונים הנ"ל, דהא דאר"א עושה פס ד' וכו' איירי בסוכה גדולה, ולכן בעי פס ז' ודלא כמ"א, ולפ"ז קשה טובא להבין הסוגיא, דפריך מאי קמ"ל, ומשני הא קמ"ל ר"א דשיעור משך סוכה קטנה שבעה, ומשמע דכל עיקר חידושו של ר"א רק להודיענו שיעור חלל ומשך סוכה קטנה שהוא ז"ט, ותמוה מאד, דהרי לא איירי כלל — לפ"ד הראשונים והפוסקים הנ"ל — בסוכה קטנה, דהתם באמת לא בעי כלל פס ד', אלא בסוכה גדולה איירי שיש ברחבה יותר מז"ט, ומלשון דקאמר פס ד' ומשהו מתיר בסוכה משום דופן וכו', משמע דכל עיקר חידושו אינו אלא להתיר באופן כזה "משום דופן" ולא להשמיענו כלל דין שיעור רוחב ואורך סוכה קטנה דלא איירי הכא כלל בזה, דהרי דין לבוד כבר למדנו מההיא דלעיל אר"ח אמר אבימי מחצלת ארבעה וכו' דקמ"ל דאמרינן תרי לבוד, וכ"ש בנידון דידן דליכא אלא חד לבוד, ואי אשמעינן שיעור משך חלל סוכה קטנה, הו"ל למימר להדיא ובקצרה: שיעור חלל סוכה קטנה, שבעה טפחים ותו לא וצ"ע.ג.

ע"כ נלע"ד די"ל דאדרבא דמסוגיין הוכיח הרי"ף כדעתו, דבאמת שיעור חלל סוכה מה"ת אינה ז' טפחים דוקא, אלא שיעורה בכדי שיוכל במציאות לשבת בסוכה לכה"פ ראשו ורובו לב"ה, (ולב"ש גם לשולחנו), וכמו דלב"ה ע"כ אי"צ דוקא ו' טפחים, אלא בעיקר שיוכל לשבת בסוכה וכמ"ש להדיא בחי' המאירי (סוכה ג.) וז"ל ב"ש וב"ה נחלקו וכו', וששתי מחלוקת תלויים בה בענין זה אחת שהסוכה קטנה ואינה מחזקת וכו', ולב"ה כשרה בכל שהוא, ובלבד שיהא שם ראשו ורובו שלא הקפידו אלא על הישיבה, ולב"ש צריך שתהא מחזקת ראשו ורובו ושולחנו וכל שאינה כך אינה סוכה עכ"ל, הרי מבואר בדבריו דלב"ה שיעור הסוכה קטנה "בכל שהוא" ובלבד שיהא שם ראשו ורובו שלא הקפידו אלא על הישיבה, ורצ"ל מדכתיב בסוכות "תשבו" משמע דזהו כל שיעור הסוכה מה"ת, וגם חז"ל לא הקפידו שיוכל להכניס גם שולחנו בסוכה, ולפ"ז פשוט הוא דכשרה "בכל שהוא" דהיינו אדם כחוש שראשו ורובו נכנס בסוכה שאין בה אפילו ששה טפחים כשרה לב"ה, ומשמע לפ"ז דבשיעור ראשו ורובו לא נחלקו כלל ב"ש על ב"ה, דהרי בתורה לא קבעה שיעור לסוכה כ"א לישיבה בלבד כדכתיב "תשבו", אלא דלב"ש דמצרכי דירת קבע לסוכה בעינן גמי שיכנס גם שולחנו בסוכה, ולהרא"ש ור"ן הוא מה"ת משום דאל"כ הוי דירה סרוחה ופסולה מה"ת משום דבעינן תשבו כעין תדורו, ובבית הרי אינו יושב לאכול בלי שולחן, ולהרי"ף אינו

אלא מדרבנן לדידן דנקטינן סוכה דירת עראי בעינן, ורק מדרבנן גזרו בשולחנו חוץ לסוכה שמא ימשך אחר שולחנו, ולכך בעינן שיעור ז' טפחים מדרבנן. ונ"ל דהמאירי הוכיח כן מדלא נזכר כלל במשנתנו שיעור סוכה ז' טפחים כדתני כל פסולי סוכה מה"ת, דהיינו גבוהה מעשרים אמה, ופחות מעשרה טפחים, ושאין לה שלש דפנות, וחמתה מרובה מצלתה, שכולם פסולים מה"ת כדאמרינן בגמ' ואמאי לא תני כלל גם שיעור משך סוכה קטנה דהיינו ראשו ורובו לב"ה שהם ששה טפחים, ולב"ש דבעי נמי לשולחנו שיעורה ז"ט, ולמה המתין התנא מלהביא מחלוקת ב"ש וב"ה עד סופ"ב, וגם שם לא כתב להדיא ששיעורו ז"ט, כדתני בשיעור גובה הסוכה י' טפחים עד שבא ר"א והשמיענו הכא דמשך סוכה קטנה ז"ט, ועו"ק דלא פריך הגמ' על שיעור ז"ט מגלן, כדפריך בגובה דופן י"ט (לעיל ד' ע"ב), ומשני דילפינן מארון וכפורת לר"מ הלכתא גמירא דשיעור דפנות י' טפחים, ולמה לא ביארו לנו במחלוקת ב"ש וב"ה (בפ"ב) נמי בשיעור משך סוכה, במאי פליגי בלפוטא דקרא או בהלכתא למשה מסיני, ועכצ"ל כהמאירי דבשיעור משך סוכה קטנה ליכא ילפוטא מה"ת בשיעור כמה טפחים אלא פליגי בפי' "תשבו" דקפדה תורה שיוכל לשבת בה ראשו ורובו לכו"ע, ולב"ש בעי' נמי שיעור לשולחנו כנלע"ד.

ולפמ"ש א"ש הא דאשמעינן ר"א הכא בסוכה העשויה כמבוי מפולש דפס ד' ומשהו מתיר בסוכה משום דופן, ומוקים לה בפחות מג' וכו', ומדויק הלשון מתיר "משום דופן", דבסוכה גדולה בעי עכ"פ כשיעור דופן דבעי למשך סוכה קטנה למשוי דופן שלישי כדאמרינן (לעיל ז'). דכיון דליכא שתי דפנות דעריבן בעי פס ד', ולפ"ז ל"ק תמיהת האחרונים הנ"ל, דאמאי בעי נמי משהו בסוכה גדולה, דכיון דמה"ת סגי בששה טפחים, והא דבעי פס ד' הוא משום דבעי שיעור עומד חשוב וכמ"ש הר"ן כנ"ל, ולהמתבאר לק"מ דאיה"נ דבסוכה גדולה סגי בפס ד' ואי"צ משהו, אולם נקט "משהו" משום סוכה קטנה, דהתם ע"כ בעינן גם משהו, כי היכא דתהא הדופן ז' טפחים, לפי מאי דקיי"ל כב"ש בהא דבעי' שיכנס גם שולחנו בסוכה, גזרה שמא ימשך לשולחנו וכמ"ש הרי"ף וא"ש.

ונהדר לביאור הרמב"ן במלחמות בדעת הרי"ף, דנקטו בבית הלוי ואב"ג ומשנ"ב וחז"א דס"ל בדעת הרמב"ן דגם להרי"ף סוכה שפחותה מז"ט פסולה מה"ת והוכיחו כן מדכתב שם: שכל שאינה ראויה לאכילה כדרכה ולכל מילי דסוכה אינה סוכה עכ"ל, ומפרשי כוונתו כמ"ש המרדכי בפ"ק דסוכה דבעינן תשבו כעין תדורו לכל מילי, ואם לאו אינו סוכה כלל מה"ת כנ"ל וכמ"ש בביאור הגר"א מכאן מקור לדעת המרדכי כנ"ל, וכן כתב המבי"ט בס' קרית ספר (בפ"ד דסוכה) וז"ל ורחבה אין פחות משבעה טפחים על ז' טפחים מדאורייתא בכלל שיעורין

דהוי הלכה למשה מסיני עכ"ל וכ"כ הפמ"ג (סי' תרל"ד בא"א סק"א) די"ל דכל שאין שיעור ז' על ז' טפחים מה"ת פסולה "מהלמ"מ" והובא בביאור הלכה (שם בד"ה פסולה).

אולם כבר תמה בבה"ל שם ע"ד הפמ"ג, מדברי הרמב"ם בהקדמה לפה"מ ברכות ובספרו יד החזקה (פ"א דהל' ממרים ה"ג) דבהלכה למשה מסיני ליכא מחלוקת, וז"ל שם דברי קבלה אין בהם מחלוקת לעולם, וכל דבר שתמצא בו מחלוקת בידוע שאינו קבלה למשה מסיני עכ"ל, ולפ"ז איך נחלקו בזה ב"ש וב"ה, וכ"כ התוס' (ביבמות דף ע"ז:) וז"ל אני אומר, לאו הלכה למשה מסיני קאמר, דא"כ אמאי פליגי עליה ר"י וכו' עכ"ל, ועמ"ש באריכות בס' יבין שמועה (דף כ"ז) ובחוות יאיר (סי' קנ"ב), ועכ"פ לפ"ד הרמב"ם ותוס' עכצ"ל דשיעור ז' טפחים בסוכה אינה הלמ"מ, וכתב בבה"ל שם דאולי לדעת הרמב"ן במלחמות משמע קצת דס"ל בשי' הרי"ף דהוי מה"ת, ויותר נראה שסמך בזה על לשון הרמב"ם (פ"ד דסוכה ה"א) שכתב היתה פחותה מעשרה או מוע"ז או גבוה מכ' אמה וכו' פסולה, הרי שכלל זה בכל פסולי דאורייתא, ומ"מ דעתו (בפ"ו דסוכה ה"ח) כהרי"ף עכ"ד, ועיי"ש בשה"צ ז', אולם לא ראיתי לאחד מהראשונים שיאמר להדיא דשיעור ז"ט הוא מהלמ"מ או מה"ת, ואפילו הרא"ש שחולק ע"ד הרי"ף לא כתב כן להדיא עיי"ש.

ונלע"ד דגם מהמלחמות ליכא שום הוכחה דס"ל דשיעור ז"ט הוי מה"ת וכמו שאבאר בעה"י, דהנה בעל המאור תמה ע"ד הרי"ף דבסוכה קטנה ודאי טעמייהו דב"ש משום דירת קבע, ולא משום שמא ימשך שהרי אין לו שולחן בתוך הבית שימשך אחריו, וע"ז מיישב במלחמות וז"ל זו אינה תשובה, דטעמא דב"ש בסוכה קטנה נמי משו"ה הוא משום שמא יביא שולחן וימשך אחריו, וכ"ש הוא דכיון שאין לו מקום בסוכתו להניח בו שולחנו פסולה, שאם מניחו בחוצה לה ימשך אחר שולחנו אפילו לישן ולשנן ולטייל בה או לאכול ופתו בידו פסולה, שכל שאינה ראויה לאכילה כדרכה ולכל מילי דסוכה אינה סוכה, והא דפליגי בתרתי, גדולה להודיעך כחו דב"ש, קטנה להודיעך כחו דב"ה, ומיהו תרוייהו משום שמא ימשך, ואביי דאוקמא בשיטה סבר דבסוכה קטנה בלחוד פליגי וטעמא משום דירת קבע, אבל אנן מכיון דאשכחן דאפילו בסוכה גדולה פליגי, ומשום גזירה ממילא אבטילה לה שיטה דאביי בהא וכו', וכ"ש שזה שיטה גמורה שהכל שוין בדינה, דדירת קבע בעינן וקראי בדירת קבע משתמע, ואע"ג דפליגי דלמר שיעור סוכה בד"א, ולמר בראשו וכו', הא מילתא אחריתי היא וסברא בעלמא היא, דלמר קביעותא בהכי ולמר קביעותא בהכי, אבל בדין תורה דסוכה דירת קבע בעינן שוין הן כולם והיא שיטתו של אביי, וכבר הסכימו כל הגאונים שהיו מעולם שהיא שיטה, וכל כה"ג

לית הלכתא כחד מינייהו אלא דלא ס"ל כאביי כדברי רבנו הגדול ז"ל עכ"ל.
ונראה בביאור דבריו ז"ל, דבהא דפוסלין סוכה שאינה מחזקת שולחנו, איכא תרי טעמי, חדא מטעם שמא ימשך אחר שלחנו שמחוץ לסוכה, וכמו שגזרו גמ' בסוכה גדולה כששולחנו חוץ לסוכה, וכ"ש בקטנה שאין לו מקום בסוכה להניח שולחנו בה, וכשמניחו בחוץ בודאי ימשך אחריו, ועוד משום דבעי דירת קבע מה"ת, וס"ל לב"ש דהא דמצריך קרא דירת קבע לסוכה, אין הכוונה לעצם חפצא דסוכה שיהא דפנותיה חזקים כר"י דמכשיר מה"ט סוכה שגבוהה למעלה מעשרים אמה, ולא כרבי דמצריך שתהא רחבה לפחות ד' אמות, אלא ס"ל דצריך קביעות בסוכה במצות הישיבה בה שישתמש בה לכל מילי דסוכה כדרכו בביתו כל השנה וכמ"ש תשבו כעין תדורו, ולכן ס"ל דסוכה שאינה ראויה לאכילה כדרכה דהיינו שיש גם שולחנו בסוכה פסולה, ולפיכך אפילו כשאוכל ופתו בידו בלי שולחן בסוכה, גמ' פסולה מה"ת מה"ט דבעינן דירת קבע, זוהי שיטת אביי בטעם ב"ש, ולאביי דנקט בטעמא דב"ש דפסלי משום דירת קבע, נקט בפשיטות דלא פליגי ב"ש כלל בסוכה גדולה, וס"ל דבאמת כשרה אפילו כששולחנו חוץ לסוכה, דל"ג התם כלל שמא ימשך, דהרי יכול להכניס שולחנו בסוכה הגדולה, ולא פליגי אלא בשאינה מחזקת אלא ראשו ורובו וסברי דפסולה מה"ת משום דלא יכול לקבוע בה לכל מילי דסוכה כדרכה, אבל לדידן דנקטינן להלכה כרשב"י (סוכה ג.) דאמר הלכה צריכא וכו' וא"ל ר' אבא כמאן כב"ש, א"ל אלא כמאן, ורצ"ל דנקטינן בהא כב"ש ולא מטעמייהו משום דבעי בסוכה דירת קבע מה"ת, אלא מטעם גזרה שמא ימשך כיון דבסוכה קטנה א"א להכניס בה שולחנו שפיר גזרינן בה שמא יביא שולחן בחוץ לסוכתו וימשך אחריו, ובזה אפילו ב"ה מודו בה דפסולה עכ"פ מדרבנן.

וכ"מ מדכתב במלחמות דהודיענו מחלוקת בסוכה קטנה להודיעך כחן דב"ה דאפילו בקטנה מכשרי, וקשה למה לא כתב יותר דאשמעינן חידוש גם לב"ש דקיי"ל כוותיה בזה, דקטנה פסולה לגמרי אפילו לישן ולטייל ולאכול פתו בידו ואפילו ידחוק שולחנו בתוכה, וכן הקשה בחזון איש שם, וכתב דמשמע מדבריו ז"ל דאין זה רבותא כלל מה שסוכה פסולה היא לגמרי עכ"ל, ודחוק הוא דהרי לא ידעינן זה ממקום אחר, ורק הכא תנן שיעור חלל סוכה קטנה ושפיר הוי חידוש, אבל להג"ל א"ש, דס"ל באמת דאינה פסולה מה"ת רק מגזרה וא"ש.

ומדויק לפ"ו תשובת רשב"י לר"א, אלא כמאן, ורצ"ל דבסוכה קטנה שאינה מחזקת שולחנו כו"ע מודו כ"ז לפי ל"ק, אבל לאיכא דאמרי דא"ל ר"א דאמר לך מני, א"ל ב"ש היא ולא תווי מינה, נלע"ד דהאי לישנא פליג בזה על ל"ק, וס"ל דבאמת נקטינן דפליגי גמ' ב"ה על ב"ש בסוכה קטנה שאינה מחזקת בה שולחנו

וס"ל דכשרה אולם בהא גקטיגן להלכה כב"ש וכמ"ש התוס' כאן בשם רב עמרם דהכא הוי חדא שש מקומות שהלכה כב"ש דפסולה וז"ש לו ב"ש היא ולא תזוז מינה, וזהו כשיטת הרא"ש וסייעתו דס"ל דאף דבסוכה קטנה גקטיגן כב"ש דפסולה, אבל בסוכה גדולה קיי"ל דהלכה כב"ה דכשרה כדקיי"ל כב"ה בכ"מ, אולם הרי"ף מפרש דלשתי הלשונות גם לב"ש אינן פוסלים סוכה קטנה וכן גדולה כששולחנו חוץ לסוכה רק מטעמא דשמא ימשך לשולחנו כג"ל.

ולפמ"ש בביאור המלחמות בדעת הרי"ף, דאביי דס"ל דב"ש בשיטה דס"ל דסוכה דירת קבע בעיגן, ומה"ט פסלי סוכה קטנה מה"ת משום דאינו ראוי לאכילה כדרכה, משא"כ לדידן דנקטינן לדינא כב"ש, אבל לאו מטעמיהו משום דירת קבע, דבזה אין הלכה כשיטה, אלא מטעם שמא ימשך לשולחנו, וה"ה בסוכה גדולה פסולה מה"ט כמ"ש הרי"ף, ונ"ל דאביי לשיטתו אזיל, דתניא (בסוכה דף כ"ו ע"א) שומרי גנות ופרדסים פטורין בין ביום ובין בלילה, ופריך וליעבדי סוכה התם וליתבי, אביי אמר תשבו כעין תדורו, [פירש"י כדרך שהוא דר כל השנה בביתו הוקיקתו תורה להגות דירתו ולדור כאן בסוכה עם מיטותיו וכלי תשמישו ומצעותיו, וזה אינו יכול להביאן שם מפני הטורח], רבא אמר פרצה קוראה לגנב [פירש"י משל הדיוט הוא, ואף כאן הגנב רואה אותו יושב בסוכה בלילה, והוא נכנס וגונב הפירות לרוח אחרת], מאי בינייהו, דקא מגטר כריא דפירי ע"כ.

וכתב הריטב"א וז"ל אמר אביי תשבו כעין תדורו, וכיון שאין דרך לקבוע שם אינו חייב לעשות שם סוכה, פרצה קוראה לגנב וכו', תמיה מלתא וכי לית ליה לרבא תשבו כעין תדורו, והא טעמא דחולה ומצטער והולכי דרכים משו"ה הוא, ולקמן נמי (דף כ"ח ע"ב) דרשינן תשבו כעין תדורו מכאן אמרו כל ז' הימים אדם עושה סוכתו קבע וכו', וי"ל דתרוייהו משום תשבו כעין תדורו, אלא דאביי דריש ליה טפי דפטר ליה אפילו שלא במקום הפסד כיון שאין דרכו לעשות דירתו שם, ורבא ס"ל דכולי האי לא דרשינן תשבו כעין תדורו שלא לעשות סוכה אלא במקום שדרכו לקבוע שם ביתו, אבל כשיש לו הפסד בדבר ואית ליה צערא ופסידא בהא פטרינן ליה משום תשבו כעין וכו' שאנו למדים כן מכוונת המצוה שאמרה תורה בסוכות תשבו ז' ימים כלומר כמו שהייתם יושבים בבתיכם, א"נ מדכתיב האזרח בישראל דמייתר להכי עכ"ל.

ונתבאר לדברי הריטב"א בטעם מחלוקת אביי ורבא בפירושא דתשבו כעין תדורו, דאביי ס"ל דבעי כעין תדורו דהיינו כדרכו לקבוע שם דירתו, ולכן פוטר שומרי גנות ופרדסים מלעשות סוכה כיון שאין דרכו לקבוע שם דירתו, ורבא לא בעי כ"כ שיהא דרכו לקבוע שם דירתו, ומה"ט מחייב לעשות סוכה היכא דמגטר כריא

דפירי ורק כשיש לו הפסד וצער אפטור, ולפ"ז א"ש ביאור המלחמות לשי' הרי"ף, דאביי נקט בטעמא דב"ש דבעי' דירת קבע, רצ"ל כשיטתו שתהא הסוכה ראויה לאכילה ולכל מילי דסוכה כדרכו בביתו ולכן פסלי סוכה קטנה, אבל לדידן דקיי"ל כרבא בדין שומרי גנות ופרדסים כדפסק הרמב"ם (בפ"ו דסוכה ה"ד) ובשו"ע (או"ח סי' תר"מ ס"ח) דאי ליכא פסידא חייבים בסוכה אע"פ שאין דרכו לקבוע דירתו שם, ולפ"ז נקטינן גמי בסוכה שאינה מחזקת שולחנו אע"פ שאין דרכו לאכילה בלי שולחנו גמי כשרה מה"ת ולא מקרי מצטער בזה, ורק משום גזרה שמא ימשך לשולחנו שבחוץ פסולה, ולא תליא כלל בשיעור ז' טפחים דוקא, אלא בשיעור שיכנס בה ראשו ורובו ושולחנו סגי כלשון המשנה (דף כח.), מדלא זכר שם כלל כמה טפחים צריכה להחזיק הסוכה קטנה וא"ש.

ולפ"ז אזלא הוכחת האב"נ ובית הלוי מהמלחמות דס"ל כדעת המרדכי דהעושה סוכה במקום שאינו ראוי לישן מחמת זבובים וכדומה אינה סוכה גם לאכילה כנ"ל, לפי מה שביארנו נחלקו בזה אביי ורבא, ולרבא דלא בעי בסוכה דירת קבע שפיר י"ל כדעת החכם צבי (סי' צ"ד) דס"ל דאף דלישן אינה ראויה, מ"מ לאכילה שפיר יצא, דלא דרשינן כעין תדורו לחייבו כ"כ שתהא ראויה כדירתו לכל מילי דסוכה וכמ"ש הריטב"א.

ולכאורה יש להוכיח כהחכ"צ מדאמרינן (בסוכה דף כ"ו ע"א) רב שרא לר"א ברדלא למיגנא בכילתא בסוכה משום בקי, ופי' ערוך זבובים קטנים, רבא שרא ליה לרבא"א למגנא בר ממטללתא משום סירחא דגרגישתא [פירש"י קרקע לבנה שהיו טחין בה קרקעית הסוכה], רבא לטעמא דאמר רבא מצטער פטור מן הסוכה, וכתב הרא"ש שם בפ"ב סי' י"ב) וז"ל כתב בספר המצות דוקא למיגני, אבל למיכל אסור, ולא מסתבר דיותר מזיק הריח בשעת אכילה, ונקט למיגני לרבותא משום דחמירא שינה דאוכלין אכילת עראי חוץ לסוכה, ואין ישנים שינת עראי וכו' עכ"ל, וכתב בב"י (או"ח סי' תר"מ) וז"ל כתב בארחות חיים בשם רבנו פרץ מצטער דפטור דוקא מלישן, אבל לאכול לא, מדאמרינן רב שרא לרב אחא למיגני חוץ לסוכה משום בקי, ולא קאמר למיכל, ושמא היינו דלפי דאכילה אינה אלא לפי שעה, והר' שלמה כתב דפטור אפילו מאכילה וכן דעת רוב הפוסקים עכ"ל, הרי מבואר דעת סה"מ ור"פ דאף בסוכה שמצטער בה לישן, מ"מ כיון דלאכילה שאינה אלא לפי שעה אינו מצטער כ"כ חייב לאכול בסוכה, ודלא כהר"ש שפוטור אפילו מאכילה דס"ל כהמרדכי בשם היראים, ומשמע מהרא"ש דאם לא היה מצטער באכילה כלל, אף שהוא מצטער בשינה היה חייב באכילה בסוכה עיי"ש, ולדעתם ז"ל נתבאר דעת רבא דהיכא דמצטער בשיבת הסוכה אינה פסול בעצם הסוכה, אלא שפטור אז לישב בה ורק במה שמצטער בשינה או באכילה ולא בכל מילי דסוכה ודלא כאביי וכמ"ש

בשם הריטב"א כנ"ל, ומוכח מסוגיין כדעת החכ"צ, דנקט להלכה כסה"מ ור"פ והרא"ש הג"ל, וא"ש בעה"י.

ובהמתבאר יובן היטב קושית הרא"ש (רפ"ק דסוכה) ע"ד הרי"ף, וז"ל ופליגי בתרתי, בגדולה הלכה כב"ה דל"ג שמא ימשך וכו', אבל בקטנה הלכה כב"ש כדפסיק הכא, וכן משמע הלשון צריכא שתהא מחזקת, ומיירי שהוא ושולחנו בתוך הסוכה, ולא שייך הכא טעמא שמא ימשך אלא בשיעור הכשר סוכה קא מיפלגי וכו' עכ"ל, הנה מש"כ הרא"ש להוכיח מלשון צריכא "שתהא מחזקת" דמשמע דמיירי שהוא ושולחנו בתוך הסוכה, אף דל"ש שמא ימשך ואפ"ה פסולה, ומזה הוכיח דלא כהרי"ף דלדעתו כשרה, ולכאורה תמוה איך אפשר להכניס שולחנו בסוכה שאינה מחזקת אלא ראשו ורובו ולא שולחנו, וכתב בקרבן נתנאל וז"ל וכ"מ הלשון כו' ול"ק צריכא שתהא ראשו ורובו ושולחנו בתוך הסוכה, אלא ש"מ דמיירי שהוא ושולחנו בתוך הסוכה ומ"מ פסולה, כיון דע"פ הדחק הוא ואינו יכול לישב בריוח פסולה, עד שתהא מחזקת ראשו ורובו ושולחנו בריוח שהוא ז' על ז' עכ"ל, ופירושו ברא"ש דחוק הוא, ובבית הלוי רצ"ל דכוונת הרא"ש הוא דלפ"ד הרי"ף מסתבר דאם הסוכה קטנה שאינו מחזקת שולחנו בה סמוכה לסוכה גדולה, והכניס בה שולחנו דל"ש גזרה שמא ימשך שפיר כשר הקטנה, [וכ"כ בתורע"א בסופ"ב דסוכה], וכן אם השולחן עומד תחת פסל היוצא מהסוכה קטנה דכשרה, לפמ"ש (לקמן י"ט). דפסל היוצא מהסוכה נידון כסוכה, ובכה"ג איירי הרא"ש הכא עי"ש, ולענ"ד לא משמע כדבריו בלשון הרא"ש שכתב: ומיירי שהוא ושולחנו בתוך הסוכה וכו', דמשמע דשולחנו עומד בתוך הסוכה קטנה זו ולא חוץ לסוכה זו.

עכנלע"ד בביאור דברי הרא"ש הג"ל, עפמ"ש בשע"ת או"ח (סי' תרל"ד סק"ב) בשם שו"ת דבר שמואל לר' שמואל אבוהב ז"ל (סי' ר"ג) דסוכה של ששה על ששה טפחים, ויש דופן שעוביה טפח גבוה עשרה שעליו מסדר שולחנו, אין זה משלים לשיעור ז"ט כמו סוכה של ו' על ו' ושולחנו בתוך הבית, אע"פ שאוכל עליו ויושב בסוכה לא יצא יד"ח מה"ת, ואין מצטרף טפח א' משיעור השולחן לשיעור הסוכה וכו' עכ"ל, ועיי"ש דפוסל אפילו לפ"ד הרי"ף, ומטעם שכתב המבי"ט בקרית ספר דשיעור ז"ט הוי הלמ"מ מדין שיעורין, וכבר הארכנו להוכיח מהרמב"ם ותוס' דבהלמ"מ ליכא פלוגתא וע"כ דלא הוי שיעור זה מה"ת רק בדופן לחוד כנ"ל, ומ"ש שיעורין אין הכוונה על חלל סוכה וכדומה אלא כפירש"י (בסוכה ה'): וז"ל שיעורין של איסורין כגון כזית לכל אכילת איסור וככותבת ליוה"כ עכ"ל, ורצ"ל כמ"ש במס' יומא (דף פ'). דמסיק שיעורין של עוגשים הלמ"מ, ופירש"י שיעורי עוגשין שעל ידן הוא ענוש הל"מ באיזה שיעור הוא ענוש עכ"ל, ולפ"ז שיעור ז"ט דל"ש שיעור ענוש לא גכלל בהלמ"מ, ורק בדין מחיצות הוי הלמ"מ וכדמסיק בסוכה

(דף ו'): כי אתאי הלכתא לגוד ולבוד ודופן עקומה עי"ש, ולענד"ג פשוט דתליא שאילה זו במחלוקת הרי"ף והרא"ש, דלהרא"ש דהלכה דבעי' ז"ט דכך שיעור הכשר סוכה, בודאי בכה"ג דליכא ז' טפחים בחלל סוכה פסולה, אבל לדעת הרי"ף דמה"ת סגי בששה על ששה כנ"ל, ורק משום גזרה שמא ימשך לשולחנו פסולה, וכ"ז שיין כששולחנו חוץ לסוכה, משא"כ בכה"ג כשגם שולחנו טפח בתוך הסוכה ול"ש כלל שמא ימשך לחוץ כשרה להרי"ף, וע"ז הקשה הרא"ש דמלשון "אינה מחזקת" משמע דאפילו בכה"ג כששולחנו בתוך הסוכה כה"ג דאיירי הדב"ש, ואפ"ה פסולה כיון שאינה מחזקת ז"ט וא"ש.

ונלע"ד ליישב קושית הרא"ש ע"ד הרי"ף מלשון "מחזקת" דמשמע דכן הוא שיעור הסוכה, ולא רק מטעם גזרה שמא ימשך, ובאמת יש לתמוה גם ע"ד המלחמות הנ"ל דאביי ס"ל דב"ש לא פליגי אלא בסוכה קטנה בלחוד, והקשה בחזו"א (או"ח סי' ק"ג ס"א) דאמאי לא חש אביי להוכיח הגמ' (לעיל ג'). מלישנא דמתניתין, ורצ"ל מדקתני מי שהיה וכו', ואם איתא מחזקת ואינה מחזקת מבעי ליה וצ"ע.

ונקדים להוכיח שיטת הרמב"ם דס"ל נמי כהרי"ף בסוכה קטנה דרק מגזרה שמא ימשך פסולה, מדכתב הרמב"ם (בפ"ו דסוכה ה"ח) וז"ל מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך ביתו או חוץ לסוכה ואוכל, הרי זה אסור וכאילו לא אכל בסוכה עד שיהיה שולחנו בתוך הסוכה, גזרה שמא ימשך אחר שולחנו, ואפילו בסוכה גדולה עכ"ל, מבואר בדבריו דס"ל דהלכה כב"ש בתרתי בגדולה וקטנה, ותרוויהו חדא טעמא להו שמא ימשך לשולחנו, והנה מדהוסיף בסוף דבריו: ואפילו בסוכה גדולה, משמע דאיירי בתחילה ביושב בסוכה קטנה שאינה מחזקת שולחנו, וקשה למה פסלה מגזרה שמא ימשך, והלא פסולה משום דחסר שיעור הכשר סוכה להרא"ש, ועו"ק דמלשוננו שכתב: וכאילו אכל חוץ לסוכה "עד שיהיה שולחנו בתוך הסוכה", משמע דאם יכניס שולחנו בסוכה אינה זע"ז, ובכה"ג דאיירי בעל דב"ש נמי כשרה, וזהו כדעת הרי"ף כיון דל"ש התם שמא ימשך, ועכצ"ל דמ"ש הרמב"ם (בפ"ד דסוכה ה"א) שיעור הסוכה גובהה אין פחות מעשרה טפחים וכו' ורחבה אין פחות משבעה טפחים על שבעה טפחים וכו', היתה פחותה מעשרה או משבעה על שבעה או גבוהה מעשרים אמה כל שהוא הרי זו פסולה עכ"ל, עכצ"ל דאף דשיעור גובה דסוכה שהוא עשרה טפחים פסולה מה"ת מהלמ"מ שהוא בכלל מחיצין, מ"מ שיעור ז' על ז' אינה מה"ת, ואינה פסולה כ"א מדרבנן ומטעם גזרה וכמ"ש הרמב"ם בפ"ו כנ"ל, ודלא כהמשנ"ב בבה"ל דהוכיח מדבריו כאן דס"ל דפסולה מה"ת דכוללו בין שאר שיעורין של תורה כנ"ל.

ויותר נראה בדעת הרמב"ם דס"ל דמ"ש (בסוכה ט"ז:) דשיעור משך סוכה קטנה שבעה, אין הכוונה להחלל שבסוכה שבין דופן לדופן ששיעורו זע"ז, אלא על

משך אורך הדופן עצמו ששיעורו שבעה טפחים, דהרי התם איירי בדופן עצמו כדקאמר התם: פס ד' וכו' מתיר בסוכה "משום דופן" וכו' סמוך לדופן כלבוד דמי וכמ"ש לעיל באריכות, ושיעור הדופן לאורך ולרוחב הסוכה באמת הוי מה"ת שנכלל בכלל מחיצין, ולא שייכא כלל בשיעור חלל הסוכה שבין הדפנות שאינו אלא בכדי שיוכל לישב בה ראשו ורובו מה"ת וגם שולחנו מדרבנן, כנ"ל, וכ"מ דמשך סוכה רצ"ל שיעור אורך ורוחב הדופן וכמ"ש (בסוכה דף ו' ע"ב) ת"ר שתים כהלכתן וכו', ופירש"י כהלכתן כשיעור משך סוכה עכ"ל, הרי דקרא לשיעור הדפנות משך סוכה, וז"ש הגמ' דשיעור הדופן שהוא משך סוכה שבעה טפחים, וגפ"מ דאם יש שלשה דפנות לסוכה, אלא שהדפנות למטה בקרקע הסוכה דקות ומתעבין והולכין עד לגובה עשרה, ונמצא דבחלל הסוכה דבכל גובהה של עשרה טפחים ליכא ז' טפחים בין דופן לדופן, ועכ"פ יושב בה ראשו ורובו והדופן עצמו הוי רחבו למעלה בשיעור טפח לשולחנו כשרה ודלא כהדב"ש, כיון דעכ"פ בכל הדפנות יש שיעור ז' טפחים.

ונלע"ד להוכיח שכ"ה דעת הרמב"ם דתנן (בסוכה יט:): העושה סוכתו כמין צריף או שסמכה לכותל, ר"א פוסל מפני שאין לה גג, ובגמ' תנא מודה ר"א שאם הגביהה מן הקרקע טפח, או שהפליגה מן הכותל טפח שהיא כשרה וכו', וכתבו בתוס' העושה סוכתו וכו' בכה"ג איירי דלאחר שמשך השיפוע בגובה עשרה איכא עדיין במשך סוכה רוחב ז', דבענין אחר לא מכשרי רבנן דהא בעינן גבוה עשרה במשך ז' בגובה י' וכו' עכ"ל, וכ"כ הר"ן וז"ל ומיהו דוקא כגון שיש לה ט"ז טפחים שהם י"ז בהדי האי טפח, כי היכא דלהוי ז' מינייהו לסוכה ועשרה למחיצה, ושעשה השיעור הצריך לסכך בדפנות אלו מדבר שמסככין בו, שהרי שיעור זה מדפנות אלו עולה הוא לסכך עכ"ל, וכ"כ הריטב"א עיי"ש.

אולם הרמב"ם כתב (בפ"ד דסוכה ה"ז) וז"ל סוכה שאין לה גג פסולה, כיצד כגון שהיו ראשי הדפנות דבוקות זו בזו כמין צריף, או שסמך ראש הדופן של סוכה לכותל, אם היה לה גג אפילו טפח וכו' הרי זו כשרה עכ"ל, וכתב במ"מ וז"ל ובגמ' ומודה ר"א וכו' טפח וכו', ופירש"י ז"ל שכל שהגביהה מן הקרקע טפח וכו', או שהרחיקה מן הכותל טפח, וסכך אותו טפח כסכך הסוכה כשר, כיון דאיכא טפח דגג שהוא שוה כשרה עכ"ל כדברי רבנו ז"ל, וראיתי מן האחרונים מי שפירש ואמר דדוקא בשעשה הדפנות בדבר שמסככין בו, ויש בדפנות אלו כדי ט"ז טפחים, עשרה לדפנות וששה לסכך חוץ מטפח זה שעומד לגג פחות מכן פסולה עכ"ד, ויש לחוש להם אע"פ שאינן נראין מחזורין עכ"ל המ"מ.

ובכס"מ הביא דברי המ"מ וכתב וז"ל הרי כתב בהדיא שלא נתחווירו לו דברי

המצריכים שיהו בדפנות אלו ט"ז טפחים, וא"כ הוא סובר שאע"פ שאינה גבוהה אלא י' טפחים כשרה, וא"כ לא בעינן זע"ז בגובה י', שהרי היא משפעת ועולה וכלה בגג טפח, ואין בכל גובהה אלא ו' טפחים ואפ"ה מכשרינן לה, וא"כ תיפול עליו קושית הרא"מ דלמה קראו לסוכה שסככה זע"ז סוכה קטנה ששיעורה מצומצם שאין פחות ממנה, הא בטפח אחד גמי כשרה, ואפשר לידחק ולומר דהא דבעינן זע"ז בסוכה היינו בקרקעיתה, אבל הסכך נהי שאם רחבו זע"ז אויר או סכך פסול פוסלים בו אפילו בג', מ"מ גג זע"ז אינו עיכוב בסוכה, וכל שאין לה גג אלא טפח והוא מסוכך בסכך כשר והיא גבוהה י' ויש בכלל קרקעיתה זע"ז, הלכך כשרה לדעת הסוברים כן עכ"ל, וכ"כ בב"י (סו"ס תרל"א) בדעת הרמב"ם ומ"מ עיי"ש, ונראה שכ"ה דעת מרן המחבר להלכה שהעתיק לשון הרמב"ם בשו"ע (סו"ס תרל"א ס"י) ומדסתם ולא כתב שצריך שיהא ט"ז טפחים מלבד הטפח, ושהיא סכך זע"ז וכמ"ש הרמ"א שם דעת התוס', משמע דפסק כהרמב"ם בזה.

הרי משמע בדעת המ"מ דגט כן בדעת הרמב"ם מדסתם ולא כתב כהאחרונים דבעי שישאר סכך כשר של זע"ז, ומשמע דסגי בטפח של גג בסכך כשר וכפירש"י שהביא המ"מ [וכעת לא מצאתי כן ברש"י, ואולי כן היה גרסתו בפירש"י וצ"ע], ונתבאר שכ"ה גם דעת רש"י, וכ"מ מהרי"ף שסתם בזה.

עכ"פ נתברר דעת הרי"ף והרמב"ם ורש"י ומ"מ דלא בעינן שיהא כל חלל הסוכה זע"ז במשך גובה י' טפחים, אלא סגי אפילו כשיש בקרקע הסוכה שיעור זע"ז כמו סוכה שסמכה לכותל כשיש לה גג טפח כשרה, ועכצ"ל דס"ל דכל האי שיעורא דמשך סוכה קטנה שבעה טפחים, לא אמרו אלא על שיעור אורך הדפנות, ולא על החלל שבין הדפנות, וכיון דבדפנות הרי יש זע"ז כשרה, ולפ"ז י"ל קושית הרא"ש ע"ד הרי"ף מלשון "מחזקת" דמשמע דהוא שיעור הכשר סוכה, ולפמ"ש י"ל לדעת אב"י דס"ל דפלוגתא דב"ש וב"ה הוא רק בסוכה קטנה, דלהכי לא תנן ושאינה מחזקת וכו', דא"כ הוי משמע שהוא זע"ז ואם לאו פסולה, ובאמת ז"א דהרי גם סוכה העשויה כצריף כשרה בגג טפח, אף שאין ברוב גובהה שיעור זע"ז, ולכן תני לשון מי שהיה ראשו וכו' שזהו עיקר שיעור חלל הסוכה שיוכל לישב בה ראשו וכו', ולא תנן בהדיא שיעור זע"ז, כדתני שיעור גובה י"ט, דא"כ הוי משמע דבעינן שיעור זה בכל הגובה י"ט, ובזה מדויק מ"ש רשב"י הלכה צריכה שתהא מחזקת וכו', ואמאי לא קאמר בפשיטות הלכה סוכה שאינה מחזקת ראשו ורובו ושולחנו פסולה, ולמה אמר לשון צריכא וכו' דמשמע דהוא רק דין דלכתחילה ולא פסול בסוכה, וכמ"ש (במס' גיטין טו.) אי מההיא הו"א צריך ואי לא אמר כשר קמ"ל, ולהרמב"ם וסייעתו א"ש, דבאמת גם כשאינה מחזקת כל החלל דסוכה בגובה י' כשיעור זע"ז, אלא למטה בקרקע הסוכה גמי כשרה בדיעבד, אלא דרשב"י

קאמר דלכתחילה צריכא שתהא מחזקת כו', ורצ"ל כל החלל של זע"ז בגובה י"ט. ולדברינו יובן שפיר פירש"י (דף ג.) בהא דפריך הגמ' ואם איתא מחזקת ואינה מחזקת מיבעי ליה, פירש"י ואם איתא דבשיעורא דסוכה פליגי, ליתני סוכה המחזקת ראשו ורובו ושולחנו כשרה, ושאינה מחזקת אלא כדי ראשו ורובו ב"ש פוסלין כו' עכ"ל, ותמה עליו הגרש"ש דאמאי לא מפרש בפשיטות, ואם איתא מחזקת (ר"ל ראשו ורובו), ואינה מחזקת (ר"ל שולחנו) מבעי ליה, והוא כנגד מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית דקתני עכ"ד, וכן משמע בפ"י ר"ח כהרש"ש עיי"ש, ולפמ"ש א"ש פירש"י דרצ"ל דאי איירי הכא בסוכה קטנה, ולכו"ע בעינן דלפחות תהא מחזקת ראשו ורובו, רצ"ל שתהא כל חלל הסוכה בגובה י" טפחים בשיעור זע"ז טפחים, ואח"כ להודיענו פלוגתא דב"ש וב"ה כשאינה מחזקת רק ראשו ורובו, אלא ע"כ דאיירי הכא בסוכה גדולה אלא דשולחנו בתוך הבית וא"ש.

עוד נראה להוכיח כדברינו שכן ס"ל להרמב"ם, דקאמר (בסוכה דף ד') היתה פחותה מעשרה וחקק בה כדי להשלימה לעשרה, אם יש משפת חקק ולכותל ג' טפחים פסולה, [פירש"י כנגד הגומא, ובאותה גומא הכשר סוכה באורך ורוחב] פסולה, פחות משלשה טפחים כשרה, פירש"י כלבוד הלכה למשה מסיני וחשבינן ליה כאילו החקק לבד ומגיע עד הכותל עכ"ל, וכ"כ הרא"ה והר"ן והריטב"א בשם רי"צ גאות והמאירי דע"כ בעינן שיהא בחקק שיעור ז"ט הכשר סוכה קטנה עיי"ש, אולם בספר המכתם כתב וז"ל וי"א דכיון דהוי פחות מג' סמוך לדופן דהוי כלבוד לא בעינן בתוך החקק לחודיה שיעור סוכה, אלא בין הכל עם אותן פחות משלשה עכ"ל, ונראה להוכיח דדעת הרמב"ם כהי"א, מדכתב (בפ"ד דסוכה הט"ו) וז"ל היתה פחותה מעשרה וחקק בה להשלימה לעשרה, אם יש משפת חקק ולכותל ג' טפחים פסולה, פחות מכן כשרה, שכל פחות משלשה הרי הוא כדבוק כמ"ש בהל' שבת עכ"ל, משמע דס"ל כהי"א הנ"ל דאפילו אין בחקק שיעור הכשר סוכה ז"ט נמי כשרה, ואף דהמ"מ כתב בשם הרי"צ אבן גאות ז"ל והוא שיש בחקק שיעור הכשר סוכה, וכן הסכימו הרבה מן האחרונים ז"ל עכ"ל, מ"מ מדלא כתב שכ"ה גם דעת רבנו הרמב"ם, משמע דנקט דהרי"צ גאות והאחרונים חידשו כן, ולא משמע כן מהרמב"ם מדסתם בזה, וכ"מ מהרי"ף דסתם ולא חילק בזה.

ונראה בביאור דעת הרי"ף והרמב"ם והי"א דמכשרי אפילו אין בחקק ז"מ, משום דס"ל דכל השיעור דמשך סוכה דהוא ז"ט אינו דין בהכשר חלל הסוכה, ובחללה לא בעינן אלא כדי ראשו ורובו ושולחנו בפועל שיוכל לשבת בסוכה, ואפילו בפחות מז"ט כגון שהוא אדם כחוש נמי יצא יד"ה, וכל האי דינא דבעינן ז"ט למשך סוכה היינו רק בשיעור שני הדפנות כהלכתן, דהיינו שיעור הדופן

של אורך הסוכה, וכן שיעור הדופן של רוחב הסוכה בעי שיהא שיעור כ"א ז' טפחים, וכמו דבעי שיעור גובה כל דופן י' טפחים שזהו מהלמ"מ, כן בעינן שיעור ז"ט לרוחב משך הדפנות, ולכן א"ש בנידון דידן בפחות מג"ט מהדופן לחקק דאמרינן לבוד, כפירש"י דחשבינן דהחקק לבוד ומגיע עד הכותל ויש כאן דופן גבוה עשרה ורחב ז"ט כשיעור הכשר סוכה וכשרה.

והא דס"ל לרש"י והראשונים הנ"ל לפסול כשאין בחקק שיעור ז"ט, כבר הרגיש בזה בחי' הריטב"א כאן וז"ל ונראין דברים דהיינו כשיש בחקק שיעור הכשר סוכה, דאע"ג דכי אמרינן בעלמא לבוד לדופן חשוב סתום מדאמרינן לקמן דאזיר פחות משלושה כשר בסוכה, ולא חשבינן ליה כאילו נתקרבה ואין כאן הכשר סוכה, שאני הכא דכל שאין חלל עשרה בהכשר סוכה דירת סרוחה היא כדאמרינן גבי הוצין עכ"ל וכ"כ הר"ן, ולפ"ז י"ל דהריטב"א והר"ן לשיטתייהו אזלי דס"ל דמטעם דירה סרוחה הסוכה פסולה אפילו בדיעבד וכמ"ש הר"ן (בסופ"ב דסוכה) גבי סוכה שאינה מחזקת אלא ראשו ורובו דס"ל בזה כב"ש דפסולה משום דירה סרוחה, וכ"כ הריטב"א לעיל (דף ג.) עיי"ש, וכ"כ הריטב"א (דף ד.) גבי הוצין דפסולה מה"ט אפילו בדיעבד ולא רק לכתחילה בלבד כדעת מקצת חכמים עיי"ש, ולכן פוסלין הסוכה כשאין בחקק שיעור ז"ט מה"ט דהוי דירה סרוחה.

ונראה דהרי"ף והרמב"ם לשיטתייהו אזלי דס"ל דמטעם דירה סרוחה אינה פסולה, וכמ"ש הרי"ף בסוכה שאינה מחזקת אלא כדי ראשו ורובו דמה"ט כשרה, ואינה פסולה רק מגזרה שמא ימשך כנ"ל, ואף דהוי דירה סרוחה לאכול בסוכה קטנה כזו בלי שולחנו, וע"כ דמטעם זה לחוד לא פסלינן לה, וכ"ה דעת הרמב"ם שכתב (בפ"ד דסוכה ה"ב) וז"ל וצריך להזהר שלא יהיו הוצין ועלין של סכך יורדין לתוך עשרה טפחים כדי שלא יצר לו בישיבתו עכ"ל, ומשמע שאינה אלא זהירות וכ"כ בחי' המאירי כאן בדעת הרמב"ם שכתב גבי הוצין דפסולה שדירה סרוחה היא, וכל שאין בסוכה זו דירה תחת ההוצים בשיעור ז"ט פסולה שהרי ההוצין טופחין על פניו ומצערין אותו, ויש מכשירין אותה כדיעבד ואף לשון גדולי המחברים [הרמב"ם] מוכיח כן שלא כתבו בה פסול אלא שצריך לזהר עכ"ל, וכתב בערוך לגר כאן להוכיח כדעתו מדשקיל וטרי הגמ' בסוכה שאינה גבוה י"ט מגלן דפסולה לימא משום דהוי דירה סרוחה, אלא ע"כ דמה"ט לא הוי פסולה אלא לכתחילה עיי"ש, וכ"כ בס' המכתם להוכיח מלשון הרמב"ם כנ"ל, ונראה בדעת הרמב"ם דס"ל דלא גרע בהוצין יורדין מהני שווצרי דאמרינן (בסוכה יג.) דאין מסככין בהן מ"ט דסרי רחייהו שביק להו ונפיק, דהוא רק דין לכתחילה וכדפסק הרמב"ם שם (הלכה ב') וז"ל אבל אם עבר וסיכך בדבר הנובל ונושר, או בדבר שריחו רע כשרה, שלא אמרו אין מסככין באלו, אלא כדי שלא יניח הסוכה ויצא

עכ"ל, ואח"כ כתב דין דהוצין וצריך להזהר וכו' כנ"ל, הרי דכללינהו בחדא מחתא דמטעם דירה סרוחה אינו פסולה בדיעבד וכ"כ הרא"ש שם, וכן פסק בשו"ע (סימן תרכ"ט סי"ד) בסכך שריחן רע שאין מסככין בהן לכתחילה, משמע בדיעבד כשרה, [וקשה מ"ש מהוצין דפסק בשו"ע (סי' תרל"ג ס"ט) דפסולה אפילו בדיעבד וצ"ע]. ונראה להוכיח לכאורה כדעת הרמב"ם, דהנה הטור (בסו"ס תרל"ג) כתב היתה נמוכה מעשרה וחקק וכו', ויש בחקק שיעור הכשה סוכה וכו' כשרה בתוך החקק עכ"ל, וכתב בב"י וסובר רבנו דלא מכשרינן אלא בתוך החקק אבל לא חוץ לחקק, ואיני יודע למה, דמ"ש מהיתה גבוהה מעשרים ובגה בה אצטבא דמכשיר רש"י אפילו מן האצטבא והלאה עכ"ל, וכ"פ מרן (שם סי') דכשרה כל הסוכה עיי"ש, ובפרישה מיישב דעת הטור, דשאני התם דהא דירה מעלייתא היא, אלא דבעינן היכרא סכך או דירת עראי, וכיון שיש היכר במקום אחד, ע"י הוי היכר בכולו, והוי השאר כפסל היוצא מן הסוכה, אבל הכא אי אדם דר בדירה סרוחה עכ"ל, וכ"כ בטו"ז (שם סקי"א) דלק"מ דשאני הכא כיון שהפסול משום דירה סרוחה, אמרינן אף אם ירצה לישב שם באותן חלק בודאי יצא תיכף משם וכמ"ש (בסי' תרכ"ט סי"ד) לענין סכך שריחו רע, ה"ג כאן כיון שצר לו שם המקום, וע"כ אין מועיל כאן הכשר החקק לחוצה לו עכ"ל.

והנה לדבריהם עכצ"ל דתליא הך פלוגתא דהטור וב"י, בפלוגתא דהרמב"ם והראשונים בדין דירה סרוחה, אם בדיעבד פסלינן הסוכה מה"ט, או דהוא רק דין דלכתחילה לא, והרמב"ם לשיטתו אזיל דס"ל דכשרה בדיעבד, ונפלאתי ע"ד הטו"ז שכתב הכא דחוץ לחקק הוי דירה סרוחה שבודאי יצא משם, ומדמהו לסכך שריחן רע, וקשה דהרי התם פסקו הראשונים וטושו"ע דאינו אלא לכתחילה, אבל בדיעבד כשרה והיינו דישתדל שלא יצא כ"ז אכילתו בסוכה, וכ"ש בנידון דידן דשפיר יכול לישב חוץ לחקק, ואם יהא לו צר המקום שם, הרי יכול לישב במקום החקק שיש שם ז"ט שיעור הכשר סוכה ולא יצטרך לצאת מהסוכה, ואפשר דכה"ג ל"ג רבנו אפילו לכתחילה, משא"כ בסכך שריחן רע, דע"כ יצטרך לצאת חוץ לסוכה, כנלע"ד.

וראיתי בב"ח דמיישב קושית הב"י ע"ד הטור, וז"ל ולק"מ דשאני התם דאיכא מחיצות, וסכך למעלה מכ' לא הוי סכך פסול דאינו נפסל אלא מחמת גבהו, והלכך כיון דמקצתו כשרה, אידך גמי כפסל היוצא מן הסוכה דנידון כסוכה כדכתב הרא"ש, אבל הכא דבין החקק לכותל, אין שם מחיצה עליו אין שם סוכה עכ"ל, וכ"כ במ"א (שם סק"ח) דעת הטור, דחוץ לחקק פסולה דליכא מחיצה כלל וכן עיקר [ב"ח], וא"כ צ"ע למה פסק (סו"ס תרל"א) דמותר לישן תחת הדפנות עכ"ל, רצ"ל דפסק שם הטור בסוכה העשויה כצריף דכשרה לישן תחת הדפנות, אע"פ דאין

המחיצות גבוהות י' מה"ט דהוי כפסל היוצא מן הסוכה, וכתב בס' בכורי יעקב שם ליישב דעת הטור, דס"ל דחוץ לחקק ליכא מחיצה, ע"כ היינו משום דחשבינן ע"י לבוד כאילו נכנסה המחיצה לפניו ונתחברה עם החקק, ולכן אין להתיר שוב חוץ לחקק משום פסל היוצא כיון שהמחיצה מפסקת ביניהם, וכו', משא"כ בהא דצריך שיש לצרף הדפנות עם הסוכה ואין הפסק ביניהם, ולכן מותר לישן תחת הדפנות מטעם פסל היוצא מהסוכה עכ"ל.

אולם בפרש"י שם (סוכה ד' ע"ב) מבואר להיפוך שכתב וז"ל פחות משלשה כלבוד הלמ"מ וחשבינן ליה כאילו החקק לבוד ומגיע עד הכותל וכו', עכ"ל, הרי מבואר דאדרבא דנחשב החקק מגיע ונתחבר להדופן, ולא הדופן מגיע ונתחבר לחקק, ולפ"ז הרי יש לה שפיר דופן החיצון להסוכה אפילו חוץ לחקק ואמאי פסולה שם להטור, [ועמ"ש בחי' הפלאה כאן מה שתירץ ואיני מבין דבריו ז"ל], ולפ"ז שוב תהדר תמיהת המ"א ע"ד הטור בהוכחה ברורה מדין סוכה העשויה כצריך, דאם יש בגג טפח כשרה כולה אפילו לישן תחת הדפנות, הרי דנקטינן דהוי כפסל היוצא מהסוכה, אף שאין שם דפנות, וה"ה בחוץ לחקק נמי כשר לישן שם מה"ט וכפסק מרן בשו"ע, וגם תהדר קושית הר"ן וריטב"א דא"כ למה הוצרך רש"י לשיעור הכשר סוכה בחקק, ואמאי לא נאמר לבוד והוי ממילא שיעור הכשר סוכה כנ"ל.

והלום ראיתי בס' מרחשת (ח"א סי' י"ז שתירץ קושית הר"ן לפמ"ש בחי' הריטב"א (בעירובין ח' ע"ב) גבי הא דבעינן קורה ע"ג מבוי, וז"ל והקשו בתוס' מ"מ נימא לבוד למעלה בגופה של קורה ויהא חודו החיצון כאילו דבוק בכותלים, ותירצו דליכא לבוד במקום שיש מפסיק בינתיים, וא"כ י"ל ה"נ יש דבר המפסיק הקרקע שמהחקק עד הדפנות, ואי משום שנאמר לבוד לסמוך הדפנות להחקק, אז לא יהיה שיעור הכשר סוכה עכ"ד, ובזה מבאר ג"כ מ"ש התוס' (בסוכה יט.) דבסכך פסול פחות מג"ט לא שייד לומר לבוד כסתום בסכך כשר, ותמה דאמאי אי"ל ג"כ לבוד, אף שהוא סכך פסול, מ"מ נימא דהוי כמסכך בסכך פסול ע"ג סכך כשר דכשר, כיון דבלא הסכך פסול יש כאן סכך כשר, וכמ"ש התוס' (בסוכה ט: ד"ה הא') דאם מסוככת בסכך כשר אינו פוסל הסכך פסול שלמעלה, ומשמע שאין חילוק בין קדם הסכך כשר או הסכך פסול ע"י"ש במהרש"א, וא"כ ה"נ כיון דאזיר הוי כסתום בסכך כשר, א"כ הסכך פסול אינו אלא כסכך פסול ע"ג סכך כשר, ומסביר דעתם לפ"ד הריטב"א בשם התוס' דכיון דסכך פסול מפסיק לא אמרינן לבוד שיהא כסתום בסכך כשר ע"י"ש.

ונראה די"ל דהרמב"ם לשיטתו דס"ל דגם בסכך פסול פחות מג"ט אמרינן לבוד ומותר אפילו לישן תחתיו וכדמוכח מדכתב הרמב"ם (בפ"ה דסוכה ה"טז)

וז"ל סיכך בדבר פסול ודבר כשר זה בצד זה, ואין במקום אחד מסכך הפסול רוחב שלשה טפחים אלא פחות, אם היה כל הסכך הכשר יותר על כל הסכך הפסול כשר עכ"ל, ומדלא כתב שלא יישן תחת הסכך הפסול, משמע להדיא דס"ל דאמרינן לבוד כאילו הוא סכך כשר, וכ"מ שם (בהלכה י"ג) עיי"ש, וכן הוכיחו האחרונים דדעתו דפחות מג' טפחים בין אויר ובין סכך פסול כשר אפילו תחתיו וכמ"ש בחי' רבנו חיים הלוי שם עיי"ש, וא"כ דס"ל להרמב"ם דשפיר אמרינן לבוד אפילו בדבר המפסיק כסכך פסול, ולפ"ז א"ש לשיטתו דס"ל הכא דגם חוץ לחקק שפיר אמרינן לבוד וכשרה כל הסוכה אפילו כשאין שיעור ז"ט הכשר סוכה בחקק לחודה, כ"א בכל הסוכה עד הדופן יש הכשר סוכה וכשרה כמו בסוכה בצריף דכשרה גם תחת הדפנות כנ"ל מה"ט כיון דעכ"פ יש שיעור ז"ט שהוא הכשר דופן לסוכה, וא"ש בעה"ת.

סיכום

היוצא מהמתבאר בגידון שאלתו הנ"ל, דשיעור סוכה קטנה של ז' טפחים על ז' טפחים, אם שיעור זה הוא מן התורה או אינו אלא מדרבנן, נחלקו בזה הראשונים, דדעת הרי"ף והרמב"ם וסיעתו דאינו אלא מגזרה שמא ימשך אחר שולחנו, ומן התורה סגי בשיעור ראשו ורובו בלבד ששיעורו ששה טפחים, ולפ"ז יתכן בסוכה של ששה טפחים והדופן עביו טפח שמשתמש בו לשולחנו, ול"ש כה"ג הגזרה שמא ימשך לשולחנו חוץ לסוכה דכשרה היא, אבל לדעת הרא"ש דנקטו האחרונים כדעתו ס"ל דשיעור ז' טפחים הוא מן התורה דהיא הלכה למשה מסיני ככל השיעורים ולפ"ז בכה"ג פסולה שאינה אלא ששה טפחים וצ"ע להלכה למעשה.

דין עציץ נקוב לענין שבת

א.

במסכת שבת (פא ע"ב) השמיענו אב"י —

"פרפיסא (עציץ נקוב שזרעו בו — רש"י) ... היה מונח ע"ג קרקע והניחו ע"ג יתידות מיחייב משום תולש. היה מונח ע"ג יתידות והניחו ע"ג קרקע חייב משום נוטע".

משמע, חיוב מן התורה יש כאן, וחידוש בדבר: למרות שאין זרע העציץ מחובר ממש אל הקרקע, בכל זאת יש בניתוקו מן הקרקע משום עקירה ממקום חיותו וחייב משום תולש "דאינו נהנה שוב מריח הקרקע" (לשון רש"י). אלא שההקשר בו נאמרו דברי אב"י, הביא את רש"י ותוס' למסקנה כי חיוב שבכאן אינו אלא מדרבנן.

מה נאמר קודם;

"גופא; אמר ריש לקיש: צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בה והתולש ממנה בשבת חייב חטאת.

אמר רב פפי: שמע מיניה מדריש לקיש, האי פרפיסא שרי לטלטלו. (ולא אמרינן תולש הוא — רש"י).

מתקיף לה רב כהנא: אם אמרו לצורך יאמרו שלא לצורך?

אמר אב"י: פרפיסא הואיל ואתא לידן לימא ביה מילתא, היה מונח ע"ג קרקע ...".

מכאן בא רש"י למסקנה —

"... ולי נראה דהאי חייב (שבדברי אב"י) לאו דוקא, אלא אסור משום דדמי לתולש. דאי חייב ממש קאמר, לצורך היכי שרי רבנן איסור כרת וסקילה משום קינוח, ודומה לו במסכת סנהדרין (דף פב) הבא על הכותית חייב משום נשג"ז, דלאו מדאורייתא היא אלא מדרבנן".

[קלו]

וכן הסכימו התוס' ועוד ראשונים (ר"ן מאירי ומהרי"ח בהגהות אשרי) נמצא עיקר היתרו של ריש לקיש הוא בעצם הרמת הצרור, למרות שמדרבנן נחשב תולש, באשר מפני כבוד הבריות הותר איסור דרבנן. אך לא רק צד קולא בדבריהם אלא גם צד חומרא ומדגישו המהרי"ח — אם קובעים שגם בהיות העציץ ע"ג יתידות לא הופסק חיבורו מע"ג קרקע (אשר ע"כ לא נתחייב המרימו משום תולש והמגניחו ע"ג קרקע משום נוטע) כי אז "אם הפסיקו (לגמרי) בעצים או בבגד דפסיק יניקתו לגמרי שייד בו תלישה ונטיעה מדאורייתא".

מסקנה זאת לכאורה אינה הכרחית, שהרי ניתן להסביר כי אף בהיות העציץ ע"ג קרקע אינו נחשב מחובר, ולכן גיתוקו אין בו משום תולש, ולפי"ז אם יפסיק בין העציץ לבין הקרקע באיזה הפסק, ודאי שלא יהיה חייב. אכן מסוגייתנו אין הכרח, אך הוא עולה מן הסוגיא בגיטין.

"תנא חדא; המביא גט בספינה כמביא בארץ ישראל, ותניא אידך; כמביא בחו"ל. א"ר ירמיה: לא קשיא, הא רבי יהודה הא רבנן, דתנן: עפר חו"ל הבא בספינה לארץ חייב במעשר ובשביעית, אמר רבי יהודה: אימתי בזמן שהספינה גוששת (מגששת בקרקע שאין המים עמוקים — רש"י) אבל אין גוששת הספינה פטור. אביי אמר: הא והא ר' יהודה היא, ולא קשיא, כאן בזמן שאין הספינה גוששת כאן בזמן שהספינה גוששת. א"ר זירא: עציץ נקוב המונח ע"ג יתידות באנו למחלוקת רבי יהודה ורבנן (לרבנן אירא כמאן דמנחא דמי, ולרבי יהודה לא מיחייב במעשר מדאורייתא עד דמנחא אארעא — רש"י).

אמר רבא: דילמא לא היא עד כאן לא קאמר ר' יהודה התם אלא בספינה העשויה לברוח. אבל עציץ שאין עשוי לברוח לא, אי נמי עד כאן לא קאמרי רבנן התם אלא בספינה דלא מפסיק אירא, דמיא כי ארעא סמיכתא דמיא, אבל עציץ דמפסיק אירא לא". (ז ע"ב, ח ע"א).

יושם לב: שם לכולי עלמא בין לר"י בין לרבנן בכל ההצעות השונות שהועלו, הרי כשהעציץ או הספינה נושקים לארץ ודאי נחשבים כמחוברים לארץ. (וראה במהרש"א לשבת שהעיר זאת).

אלא שדברי רבא שם לכאורה אינם תואמים לסוגייתנו, שהרי בהצעה שהציע אליבא דרבנן (והיא כנראה להלכתא, שהרי רבים הם כנגד רבי יהודה) עולה, כי רבנן מודים בעציץ שאויר נחשב הפסק בינו לבין הקרקע אם מונח הוא ע"ג יתידות. ולפי"ז לרבנן המעלה עציץ מן הקרקע ע"ג יתידות יהיה חייב משום תולש. כבר העירו תוס' במקום ומכאן "נראה לר"י דשמעתין לא סברא דחויא דרבא התם".

לעומת זאת עולה סוגייתנו יפה עם שמועה אחרת בגיטין.

"תנן התם: אין כותבין פרוסבול אלא על הקרקע, אם אין לו מזכהו בתוך שדהו כל שהו... אמר רב יהודה אפילו השאילו מקום לתנור ולכירים כותבין עליו פרוסבול. איני, והתני הלל אין כותבין פרוסבול אלא על עציץ נקוב בלבד נקוב אין שאינו נקוב לא אמאי והא איכא מקומו, לא צריכי דמנח אסיכי (ע"ג יתידות ואין הקרקע שלו, הילכך נקוב הוי כמחובר, ושאינו נקוב אין כאן קרקע — רש"י). (ל"ז ע"א).

מפורש, אם כן, שעציץ נקוב אף שמונח ע"ג יתידות נחשב כמחובר לקרקע כיוון שיונק הימנה.

בדרך זו, בה דרכו ראשונים בסוגיא דשבת, קשיים אחדים.

1. הלשון "מחייב משום תולש", "חייב משום נוטע" מורה כי המדובר באיסור דאורייתא. אמנם רש"י הראה על תקדים כיו"ז מן הגמ' בסנהדרין אך אין זה נראה לריב"א "דהתם גבי נשג"ז מפרש להדיא דמדרבנן הוא כדקתני פרק "אילו הן הנשרפין". כי אתא רב דימי אמר בית דינו של חשמונאי גזרו הבא על הנכרית חייב משום נשג"ז, אבל הכא סתם קתני חייב" (מלשון "האור זרוע" הלכות שבת סימן נ"ו).

ואמנם רע"א בגליון הש"ס הצביע על תקדים אצלנו בשבת דף מ'. אלא שלבד ששם מפורש אח"כ שזה מדרבנן, עוד שונה שם שמוזכר חייב בלבד בלא לציין משום מה. הציון 'משום תולש' ו'משום נוטע' מלמד אף הוא שהמדובר כאן בחיוב דאורייתא.

2. לשונו של אביי — "פרפיסא הואיל ואתא לידן לימא ביה מילתא" מורה כי בא לדון בדבר החדש שלא נידון קודם. ולפי רש"י הרי עצם דינו של אביי כבר עלה מהיתרם של ר"ל ושל רב פפי, התירו לטלטל מבלי לחוש לאיסור דרבנן של תלישה שיש בהרמתו מן הארץ.

ב.

אפשר וקשיים אלו הם מן הגורמים שהביאו את הרמב"ם לדרך אחרת. כך נפסק

ברמב"ם —

"גבשושית של עפר שעלו בה עשבים, המביחה מעל הארץ והניחה ע"ג יתידות חייב משום תולש, היתה ע"ג יתידות והניחה על הארץ חייב משום זורע" — הלכות שבת פ"ח, ד'.

ומקור דין זה מציין הרב המגיד — היא מימרתו של אביי. משמע שהרמב"ם

הבין חייב — חייב מדאורייתא, שלא כהבנת רש"י. וכיצד נבין לפי הרמב"ם היתרו של ריש לקיש לקנח בצרור, וכי מפני כבוד הבריות נתיר איסור דאורייתא? לכך אומר הרב המגיד "ואפשר שדעת רבינו ז"ל היא שההיתר הוא כשהצרור מונח ע"ג יתידות". אפשרות זאת קשה היא שאם כן היאך אמר ר"ל דבריו בלשון כללית, והיה לו לפרש שאין דבריו אמורים אלא כשהצרור מונח ע"ג יתידות. ושאלה נוספת, שאלה בעל ה"לחם משנה" — "יש תימה בדברי ה"ה שאם בדעתו ז"ל שרבנו מפרש מימרא דר"ל במונחת ע"ג יתידות מאי הקשו בגמ' בסוגיא שהזכרתי לרב הונא דאמר אסור לפנות בשדה ניר בשבת מדריש לקיש, הא ר"ל לא איירי אלא במונח ע"ג יתידות ומאי דקאמר רב הונא שלא יפנה בשדה ניר משום דניחוש שמא יקח מן הקרקע צרור והוי תלישה גמורה". והסביר בדוחק עיי"ש. נאמן לזו הדרך, פסק הרמב"ם גם בהלכות תרומות:

"עפר חוצה לארץ שבא בספינה לארץ, בזמן שהספינה גוששת לארץ הרי הצומח בו חייב בתרומה ומעשרות ושביעית. כצומח בארץ ישראל עצמה" (פרק א, כ"ג).

[וראה בנו"כ שהסבירו שלרמב"ם לא בא רבי יהודה לחלוק על ת"ק אלא לפרש וכפי שהבין הרמב"ם עצמו בפ"י המשנה שם, וזה שלא כדעת האמוראים בגיטין ז' ע"ב שראו מחלוקת בין ר"י ורבנן.

ושמא אף אם מחלוקת היא נפסקה הלכה כרבי יהודה, שאם אין הכלי נושק לארץ אין לה חיבור ודבר זה אביי לימדנו אצלנו בשבת. וזה עולה יפה עם דברי אביי עצמו בגיטין שמהדר להעמיד שתי הברייתות כרבי יהודה, כאן בזמן שהספינה גוששת כאן בזמן שאין הספינה גוששת].

אשר להלכה לגבי פרוזבול, אכן הרמב"ם לא הזכירה. משמע, הבין שלא נתקבלה להלכה.

הקושי העיקרי שנותר לשיטת הרמב"ם — הבנת דינו של ריש לקיש אצלנו בשבת. אמנם יש לציין שגם דין זה לא נזכר ע"י הרמב"ם להלכה. האם יש מקום להבין כי לרמב"ם נחלקו ריש לקיש ואביי בדין זה? לשון הגמ' בשבת ומהלך הדברים שם אינם תואמים הבנה כזאת ולהלן אף נראה שהאפשרות נסתרת ממקור אחר.

ג.

דרך שלישית כאן היא דרכו של הריב"א שדבריו מובאים באור זרוע הג"ל. וזה לשונו:

"... אבל הכא סתם קתני חייב, ומה שהקשה (רש"י) דאי חייב ממש, לצורך היכי שרי רבנן איסור סקילה? לא דמי האי (פרפיסא) לצרור שעלו בו עשבים שיותר לקנח בו, שכיוון שהוא מחזירו לקרקע למקום גדילתו לאו תולש הוא. ואע"ג דהתולש דבר שהוא מחובר אפילו החזירו חייב, היינו היכא שהיה מחובר גמור, וכשמחזירו לשם נוטע לכתחילה הוא. אבל זה שאינו מחובר גמור, כשהוא מגביהו אינו תולש גמור אא"כ קובעו במקום אחר שמיעט את יניקתו כך פירש ריב"א".

נמצאת, הבחנה בין תולש גמור לבין תולש זה שאין מלאכתו נגמרת עד שיקבע הצרור במקו"א. (בהסבר הבחנה זאת האריך הרב גרשוני בקובץ חידושים שבסוף ספר "שיטה מקובצת" שלו על פסחים ח"ג עמ' תקל"ז ואילך). אלא שהבנה זו בדברי ריש לקיש קשה היא, שאם כן לא היה מקום להיתר כללי מותר לקנח בה. וצריך היה להוסיף 'ובלבד שיחזירנה למקומה'. במיוחד שסביר להניח שלאחר הקינוח ישליך האבן לאשפה ולא יחזירנה לקרקע. האם הבחנה זאת תתפוס גם לגבי פרפיסא? נתחבט בדבר בעל ה"אור זרוע":

"ואיני יודע אם ריב"א רוצה לומר שגם גבי פרפיסא אם החזירה ע"ג קרקע פטור. ולא מסתבר, אלא ר"ל דפרפיסא שע"ג קרקע מחובר הוא טפי ואפילו החזירו כבר חייב משום תולש, אבל עשבים שבצרור לא מחברי טפי הילכך לא הוי תולש גמור אא"כ לא החזירם".

אך א"כ לא מובנים דבריו של רב פפי, הכיצד הסיק מהיתרו של ריש לקיש שמותר להרים פרפיסא והרי דברי ר"ל אמורים בצרור שבו אין התלישה נגמרת אא"כ קובעה במקו"א, משא"כ בפרפיסא שתיכף להרמה תלישה. אכן יש שהבין אף בפרפיסא מעין זה, הלא הוא בעל ה"מרכבת משנה" המסביר את הרמב"ם כך:

"... ומה שגלענ"ד בישוב דעת רבנו, דדווקא בהגביה מעל הארץ והניחה ע"ג יתידות שיהיה מונח כך יום או יומיים הוא דהוי ליה תולש שמבטל היניקה, משא"כ במגביה לפי שעה וחוזר ומניחו על גבי הקרקע לית ביה משום תולש, שבזמן מועט עודנו באיבו לא ייבש. ומשום הכי קשרי ריש לקיש לקנח בו".

לפי זה ניתן להבין הערתו של רב פפי, אך דומה שדברי "מרכבת המשנה" נסתרים מגמרא ירושלמית.

"רבי יוסי בי ר' בון בשם רבי שמון בן לקיש: הנותן עציץ נקוב על גבי עציץ נקוב חייב עליה משום קוצר ומשום זורע" (ירושלמי, שבת פ"ז, ב).

ונראה פירושו של הפני משה "חייב עליה משום קוצר — מפני שגטלה ממקומה והרי"ז קוצר וכשנתנה ע"ג עציץ נקוב אחרת הרי זה חייב משום זורע. וקמ"ל דאע"ג דלא חזר ונתנה ע"ג קרקע אלא על עציץ נקוב אחר ואפ"ה יונק הוא דרך נקבים של תחתיה והוי כזורע".

הנה מפורש שאף שלא השבית היניקה לגמרי שהרי מיד עם העקירה הניח הוא את העציץ במקום בו ממשיכה היניקה בכ"ז חייב משום קוצר. וריש לקיש הוא אבי המאמר הזה. נמצאו דבריו שבירושלמי סותרים לדבריו שבבבלי לפי הבנת בעל "מרכבת המשנה".

ד.

בשולחן ערוך נפסק הדין הנזכר גבי פרוזבול.

"אין כותבין פרוזבול אלא על קרקע ואפילו קרקע כל שהו סגי, ואפילו אין לו אלא עציץ נקוב מונח על גבי יתדות באויר". (חו"מ סז, כב).

ותמה בעל ה"מנחת חינוך" (מוסר השבת, הקוצר).

"וצ"ע על המחבר חו"מ סימן סז, מביא בפשיטות דין זה דעציץ נקוב ע"ג יתדות כותבין פרוזבול, והיאך לא הביא דעת הרמב"ם דאין כותבין דהו"ל כתלוש. ולומר מחמת שהוא דבר קל מדרבנן פוסק כרש"י וכתוס', מכל מקום אין דרכו להשמיט דעת הרמב"ם כידוע וצ"ע".

וכן תמה עליו ה"אגלי טל" (מלאכת קוצר סק"ו אות ח). הוא אף הוכיח שגם דעת הרי"ף היא שעציץ המונח ע"ג יתדות נחשב כתלוש. ולפי"ז מתחזקת השאלה, על השו"ע; הכיצד לא התחשב בדעתם של הרי"ף והרמב"ם (וכידוע הציב לו השו"ע כלל, שהכרעת שני עמודים מתוך השלושה — רי"ף, רמב"ם ורא"ש — היא שתקבע) וע"ש שהאריך בזה.

ולפלא שלא הזכיר דברי השו"ע בהלכות שבת החמורות שאף הם מטין לדעת רש"י והתוס':

"צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בו ולא חיישינן שמא יתלשו, דאף אם יתלשו ליכא איסורא דדבר שאינו מתכוין הוא". (או"ח שי"ב, ג).

וכתב המגן אברהם סק"ג:

"ומדסתם (היינו. ולא הגביל דין זה דווקא לגטילה מע"ג יתידות — י.ש.) שמע מיניה דסבירא ליה דאפילו מונח על הארץ מותר ליטלו דאין בזה משום תלישה אלא איסורא דרבנן ומשום כבוד הבריות לא גזרו כמ"ש רש"י ור"ן ... דלא כהרמב"ם."

כאן ודאי שהיה צריך להזכיר דעת הרמב"ם המחמירה.

ה.

נראה שהבנה נכונה של משמעות המלה צרור, תבהיר שיטת הרמב"ם ואולי גם השו"ע. בערוך (ערוך השלם) ערך צר העלה שתי הצעות: או משורש צרר ופירושו — קשר, או במשמע של אבן, וכנראה נגזר מן המילה צור, דהיינו סלע. [המשנה בדף פא ע"א קובעת "צרור או אבן כדי לזרוק בעוף", כלומר זהו שיעור ההוצאה עליה מתחייבים גבי צרור. ותמה ה"שפת אמת": "לכאורה צרור עץ הוא ולמה לא הוי השיעור כמו המוציא עצים (לקמן פט), וקנה עבה ומרוסס דבסמוך דשיעורן לבשל ביצה קלה... וי"ל דאיירי בלחים דלא חזי להיסק". לפי ההגדרה שבספר הערוך לא קשה מאומה. צרור אבן הוא, ושיעור אבן כדי לזרוק בעוף או בבהמה. אכן בתוספתא (פ"ח, כב) נאמר "צרור אבן..." ולא צרור או אבן].

לאור זה נבחן מחדש דברי הגמ'.
 ריש לקיש השמיע: צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בו. היינו, סלע שעלו בו עשבים (אפשר ויש מעט עפר על הסלע ובו צומח עשב). כל שהשמיע הוא היתר טלטול הסלע. וכן שאין חוששים שמא יתלשו העשבים שעליו בעת הקינוח. מהיתר הטלטול הסיק רב פפי היתר טלטול גם לפרפיסא מסקנה זאת נדחתה ע"י רב כהנא, כי כן איסור הטלטול במקומו עומד אלא שהותר לצורך מפני כבוד הבריות. כיוון שהוזכר פרפיסא, בא אבוי לדון בדבר החדש שמיוחד לפרפיסא ואינו שייך בצרור — 'היה מונח ע"ג קרקע והניחו ע"ג יתידות חייב משום תולש'. דין זה מיוחד לפרפיסא שהוא עציץ נקוב, והצומח בו יונק מן הקרקע, משא"כ בצרור. כאן הצרור מהווה חציצה בין העשבים שגדלין מעליו לבין הקרקע שתחתיו ואין העשבים יונקים מן הקרקע. לכן, אין מקום לאסור קינוח בסלע היינו בצרור, כי אין בהרמת הצרור כל איסור תלישה. להלכה זאת מסכים גם ר"ל כדמוכח מההלכה המובאת משמו בירושלמי.

עתה מדוקדקים דברי הרמב"ם. בפ"ח ה"ג הזכיר צרור בפסקו:

"וכל העוקר דבר מגידולו חייב משום קוצר, לפיכך צרור שעלו בו עשבים וכישות שעלה בסנה ועשבים שצמחו ע"ג החבית התולש מהן חייב".

בעוד שבהלכה ב' הנ"ל מדבר הוא על גבשושית של עפר :

"גבשושית של עפר שעלו בה עשבים הגביהה מעל הארץ והניחה ע"ג יתדות חייב משום תולש".

כי כן דין זה מיוחד הוא לגבשושית של עפר שהיא מחלחלת לקרקע ונמצא חיבור בין העשבים לבין הקרקע, משא"כ בצרור שעלו בו עשבים. ומכאן לשו"ע. הנה בסימן שלו ס"ז פסק הוא :

"אסור לתלוש אפילו מעציץ שאינו נקוב".

"אפילו" זה העלה ס"ד אצל ה"ביאור הלכה", "לכאורה הטעם דס"ל דבנקוב יש איסור דאורייתא וכדעת הרמב"ם (ושלא כדברי המג"א בסימן שיב סק"ג שאף מכאן נראה לו להוכיח שהמחבר כרש"י). לכן החמיר באינו נקוב עכ"פ מדרבנן" אלא שקשה לו מן הפסק בסימן שי"ב "אבל אם כן לא היה לו לסתום בסימן שיב ס"ג דצרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בו דמשמע אפילו להגביהו מן הארץ דאין מתירין איסור דאורייתא בשביל זה". מכאן המסקנה "אלא ודאי דס"ל להמחבר שם כשיטת רש"י ותוס' שם". אך לדברינו אין הכרח ואין הוכחה.

שם בסימן שי"ב מדבר המחבר על צרור. בצרור כפי שהתבאר לעיל אין חיבור של העשבים לקרקע ולכן אין איסור תולש בהרמת הצרור. מה שהיתרנו לצורך קינוח הרי הוא עצם הטלטול ומדין מוקצה. ואכן יושם לב הדברים נפסקו בסימן שי"ב שהוא המשך לסימנים שעסקו בדיני מוקצה. בענייני תולש עוסק המחבר בסימן שלו כאן אינו מדבר על צרור אלא על עציץ ולכן יש לחוש לדעת הרמב"ם המחייב על הרמת עציץ נקוב ומכאן האיסור מדרבנן גבי עציץ שאינו נקוב. אמנם גבי פרוזבול קבע שגם ע"ג יתדות הרי זה כמחובר, אך כבר הבהיר המנ"ח כי דין פרוזבול קל הוא ואין להחמיר בו.

מנהג המשפחה במקרי נישואין בין-עדתיים ; מיזוג הגלויות מבחינה הלכתית

תוכן

- א. מיזוג גלויות
- ב. המנהג
- ג. שלום בית
- ד. הדיון ההלכתי
- ה. נושאים שלא לובנו במקורות
- ו. סיכום

— "אין ישראל נגאלים עד שיהיו כולן אגודה אחת . . . כשהן אגודין, מקבלין פני שכינה" (תנחומא, נצבים ב')
— דריש רבי עקיבא: איש ואשה, זכו שכינה ביניהן"
(סוטה י"ז ע"א)

א. מיזוג גלויות

ענין קיבוץ הגלויות נמצא מבואר במאמר נביא ה' הושע: "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו, ושמו להם ראש אחד ("זהו מלך המשיח" — רד"ק), ועלו מן הארץ ("מארץ גלותם יעלו לארצם" — רד"ק), כי גדול יום יורעאל" (על שם הגולים מישראל, "שהק"ל זרעם בגוים" — רד"ק)¹. ואותו יום גדול של קבוץ גלויות לפי דעת רבי יוחנן, גדול. הוא "כיום שנבראו בו שמים וארץ"², והוא יום של יצירה יש מאין, יום של שיתוף מידת הדין עם מידת הרחמים³, ויום של שמחה ממש לפני הקדוש ברוך הוא⁴.

- 1 הושע ב': ב'.
- 2 פסחים פ"ח ע"א.
- 3 מהרש"א בחידושי אגדות לפסחים שם.
- 4 גליוני הש"ס להגר"י אנגל לפסחים שם, על פי האמור במגילה י' ע"ב: "אותו היום היתה שמחה לפני הקדוש ברוך הוא כיום שנבראו בו שמים וארץ".

יום חיבור אפרים ויהודה יחדו זה, גדול הוא גם כן מחמת האיחוד המיזוג והשלום, והבנין הזה הוא בנין עדי עד, כדברי נביא ה' יחזקאל בן בוזי הכהן⁵:

"ויהי דבר ה' אלי לאמר: ואתה בן אדם, קח לך עץ אחד, וכתב עליו ליהודה ולבני ישראל חבריו, ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים, וכל בית ישראל חבריו. וקרב אתם אחד אל אחד לך לעץ אחד, והיו לאחדים בידך וגו'. כה אמר ה' אלוקים, הנה אני לקח את בני ישראל מבין הגויים אשר הלכו שם, וקבצתי אתם מסביב, והבאתי אותם אל אדמתם, ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל, ומלך אחד יהיה לכלם למלך, ולא יהיו עוד לשני גוים, ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד וגו'. וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי יעקב, אשר ישבו בה אבותיכם, וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם, דוד עבדי נשיא להם לעולם, וכרתי להם ברית שלום, ברית עולם יהיה אותם, ונתתים והרביתי אותם, ונתתי את מקדשי בתוכם לעולם וגו' וידעו הגוים כי אני ה' מקדש את ישראל, בהיות מקדשי בתוכם לעולם".

והנה עינינו רואות, ועיני כל ישראל, את קיבוץ הגלויות ומיזוגן אלו באלו, "והיו לאחדים".

ופנים רבות למיזוג הזה. מחקרים ומאמרים שלמים גערכו על נושא זה ותופעה זו מבחינה סוציולוגית ופסיכולוגית, פדגוגית וכלכלית, מבחינות ההווי המנהג והמסורה. מטרתנו במאמר זה היא לעסוק באחד ההיבטים ההלכתיים הקשורים בתהליך המיזוג והאיחוד, והיא השאלה הבאה: בנישואין בין-עדתיים, כאשר שני בני הזוג באים ממוצא-עדתי שונה, איזה מנהג ישרור בתוך הבית? האם מנהג אחד אחיד ישלוט והשני יידחה, או שמא ישמשו שני המנהגים בצוותא או בערבוביה? נסקור קודם את המקורות שבתוך ספרות ההלכה בצורה כרונולוגית (זמנית) — כל הקדום קודם — כשכל מקור משובץ בתוך הרקע ההסטורי או החברתי. לאחר מכן נעסוק בסיכום פסקי ההלכה ובליבון שאלות נוספות שלא לובנו די הצורך בתוך המקורות הקיימים.

לא נעסוק במסגרת זו בשאלות הכרוכות בעצם תהליך יצירת מעמד האישות, כגון השאלות של מנהגי הכתובה, האם מותר לספרדי לשאת אשה שניה אשכנזיה, מצות יבום קודמת או מצות חליצה קודמת (במקרה של נישואין בין-עדתיים בין אשכנזי וספרדי), ועוד⁶.

5 יחזקאל ל"ז: ט"ו ועד סוף הפרק.

6 ברבים מן הענינים הנזכרים בהקשר לנושא שלנו, מנהג הבית, החומר הבסיסי הוא רב בדרך כלל, ולכן נסתפק בהפניות לספרים בסיסיים, שם רשומים המקורות הראשונים והאחרונים בשופי.

ב. המנהג

תורת המנהג גדולה וחשובה, מסועפת ומסובכת, וחיבורים רבים חוברו בנושא זה, ולא כאן המקום להאריך. נסתפק לצורך הנושא שלפנינו בסקירה כללית ובהפניות למקורות המתאימים. מראש יצוין שאין אנו עוסקים במנהג שבממון, נושא מכובד בפני עצמו⁷, אלא במנהגי איסורי והיתר, תפילה וכדומה.

בפסוק בספר משלי (א'; ח'), "שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך", רואים חז"ל מקור להלכה מחייבת בישראל, שמנהג אבות חל ומחייב את הבנים ("תורת אמך"). הנהגות דור האבות הבאות למשל לשם פרישה מאיסור, נהפכות לחלק אינטגרלי של ההלכה הרווחת בקהילה. על הבנים שנולדו לאחר מכאן להמשיך במנהגי האבות, מכח הפסוק הנ"ל. מסתבר שהאיסור לעבור על מנהג הוא רק מדרבנן,

על נושא שינויי המנהגים בכתובה, עיין למשל בתשב"ץ ח"ב סי' רצ"ב, לתקנות אלג'יר שנתקנו בעקבות ריבוי המנהגים בעניני הכתובה באותו דור ובאותו מקום. לרקע, עיין בספרו של הירשמן, רבי יצחק בר ששת (הריב"ש), דרך חייו ותקופתו, מוסד הרב קוק, ירושלים תשט"ו, עמ' ל"א–ל"ג; ע"ע בשו"ע אה"ע סי' ס"ו ובנו"כ. והנה, דיין בית הדין הרבני הגבוה לערעורים, רב יוסף קאפח, פסק לפסול שטר כתובה שנוסח לפי הנוהל האשכנזי, עבור חתן בן עדות המזרח; עיין בפסקי דין רבניים כרך ט' סי' קמ"ב, מד"ה והנה מה (פסקה א) ואילך. בגל' הנכתב לפי המסורה האשכנזית עבור הספרדי, ולהיפך, הרבה לדון הרב עובדיה יוסף, עיין שו"ת יביע אומר ח"ג תאה"ע סי' י"ט אות כ"ג, שם סי' כ"ג אות ו', ח"ד תאה"ע סי' כ"ג: "ולכן ראוי לאשכנזי שימנע מלסדר גט לספרדים, וכן להיפך", שם סי' י"ב וסי' י"ג אות ג' וד' ח"ה חיו"ד סי' ג' אות א', ח"ו אה"ע סי' י"א אות ב', ועוד, ובמקורותיו. על מנהגי תימן ע"פ הרמב"ם עיין שם ח"ג סי' י"ט ואילך.

בשאלת נשיאת אשה שניה אשכנזיה לבעל ספרדי בהיותו עדיין נשוי לאשתו הראשונה, עיין שו"ת הלכות קטנות ח"ב סי' ל"ה שהתיר, וכן "הלכה רווחת, ואין פוצה פה"; מובא בפ"ת לאה"ע סי' א' ס"ק כ'.

על שאלה מעניינת בנושא מצות יבום קודמת או מצות חליצה קודמת, עיין בשו"ת בית יוסף סי' ב', הדן ביבמה אשכנזיה שנפלה בפני מיבם ספרדי הנשוי כבר לאשה. להלכה, פסקו רבני צפת שניתן לכוף את היבם לחלוץ, וכמנהג האשה; ע"ע בשו"ת פנים מאירות ח"ג סי' מ"ה, מובא בפתחי תשובה לאה"ע סי' קנ"ו ס"ק ט'.

החוקר הדגול צימלס אסף חומר רב בנושאים אלו; עיין H. Zimmels, *Ashkenazim and Sephardim*, ובמיוחד בח"ג פרק ה'.

7 עיין במאמרי, "מנהג הספנים", בתוך ספר מנחת אהרן, ספר זכרון לר' אהרן שויקה, י. שויקה וח. סבתו (עורכים), ירושלים, תש"ם, ובתוך ספרי, הביטוח בהלכה, פרק ב', ת"א תש"מ, עמ' 71–61, ומשם למקורות.

עיקר המנהג הוא לסייג ולפרישות מאיסור; שו"ע יו"ד סי' רי"ד סעיף א', מובא באגרות משה חאו"ת ח"ג סי' ס"ד ע"ש. הנדון הוא מנהג איסור אכילת מצה שרויה בפסת.

אבל האיסור הוא ברור⁸. אין לשנות נוסחאות התפילה וסידרי המועדות⁹. ובדרך כלל, "אין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחינם הוקבע"¹⁰. ברם, "מנהג גרוע" ניתן לביטול¹¹, אם כי "לכאורה נראה היה כי ראוי לחפש ולבקש ולחזור על כל הצדדים וצדי צדדים למצוא היתר לדבר זה, מאחר שאין העולם נוהרים מזה... אמנם (במקרה שנדון לפניו)... בלי ספק הוא מנהג הדיוט וגרוע, ואין לשום אליו לב אחר שאנו רואין דכל אפין שווין שדבר זה אסור גמור"¹². אמנם בביטול מנהג יש גם משום פגיעה בכבודם של ראשונים, מתקני ומקיימי המנהג¹³, וכן משום פגיעה בכבוד הציבור¹⁴, ומועד נסיון כזה לפורענות של מחלקות¹⁵. מה גם ובדורות האחרונים במיוחד, ולזול במנהגי ישראל מלמד על הנטייה להתבוללות, וכדרכם המושחתת של תנועת הרפורם¹⁶.

ועל הפסוק במשלי "אל תבוז כי זקנה אמך" (משלי כג; כ"ב), אומר ר' יוסי בר בון: "אם גתיישנו דברי תורה בפוך אל תבוזה (נ"א תבוזה) עליהן" (ירושלמי ברכות ט, ה'), "כי המנהגים הטובים והחסידיים תקנום, ויש טעם לדבריהם אע"פ שאינם נודעים" (שו"ת מן השמים סי' ט"ו)¹⁶.

8 עיין פסחים נ' ע"ב, ובחולין צ"ג ע"ב ובראשונים לשם, ועוד. ברם, עיין בשו"ת חת"ס חאו"ח סי' קמ"ה בד"ה נחזור הסובר שיש כאן צד דאורייתא, ע"ש.

9 ירושלמי ערוכין פ"ג ה"ט; הגהות מיימוניות, סדר תפלות כל השנה ס"ק ה'; מג"א או"ח סי' ס"ח, ובפ"מ ובמשב"ר לשם. וזה למרות שאין כאן משום אל תטוש תורת אמך, היות ואין בעניני נוסחאות התפילה משום נדנד איסור — מהרשד"ם חאו"ח סי' ל"ד. ודעת הגר"א היא שבעניני "התפלה והנוסחאות וההנהגות, הדין לילך אחר הרוב, ואין לשנות ממנהגם א' משום לא תתגודדו, ב' מפירוד המנהג נעשה פירוד לבבות, וכן צוה לתלמידו הר' יעקב מנאווארדאק, להתפלל כפי מנהג בית הכנסת, בשאי אפשר לו באופן אחר, ואיך שיהיה הכל לשם שמים" — קונטרס כתר ראש לר' אשר הכהן, אבד"ק טיקטין, תלמיד הגר"ח מוולוז'ין, נספח לסידור אשי ישראל עפ"ד הגר"א. על שינויים בנוסחאות התפילה ובהברה, עיין צ. אילני, "שנוי מנהג אבות ומנהג המקום בנוסח התפילה ובמבטאה", במנחת אהרן הנ"ל, עמ' 263.

10 רמ"א הלכות מגילה סי' תר"צ סעיף י"ז. המדובר שם הוא במנהג הכאת הזמן בשעת קריאת המגילה.

11 תוס' ב"ב ב' ע"א בד"ה ובגויל, מובא להלכה בדברי הרמ"א לחו"מ סי' קנ"ז סע"ד, ו"מנהג אותיות גהנם" — שדי חמד, קונטרס הכללים, מערכת המ"ם כלל ל"ח, בד"ה מה ששגור.

12 מהרשד"ם חיו"ד סי' ע'.

13 שו"ת מהרי"ק ח"א סי' פ"ו.

14 מהרי"ק שם סי' ט'.

15 משנה פסחים שם ובדברי הרא"ש לשם.

15* יחס שם.

15** עיין עוד בפירוש המשנה לרמב"ם סוף מסכת ברכות.

יתירה מזו:

"המנהג — מקורו עמוק עמוק בנשמת העם ורוחו, ואין מנהג נופל פתאום מן השמים. לא אדם אחד, יהיה מי שיהיה, שולט על המנהג; המנהגים גובעים מתוך רוחו של העם וחייו, מתוך קדשי הקדשים של נשמת האומה. והמנהגים — קדשי האומה, רכוש גדול וחשוב עד מאד, וגדולי חכמי ישראל האמיתיים היו מרכינים את ראשם בהערצה פנימית קדושה לפני מנהגי האומה הקדושים... בטחו חכמי ישראל בכח העם, בכח הציבור. ידעו הבינו והרגישו: כי כיון שהציבור נוהג בכך בודאי יש לזה מקור שיסודתו קודש, ולפיכך אמרו: 'הלכה שהיא רופפת בבית דין ואין אתה יודע מה טיבה, צא וראה איך הציבור נוהג — ונהוג' (ירושלמי פאה פ"ז ה"ה)... וכשם שקונסין להלכה כך קונסין למנהג (ירושלמי פסחים פ"ד ה"ג)... הרגישו גדולי חכמי ישראל את יקרת ערכם של המנהגים בישראל, וחרדו עליהם ושמרו אותם מכל משמר, כי בקיומם קיום האומה".

בכך פותח ר' שמריהו ליב הורביץ את ספרו דיני ישראל ומנהגיו לימים נוראים¹⁶. וכבר אמרו חז"ל: "פוק חזי מאי עמא דבר", ו"אם אין נביאים הן, בני נביאים הן"¹⁷. ואין לאדם לפרוש מן הציבור במנהגם, ואפילו אם אין מקור הלכתי מובהק למנהג, שכן "דברים המותרים, ואחרים נוהגים בהם איסור, אי אתה רשאי להתירם בפניהם", והעובר על צו חכמים זה, לא בלבד שכפר בעצת חכמים, אלא גם איסור מדרבנן יש כאן, כמין עבירה על נדר ("בל יחל דברו")¹⁸.

ואומר הגאון ראי"ה קוק¹⁹:

"שכל אחד מהעדות מחויב הוא לקיים אל תטוש תורת אמך, כמו שהדבר נהוג ועומד בענייני איסור והיתר וענייני חיי משפחה, בין לקולא בין לחומרא, וחלילה לפרוץ בזה פרצות, כי קבלת אבות היא קיומה של התורה הקדושה, ו'שאל אביך ויגדך' כתוב (דברים ל"ב, ז). על כן הנני בזה מחזק ידי עושי מצוה, להשתדל בכל מאמצי כח ובדברי חכמים בנחת נשמעים, שלא לשנות את המבטא (בשפה העברית בתפילה ובקריאת התורה) המקובל בכל מקום... ואין למדים בזה ממה שאחרים עשו כן שלא ברצון חכמים...

16 עמ' 26—21 בדילוג.

17 ברכות מ"ה ע"א ועוד; פסחים ס"ו.

18 פסחים ג' ע"ב, נדרים ט"ו ופ"א, ועיין יו"ד סי' רמ"ב.

19 שו"ת אורת משפט סי' י"ז.

(ועד ביאת הגואל וחידוש הסנהדרין) חייבים אגו לקיים הזהירו במנהג אבותיהם (עיי' ביצה ד' ע"ב).

ועוד אומר הראי"ה:

"אבל זהו דבר פשוט שאי אפשר לעשות את המנהגים כעיר פרוצה שכל אחד ישנה כחפצו 'כפי רוח הזמן' שלא מדעת חכמים, אפילו במנהגים הקלים. והרי הרמב"ם בריש הלכות ממרים, השווה את המנהגות לעקרי גופי תורה, וכללם בכלל עיקר תורה שבעל-פה... (אבל) דברי חכמים צריכין להיות בנחת נשמעים, וחלילה לעשות בזה מחלוקת, כי איך שיהיה עומק הדין הזה, גדול השלום¹⁹."

וכבר הביאו האחרונים בשם הרשב"א: "דאין לדחות קבלה שביד הנשים הזקנות מפני ששים רבוא מופתים". ואומר המאירי: "דהני נשי דידן, בנות מורים אינן" ואם לא ראו בבית אבא לא היו עושות כלל¹⁹."

מכל אלו וממקורות רבים אחרים אשר קצרה היריעה מלמנות²⁰, עולה תמונה אחת. ממקור טמון עמוק בנשמת האומה נובעת האהבה העזה לבורא ב"ה, אהבה אשר מים רבים (כינוי לאומות העולם) לא יכלו לכבות ונהרות לא ישטפוה ("שריהם ומלכיהם" — רש"י לשה"ש ח', ז'²¹). אהבה זו בין כנסת ישראל ובין רבון העולמים מזכירה לנו את דברי רבינו הגדול הרמב"ם, בתארו חיי הנישואין האידיאליים של עם ישראל באהבה ובמסירות:

"וכן צו חכמים שיהא אדם מכבד את אשתו יותר מגופו, ואוהבה כגופו. ואם יש לו ממון, מרבה בטובתה כפי ממונו. ולא יטיל עליה אימת יתירה, ויהיה

¹⁹ שם סי' י"ח בד"ה ויש להאריך.

¹⁹ עיי' השיב משה חאו"ח סי' ע"ג ובמגן אבות למאירי, הענין הי"ב, ועל דברי הרשב"א האלו המובאים בהשיב משה עיי' בשו"ת הרשב"א ח"ב סי' רס"ח.

²⁰ מקורות לענין המנהג: עיי' פחד יצחק בערכי מנהג, שדי חמד לפי מפתח (מערכת מ"ם כלל ל"ח), פרי חדש לאו"ח סי' תס"ח ותצ"ו, בספר עין הרוצים השלם למהרש"ם ערך מנהג, ובספר החפץ חיים לר"ח פלגי סי' כ' ול"ב, בחיי אדם כלל קכ"ז ובנשמת אדם לחיי אדם או"ח הלכות פסח, שאלה כ', בספר מגן אבות למאירי, בספר ארץ החיים לר' חיים סתהון (ראה לקמן), בספר עיר הקודש והמקדש לר' יחיאל מיכל טוקצינסקי ח"ג פכ"ה, ובמאמרו המקיף של הרב יהודא זרחי' הלוי סג"ל, "ברורים בגדרי מנהגי העדות השונות", התורה והמדינה, י"א—י"ג עמ' רפ"ח ואילך. לביבליוגרפיה נוספת עיי' רקובר, אוצר המשפט, ערך מנהג עמ' 28. על גידרי המנהג עיי' בחיי אדם שם ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' צ"ח ובעיקר בח"ב סי' רס"ח, וברביב"ש סי' מ"ד, וביכין ובוועז ח"א סי' קי"ח.

²¹ עיי' סוטה כ"א.

דבורו עמה בנחת, ולא יהיה עצב ורגזון. וכן צוו על האשה שתהיה מכבדת את בעלה ביותר מדאי ויהיה עליה מורא ממנו, ותעשה כל מעשיה על פיו, ויהיה בעיניה כמו שר או מלך, מהלכת בתאות לבו ומרחקת כל מה שישנא. וזה דרך בנות ישראל ובני ישראל הקדושים והטהורים בזיווגן, ובדרכים אלו יהיה ישובן נאה ומשובח²².

לאמר, האהבה האמיתית מביאה לידי הקפדה ודקדוק ברצון הזולת, להרחיק את השנוי ואת הדומה לשנוי מהזולת, ולהרבות באהוב ובדומה לאהוב אצל בן הזוג. וכן היא דרכם של בני ובנות ישראל בשובם ובזיווגם, וכך היא גם דרכה של כנסת ישראל בזיווגה עם הבורא ב"ה: מחדשת דרכים וצורות עבודה להרחיק את השנוי ואת הדומה לשנוי לבורא, ולהרבות במעשים האהובים עליו ב"ה. מכאן נפתח מקור טהור להידור המצוות ולדקדוקן, ולחדוות היצירה בתחום הקודש²³. חכמי ההלכה, בבואם להגן על חופש היצירה בקודש, להאדירה ולהנציחה, העניקו למנהגי ישראל מעמד מיוחד, נאצל מכח התורה שבעל פה שנמסר לחכמי ישראל להנהיג את העם על מי מנוחות בכל ענייני העולם הזה, המתקדשים עלי אורח חיו של עם ישראל עלי אדמות.

ועל הפוגע במנהגי ישראל ניתן לומר בדברי חז"ל:

"מי יטיל כסותו בין לביא ולביאה", בחיבור אהבתם²⁴.

ג. שלום בית

מדברי הרמב"ם שהובאו לעיל נלמדת חרדת תורת ישראל לבית ולמשפחה בישראל, וענייני שלום בית הרי הם מהדברים העומדים ברומו של עולם תורת ישראל. והנה כבר סופר על מקרה קונפליקט בין נדר ובין שלום בית, ובהשקפותיהם של שני קדושי עליון בנדון²⁵:

"ההוא (בעל), דאמר לה לדביתהו (לאשתו), קונם (נדר) שאי אתה (את) נהנת לי עד תטעימי תבשילך לר' יהודה ולר' שמעון". בלהט הרגע, הבעל הקפיד על תבשילי אשתו, ונדר הנאה ממנה עד שלא תאכיל את רבני ישראל הגדולים מתבשיליה.

22 רמב"ם הל' אישות סוף פרק ט"ו.

23 עיין דברי ר' אלימלך בר-שאוול ז"ל בספרו מערכי לב, פרק ג', וביתר ספריו.

24 סנהדרין ק"ו ע"א.

25 נדרים ס"ו ע"ב.

"רבי יהודה טעים אכל), אמר: (הדברים) קל וחומר. ומה לעשות שלום בין איש לאשתו, אמרה תורה: שמי שנכתב בקדושה יימחה על המים המאררים — בספק! אני, על אחת כמה וכמה".

כלומר, שם ה', האסור במחיקה באיסור התורה, בכל זאת מותר למחקו בתהליך בדיקת האשה החשודה בניאוף, כי במגילת הסוטה הנמחקת במים המאררים כתוב גם שם משמות הקודש שאינם נמחקים²⁶. אם ה' בעצמו מוחל על כבודו לשם השכנת שלום בין איש ובין אשתו, כל שכן שלי מותר לטעום מתבשילי האשה. כך לדעתו של רבי יהודה.

לא כן דעתו של רבי שמעון:

"רבי שמעון לא טעים. אמר: ימותו כל בני אלמנה, ואל יזוז שמעון ממקומו, כי היכי דלא לתרגלי למנדר". למעט לעתיד ממעשי נדר שכאלו, נקט רבי שמעון בעמדה מחמירה וסרב לאכול ממעשי ידי האשה, בכדי שהציבור ימנע מדרכי הנדר הלא-רצויות הללו למרות התוצאות הקשות לשלום הבית הזה (עיין רש"י שם)²⁷.

והנה בקטע הנאמר בסמוך לברכות התורה של שחרית, כמילוי מצות וחובת תלמוד תורה בסמוך לברכה, אלו דברים שאין להם שיעור וכו', כתוב:

"אלו דברים (מצוות) שאדם אוכל פירותיהם (מקבל שכרם באופן חלקי) בעולם הזה, וקרן (עיקר השכר) קיימת לו לעולם הבא... והבאת שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו" (לפי כמה נוסחאות).

והכנסה זו, שאינה מצויה בדברי המשנה בפאה (פ"א מ"א) ובברייתא (שבת קכ"ז) מהן מורכבת פרשה זו, נובעת כנראה מהסוגיא במסכת בבא מציעא (עמ' פ"ז) שם מבוארת שבחה של הבאת השלום בין איש לאשתו²⁸.

גודל ענין שלום בית משתקף מגודל השכר המיועד לעובד בעבודה גדולה וקדושה זו. וענין הבאת שלום בין איש לאשתו הוא שיקול הלכתי הקובע להלכה

26 במדבר ה': י"א ואילך.

27 ע"ע בהמשך הסוגיא, ובירושלמי סוטה פ"א ה"ד ועוד. הרא"ש לסוגיא שם מסביר שאין ר' שמעון לומד ממחיקת מגילת הסוטה, כי שם הבעל פעל לשם שמים בקנאו לצניעות אשתו, אבל כאן שהבעל הדיר את אשתו מתוך שיקולים פחותים שלא לשם שמים, אין להתיר איסור ולזול בכבוד תלמיד חכם לשם שלום בית, אלא תזכה האשה לבנין בית אחר; מובא בשו"ת אגרות משה ח"א סי' נ"א ענף א', וראה להלן בסמוך.

28 עיין יסודי ישורון ח"א עמ' קע"ב.

במקרים רבים. והנה הגאון ר' משה פיינשטיין מכריע להלכה שמותר לבנות מקווה טהרה בחצר בית הכנסת המיוחד לתפילה, ויש להעדיף את בניין המקווה על פני בניין בית הכנסת, מטעם שלום בין איש לאשתו, ואף מותר למכור את בית הכנסת כדי לממן בנין מקווה^{28*}, הכל כמובן בתנאים של שעת הדחק, כאשר אין מקום או תקציב אחר. לשיקול הבאת השלום מצטרפים גם ענין ביטול מצוות פרייה ורבייה ומצות שבת^{28**}, והחשש של תקלה חו"ש באיסור נידה החמור. ראיותיו של הרב פיינשטיין הן מן האמור לעיל. למרות האיסור החמור מן התורה למחוק את שם ה', ענין הבאת השלום מתיר מחיקת מגילת הסוטה שבה שם השם, לשם השכנת שלום בית בישראל. מכאן למד רבי יהודה שהותר איסור הזלזול בכבוד תלמיד חכם (בקטע שצוטט לעיל ממסכת נדרים). ומסוגית הגמרא בחולין קמ"א נלמד שביטול חיי אישות, ואפילו לתקופה קצרה, נחשבת כחסרון בשלום בית. אם כן, איפוא, הנושא שלנו חובק עולמות גדולים ומרכזיים בתורת ישראל: מיזוג גלויות, מנהגי קודש של עם קדוש ושלום הבית היהודי.

ד. הדיון ההלכתי

ביסוד פסיקת הלכה זו מונחים שני עקרונות הלכתיים, המשמשים כבסיס לפסקי ההלכה כמעט בכל מקרה. עקרונות אלו פשוטים וברורים, ידועים והגיוניים, והם: א. דין "מנהג המקום" חל אף על מנהג הבית (אל ישנה אדם ממנהג המקום מפני המחלוקת).

ב. שלום בית.

נברר את העניינים האלו. יצויין כבר מראש שההלכה הבסיסית, שעל האשה לנהוג במנהג הבעל, מוסכם לכל הדיעות, ללא יוצא מן הכלל.

מנהג המקום

כבר מראש נבחין בין שני נושאים סמוכים ונראים אבל שונים, והם הלאו דלא תתגודדו ואיסור אל ישנה מפני המחלוקת. הלאו דלא תתגודדו נאמר על בית הדין

^{28*} עיין שו"ת אגרות משה שם, ובחור"מ ח"א סי' מ"ב.

^{28**} העולם נברא לשם יישוב, שנאמר: "לא תהו בראה, לשבת יצרה" — ישעיהו מ"ה: י"ח. הכוונה היא לומר שלמרות שקיים מצות פו"ר בצורה מינימלית, ע"י הולדת בן ובת, עדיין מצוה עליו להמשיך בעיסוקו בפו"ר משום מצות שבת זו — עיין יבמות ס"ב ע"א.

(ראה לקמן), שם לא יורו מקצה הדיינים בדעה אחרת מזו של חבריהם (בשני בתי דין בעיר אחת מותר). ואילו איסור אל ישנה הותקן כסייג וכגדר מפני המחלוקת. כידוע, לדעת כמה ממוני המצוות, איסור המחלוקת הוא מדאורייתא ואף נכנס בחשבון תרי"ג המצוות²⁹, ולכל הדיעות קיים לכל הפחות איסור מדרבנן^{29*}. בכדי למנוע הפרת השלום ע"י אש המחלוקת, אסרו חכמים לנהוג במנהג שונה מזה של בני המקום שהלך לשם^{29**}.

בנוגע לעשיית מלאכה ביום ערב פסח עד לחצות היום, שנינו במשנה בפרק מקום שנהגו שבמסכת פסחים⁸⁰:

"מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות (אחר חצות אסור מעיקר הדין, כי יום הקרבת קרבן נאסר בעשיית מלאכה)^{80*} עושין; מקום שנהגו לא לעשות, אין עושין".

כלומר עשיית מלאכה בערב פסח לפני חצות היום תלוי במנהג המקומי — יש מקום בו המנהג אוסר, ויש מקום שאין מנהג זה; לאחר חצות היום, הדבר אסור מצד הדין, בגלל הקרבת קרבן פסח^{80**}, ואינו תלוי במנהג כלל.

"ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין, (או) ממקום שאין עושין למקום שעושין, גותנים עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם, ואל ישנה אדם מפני המחלוקת". הוי אומר, אדם מקהילה א' ההולך לקהילה ב' נוהג לפי החומרה שבין שני המנהגים המקומיים, והיטל חומרת המקום שהלך לשם היא בגלל המחלוקת⁸¹.

ברם מתוך סוגית הגמרא מתברר שדברי המשנה נאמרים רק במבקר ארעי בקהילה האחרת, אבל אדם העוקר דירתו מקהילה א' לחלוטין, ובא לקבוע דירתו

29 עיין סנהדרין ק"י ע"א. והנה הבאר שבע לשם שואל למה מוני המצוות לא הביאו לאו זה ונשאר בצ"ע, ותמוהים דבריו; עיין רמב"ן לספר המצוות, בהשגותיו לשורש ח', ובמגין המצוות שלו בסוף המצוות לא תעשה בד"ה וכן אם תתן, וסמ"ג לאוין סי' קנ"ו, וברבינו יונה בשערי תשובה סי' נ"ח, ובספר שמירת הלשון שער הזכירה שער א' פט"ו—י"ז, שהביאו הלאו. גם הבה"ג הביא את הפסוק, אבל מבלי להגדיר את האיסור; לאוין קס"ו. וכן הוא בשאילתות סי' קל"א, ושם איתא שמחלוקת מביאה ג"כ לעבירה על איסור לא תשגא את אחיך בלבבך (עיין גליוני הש"ס לסנהדרין שם).

29* שמירת הלשון שם פט"ו בהגה.

29** עיין שו"ת מגחת יצחק ח"ג סי' י"ד אות ט"ו.

30 פ"ד מ"א, עמ' ג' ע"א.

30* עיין בתוס' ד"ה מקום שנהגו, שם.

30** עיין תוס' וראשונים לסוגית הגמרא בפסחים ריש פרק מקום שנהגו.

31 עיין רא"ש לפסחים שם סוס"י ד' ובפרי חדש לאו"ח סי' תס"ח ותצ"ו באריכות, ובמקורות שדנו בנושא דידן, המובאים לקמן.

בקהילה ב' באופן מוחלט, מתפטר לגמרי מכל מנהגי קהילה א', ונוהג מכאן ואילך לפי מנהגי קהילה ב', בין לקולא ובין לחומרא (לעומת המנהגים שבקהילה א'). עקרון זה יוצא מהמסופר על רבה בר בר חנה שאכל דאיתרא (סוג חלב שבתוך הבהמה המותר מעיקר הדין באכילה, שנהגו בני בבל לאסור, אבל בני ארץ ישראל התירו — רש"י)³², כאשר ערך ביקור בבבל (והוא מארץ ישראל), ואכילה זו מנומקת בכך שדעתו של רבב"ח היתה לחזור לארץ ישראל. אחרת, היתה נאסרת עליו מצד עיקר הדין אכילת דאיתרא³³.

עקרון זה יוצא ג"כ מסוגית הגמרא בחולין³⁴, שם סופר על רבי זירא שעלה מבבל לארץ ישראל ואכל סוג השומן שבבהמה הנקרא מוגרמת, שלפי דעתם של חכמי בבל (רב ושמואל) אסור באכילה, ואילו לפי המנהג בארץ ישראל מותרת המוגרמת באכילה. שוב משם יוצא שהמשנה מקום מגוריו באופן קבוע נוהג לפי מנהגי אתר ישיבתו החדש.

אמנם משתמע מדברי הרמב"ם³⁵ שאפילו במקרה האדם שבדעתו לקבוע דירה במקום החדש יש לנהוג גם לפי חומרי המקום שיצא משם, אבל כבר רבו החולקים על הרמב"ם בזה, וכן להלכה³⁶. ואם כן בהקבלה, גם במקרה של אשה העוקרת מגוריה מבית אביה ועוברת לגור בבית בעלה, עליה לנהוג לפי מנהגי הבעל.

הפסקים

הראשון בין הפוסקים שדן בנדון דידן הוא הרשב"ץ, ר' שמעון בן צמח דוראן³⁷. הרשב"ץ, יליד האי מיורקה שעל יד ספרד, ברח בשנת קנ"א (1391) לעיר אלג'יר, לרגל המהומות האנטי-יהודיות בערי ספרד ומיורקה של אותה שנה מרה ונמהרה. באלג'יר היתה מצויה קהילה מקומית ותיקה, והפליטים הרבים שבאו ממיורקה ומספרד למקום, ואשר התארגנו בקהילות עצמאיות למחצה, יצרו מצב של ריבוי קהילות בעיר אחת, כשלכל קהילה מנהג משלה. וכך הוא נושא דיונו:

"במקומות שיש קהילות חלוקות בתקנותיהם, שהם כמו שני בתי דינין בעיר

32 ד"ה אכל דאיתרא.

33 פסחים ג"א ע"א ובתוס' שם בד"ה רבה בר בר חנה, ובחולין י"ת ע"ב בד"ה הני מילי.

34 שם.

35 הל' יו"ט פ"ח ה"כ.

36 עיין במקורות המובאים לקמן, בתשובותיהם של ר' משה פיינשטיין ור' עובדיה יוסף שליט"א ועוד, וכן הוא במשנה ברורה לאו"ח סי' תס"ח סעיף ד' ס"ק י"ד ובביאור הלכה לשם.

37 תשב"ץ ח"ג סי' קע"ט.

אחת, פלג (חצי) מורין כב"ש (= כבית שמאי) ופלג מורין כב"ה (= כבית הלל), דלית ביה משום 'לא תתגודדו' — לא תעשו אגודות אגודות, כדאיתא בפרק קמא דיבמות (י"ד ע"א), וגשא איש מאנשי קהילה אחת אשה מאנשי קהילה אחרת".

מה דין האשה?

הרקע לדבר:

מהפסוק לא תתגודדו³⁸ דורשת הגמרא³⁹ "לא תעשו אגודות אגודות", היינו שאסור לקיים שיטת פסיקה הסותרת את המקובל במקום. אבל "אמר רבא כי אמרינן לא תתגודדו, כגון בית דין (אחר) בעיר אחת, פלג (חלק הדיינים) מורין (הלכה) כדברי בית שמאי ופלג מורין כבית הלל, אבל שתי בתי דינים בעיר אחת, לית לן בה". אין לחלק מרבני קהילה אחת להורות להלכה כשיטה אחת, כשיטת בית שמאי לדוגמא, ואילו החלק השני כשיטה אחרת, כגון זו של בית הלל. אבל אם בעיר אחת קיים מצב של שני בתי דין שונים, היינו שתי קהילות עצמאיות, המתפקדות בתור שכאלו, אין איסור ה"לא תתגודדו" חל. אי לכך, במצב שכזה שאין בו משום עבירה על איסור לא תתגודדו, וקרה מקרה של נישואים בין-קהילתיים, מה דין האשה?

"אין ספק שהאשה היא נכללת עם בעלה בכל חיובו, דאשתו כגופו בכל הדברים, ונפטרת מקהילת בית אביה, ודבר זה מילתא דפשיטא היא, ואין בו ספק, שלא יהיו שניים מסובין על שולחן אחד, חלוקין בעיסותיהן, האסור לזה מותר לזה, ואם היו הקהילות מורדות זו מזו מחמת איזה תקנה ביניהם".

מסברא ומהגיון העומדים על אדני חכמת החיים, על האשה ללכת אחרי בעלה גם במנהגו, כי לא ייתכן שיהיו השניים שומרים על צורות שונות של אכילה כשירה, וכתוצאה אין הם יכולים להסב בצוותא ליד שולחן אחד. מקום מועד לפורענות בתחום שלום בית יש כאן.

דבריו — "ואם היו בקהילות מורדות זו מזו מחמת איזה תקנה ביניהם" — טעונים ביאור. הכוונה בהם מתבארת ע"פ עיון בדבריו בתשובה אחרת שם⁴⁰.

38 דברים י"ד: א'.

39 יבמות י"ד ע"א. אם איסור זה הוא מדאורייתא או מדרבנן, עיין ספר עין זוכר לחיד"א. ב': ח' ול': י"ח ובמקורותיו, ובמיוחד ברמב"ם הל' עכו"ם פ"ב הל' י"ד ובכס"מ שם, ועוד.

40 עיין תשב"ץ ח"ג סי' מ"ו.

"(אל העיר) תנס⁴¹. כתבם כי מעת התיישבות (ישוב) הקהל הבאים ממזרח למקומכם, נחלקו (המתישבים החדשים מהותיקים) בענין כסף גולגלתא (= מס ראש) וכרגא דמלכה (= מס המלך)... וכשראו כך האזרחים (היינו כשראו התושבים האלג'יראיים הותיקים, שהחדשים לא רצו לשלם המסים בהתאם לנוהל המקובל אצל הותיקים), הסכימו ביניהם (האזרחים) ליפרד מהתושבים (החדשים) בפת בגם, ביין משתיהם, שלא יאכלו מבשר שחיטתם, ולא ישתו יינם, וגם לא יבקרו חוליהם ולא ימולו את בניהם, ולא ישאר אחד מהם בבית הכנסת בעת הקבוע להם בבית המדרש, ובשבוע שתהיה להם משמרת שלותם יתפלל, שלא יעמוד אחד מהם לקרות בתורה. וכל זה בכח החרם".

לכן, האם אשה המתחתנת עם אחד מקהל הנוקט בסנקציות נגד קהל אחר, חייבת לשמור על כל אותן ההגבלות מכח תקנת והסכמת הציבור בחרם הזה? כן! אחרת יופר שלום הבית⁴².

ומה דין האשה האלמנה או הגרושה? האם היא תחזור למצבה ההלכתי של בית אבא או שתישאר במנהגה החדש?

אומר הרשב"ץ שדבר זה תלוי במצב המשפחתי. אם ישנם ילדים, האשה נשארת במנהג הבעל. אם אין, היא חוזרת למנהג של בית אבא. דבר זה נלמד משני אבות-טיפוס. האחד מדין האשה הבאה מבית אב שלא מן משפחות הכוהנים, שנשאה לכהן. לפי דין תורה, רשאית אשת הכהן לאכול מתרומה כבעלה הכהן. אם נתאלמנה אותה ישראלית מבעלה הכהן, דינה לגבי המשך אכילת תרומה תלוי במצב המשפחתי: אם יש לה ילדים, היא ממשיכה לאכול, ואם אין, היא מפסידה את זכותה לאכול התרומה. וכן הדין במצב ההפוך, בבת כהן הנשואה לישראל, ונתאלמנה. אם ישנם ילדים, היא עדיין אסורה בתרומה, ואם אין, מותרת⁴³. אשה ישראלית שנמצאת בהריון ראשון ונתאלמנה, לא תאכל בתרומה בזכות עוברת, עד שיוולד חי. "הרי שלמדנו מן התורה שהאלמנה הולכת אחר זרעה, בין זכר בין נקיבה". וכן מדברי חכמים, שאשה הרוצה להיקבר אצל בניה, ולא אצל אביה, זכאית לטעון טענה זו⁴⁴. מכאן אנו רואים שאלמנה נמשכת אחרי בניה. ודין הגרושה יהיה כדין האלמנה.

41 היינו Tenes עיר באלג'יריה, ולא תוניס.

42 ע"ע בא. נחלון, "סמכות הציבור להתקין תקנות לפי התשב"ץ", חיבור לקבלת תואר מוסמך למשפטים של הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשרי תשל"ה, פרק 2, אות ה'.

43 עיין במדבר י"ח וביבמות ריש פרק הערל (ס"ז ע"א) ובטור יורה דעה סי' של"א.

44 מסכת שמחות פ"ד.

אמנם התורה לא נימקה את הדבר, וכן הרשב"ץ, אבל גראים הדברים לומר שגורם החינוך הוא הקובע. היות והילדים מתחנכים לפי מנהג מסויים, זה של האב, ולו האם — האלמנה היתה נוהגת במנהג אחר סותר, תישכול חינוכי קיים במצב שכזה. זוהי דעתו של הרשב"ץ.

הגאון ר' יוסף אנגל בספרו גליוני הש"ס⁴⁵ מצדד לומר שבמצב של הריון ואחר כך לידה תישאר האישה בקהילת בית אביה, ולא תחזור למנהג בעלה, "אולם בתשב"ץ שם משמע דגם בזה כל זמן העיבור, דינה כדין קהילתה, ובהולידה, שב להיות דינה כדין קהילתו". כלומר שלדעת התשב"ץ אמנם תחזור האישה למנהג בעלה המנוח, לאחר לידתה.

הפלא ופלא הדבר, אבל אין מקור אחר לנושא זה ידוע לנו בכל ספרות הגאונים והראשונים. נראה לפרש שהעדר הטיפול בשאלה זו נובע מן העובדה שקהילות הקודש שבישראל היו בתקופות ההם מוגדרות ובעלות תוקף ביותר. אדם שבא למקום הצטרף לקהילה החדשה וקיבל על עצמו כל מנהגי הקהילה ההיא גם הוא וגם אישתו. השאלה התעוררה לראשונה רק במצב של קהילות גפרדות ויריבות, כגון בזה של אלג'יר בדורו של התשב"ץ, שם היה המצב לזה של "קהילות מורדות" זו על זו, ואז התעוררה השאלה של האישה, האם היא חייבת בכל אותן "תקנות" אשר תיקנה קהילת הבעל כסנקציות בכח החרם כנגד קהילה אחרת. מתכוון אם כן הרשב"ץ לפסוק גם במצב של גישואין בין בני זוג הבאים משתי קהילות יריבות והנוקטות בסנקציות כנגד הזולת. ("ואם היו הקהילות מורדות זו מזו מחמת איזו תקנה ביניהם"). גם כאן פקעה זיקת האישה לקהילתה המקורית. ברור ופשוט הדין, לכל קהילה שלה שייכת המשפחה, על המשפחה לנהוג לפי מנהגיה.

כך או כך אין לנו חומר אחר בנושא זה במשך מאות בשנים. המקור השני שדן בנושא זה נמצא בספר אדמת קדש⁴⁶ לראשון לציון ואב בית דין בירושלים, ר' נסים חיים משה מזרחי (נפטר בשנת תק"ט — 1749). בספר זה מובאה תשובה של בן המחבר, הוא רבי פנחס יוסף מזרחי. מעט מאד ידוע לנו על אודות הבן, פרט לעובדה שנפטר בגיל צעיר, על פני אביו, כבן כ"ג שנים, בשנת תפ"ט (1729)⁴⁷. בירושלים של אותה תקופה ישבו משפחות ועדות שונות בעלות מנהגים שונים,

45 ליבמות פ"ו ע"א בד"ה מת ולה הימנו, מובא בשערים מצויינים בהלכה ח"ג קי"ז: י"ח. וע"ע בגה"ש שם ליבמות פ"ד ע"ב בד"ה לא הוזהרו.

46 ח"ב תאו"ח סי' ב', בהשמטות שבסוף הספר.

47 עיין פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג עמ' 14.

בעיקר מבני עדות המזרח, ואחד הדברים בהם נבדלו המשפחות והעדות זו מזו היה מנהג אכילת אורז בפסח.⁴⁸

ידוע שמעיקר הדין מותר לאכול אורז בפסח, ואין תפיחת בצקו נחשבת לחימוץ האסור בחג הפסח. אולם יחידים מדקדקים במצוות ואף עדות שלימות קבלו על עצמם שלא לאכול האורז בפסח מחמת שני נימוקים: הראשון, לפעמים מעורבים בגרעיני האורז גרעיני חיטה או שעורה, וע"י בישול יבוא התבשיל לחימוץ האסור מן התורה, ובירור גרעיני החיטה מתוך גרעיני האורז הוא מלאכה קשה. ועוד, קמח הנעשה מאורז דומה לקמח מחמשת מיני הדגן האסורים מדאורייתא בפסח, ויבואו אנשים פשוטים להקל גם בקמח דגן, על סמך השימוש בקמח אורז, ובכך יעברו על איסור מדאורייתא.⁴⁹ וכך נשאל מר' פנחס יוסף:

"ראובן נהג כל ימיו לאכול (בפסח) אורז מבושל אחר שבע בדיקות כדת וכהלכה באופן שלא יהיה בו שום חשש מיני דגן (חשש חמץ), ובניו זרע ברכ' ה' תפסו לעיקר מנהג אביהם ראובן זה שנים הרבה... ויהי אחרי כן שנודמן לו (לבנו של ראובן) מאת ה' נות בית (אשה) בת חכמים וחסידים ממיוחסי כהונה, ובן ראובן הנזכר רוצה לאכול אורז גם עתה כמנהגו הטוב. ואשתו זאת נתנה כתף סוררת, ומיאנה בדבר ובאתה (ובאה) בטענה שאביה מעולם לא אכלוהו האורז (וכן) כל בני משפחתה. ובעלה טוען ומפציר בה להאכילו (האורז) כי מפתו תאכל ומכוסו תשתה ואי אפשר בבית אחד לנהוג שני מנהגים".

בדברי תשובתו הוא כותב להלכה:

"נראה פשוט דהתורה יוצאת (ההלכה היוצאת היא) דאין ביד האשה כח מספיק למונעו מחוקיו (מהרגלו) אשר עשה זה ימים ושנים ומחייבא איהי (ומחוייבת היא) לילך אחר מנהגיו, כיון שהאשה רשות בעלה עליה וכפופה תחתיו... וא"כ יש לה לנהוג כקולי בית הבעל דוקא, ולא כחומרי בית אביה, ואל תשנה מפני המחלוקת... ואף היא תמאן האשה אחר נישואיה

48 כבר כתב הפרי חדש, הוא ר' חזקיה די סילוא, שלעיר ירושלים יש דין לקוטאי (אין מנהג אחיד, כי הקהילה מורכבת מעולי ארצות ומקומות שונים, בעלי מנהגים שונים — ראה להלן), וזו כבר עשרות שנים לפני תשובה זו של רפ"י מזרחי (הפר"ח נפטר בקרוב לשנת ה' תנ"ח — 1698 בירושלים); עיין פר"ח לאו"ת סי' תס"ח דיני מנהגי איסור, אות כ"ב.

49 פסחים ל"ה, רמב"ם הל' חו"מ פ"ה ה"א, שו"ע או"ח סי' תנ"ג סעיף א', ובהמועדים בהלכה לרש"י ז"ל עמ' רנ"ה ואילך.

ותרצה לתפוס בחומרת בית אביה, אינו עולה בידה... ואם כן יכול הבעל לכופ את אשתו להקל כמוהו וככל המעשה אשר יעשה, כן עשה תעשה גם היא, ואין עליה שום חטא".

שלא כדברי התשב"ץ (אותו אין הוא מזכיר בתשובתו זו), רפ"י מביא מקורות לפסקיו מסוגיות הגמרא בחולין ובפסחים שנוכרו לעיל. אשה הנישאת נחשבת כעוקרת דירה מבית אביה ועוברת לקבוע דירה "במקום" בעלה, וברור שבשעת גישואיה אין דעתה לחזור לבית אביה, ועל כן עליה לקבל כל מנהגי בעלה בין להקל ובין להחמיר.

אולי נחשיב את מנהגי האשה בבית אביה כנדר, כי ידוע שהנהגה טובה בה נהג אדם מבלי לומר בפירוש "בלי נדר" נחשבת כנדר⁵⁰ ? לא כן הדבר, כי האשה קבלה על עצמה חומרות בית אביה רק מפני היותה סמוכה על שולחנו, וכל התנהגותה היתה מותנית בכך שהיא באחד הימים תנשא ותלך אחרי בעלה. להידור ולחומרא, כדאי שתעשה האשה התרת נדרים בפני שלושה — "משום שלום בית תישאל על נדרה ותנהוג ככל קולי בעלה"⁵¹.

פסק זה של רפ"י מזרחי התפשט והתקבל להלכה אצל הפוסקים הספרדים שבאו לאחריו. הראשון שהביאו להלכה הוא ר' יוסף חזקיה קובו. רי"ח, שהיה רב ואב בית דין בשאלוניקי, עלה לירושלים ושימש כדיין בבית הדין הירושלמי וכשד"ר מטעם הקהילה הירושלמית בחו"ל. הוא נפטר בתקכ"ג (1762). בספרו, בן פורת יוסף, שנדפס לאחר מותו בשאלוניקי ע"י בנו (בשנת תקנ"ז — 1797), הוא מביא ומסכם את פסקו של רפ"י מזרחי כך :

"מי שנהג לאכול אורז בפסח, ולקח אשה שאינה רוצה לאכול משום שכך היתה גוהגת בבית אביה יכול לכופה שתאכל גם היא אורז כמוהו"⁵².

גם רבי חיים פלאג'י, רבה של איזמיר שבתורכיה, מביא את דברי האדמת קודש להלכה. בספרו מועד לכל חי⁵³ שנדפס שם בשנת תרפ"א (1821) הוא כותב :

"האיש יכול לכופ את אשתו שלא תנהג כמנהג בית אביה בחומרות פסח".

50 עיין יו"ד סי' רי"ד.

83 נועם כג

51 סיום דברי רפ"י מזרחי, ע"פ פסק המחבר בשו"ע יו"ד שם.

52 בן פורת יוסף, הלכות פסח, אות ק'.

53 סי' ב' אות כ"ג, וכן הוא בספרו החפץ חיים סי' ל"ב ס"ק ג"ד ; נדפס גם באיזמיר בתר"מ — 1880: "ודוקא הזכרים תייבם בחומרת אביהם, לא הנקיבות, כיון שרשות אחרים (כצ"ל) עליהן, ובעלה כופה שתאכל".

המקור השלישי שדן בנושא שלנו נמצא בספר שו"ת השמים החדשים של ר' משה טולידנו. גם בספר זה מובאת תשובה מבן המחבר, הוא רבי יוסף טולידנו, רב בעיר מקנס שבמרוקו במאה שעברה⁵⁴. הספר נדפס בקזבלנקה בשנת תרצ"ט (1940)⁵⁵. הבן דן במנהג "קצת אנשים בשבת הקרוב לט' באב (היינו שבת חזון), אין אוכלים בו בשר כי אם כשעברו עליו ג' ימים או יותר". למרות שלהלכה מותר לאכול בשר בשבת חזון⁵⁶, במרוקו היו כאלה שהקפידו לאכול דווקא בשר ישן ולא בשרי טרי.

"ויש אנשים שאוכלים בשר ושותים יין ישן ומעלין על שולחנם כסעודת שלמה המלך בשעתו... ופשוט דאם אדם נשא אשה מבני אותם שאין אוכלים, האשה וילדיה נכללים עם הבעל הנזכר, דכל מקום אשר יפנה הראש שהוא האיש, אחריו ילכו, דאשתו כגופו ויכולה לאכול בשר שמו, שאין לה עוד שייכות עם אביה".

בפסקו זה עמדו לנגד עיניו דברי הרשב"ץ הנ"ל, ובמיוחד הוא מביא את דבריו לענין אם נתאלמנה האשה או נתגרשה, שאם יש לה זרע היא משיכה לנהוג כמנהג בעלה, ואם אין לה — היא חוזרת למנהגי בית אביה.

לאור התנודות הרבות באוכלוסיה היהודית בסוף המאה ה-19 ובמאה ה-20, לאחר ההגירה הגדולה מאירופה והמזרח לעולם החדש — צפון אמריקה ודרומה, ולאור קיבוץ הגלויות וגידול הישוב היהודי בארץ, ובמיוחד לאחר הקמת המדינה, רבו הפונים בשאלות אלו לרבני ישראל.

ראשון החכמים שעסק בנושא זה במאה שלנו הוא רבי חיים סתהון, שנולד בצפת בשנת תרל"א (1871) ונפטר בשנת תרע"ו (1916). ר' חיים בעצמו היה בן לאב ספרדי ואם אשכנזיה, ובהיותו בן חמש שנים התייתם מאביו. לאחר מכן הוא למד גם בישיבות הספרדים וגם בישיבות האשכנזים, ומשנת תרס"ב (1902) הוא כיהן כרבה של צפת, אך משרת הרבנות הטרידה אותו מלימודיו והוא עזבה. ספרו ארץ חיים הדן במנהגי ארץ ישראל, זכה להסכמה ולשבח כל גדולי ארץ ישראל בתקופה זו⁵⁷.

54 עיין מלכי רבנן באות י'. כמעט ואין לנו שום ידיעות על ר' יוסף. ספרו האחר של האב, ר' משה, מלאכת הקודש על פרש"י לתורה, נדפס בליוורנו בשנת תקס"ג — 1803.

55 השמים החדשים חאו"ח סי' ק"ג.

56 או"ח סי' תקנ"א סעיף ט'.

57 גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ ישראל, בערכו, וגאון, יהודי המזרח בארץ ישראל.

בספר זה ⁵⁸, תוך הסתמכות על דברי האדמת קודש הנ"ל, הוא מסיק להלכה בפשיטות: "ואם נתחתנו שתי הקהילות זו בזו, האשה נגזרת אחרי האיש להקל ולהחמיר".

גם הפוסק הירושלמי הותיק, רבי יחיאל מיכל טוקיצ'ינסקי, נזקק לשאלה זו בספרו המונומנטלי, עיר הקודש והמקדש ⁵⁹, הדן בנושאים שונים הקשורים לעיה"ק ירושלים בפרט, ולארץ ישראל בכלל.

ואשר לנידון שלנו הוא כותב:

"והשבתי: שהאשה היא המחוייבת להתנהג בדיני ומנהגי בעלה: אם היא אשכנזיה והוא ספרדי עליה לנהוג בחומרות ובקולות הספרדים. אם היא ספרדיה והוא אשכנזי, עליה להתנהג בחומרות ובקולות האשכנזים".

סברתו של הרב טוקיצ'ינסקי בנויה על דין הנשנה בהלכות נישואין: "כי האשה נגזרת אחר בעלה בישיבה ובדירה, ועלי' לצאת (ממקומה) ולגור בארצו (כתובות ק"י וטוש"ע אה"ע רס"י ע"ה), וכן נגזרת אחר מנהגיו". היות ועל האשה לגור במקום הבעל, גם מנהגי הבית של הבעל חלים עליה.

הוא מביא ראיה נוספת מדין בת כהן הגשואה לישראל לגבי אכילת תרומה, ומוסיף ואומר שאין כאן בעיה של נדר, כי דעת הבת בהיותה בבית אביה לנהוג במנהגי האב רק עד הנישואין — וזוהי סברתו של הפרי אדמה (שאין הוא מזכיר).

במיוחד, הפוסקים הדגולים של דורנו אנו עסקו בנושא זה. והנה מצאנו פוסקים ותשובות מאת הראשון לציון, ר' עובדיה יוסף, מאת ר' יצחק ויס, האב"ד של העדה החרדית בירושלים, ומר' משה פיינשטיין, הפוסק הגדול של יהדות אמריקה, שליט"א. גם הרב יהודה זרחיה הלוי סג"ל ⁶⁰, שהיה רב בשכונת קרית-שלום (יד אליהו) בתל-אביב, והרב כתריאל פישל טכורש, שהיה יושב ראש חבר הרבנים של המזרחי והפועל המזרחי, וחבר מועצת הרבנות הראשית של ארץ ישראל ⁶¹, דנו בנידון דידן. במאמר ארוך ומקיף בקובץ התורה והמדינה, הרב סג"ל דן בענייני המנהג במדינת ישראל המחדשת. ואשר לנדון דידן, לדעתו לא ניתן לחשוב על שני מנהגים בבית אחד, או בגלל מחלוקת או בגלל "נראים כשתי תורות" ⁶². על האשה לקבל את מנהג בעלה, כי רשות בעלה עליה ⁶³, ותעשה "היתר נדרים על מנהג אבותיה".

58 בקונטרס הכללים, כלל כ"ד.

59 חלק ג' פרק כ"ד, אות ז'. הוא אינו מצטט איש מהפוסקים שקדמו לו ועסקו בשאלה זו.

60 בקובץ התורה והמדינה, י"א—י"ג, שנת תש"כ—תשכ"ב (62—1960), עמ' של"ח—שד"מ.

61 בספרו כתר אפרים סי' ל"ח.

62 שני ההסברים שניתנו לדין לא תתגודדו: מחלוקת — רמב"ם ספר המצוות לאוין מ"ה ובספר הי"ד הל' ע"ז פי"ב הי"ג; נראים כשתי תורות — פרש"י ליבמות י"ג ע"ב.

63 ע"פ המבואר בקידושין ל"א ע"א; למרות שאשה חייבת במצות כיבוד אב ואם, היות

בשנת תשכ"ה (1965), פנה ר' אפרים גרינבלט, רב בממפיס, ארה"ב, לראב"ד של העדה החרדית בירושלים, ר' יצחק ויס: "לאחרונה הרבה אשכנזים מתחתנים עם הספרדים, ואם כן יש נפקא מינה לגבי בשר ולגבי פסח, דברים שהספרדים אוכלים, אם האשה נגררת אחרי בעלה" ⁶⁴ ?

תשובתו של הרב ויס: (1) אם האשה נכנסה לביתו של חתנה בעיר אחרת, בוודאי חלים עליה מנהגי העיר ההיא. ברם, אם הגישואין היו בעירה, כל זמן שלא נעקרו לגור בעירו, עדיין לא חלים עליה מנהגי בעלה החדש. ראייתו משו"ת חיים שאל ⁶⁵, משם מתברר שבן ארץ-ישראל הנמצא בחו"ל בגפו, ונשא אשה מבנות חו"ל, צריכים השניים לשמור שני ימים יו"ט, בין לחומרא ובין לקולא (תפילת שמונה-עשרה, אי-הנחת תפילין וכדומה). הרי שבמקרה זה הוא הולך דווקא אחרי אשתו, כל עוד שלא באת למקומו.

(2) היתר זה להמשיך בקולות בית אביה כל זמן שלא נעקרו בני הזוג לעירם החדש, מותנה בכך שאין הבעל מקפיד עליה. אבל אם הוא מקפיד, "אין לך כשירה בנשים אלא שעושה רצון בעלה" ⁶⁶.

וכל זה בבני זוג הבאים מב' ערים שונות. אבל במקרה של בני זוג הבאים מעיר אחת שם קיימות ב' קהילות, חומרות הבעל חלות על האשה תיכף עם הגישואין, וקולותיו רק בכניסתם לביתם החדש.

בשאלה שניה מרב אשכנזי בארגנטינה דן הרב ויס בשנת תשכ"ו (1966) ⁶⁷. הרקע לדבר, ידוע שיש הבדל במנהגים בין האשכנזים לבין הספרדים לגבי תאריך היתר הגישואין בימי ספירת העומר. הספרדים הנוהגים כדעת מרן המחבר, אינם מתחתנים עד יום ל"ד בעומר, ואילו האשכנזים הנוהגים כדעת הרמ"א מתחתנים כבר ביום ל"ג בעומר ⁶⁸. והנה הרב יוסף הכהן אופנהיימר פונה אל הרב ויס בשאלה זו:

"בעירנו באנוס-איירס, יש הרבה ספרדים מיוצאי סוריא, ובחור אחד מהם רוצה לישא נערה אשכנזיה ביום ל"ג בעומר הבא עלינו לטובה. אולם דא

והיא כפופה ומשועבדת לבעלה, "אין סיפק (יכולת) בידיה לעשות מפני שרשות אחרים עליה" (רש"י — "בעלה").

64 שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' פ"ג.

65 ח"א סי' נ"ה.

66 רמב"ם הלכות אישות פ' ט"ו ה"כ ובהגהות מיימוניות לשם בשם תנא דבי אליהו; רמ"א אה"ע סוס"י ס"ט.

67 מנחת יצחק שם סי' פ"ד.

68 יבמות ס"ב ע"ב, שו"ע או"ח סי' תצ"ג סעיף א' וסעיף ב'.

עקא, כי הספרדים נוהגים לעשות גישואין דווקא מל"ג בעומר ואילך, על כן רוצה הוא להתחתן ביום ל"ד בעומר, או לכל המוקדם אור ליום ל"ד (בלילה — בכניסת היום), ואילו אנחנו האשכנזים עושים הגישואים דווקא ביום ל"ג בעומר, ועלה בדעתי אפשר ביניהם ויעשו את החופה ביום ל"ג לפנות ערב בעוד יום, ואת הסעודה בלילה.

... הנני נמצא במבוכה היאך להורות, ונפשי בשאלתי איך לייעץ אותם, כי אין לדחות את הגישואין, ואהיה אסיר תודה להדרת גאונו אם יואיל בטובו להשיבני דבר בהקדם האפשרי כי דחוף הדבר — רוצים להדפיס כרטיסי הזמנה ולשכור אולם וכו'".

לאחר משא ומתן הלכתי ארוך בענייני מנהגי תקופת העומר מציע בעל המנחת

יצחק :

"לעשות החופה ביום (ל"ג בעומר) ולהתחיל הסעודה ביחד עם החתן והכלה גם כן מבעוד יום, ולגמור בלילה ... והקרובים ומוזמנים הספרדים יוכלו להיות אצל החופה ... ואח"כ יבואו להסעודה בלילה דווקא, כנ"ל (= כן נראה לי). ומכל מקום אי אפשר לי להחליט כן להלכה למעשה בלתי הסכמת מורה הוראה מפורסם ספרדי, שהוא בקי במנהגיהם יותר ממני ... והנכון היה עם הגאון מוה"ר (= מורנו הרב) עובדיה יוסף ס"ט שליט"א, חבר בית הדין בירושלים עיה"ק, בעהמ"ס (= בעל המחבר ספר) שו"ת יביע אומר הג"ל, ויוכל להציע לפניו דברינו הנ"ל ואם יסכים להיתרא (להתיר) בוודאי כן יקום".

ואכן, הראשון לציון הסכים עם פסקו זה של הרב ויס⁶⁹.

גם הרב עובדיה יוסף בעצמו דן בנושא שלנו בספריו בשלושה מקומות, וקיימים שינויים משמעותיים בין מקור למקור. המקור הראשון נמצא בדברי ההקדמה ההלכתית אשר הכין להגדה של פסח⁷⁰, שנדפסה בשנת תשכ"ז — 1967 :

"אשה אשכנזיה הנשואה לבעל ספרדי, והיא נוהגת איסור באורז וקטניות, כמנהגה בבית אביה, אעפ"כ מותר לה לבשל לבעלה ביו"ט אורז או מיני קטניות. ואם בראצונה לבטל מנהג הוריה, ולנהוג משעת גישואיה כמנהג בעלה נכון שתעשה התרה כדי שתוכל לאכול בבית בעלה אורז וקטניות כמנהג

69 שו"ת יביע אומר ח"ה, במדור תיקונים הוספות ומילואים שבסוף הספר, סי' ל"ח.
70 חזון עובדיה, מהדורה ב' (תשכ"ז — 1967), הלכות מצרכי מזון סעיף ג' (עמ' ג"ו).
ובהגהות אות י' שם.

הספרדים. והוא הדין לכל יתר מנהגי החומרות שיש לאשכנזים ובפרט בענייני הפסח, שרשאות האשה שהיא מבני אשכנז שנישאת לבעל ספרדי, לנהוג כמנהג הספרדים, לאחר שתעשה התרה על מנהגיה הקודמים".

הנימוקים שלו: שלום בית, ריבוי מחלוקת, והולך ממקום למקום. הוא מוסיף שהחיוב על הבן לשמור על מנהגי האב אינו חל במנהג של יחידים, שאינו פשוט בכל העיר.⁷¹ כל זמן שלא נהג הבן (או הבת) במנהג אבות של חומרא מצד בחירתם העצמית, אלא בגלל מנהג בית אבא, רשאים הם לחזור בהם ממנהג זה ללא צורך בהיתר נדרים.⁷²

מאוחר יותר, בתשובה שנדפסה בספרו שו"ת יביע אומר ח"ה שיצא לאור בשנת תשכ"ט (1969), המשיך הראשון לציון לדון בנושא זה ביתר אריכות.⁷³ נצטט מדבריו בדילוגין:

"הא קמן שיש לאשה (האשכנזיה) להתנהג כמנהג בעלה הספרדי לכל דבר",

ובמיוחד בארץ-ישראל, מקומו של רבי יוסף קארו, בה זכתה הקהילה הספרדית לזכות בכורה (לדעתו של הרשל"צ) מטעמים הסטוריים, שכן קהילה זו ישבה בארץ מקדמת דנא, ומטעמים שונים, בעיקר התנכלויות הערבים שונאי ישראל לקהילות האשכנזיות השונות שניסו להתארגן במשך הדורות השונים, קהילה אשכנזית בת קיימא לא הופיעה בארץ-ישראל עד לעלייתם של הפרושים תלמידי הגר"א לפני כמאה ושבעים שנה.⁷⁴ ע"פ תשובתו של ר' יוסף קארו⁷⁵, על אודות האשכנזים שהגיעו לקהילה הספרדית אשר בפלבנה, בולגריה, שם הכריע:

"שהאשכנזים שבעיר פליבנא צריכים להיות נגררים אחר מנהג הספרדים שבאותה עיר, בקולות ובחומרות שלהם, משום שבתחילה בעת שנעשה שם יישוב יהודי, ובאו ביחד ספרדים ואשכנזים להתיישב שם, היו הספרדים מרובים על האשכנזים, ואפילו אם אח"כ נתווספו האשכנזים מעט מעט עד אשר נתרבו על הספרדים. מ"מ צריכים (האשכנזים) לנהוג כמנהג הספרדים, לפי שהאשכנזים

71 ע"פ שו"ת רב פעלים ח"ב חיו"ד סי' כ"ג, ושו"ת מהר"ם שיק חאו"ח ס"ס רמ"ט.

72 חזון עובדיה שם, סעיף ב' ובהערות אות ו'. וכן הוא בספרו יחוה דעת ח"א סי' י"ב, ע"ש במקורותיו ובחיי אדם קכ"ז: י"א. הוא מוסיף: "על צד היותר טוב נכון שהבנים יעשו התרה". ואילו ר' משה פיינשטיין כן מצריך היתר נדרים אם המשיך בגדלותו מנהג בית-אב שאינו מנהג הקהילה, "אף שהיה זה ממה שהרגילו אב, ולא מצד בחירת עצמו להחמיר"; עיין אגרות משה חאו"ח ח"ג סוף סי' ס"ד.

73 יביע אומר ח"ה חאו"ח סי' ל"ז.

74 עיין בהקדמה לספר פאת השלחן לר' ישראל שקלאב, ובפרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג פ"ב ופ"ד.

75 שו"ת אבקת רוכל סי' רי"ב.

הראשונים בטלו לגבי הספרדים המרובים מהם, והווה ליה כאילו כולם ספרדים, והאשכנזים הבאים אחר כך בטלים לגבייהן, ומכל שכן, היכא שקדמה קביעות הספרדים בעיר, ואחר כך באו האשכנזים להתיישב שם. ולכן פשיטא... שרשאים האשכנזים לאכול מבדיקת הספרדים אשר בעיר ההיא, ולא עוד אלא שאם באו להחמיר על עצמם אינם רשאים, מפני המחלוקת ומפני הלעז (רינון שפתיים).

לדעתו של הרשל"צ, בארץ-ישראל, מקומו של מרן ר' יוסף קארו שהיה רבה של צפת, יש לנקוט ככל דברי התשובה הזאת, היינו שהקהילה המקורית קובעת מנהג המקום, וכל יחיד ויחיד שבא להתיישב במקום מתבטל לגבי הקהילה המקורית ואינו רשאי להחמיר על עצמו, וזה מפני המחלוקת והלעז. על נקודה זו ראה להלן.

בהמשך דבריו מדגיש הרשל"צ :

"וא"כ רשאית היא (האשכנזיה) לבשל ולאכול אורז וקטניות בפסח, עם שאר כל הקולות שהם על פי פסקי מרן ז"ל שקבלנו הוראותיו, ואינה רשאית להחמיר... ולכן צריכה לנהוג כמנהג בעלה, בין להקל בין להחמיר... כלל העולה בגדון דידן בדין אשכנזיה שנישאת לבעל ספרדי, שצריכה לנהוג כמנהג בעלה, בין להקל בין להחמיר".

אמנם בהערותיו להקדמתו להגדה של פסח כבר הביא הרשל"צ את תשובתו של ר' יוסף קארו, אבל בכל זאת הפסק הסופי כפי שנוסח בגוף הטקסט, נותן לאשה "רשות" לשנות את מנהג, מבלי לחלק בין ארץ-ישראל, מקומו של מרן, לבין חוץ לארץ, ואילו ביביע אומר הוא מחייב זאת מעיקר הדין, כשהיתר גדרים פורמלי הוא בגדר הידור מצוה בעלמא, ותו לא.

בשנת תשל"א — 1971, בנו של ר' עובדיה יוסף הוציא ספר סיכומי פסקיו של אביו, הוא ספר ילקוט יוסף. ספר זה, שהיה לפני הרשל"צ לביקורתו, מהווה כמין קיצור שלחן ערוך של פסקי ר' עובדיה יוסף, ובהלכות פסח, הדין סוכם, עם הוספת פרטים חשובים :

לגבי האשה האשכנזיה, "הרי זו רשאית לנהוג כן (לקולא, כדעת הספרדים), וכן ראוי לעשות... ואם האשה ספרדיה, שהיתה נוהגת היתר בבית הוריה, ונישאת לאשכנזי, אף על פי שבבית בעלה אין ראוי שתבשל אורז וקטניות בפסח לעצמה, מכל מקום כשהולכת לבית אביה, מותר לה לאכול עמהם, מכיון שארץ-ישראל אתריה דמרן ז"ל (מקומו של ר' יוסף קארו), לא אמרינן שקבלה עליה מנהג ארצות אשכנז לגמרי, ומכל שכן אינה רשאית להקל לאכול מבשר כשר שאינו נקי מסרכות

הריאה (גלאט) וכיוצא בזה (דבר שר' יוסף קארו מחמיר בו והרמ"א מקיל בו) ⁷⁶. שוב כאן, הלשון הוא "ראוי" ולא "צריכה" כבמקור ביביע אומר. לשון זה נלקח מתוך לשון המפתחות לשו"ת יביע אומר, אשר הכין אותם הרשל"צ בעצמו. אי לכך, נראים הדברים, שדבריו ביביע אומר, בו הוא מחייב את המעבר, אינם משקפים נכון את עיקר שיטתו, ולשון הסיכום בילקוט יוסף הוא בדקדוק, מה גם ובהגדה של פסח הלשון הוא "רשאית".

ועוד. עקרונית גם אשה ספרדיה שנישאת לבעל אשכנזי, יש לה לנהוג כפי מנהגי בעלה, אבל שוב כאן, לאור שיטתו של הרשל"צ, שבארץ-ישראל יש לנקוט כפסקיו של ר' יוסף קארו דווקא, ואפילו האשכנזים ה"יוצאים ביד רמ"א" חייבים בארץ-ישראל לנהוג כספרדים, אשה זו רשאית בבית אביה הספרדי, שלא בנוכחות בעלה האשכנזי, לאכול מאכל הנעשה ע"פ קולות הספרדים בפסח. וכן, אין לה בביתה החדש להקל באכילת בשר כשר שאינו חלק, לפי קולת הרמ"א. מכל הנ"ל משמע שבחוצה לארץ, שם אין קהילה אחת דומיננטית מקדמת דנא, או בנישואין בין בני עדות בעלות מנהגים שאין בהם דעה מפורשת של מרן, דעתו של הרשל"צ תהיה שאין לאשה לנקוט שלא כמנהג בעלה, בין להקל בין להחמיר, ואפילו בבית אביה.

ואשר לענין דין האשכנזים בארץ-ישראל ובירושלים, ברור שפסק זה של מרן המחייב את האשכנזים לשמור על מנהגי הספרדים לא התקבל להלכה, שהרי עינינו רואות האשכנזים נוהגים כפסקי הרמ"א לכל דבר. בנושא זה דן ר' יחיאל מיכל טוקיצ'נסקי בספרו עיר הקודש והמקדש, ומביא כמה נקודות לביסוס המנהג, שהוא לכאורה נגד מרן:

1. קהילות אשכנזיות התקיימו בארץ ישראל גם בעבר, במיוחד בזמן בעלי התוספות.

2. אם יש בית דין מוכר של האשכנזים, פסק בעל שו"ת גינת ורדים שמוסד זה מוכה במעמד קהילה עצמאית.

3. מה גם וירושלים היא מקדמת דנא עיר לקוטאית, ונוהגים בה ככל המנהגים ⁷⁷.

⁷⁶ עיין יביע אומר ח"ה חיו"ד סי' ג' בענין בשר שאינו חלק לספרדי.

⁷⁷ עיר הקודש והמקדש, ח"ג פרק כ"ד. עיין בזה בשו"ת גנת ורדים כלל ג' סי' ט', ובפאת השולחן פ"ג סעיף י"ד ובבית ישראל לשם, ובארץ חיים לר' חיים סתהון, ובכף החיים לסי' תס"ח ס"ק ס"ה ולסי' תקנ"א סוף ס"ק קכ"ו, ובמקורותיהם, שכולם מסיקים להלכה שלא כדעת הב"י הנ"ל, אלא על האשכנזים לנהוג במנהגים שלהם בענין זה. ברם ע"ע בספר שערי צדק לבעל החיי אדם פ' י"א סעיף כ"ג—כ"ג. בדין ירושלים כעיר לקוטאית עיין בפרי חדש לאו"ח סי' תצ"ו אות כ"ב ובמקורות דלעיל בהערה זו, ובעיר הקודש

לדבריו, ע"פ מקורותיו, אין שום יתרון למנהג הספרדים בארץ ישראל על פני מנהג האשכנזים, ולכן בענין שלנו, אין צורך לאשה להשאר במנהג אביה הספרדי, לחומרא, אם תנשא לאשכנזי; להיפך, לדעתי עליה לקבל כל מנהגי בעלה, לקולא או לחומרא.

לפוסק הגדול של אמריקה (הצפונית ודרומית), הוא ר' משה פיינשטיין שליט"א, גם הופנו שאלות רבות בנושא דידן, וגסקור את דבריו, לפי סדר הזמנים, כל הקודם קודם. לראשונה בשנת תשט"ו (1955)⁷⁸, נשאל ר' משה על "איש ואשה שהם ממדינות חלוקות אשר כל מדינה יש לה מנהגים חלוקים נגד מדינה האחרת להחמיר ולהקל, גישאו זה לזו בניו-יארק (ניו-יורק), שהמנהגים עדיין חלוקים מדין שני בתי דין דינים בעיר אחת, איך יתנהגו? אם ישאר כל אחד במנהג מדינתו או שיהיו שניהם שוים להחמיר כחומרות שתי המדינות, או האשה צריכה להתנהג כמנהג הבעל, או הבעל כמנהג האשה?

הנכון לעניות דעתי דהאשה צריכה להתנהג כמנהג הבעל, בין לחומרא בין לקולא".

פסק זה מבוסס על דין ההולך ממקום למקום, "והנה האשה לאחר גישואיה שנחשבת בכל מקום נכנסת לרשות הבעל, הוא משום שמקומה להיות אצל הבעל, מדאורייתא, שזהו עיקר הנישואין, שנמסרה להבעל להיות בביתו... והוא מטעם דידן גשואה הוא שתהיה בבית הבעל, והוא מדאורייתא, שלכן איתא בקידושין דף ל' (כתוב) שאשה אין סיפק בידה לקיים מצות כיבוד אב ואם מפני שרשות אחרים עליה... ולכן בהנישואין — אין לך הולכת ממקום למקום גדול מזו... ולכן אם יש חלוקי מנהגים בין בית אביה לבית בעלה, יש לה לנהוג כמנהג בית בעלה, בין לקולא בין לחומרא". ובמיוחד בעיר ניו-יורק "נשאר כל אחד במנהגי עירו שביוראפ (אירופה), בין לקולא בין לחומרא", ואין צורך בהיתר נדרים כלל. סברא גדולה העלה הגאון במצודתו. אשה צריכה להיות בבית בעלה, וזהו עיקר הנישואין וזהו חיוב דאורייתא, ולכן המקום גורם ועליה לשמור על מנהגי בעלה.

בשנת תשי"ז (1957), השיב הרב פיינשטיין בשאלה זו⁷⁹, הנובעת מדין כיסוי שערות הראש באשה:

"בדבר מנהג איזה מקומות שהנשים הנשואות מגלחות שערותיהן (נשים גילחו

והמקדש, שם, ובספר תבואות הארץ לר' יהוסף שוורץ, עמ' תס"ו-ז, משם מתברר שמנהגי האשכנזים והספרדים שימשו בצוותא בתוך בית הכנסת היחיד שבירושלים בשנת רפ"ב—1522.

78 שו"ת לאגרות משה חאו"ח סי' קנ"ח.

79 אגרות משה חאה"ע ח"א סי' נ"ט.

שערות ראשן ולבשו פאה נוכרית לראשן), שנישאת אחת מבנותיהן לאחד מהמקומות שאין הגשים מגלחות שערותיהן, אלא מכסות אותן כדין (היינו, מעיקר הדין אין צורך לגלח השערות, אלא לכסותן בכיסוי מתאים), והבעל אינו רוצה שתגלח — אם רשאית היא שלא לגלח כמנהג מקום הבעל, או שמחוייבת לגלח כמנהג מקומה?

... אך כל הספק הוא משום דבמדינתנו דאמעריקא שנקבצו לכאן מכל המדינות וכל אחד נוהג כפי המקום שבא משם ולא נקבע איזה מנהג קובע... אבל פשוט לע"ד דאשה נחשבת ברשות בעלה... ולכן ברור שאינה צריכה לנהוג כמנהגי מקומה שיצתה משם, אלא צריכה לנהוג כמנהג מקום בעלה, בין לחומרא בין לקורא... וכבר הוריתי כן בספרדית שניסת לאשכנזי ובאשכנזית שניסת לספרדי, שהוא דבר מצוי כאן, שצריכה האשה לנהוג כמנהגי בעלה... ולכן גם בעובדא זו, כיון שניסת לבעל שמנהג מקומו הוא שאין הנשים מגלחות שערותיהן, רשאה לנהוג כמנהגי מקום בעלה שלא לגלח, מה גם וגילוח השערות משום גנאי בעיני בעלה יש בו, "והיא מחוייבת לעשות רצונו, שלא תתגנה עליו... וממילא אסור לה לגלח כשהבעל מקפיד⁷⁹". כלומר, גם מצד דין המנהג, וגם מצד קפידת הבעל על יופיה, על האשה למנוע מקיום מנהג מקומה.

בשנת תשכ"ב (1962), השיב הרב פיינשטיין לשאלה מזוג, כשהאשה בקשה לקיים דין כיסוי הראש בפאה נכרית, והבעל, רב ותלמיד חכם, התנגד, שכן לדעתו ראוי להחמיר ולאסור את הפאה הנכרית מדין מראית עין, כדעת רבים מן הפוסקים⁸⁰.

"ולכן לדינא אין כבוד תורתו יכול למחות ביד אשתו, הרבנית החשובה, מללבוש פאה נכרית, שאף אם כבוד תורתו רוצה להחמיר, אינו יכול להטיל חומרותיו עליה, שזהו רק דין שלה, וכיון שהיא עושה כדין, שהוא כרוך הפוסקים ושגם נראה (להלכה) כמותם, אינו יכול להחמיר עליה⁸⁰".

⁷⁹ מהמסופר על אשתו של אבא חלקיה (תענית כ"ג ע"ב) ומסוגית הגמרא בקידושין מ"א ע"א ועוד, נלמד שעל האשה להתקטש לבעלה, ולמעלה גדולה נחשב כי בכך היא מצילתו מן החטא, ואפילו אם הבעל הוא תלמיד חכם ואיש צדיק, שכן כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, וכבר אמר המהר"ם מרוטנברג (שו"ת סי' קצ"ט): "תבוא מארה לאשה שיש לה בעל ואינה מתקשטת". עיין עוד בגליוני הש"ס לשבת ס"ד ע"ב; הכל מובא בשערי המצוינים בהלכה סי' קנ"ג ס"ק פ"ד. וזו אפילו בימי טומאתה (קש"ע סי' קנ"ג סעיף י"א, ועוד). ועיין גם בספר מצוות הבית ח"א עמ' 62—348, ובדברי הראב"ע לשמות ל"ח: ואכמ"ל.

⁸⁰ אגרות משה חאה"ע ח"ב סי' י"ב.

⁸⁰ על ענין חבישת הפאה הנכרית עיין בכתביו של הרב עובדיה יוסף, האוסף דעות האוסרות ממקורות רבים בנדון, אשכנזים כספרדים, ודעתו היא לאסור, ובמיוחד לגבי עדות המזרח; עיין יביע אומר ח"ה חאה"ע סי' ה' ובמילואים לשם, ובח"ד חאה"ע סי' ג' אות ג', ובדברי הסיכום בילקוט יוסף חאה"ע סי' ח' עמ' קנ"ד. תמיהה היא בעיניו קביעה זו של בעל האגרות משה שרוב הפוסקים התירו, שכן רובם ככולם

לכאורה, מכאן סתירה לדבריו הקודמים, שמכאן יוצא שאין לבעל להטיל חומרותיו על האשה, למרות שכך הוא נוהג, והרי בתשובות האחרות פסק בעל האגרות משה שעל האשה לקבל מנהגי בעלה. אלא בכדי לתרץ סתירה זו, נראה שדיוק בלשון יעלה לפנינו שדין כיסוי הראש הוא בתחום אחריותה האישית של האשה — "דין שלה", ונדון ביישוב סתירה זו להלן, על פי דיוק זה.

עקרון זה, שעל האשה לקבל מנהג הבעל, הביא לידי שאלה מעניינת⁸¹: ידוע שמזמן פלג המנחה ואילך (היינו מחצית זמן מנחה קטנה שהוא שעותיים וחצי לפני הלילה, וחצי זמן זה, הוא שעה ורבע לפני הלילה, הוא השעה התשיעית ועוד שלושת רבעי שעה, משעות היום, מתחילתו ועד סופו^{82 83}, מותר ליחיד או לקהל לקבל על עצמם קדושת השבת, וזו למרות שמבחינת המציאות השמש עדיין זורחת והלילה לא הגיע. תוספת שבת זו — להוסיף מן החול על הקודש — היא עזרה גדולה ליהודים הגרים באיזורים הצפוניים שבעולם, שם יכולה השבת להכנס בשעה מאוחרת בלילה, וכן נהגו ונוהגים קהילות קודש רבות. על רקע זה נשאל מר' משה פיינשטיין: "כשהבעל קבל עליו שבת מבעוד יום, אם האשה נמי נאסרה במלאכה"?

התשובה מבוססת על דין הנדר. נדרי הבעל, ואפילו נדרים מעולים ורצויים, הבאים לשם גדר וסייג שבל יעבור הנודר על איסור חמור (או יבטל מצוה ממצוות התורה), אינם חלים ואינם מחייבים את האשה, ואפילו אם הבעל אמר בפירוש שגם אשתו נכללת בדין הנדר. קבלת שבת מבעוד יום, כמנהג טוב של תוספת חול על הקודש, אינה שונה מדין הנדר, ואין האשה נגררת אחרי בעלה בדין זה. ואמנם אין גם לבעל שקבל שבת מבעוד יום לבקש מפורשות מאשתו לעשות מלאכות בשבילו בפרק זמן זה⁸⁴, אבל במלאכה סתם מותרת.

ברם, אם המשפחה שייכת לקהל או לבית כנסת, וכל הקהל בצוותא קבלו על עצמם תוספת השבת, כגון שהתפללו תפילת קבלת שבת בערב שבת בשעה מוקדמת, גם האשה נאסרת במלאכה, מדין חבר בקהל, ואפילו אם האשה הלכה להתפלל בבית כנסת אחר, שם לא הקדימו להתפלל, או לא הלכה לבית כנסת כלל, היא שייכת בזה למנהג קהילת בעלה, אם שם דובר במנהג קבוע (למשל בכל ימי

אינם מתירים. דין כיסוי שערות ראש אשת-איש מתקיים בכיסוי מטפחת או כובע, וזה על צד היותר טוב לדעת הרשל"צ.

81 שם חאו"ח ח"ג סי' ל"ח.

82-83 עיין שו"ע או"ח סי' רל"ג סעיף א' והמשנה ברורה לשם.

84 מדין "וינפש בן אמתך" (שהוא מדאורייתא), היינו כל אותם האישים המושעבדים מדאורייתא לעבוד את האדם, אסור להעבידם בשבת, ותוספת שבת זו, לפי דעת רוב הפוסקים תקפה מדאורייתא.

השנה); מעשה חד-פעמי לא יחייב. קביעת מנהג הקהילה להקדים לתקופת הקיץ בלבד, משום איחור שעת האכילה, אינה נחשבת כמנהג קבוע, והאשה לא תיאסר במלאכה. זוהי דעתו של הרב פיינשטיין. מכאן יוצא ברורות יישוב לסתירה בדברי האגרות משה הרשומה לעיל. אשה חייבת לקבל על עצמה מנהגי הבעל, אבל רק מנהג הנובע מעיקר הדין — היינו על פי הפוסקים המובהקים של אותה עדה אליה שייך הבעל, הקובעים את ההלכה לעדה זו — או מנהג קבוע השורר בתוך הקהילה אליה משתייך הבעל. מנהגי חומרא של היחיד אינם חלים על האשה. ולכן, אם מעיקר הדין, רבו הפוסקים האשכנזים אשר התירו לאשה ללבוש פיאה נוכרית, אין לטענת הבעל שהוא רוצה להחמיר כדעת מיעוט הפוסקים האשכנזים כל תוקף, כי האשה מקיימת את הדין בצורה מובהקת ואין מידת חסידותו זאת של הבעל חלה עליה כלל. אגב מתשובתו האחרת (זו הדנה בגילוח שערות) יוצא שאם הבעל יטען שמבחינה אסתטית אין הוא מסכים לפאה נוכרית, הדין עמו, כי בענייני יופי וחן, טעמו של הבעל קובע להלכה.

דנו בנושא שלנו גם הרב כתריאל פישל טכורש⁸⁵, וזכרנו לברכה וכן הרב גדליה פלדר, רב בטורונטו, קנדה⁸⁶, והסיקו שניהם כדלעיל.

לאחרונה, פרסם הרב ד"ר אליקים אלינסון שיחי' מרמת גן מאמר בשם: "חילופי מנהג בין איש לאשתו, ותוקף מנהג אבות (עיון בספרי השו"ת של פוסקי ימינו)", בכתב העת סיני⁸⁷. הוא סוקר את הנושאים ההלכתיים הקשורים בנושא, ומביא חלק מן המקורות שהובאו לעיל⁸⁸. הוא גם מעיר, על פי המקורות שהביא בעיקר ר' עובדיה יוסף, שחומרות אישיות של האבות (והאמהות), שאינן מנהג המקום, אינן מחייבות את הבנים והבנות, אלא אם כן קבלו מנהגים אלו על עצמם מרצונם הם.

כעת, עלינו לסכם את האמור עד הלום. מבחינה הסטורית, השאלה כמעט ולא נדונה עד המאה העשרים. פסק אחד מכל תורת הגאונים והראשונים (הרשב"ץ) ושני פוסקים מכל תורת האחרונים (פרי האדמה והשמים החדשים) הוא הסך המזער של מקורות. כאמור לעיל, נראה שהעדר זה נובע מדין מנהג הקהילות, המחייב את כל בני המשפחה לנהוג על פי המנהג המקומי. רק במקרה קהילות חלוקות שבתוך עיר אחת, או מנהגי עדה סותרים, התעוררה השאלה, ואז הפסק יצא ברור שעל האשה לנהוג לפי מנהג הבעל, כי בית הבעל נחשב כמקום חדש המחייב ציות למנהג

85 שו"ת כתר אפרים סי' ל"ח.

86 יסודי ישורון ח"ו עמ' רל"ט—ר"מ.

87 סיני שנה מ"ג כרך פ"ה, תשל"ט עמ' רל"ג—רמ"ב.

88 המחבר גם עמד על הסתירה שבין תשובות האגרות משה וחיידש מכוח עצמו החילוק

המקום "אשר הלך לשם", ומפני שלום-בית. למרות שדין המנהג יונק מדין הגדר, אין על הבת הנוהגת במנהגי אבית בביתו דין שכזה, שעל דעת הנישואין העתידים לבוא היא גוהגת, וכאילו התנה תנאי בפירוש בנושא זה. מאידך, חומרות הבעל ומידות החסידות שקבל על עצמו אינן מחייבות את האשה או את הבנים לאחר עזבם את ביתו. ברם, בדברים שבינו לבינה, טעם הבעל קובע אם הוא מקפיד מטעמי חן ויופי.

ראינו במאה העשרים ריבוי הפונים לרבני ארץ ישראל ורבני חו"ל בשאלות אלו, כעדות לתהליך של מיזוג גלויות בארץ ואף בחו"ל.

ה. נושאים שלא לובנו במקורות

נותר לנו לעמוד על כמה שאלות שלא לובנו כל צורכן בדברי המשיבים דלעיל. נשתדל לענות על השאלות מתוך דבריהם של אלו שצוטטו לעיל לרוב ע"י עיון בסברותיהם ומקורותיהם. ובמקום שלא דנו, נצרף מקורות מקבילים מתוך דברי פוסקים אחרים, ובמיוחד מתוך דברי הגר"א קוק אשר עסק רבות בבירור עניני המנהג.

השאלה הראשונה הבסיסית והחשובה ביותר: אם הבעל לא מקפיד על שינוי מנהגה של אשתו, האם הוא יכול לוותר, או שמא הלכה מוחלטת יש כאן? ראשית, ברור אם הבעל מוכן לקבל על עצמו חומרותיה של אשתו, הרי הוא רשאי בכך בתור חומרא ומידת חסידות. שאלתנו היא אם אין הוא מוכן לכך בתוך ביתו. לעיל, הרבינו לצטט את לשונות הפוסקים כדי לדייק דין זה מלשונותיהם. מרובם ככולם (להוציא דברי הרב עובדיה יוסף בהגדה של פסח שלו) יוצאת משמעות של חיוב וחובה. ברם, ייזכר שדובר בדרך כלל במקרי קונפליקט ועימות בתוך הבית ("האיש יכול לכופ"), ואולי אין הכוונה בפסק להכריע לצד חיוב ביטול מנהג האשה במקרה שאין הבעל מקפיד. לשם תשובה לבעיה זו, נתבונן בשאלה הבאה: מה יהיה הדין למשל במקרה שאדם הלך מקהילה א' לקהילה ב' על מנת להשתקע בקהילה ב', ואנשי קהילה ב' התירו לו להשאר במנהגו המקורי, זה של קהילה א'. האם גם במקרה שכזה, בו ויתרה הקהילה החדשה על השינוי והמעבר, יחול הדין של נותנים עליו חומרי המקום שהלך לשם ויבוטלו ממנו מנהגי קולות קהילה א'?

בין מנהג היחיד ובין מנהג הקהל, ולא ראה שהדברים מפורשים בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ג שהובאה לעיל. תשובת הפרי אדמה לא הובאה בדבריו, וגם שו"ת יביע אומר. עיקר ניתוחו של שיטת הרב עובדיה יוסף בנוי על דבריו בהגדה של פסח, וכבר הוראה לעיל ששינויים חלו בלשונו בפסקו שבשו"ת יביע אומר, ויש לדון בדעתו.

נדמה ששאלה זו יש לפשוט מדברי רבי יהודא סג"ל⁸⁹:

"אין לשנות מנהג, משום מחלוקת העלולה להוצר (בעתיד) עם שוני ממנהג מקובל, ואף שלא נראית המחלוקת כרגע, הנה היא תתפרץ לאחר זמן, וכבר אמרו חז"ל האי תגרא דמיא לבידקתא דמיא, כיון דרווח רווח (הריב הזה דומה לפרצה קטנה שפרצוה המים, כיון שנפתחה היא הולכת ומתרחבת), ודי לפרץ קטן בהווה שיגרום שטפון גדול בסכר בעתיד. ואף לגברא דנדמה לו דגדול כוחו בתורה ובמידות, ושמך הולך לפניו, כל אלה אינם מספיקים כדי לעצור בעד מחלוקת העלולה להוצר במוקדם או במאוחר על ידי מחרחרי ריבות, ולפעמים אף בדמותן של צדיקים כביכול שנדמה להם עצמן שעושים מעשיהם לשם שמיים בלבד. והנסיון כבר הוכיח צדקת הדברים הנבונים הללו. לפיכך הוזהרנו במשנה ערוכה בפסחים, לא ישנה אדם מפני המחלוקת, הרי דמפאת המחלוקת נאלצים לשמור על המנהגים".

וראיה מפורשת לשיטה זו מוצא הרב סג"ל בשו"ת דברי יוסף לגאון המקובל האיטלקי, רבי יוסף אירגס⁹⁰:

"כיון דגזרו חז"ל לא לשנות ממנהג העיר, הגם דהטעם מפני המחלוקת — לא הותר לשנות היכא דלא הקפידו ולא היתה מחלוקת (במשך הימים שעברו) עד היום הזה דלעולם חוששים שמא אחר כך הקפידו ויבואו למחלוקת".

ובפירוש אומר ר' צבי פסח פרנק שאי אפשר לחשוב שחז"ל (בעצם עזרא ואנשי כנסת הגדולה, כי שם הוא עוסק בענייני פורים דירושלים) יתקנו "דבר הדומה ללא תתגודדו, ואפילו אם אין כאן לא תתגודדו ממש" ("ואין לך דומה לאגודות אגודות גדול מזה, ואין סברא לחלק עיר אחת לשתיים"). וכן הוא בהקבלה לענייני הבית^{90*}. נדמה שקל וחומר הוא לענייני שלום-בית התלויים לעתים על חוט השערה ועל זכות מרובה, כי ידוע דרשתם של חז"ל על הפסוק בבראשית "אעשה לו עזר כנגדו": "זכה, עזר, לא זכה, כנגדו להלחם"⁹¹. הרב סג"ל מביא את דברי הראשונים לסוגיית הגמרא בפסחים שם, החלוקים בדעתם לגבי היתר עשיית מנהג לקולא בצנעה, היינו בחדרי חדרים. ולכן יוצא שיש סברה גדולה לומר בנ"ד שגם בצנעה אין לאשה להמשיך במנהג בית אביה.

89 התורה והמדינה שם, עמ' שי"א. הוא דן כאן בענייני מחלוקת שבתוך הקהילה.

90 דברי יוסף סי' ל"ז.

90* שו"ת הר צבי חאו"ח ח"ב סי' קכ"ג בד"ה ומעתה.

91 מובא ברש"י לבראשית ב': י"ח עפ"י יבמות ס"ג ע"א.

ולע"ד יש להביא כאן עוד נקודה שלא נזכרה בדברי הפוסקים במפורש, וזהו עניין חינוך הבית לילדי הזוג. בעניין חיוב האשה בחינוך בניה קיימת מחלוקת גדולה בין הפוסקים, הללו מטילים חיוב החינוך גם על האם והללו על האב בלבד⁹², אבל לכל הדיעות מצוה יש לאשה לחנך את בניה⁹³, ובוודאי ובוודאי אסור לה להפריע בחינוך הילדים. כלום הפגנת מנהג ממוסד לקולא הסותרת את זו של הבעל לא תפגום במאמצי חינוך הילדים ללכת בדרכי אבותם, וכלשונו של שלמה המלך במשלי שהבאנו לעיל, "שמע בני מוסר אביך, ואל תטוש תורת אבך", ממנו יוצאת תמונה של הרמוניה חינוכית השוררת בין כתלי הבית⁹⁴. אמנם במידות חסידות שקבל האב על עצמו אין האשה חייבת וגם לא מבחינה חינוכית, אבל ממנהגים הנובעים מעיקר הדין וממנהגי הקהילות בוודאי שתקום סתירה חינוכית בין ההורים. ואם ראייה מפורשת לדבר אין כדמות ראייה יש, והיא מדברי הרשב"ץ, שבמקרה התאלמנות או גירושין, אם לאשה זרע של קיימא, עליה להמשיך במנהגי הבעל, ואם זרע אין לה, היא שבה למנהג בית אביה. הלא הדברים כמעט ומפורשים — על הזרע להמשיך בדרכי האב, והאשה נמשכת בזה אחרי בניה.

וראוי להזכר בהקשר זה במאמרם של חז"ל (דרך ארץ זוטא פ"ה): "לא יעמוד אדם בין היושבין ולא ישב בין העומדין". רבינו הרמב"ם למד מכאן שאין אלו דברי מוסר ועצה טובה בלבד, אלא איסור מדרבנן, ואלו דבריו (שו"ת הרמב"ם סי' רס"ב במהדורת בלאו):

"שיש בזה משום יציאה מדרך ארץ, אשר אפרו עליו ואמרו 'לא יעמוד אדם בין היושבין ולא ישב בין העומדין', וצריך תמיד לילך כמנהג הרוב".

וכן אומר הרב קוק שבמקום אחד (כגון הבית ?-מ.ס.), "ראוי להשתדל שיהיו כל בני העיר נוהגים מנהג אחד^{94*}".

כסניף להכרעה זו מצטרפת דעתו של רש"י בנימוק איסור ה"לא תתגודדו", המנמקת את איסור חוסר האחידות בטעם שנראה מצב זה כריבוי תורות בתוך הקהילה — ולכאורה כל שכן הדברים בתוך בית אחד. ולכן, נראה שאין לאשה להמשיך במנהגים לקולא ואפילו ברשות בעלה, מכל האמור.

92 עיין במשנה ברורה לאו"ח סי' שמ"ג ס"ק ב' ובכה"ח ובערוה"ש לשם, וכן במ"ב לסי' תרטז ס"ק ה'.

93 מ"ב לתרטז"ו שם.

94 עיין עוד בדברי גאון החינוך, ר' שמשון רפאל הירש, בפירושו למצות בן סורר ומורה בפרשת כי תצא, דברים כ"א: "ית ואילך".

94* עיין שו"ת משפט כהן סי' קכ"ה בד"ה ומש"כ כת"ר ואילך.
על השאלה אם ישנו איסור לא תתגודדו במנהג, עיין מג"א או"ח סי' תצ"ג, משיב דבר

ואם האשה רוצה לקבל על עצמה מרצונה היא, שלא מצד הדין להחמיר ולנהוג במנהגי בית-אבא-לחומרא מסויימים מטעם מידת חסידות, יש מקום לומר תבוא עליה ברכה. אבל יודגש ויודגש שכאן דובר בתנאי שאין לבעל קפידה בעניין, כי אפילו נדר שנדרה האשה החל מדין תורה יכול הבעל להפר בתנאים מסויימים⁹⁴, וכן שכן הוא דברים הקשורים במנהג, וכל שכן אם דובר בדברים שבינו לבינה, ובזהירות משנה של חשיבה מראש, וכולי האי ואולי.

מעין מקור לכך נמצא בדעתו של הרב קוק, והיא שאין במנהגי הידור, שאינם גובעים מצד חיוב מעיקר הדין, משום איסור לא תתגודדו. ראייתו היא מהמשנה במסכת ביכורים (פ"ג מ"ח) שם סופר שהעשירים היו מביאים ביכוריהם בקלחות של כסף ושל זהב, והעניים היו מביאים אותם בסלים פשוטים של נצרי ערבה קלופה, והנה אין כאן משום לא תתגודדו. וכן הוא בענין הדלקת נר חנוכה בצורת המהדרין והמהדרין מן המהדרין, ובנענועי ארבעת המינים, לפי המנהגים השונים. והוא מדגיש שלמרות שאין בשינויי מנהגים משום איסור לא תתגודדו, אבל מפני "אל ישנה אדם מפי המחלוקת" שיש כאן לכן "צריכין להשוות את המנהג (שיהיה אחיד ללא מחלוקת)". נראה מכאן כדמות ראייה להתיר לאשה לנהוג במנהגי חומרא בתור הידור, כאשר לא צפויה מחלוקת בכך⁹⁴. ראייה ממש אין שכן דובר אצלנו במנהגי סייג ופרישות בעיקר.

ברם, ראייה מפורשת ממש ניתן להביא מדברי המהרש"ם (חיו"ד סי' קצ"ג), הפוסק שאין במנהגי חומרא, במקום שאין חשש למחלוקת, משום "אל ישנה אדם מפני המחלוקת", ע"ש בדבריו.

שוב, הדגש הוא על מתן רשות מבעלה בלב שלם, וכבר פסק למשל הבן איש חי, שאין לאשה לגדור לצום תענית יחיד בלי רשות בעלה ורצונו, כי רשות בעלה עליה⁹⁵.

וכל זה מעיקר הדין ולכתחילה, אבל אם המצב שנוצר הוא מצב העשוי לגרום להפרת שלום-בית ומחלוקת עקב ויתור האשה על מנהג בית אבא, יש למורה הוראה לשקול הדק היטב את הדבר, כי גדול השלום וגדול שלום-הבית והקב"ה

ח"א סי' י"ז, היכל יצחק חאו"ח סי' ו', יביע אומר ח"ה חיו"ד סי' ג' וח"ו חאו"ח סי' י', משפט כהן הג"ל עין הרועים השלם למהרש"ם, ערך "לא תתגודדו" ובשו"ת רב"ז ח"א חאו"ח סי' י"ג.

⁹⁴ היינו בענייני עינוי נפש והדברים שבינו לבינה, עיין יו"ד סי' רל"ד סעיף ג' ע"פ סוגית הגמרא נדרים ריש פרק י"א דף ע"ט ע"א ושם.

⁹⁵ בן איש חי ש"ב פרשת צו בד"ה והנה שלשה. בשאלה אם חלים נדרו שכירי יום ועבדים עבריים שיש בהם משום הפרעה לביצוע המוטל עליהם, עיין במהרש"ם דעת תורה לאו"ח סי' תק"ע [צ"ל תקע"א].

ביטל איסור שבתורה (מחיקת השם) לשם השכנת השלום בבית היהודי (בדין מגילת הסוטה — ראה לעיל). ואף הראי"ה קוק, המהדר אחרי קיום מנהג האבות בדווקא, מסכים לויתור במקרי מחלוקת.

לאור הנ"ל על אשה הבאה מעדה שם למשל מחכים שעה אחת בין אכילת בשר לאכילת חלב, לאמץ את מנהג הבעל להמתין שש שעות בין אכילה לאכילה. במקרה ההפוך, יכולה האשה הנישאת לבעל הממתין שעה אחת כפי מנהג אבותיו, גם ליהנות מקולא זו, ואם אין בעלה מקפיד על חומרתה רשאית היא להמשיך בשש שעות, בתור מידת חסידות (רצוי שהיא תתנה שהמנהג הוא "בלי נדר").

מאידך בעל המחכה רק שעה אחת, הרוצה להתמיר מכאן ואילך ולחכות שש שעות, בתור חומרה ומידת חסידות אישיות שלו, אינו יכול להטיל חיוב חומרה זו על אשתו או בניו.

גם בדיני הצניעות וטהרת המשפחה, על האשה לנקוט במנהגי בעלה הנובעים מעיקר הדין, ולכן ספרדיה הנוהגת לפי פסקי מרן ר' יוסף קארו, המתיר למשל להתחיל ספירת ז' ימי הליבון מיום ה' לראייתה, בהינשאה לבעל אשכנזי תחמיר כמותו לפי שיטת הרמ"א, להתחיל ספירתה לא לפני יום הששי, דווקא *⁹⁵.

ומה לגבי בעל תימני, הנוהג לפי שיטות הרמב"ם, ולכן אין הוא מטלטל בעיר גדולה בשבת ואפילו אם היא מוקפת עירוב? היות וזה אצלו מעיקר הדין, על האשה להתמיר כמותו. מאידך, היות ורוב האשכנזים נוהגים להקל בטלטול בעיר גדולה במקום עירוב, בעל אשכנזי הרוצה להתמיר כדעות האוסרות בזה, יחמיר לעצמו ויקל לאשתו, כי מעיקר הדין מותר לו, ואין זה אלא מידת חסידות ופרישה מספק איסור, ואין זה "דין שלה" (כלשוננו של ר' משה פיינשטיין). אם האשה מסכימה להתמיר, תבוא עליה ברכה (עיין משנה ברורה סי' שמ"ה סעיף ז' ס"ק כ"ג). יש גם

*95 עיין שו"ע יו"ד סי' קצ"ו סעיף י"א.

אגב, המנהג אצל הרבה מעדות המזרח הוא להתמיר עד ליום הששי ואף ליום השביעי בדומה למנהג האשכנזים, ומנהג זה הוא מנהג בגדד, כפי שבא לידי ביטוי בדברי ר' יוסף חיים (= מהרי"ח) מבגדד, בספריו בן איש חי (שנה ב' פרשת צו סעיף ז', עמ' שי"ח) ושו"ת רב פעלים ח"ד חיו"ד סי' כ'. ר' עובדיה יוסף חולק על מנהג זה, שהוא נגד דעת מרן ר' יוסף קארו, ובארץ ישראל יש לנהוג כמרן (עיין לעיל). לדעתו בארץ ישראל אשה שראייתה נפסקה לאחר ג' או ד' ימים מתחילה לספור מיום ה' לראייתה דווקא ואין לה להתמיר כלל; עיין שו"ע יו"ד סי' קצ"ו סעיף י"א ובחכמת אדם קי"ז: א' ובשו"ת יביע אומר ח"ה חיו"ד סי' י"ז, ובילקוט יוסף הלכות נידה אות ט"ו—י"ח ובמקורותיו. ועיין עוד בשו"ת זבחי צדק חיו"ד סי' ט"ו למנהג בגדד. למנהגי צניעות אחרים, עיין למשל ביו"ד סי' קצ"ח סעיף ו' ובברכי יוסף לשם, ובבן איש חי שנה ב' פרשת שמיני סעיף ז' (עמ' שכ"ד), ובשו"ת יביע אומר ח"ב חיו"ד סי' י"ג.

מן הפוסקים הספרדים שהעלו אף הם לחומרא (עיין ברכי יוסף וכף החיים לסי' שמ"ה שם) *95.

לאור הנ"ל, אשה אשכנזיה שנישאה לבעל ספרדי הגוהג כפי מרן ר' יוסף קארו, תברך על גרות שבת ואחר כך תדליק, שלא כמנהג האשכנזים המדליקים ורק לאחר מכן מברכים (עיין שו"ע או"ח סי' רס"ג סעיף ה', ובשו"ת יביע אומר ח"ב חאו"ח סי' ט"ז), וכן להיפך, כי זה דין הבעל.

גם ביתר ענייני איסור והיתר, יהיה מותר למשל לאלמנה ספרדיה עם יתומים מבעלה האשכנזי ליהנות באקראי מסתם יין, כפסק הרמ"א, שלא כדעת המחבר האוסר סתם יינם אף בהנאה *96.

ומה לגבי נוסח התפילה וההברה? כאן הדברים לא פשוטים, ויש להבחין בין דיני התפילה ובין נוסחאות התפילה. ראוי להזכר בשיטתו של מרן הרב קוק במכתבו המפורסם לראשון לציון דאז, הרב בן-ציון חי עוזיאל *97. לדעת הראי"ה אין לשנות לכתחילה נוסחאות התפילה וצורות הברה בשפת קודש, מדין אל תטוש תורת אמך מנימוקים אחרים, שלא כדעתו של הרב עוזיאל. נצטט את דברי הרב:

"ועל כן אין בידינו להנהיג בפועל הוראה של שינוי מנהגים בכל כיוצא בזה, רק מה שמתהווה מאליו ע"י החינוך הנהוג, מה שאין אנו יכולין לתקן, זהו ענין אחר" *97.

להלכה אומר הרב, אין לשנות ממנהגי התפילות וההברות, אבל אדם שהתחנך בצורת דיבור מיוחדת (או לפי נוסח תפילה מסויימת — מ.ס.), וקשה לו לאדם זה מאד לשנות את הרגלו וצורת דיבורו, אזי הלכה עיונית לחוד ומציאות לחוד, ואין דנים אפשר מאי אפשר.

בנוסף, כבר פסק הרב, בתשובה לר' אהרן שלום התימני בשנת תרצ"ב (1932): "והדין הוא שאסור לשנות מנהג אבות, גם במבטא של התפילה וקריאת התורה, אבל

*95 מהי רשות הרבים דאורייתא שנויה במחלוקת אחרות בין האחרונים; עיין לסיכום הדברים בשמירת שבת כהלכתה, מהדורה שנייה, פרק י"ז סעיף ג' ובהערות, ואכמ"ל.

96 שו"ע יו"ד סי' קכ"ג סעיף א'.

97 מודפס בהתחלת ספר משפטי עוזיאל, ומחדש בפסקי עוזיאל בשאלות הזמן עמ' א'—ה'. ועיין בדברי הרב סג"ל בהתורה והמדינה, שם, מעמ' שפ"ז ואילך. תשובה זו נדפסה לאחרונה בספר שו"ת אורח משפט של הרב, סי' י"ח. ועיין עוד בענין זה בספר התפילה בציבור לר' יצחק פוקס, פרק ו', ובספר זכרון לכבוד ר' אהרן שויקה ז"ל, מנחת אהרן, במאמרו של ר' צבי אילני, "שינוי מנהג אבות ומנהג המקום בנוסח התפילה ומבטאה".

*97 וכן שמעתי מפי רבי צבי יהודה קוק שליט"א, להלכה ולמעשה.

אם רוב הציבור מסכים על איזה מבטא אי־אפשר להתקוטט עמהם בעבור זה" 98. והנה להדגים את הדבר הזה, ידוע אצל כל מי שיש לו ענין אצל החינוך היהודי בגולה למשל, שהמעבר מהברה אחת להברה אחרת (בדרך כלל דובר במעבר מאשכנזית לספרדית) גורם לעתים קרובות לבעיות חמורות בדיבור ובקריאה בקול בעברית. לאור זה, אם קשה על האשה לשנות הברתה בשפה העברית וכן נוסחת התפילה שלה, רשאית היא להמשיך באלו של בית אבא. ברם, כדאי שאשה כזו תקפיד שלא לגרום לבעיה חינוכית אצל הילדים שבבית, עקב כך.

יש לצרף לזה ג"כ דעתו של מרן ר' יוסף קארו בשו"ת אבקת רוכל שלו (סי' כ"ו), שאין איסור אל ישנה אדם, אלא בדבר שיש בו מעשה, אבל בתפילה, שאין בה מעשה, אין בו משום אל ישנה אדם מפני המחלוקת. ועל פי סברא זו התירו "גדולי עולם" לבני חוץ לארץ להתפלל במנין בפרהסיא ביום טוב שני של גלויות, בארץ ישראל. ולכן, שתי נוסחאות תפילה בתוך הבית ייתכן, כאמור תוך מתן־הדעת על ענין חינוך ילדים" 99.

ברם, דיני התפילה יהיו ושל הבעל. לדוגמא, אשכנזיה הנישאת לבעל ספרדי הנוהג לפי פסקי מרן ולפי פסקי ר' עובדיה יוסף, תיאסר באמירת כל ברכה התלויה במצות עשה שהזמן גרמא, כולל גם כן הברכות שלפניי ושלאחרי קריאת שמע, וכן תיאסר בתפילת מוסף וכדומה. אבל רשאית האשה במקרה הצורך, לפי הרגלי החינוך במ התחנכה, להמשיך בנוסחת בית אבא.

שאלה נוספת היא: כיצד על בני הזוג המעורב לנהוג בענייני האכילה, למשל, בביקורם בבית ההורים? שאלה זו תתעורר למשל אם ההורים נוהגים להקל בהלכה מסויימת, ומנהג הזוג הצעיר להחמיר. כאן גם טמון פח לרגלי שלום המשפחה המורחבת. בשאלה הדומה לזו נשאל ר' דוד צבי הופמן בספרו מלמד להועיל" 100. השאלה הגיעה לגרמניה כנראה מירושלים — כך יוצא לפי התוכן, וזו השאלה: "אם נתארח איש אשכנזי אצל ספרדי, אם מותר לו לאכול בשר בבית הספרדים, מאחר שהספרדים מקילים בעניינים רבים בבדיקת הריאה, כפסקו של מרן, ואילו האשכנזים מחמירים?"

תשובתו: "הדבר הפשוט שמותר לאכול סתם בשר בבית ספרדי, ואין לחוש שמא אירע ריעותא שמטריפין בני אשכנז... ואם גודע לספרדי שהיה ריעותא

98 אורח משפט סי' ט"ז.

99 על איסורי לא תתגודדו ואל ישנה בענייני התפילה, עיין עוד בהאלף לך שלמה חאו"ח סי' מ"ה, מנחת יצחק ח"ד סי' ג' מאות ל"ד ועד הסוף, יביע אומר ח"ו חאו"ח סי' י"א אות ד', ושם סי' מ', ובמקורות דלעיל בהערה 9. וע"ע בשו"ת טוב עין לחיד"א סוס"י י"ד.

99 מלמד להועיל חיו"ד סי' ע"ה.

בריאה שהאשכנזים אוסרים, צריך להודיע לאורח שלו, והוא ימנע מלאכול ע"פ מנהג שלו".

כלומר, עקרונית על המקפיד להקפיד גם בבית זה שאינו מקפיד בדין מסויים, אבל מן הסתם אין לחוש שמא אירעה אותה בעיה שחושש לו. ואם באמת אירעה, על בעל הבית להודיע לו, כדי שיפרוש¹⁰⁰. וניזכר בהקשר זה בהלכה בשו"ע יורה דעה¹⁰¹:

"מי שנוהג באיזה דבר איסור מכח שסובר שדינא הוא הכי, או מכח חומרא שהחמיר על עצמו, מותר לאכול עם אחרים שנוהגין בו היתר; בוודאי לא יאכילוהו דבר שהוא נוהג בו איסור". אבל זו בתנאי שתאחרים יודעים שהוא מקפיד על דבר זה. במצב זה, אין על האוכל שום חוב מצד הדין אפילו לשאול את המאכיל אם המאכל הוא כשר גם לשיטת ולמנהג האוכל¹⁰². וכך יהיה הדין כגראה גם בנדון דידן.

ו. סיכום

על האשה הבאה מעדה אחת להינשא לבעל בן עדה אחרת, לקבל את כל מנהגי עדת הבעל, בין לקולא בין לחומרא. הוראה זו מבוססת על יסודות המניעה ממחלוקת, שלום בית ומנהג אחיד בתוך הבית, ומסתבר גם על יסודות החינוך הנכון לגבי ילדי הזוג.

אי לכך, אין לה לאשה לנהוג בקולות בית אביה אפילו בצנעא, ואפילו בבית אביה — ואילו לדעת הרשל"צ ר' עובדיה יוסף אשה ספרדיה בארץ ישראל רשאית לנהוג בבית אביה ע"פ קולותיו של האב, ואסור לה להקיל באכילת בשר שאינו חלק אפילו בבית בעלה האשכנזי, מחמת העובדה שמרן ר' יוסף קארו הוא מרא דאתריה דארץ ישראל. אחרים חולקים על קביעה זו.

יכולה האשה להמשיך בחומרות של בית אבא בתנאי שאין הבעל מקפיד, ויש לשקול דבר זה היטיב היטיב, והכוונה להידור ומידת חסידות בלבד. רצוי שהאשה תעשה היתר נדרים על מנהגי בית אביה בפני בית דין של שלושה, לפני החתונה, בתור הידור בלבד. חומרות אישיות של הבעל אינן מחייבות את האשה או את הבנים, עד אשר יקבלו את ההנהגות האלו מרצונם הם. בביקור

100 המחבר מסתמך על ר' שמואל אבוהב, שאף הוא התיר — עיין שו"ת דבר שמואל סי' ש"ך העוסק בספרדי האוכל אצל אשכנזי.

101 יו"ד סי' קי"ט סעיף ז' בדברי הרמ"א, וע"ש בכה"ח ובמקורותיו.

102 כה"ח שם ס"ק נ"ג.

בבית ההורים, על בני הזוג להודיע להורים על דיניהם וחומרותיהם, ואז אפשר לסמוך על ההורים שלא יאכילו אותם את האסור להם ע"פ נוהגם.

למרות שמבחינה עיונית, רצוי לכתחילה שהאשה גם תתפלל לפי נוסח הבעל ואף לפי הברתו, אלא שדין זה כרוך בקשיים במציאות, ולכן מותר לה להמשיך בשלה, אבל הלכות השייכות לתפילה, כגון הברכה על מצות עשה שהזמן גרמא, תיקבענה לפי הפוסקים וההלכות של הבעל.

אשה שהתאלמנה או שנתגרשה ל"ע, אם יש לה ילדים (או אם היא בהריון), היא תמשיך לפי מנהג הבעל, אחרת היא תחזור למנהג בית אבא.

כמובן, אם נוצרה בעיה של הפרת שלום בית עקב ויתור האשה על מנהגי בית אבא, גדול השלום*.

* רוב המקורות נאספו במסגרת עבודה שנעשתה בפרויקט השו"ת, בענייני תכנית "מורשת יהדות המזרח". רוב המקורות מתוך ספרי השו"ת אותרו ע"י חיפוש במחשב פרויקט השו"ת. תודתי נתונה לידידי הרב רצון ערוסי על הערותיו.

* מקורות נוספים. בתום כתיבת המאמר נתגלו מקורות נוספים לנושאים אלו, ואלו הם: מקור האיסור לשינוי מנהג ותיק, גלמד מהפסוק במשלי "אל תבזז כי זקנה אמך (משלי כ"ג; כ"ב) — עיין ירושלמי ברכות ט': ה' בדברי ר' יוסי בר בון, "אם נתיישנו דברי תורה בפיק, אל תבוזה עליהן" — "כי המנהגים הטובים, החכמים והחסידיים תקנום, ויש טעם לדבריהם אע"פ שאינם ידועים" — שו"ת מן השמים סי' ט"ו, ו"אמר ר"ז בשם ר' יוחנן, אם באת הלכה תחת ידיך, ואין אתה יודע מה טיבה, אל תפליגנה לדבר אחר" (ירושלמי פאה פ"ב ה"ד, מובא בשו"ת משיב דבר ח"ג סי' מ"א בד"ה ואחר. על מנהגי האב החלים על הבן ע"ע אגרו"מ חאו"ח ח"ג סי' ס"ד (מצה שרויה); על בחור ישיבה הלומד במקום שמנהגיו אחרים מאלו של בית אבא, עיין אגרו"מ חיו"ד ח"ב סי' ע"ה בד"ה ובדבר, וביביע אומר ח"ו חאו"ח סי' י'. הולך ממקום שמקיימין בדיקת הריאה מבחוץ, למקום שאין מקיימים נוהג זה, מותר לו לאכול — שו"ת מלמד להועיל יו"ד סי' ז', נוסח התפילה בביהכ"ג יהיה לפי מנהג רוב הציבור יחוזה דעת ח"ג סי' ו'. על איסור החזקת במחלוקת עיין ג"כ סמ"ק סי' קל"ב. בענין לאכול בבית שאינם מקפידים על מנהג מסויים, עיין בדברי רח"פ, החפץ חיים, ערך לפני עוור סי' י"א, ס"ק נ"ה למקורות רבים.

הדר כאתגר וכהבטחה

"הדר אלקים — אדם" (דרך ארץ זוטא, פ"י).

מבוא. ברצוננו לדון בצו האלקי המעניק ליופי הנוצר בידי אדם מעמד העולה על היופי שהקב"ה בעצמו הטביע בתוך עולמו. מכאן עוברים אנו אל השאלה על אופיו של החיוב בהידור מצוה שהתורה מטילה על מקיימי מצוותיה. באיזו מידה חיוב זה חל גם על פרטי התנהגותנו, ומה גבול התוצאות המתחייבות ממנו. עד היכן מצווים אנו להלביש את התחושה האסתטית הטבועה בנפשנו פנימה במעטה של חן חיצוני ?

א

הדר והדר

החכם הגדול במאה האחרונה, המלבי"ם, סבור ש"הדר" הוא הפרי של ה"הדר" ¹. והנה היסוד של הדר הוא ברור בשני פסוקים הראשונים בקריאת שמע: הראשון מדגיש את אחדותו וייחודו של האלקים ("השם אחד"), והשני — "כבוד מלכותו" הוא הקדמה למצוות אהבת השם; הוא משמש כיסוד ליראת כבודו. בשולחן ערוך אורח חיים ² ישנם דינים ומנהגים שונים להבטיח לא רק תפילה בכוונה אלא גם אוירה נאה, בתפילה בציבור וגם בתפילת יחיד. ספרות הקבלה שופעת אזהרות כאלה. במיוחד מרחיב את הדיבור על רוממות הבורא מבחינה המסתרית. הספר "סודי רזיא" (הלכות הכבוד) של ר' אלעזר מווארמס, המחבר המפורסם של ה"רוקח".

ב

ספרותנו הקדושה מלמדת, הדר הוא לא רק עקרון, אלא גם ברכה. "ג' דברים

1 הכרמל.

2 אורח חיים סימן כה, סעיף ט; נא, ד; נד, ג; סא, א; צב; סג, ב; תקצג, ג; ראה משנה ברורה.

מרחיבים דעתו של אדם: דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים"³. על הדר טבעי וגם על הדר מלאכותי, התלמוד קובע ברכה: "הרואה בריות טובות ואילנות טובות אומר: ברוך שככה לו בעולמו"⁴.

מחובת האדם להגיש יופי לאלקים. משה רבנו שר: "זה אלי ואנוהו"⁵. על זה שואלים חז"ל: "וכי אפשר לו לאדם לננות את בוראו? אלא אנוה לפניו במצוות: עשה לפניו לולב נאה, שופר נאה, ציצית נאה, תפילין נאין, ספר תורה נאה בדיו נאה, בקולמוס נאה וכורכיו בשיראין נאין".

תפארת שבקדושה

בחג הסוכות אנו מוצאים את הרעיון הזה: "בשעת פטירתן היו אומרים: יופי לך מזובת, יופי לך מזובח"⁶; "אין השכינה שורה אלא על חכם, גבור, ועשיר ובעל קומה"⁷.

היופי של מהרה

"כלה כל זמן שענינה יפות אינה צריכה בדיקה"⁸.

ערכו של יופי

"יפת אלקים ליפת" — "שיהו מדברין בלשונו של יפת באוהלו של שם"⁹.

החן של יופי טבעי

"הכי משרו במערבא קמי כלתא: "לא כחל ולא שרק ולא פירכוס — ויעלת חן"¹⁰.

הבורא של יופי

"מהיכן נבראת האורה? מלמד שנתעטף הקב"ה והבריק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו"¹¹.

3 ברכות דף נו ע"ב.

4 שם דף נח ע"ב.

5 שמות טו, ב.

6 סוכה מה ע"א.

7 שבת צב ע"א.

8 תענית כד ע"א.

9 בראשית ט, כז; ירושלמי מגילה פ"א ה"ד.

10 כתובות יז ע"א.

11 בראשית רבה פ"ג, ד.

ג

לפי אריסטו היסודות העיקריים של יופי הן: סדר, סמטריה וגבול¹². אמנם בתורת היהדות, הדר מסמל יופי מוסרי ורוחני, ואין משיגים אותו על ידי חזיונות והכרזות, אלא במיוחד בצורה שאדם מקיים את המצוות.

מה שמכונה אצל קאנט "הנעלה והיפה"¹³, נדרשים אנו ליצור בהכנת¹⁴ סביבה נאותה למען השגת מודעות מתמידה בליבו של המתפלל ושל כל מי שנאמן למצוות התורה, על ידי הידור מצוה¹⁵. האדם משיג את ההוד (ההשראה הנפלאה של מודעות אלקית המתמדת). "זה אלי ואנוהו". זו היסוד המקראי הנמצא בס' שמות¹⁶. בסגנון חז"ל, פסוק זה פירושו "התנאה לפניו במצוות" — בצורה מופתית. מעשה כזה, יש הסוברים, שהוא מצוה מן התורה¹⁷. ואילו אחרים בדעה — שהוא מדרבנן בלבד. הנפקא מינה הוא, שלפי הדעה הראשונה, אי — קיום המצוה בהידור כמוהו כביטולה, ואילו לפי הדעה השניה מי שלא הידר במצוה אמנם יצא ידי חובתו בדיעבד — אם כי אין לפעול ככה מלכתחילה.

הואיל והברכה שאנו אומרים לפני קיום המצוה כוללת אשור המקור האלקי של המצוה, אין לקיים אותה כמצוות אנשים מלומדה; רק מודעות אסתטית עילאית ומאמץ עיקבי הופכים אותה למעשה רצוי. רק באמצעות הפועל המרשים ביותר, בצורתו המושלמת ניתן לקיים את המצווה ברמה הנאותה.

לא רק המראה החיצוני, אלא כל ההיבטים של קיום המצוה צריכים לבטא את מסירותו הבלתי מסוייגת של היהודי הנאמן לעבודת השם. להשיג שלמות כזאת, צריך שהאדם יהיה מוכן להוסיף שליש על המחיר הרגיל של דבר המצוה, אם על ידי זה יקנה לו את צורתו הפה הנעלה ומרשימה¹⁷.

יופי כגולת הכותרת של השרות צריך שיהיה מבוסס על יסודות הצדק והרחמים בהתנהגותנו. ההדגשה המופרזת על מרכזיותה של האסתטיקה דינמית הדוחה יסוד מוסרי כנ"ל, נפסלה בצדק על ידי חכם בן תקופתנו¹⁸, באשר הוא מאפיין את המבוכה של התרבות הגרמנית בתקופה שלפני היטלר. קביעתו עולה בקנה אחד עם ההומור החובק מרחבים והשופע, ... בלתי — צפוי, של קאנט.

12 אריסטו, מטפיסיקה יג, ג.

13 Ueber das Gefuehl des Schoenen, II

14 אנציקלופדיה תלמודית ח עמ' רעא והלאה.

15 בב"ק ט, ע"ב; חב"ק ג, ה; תהלים ח, ב.

16 שבת קלג ע"א.

17 שמות טו, ב.

18 C. E. Seashore, "The Aesthetics of Marriage", in Moses Jung, *Modern Marriage*, New York, 1940

18 James Feibelman, "The Two Story World"

ד

אריסטו הגדיר, והמליץ, על כללי המחשבה ההגיונית היוונית כיעד עליון. ברם הספרות היהודית דורשת פעולה והתנהגות נכונה כמטרה העליונה של האדם. גם ההלכה וגם האגדה מדגישים את החוב לפעול כיאות כלפי בורא האלקי של עולמנו הנהדר. ספר קלסי עתיק מתאר את האמנות ואת היופי של החיים הטובים של מי שהולך בדרך השם, ונמנע מן הרע המכוער. הרדר¹⁹ וגוטה²⁰ הפיקו תועלת מרובה ביותר, והביעו את הערצתם הכנה לגבי התוכן האסתטי של המקרא; וגם א. וונשה²¹, בספרו מגלה ערכים דומים בספרות זו. מלומדים והוגי דעות אלה העריכו את חשיבותם המתמידה של גילויים המרצות ומצוות הכרוכות ביופי בכתבי המקרא ובספרות של היהדות. היופי המדהים שבטבע, כמובן, עורר אצל ש.ר. הירש רגשי מסירות וקירבה מיוחדים אל הבורא.

במיוחד מקסימה התופעה של המדען הגדול של המאה: כאשר השמש של ציון התחילה להאיר את עולמו המדעי הקר של אינשטיין, עורר ההדר האין-סופי של העולם אצלו את הקביעה הקלאסית: "אינני יכול להאמין שהאל אמנם החליט להשתעשע במשחק קובית עם עולמו".

החדירה אל תוך גפשו של אינשטיין של האמונה היסודית בבורא, רחמן, יכולה להיות המקור לדילו דעתו המסמן אולי את צוואתו: האידיאלים שהאירו את דרכי, ומזמן לזמן נתנו לי אומץ להתמודד עם החיים מתוך שמחה, היו החן, ההדר והאמת.

ה

בשנות ה-20, באספת בברלין, אמר לי אינשטיין: "הספר היחיד של היהדות שלמדתי היה המהדורה הגרמנית של פרקי אבות". המסר האחרון שלו לעולם מכוער, נבוכ ואנוכי היה יכול לנבוע מאותו ספר קלאסי של היהדות. בשביל ההנהגה הרבנית, ישאר הפולחן האסתטי בבית הכנסת האתגר העליון, ולמתפללים יהיה הדבר יכול מבורך²².

19. *Vom Geiste der Lebraischen Poesie*

20. בספרו *Westoestlicher Divan*

21. בספרו *Bildersprache der Alten Testaments*

22. ראה "The Ethics of Aesthetics in Worship", L. Jung, בספר היוכל לה. לוקשטיין, 1979.

התוקע לתוך הבור אם קול שופר שמע יצא אם קול הברה שמע לא יצא

המאמר מוקדש לידידי הדגול, איש האשכולות, הרב אליהו יונג שליט"א, הרב יונג ראה חשיבות גדולה לחנך דור ישרים, בני תורה, שיהיו אקדמאים, מהנדסים ובעלי מקצוע מעולים.

שאיפתו היתה שהיהדות החרדית לדבר ה' תתפוס מקומה ועמדה חשובה ביותר בתוך עם ישראל, עמדה לא רק כשומרי תורה ומצוות אלא, כעילית החברה, הן במישור הרוחני והן במישור המנהיגותי, והכלכלי, ולא להסתפק ביצירת חברה של פרולטריון.

הקדמה

בהלכות ראש השנה סימן תקפז מובא דין התוקע לתוך בור. סימן זה נוגע למספר בעיות חשובות גם בימינו, ולא רק בימי התלמוד של תקופת השמד. יש להגדיר מה זה בור ולהשוות את זה למבנה של בנינים מודרניים עם אקוסטיקה מתוכננת, למבנים שיש בהם תהודה גדולה, או שיש בהם הד (ehco). לכן גם חשובה ההגדרה מה זה הברה, האם המובן שינוי של טיב הקול המקורי, או ערבוב של קולות או הד, או החלשה של הקול. בעקיפין הגדרות אלו נוגעות גם לענין שימוש במיקרופון בבתי כנסת, שהרי יש אחרונים שבססו פסק דינם על "אם קול הברה שמע לא יצא".

המאמר הזה מחולק למספר ענפים:

- ענף א' — מתואר בו יסודות האקוסטיקה הנוגעים לעיניני.
- ענף ב' — ביאור הסוגים במסכת ראש השנה (כח) לפי שיטת הראשונים.
- ענף ג' — ביאור דעת הפוסקים.
- ענף ד' — באם יש יחס גומלין בין דין התוקע בתוך הבור ושומעים מבחוץ ובין התוקע מבחוץ והשומעים הם בתוך הבור.
- ענף ה' — המעביר קול דרך מערכת מיקרופון — רמקול האם הקול מוגדר כהברה.

ענף א'

תיאור יסודות העברת קול ואקוסטיקה

1. (א) דבור, השמעת קול על ידי כלי זמר או על ידי אמצעי אחר, מעוררים גלי קול בסביבה. גלים אלו מתפשטים באמצעות חומר, כגון על ידי אוויר, גזים, נוזלים או על ידי מוצקים.

בהעדר חומר אין העברת קול. כשמרוקנים את אוויר מחדר סגור אי אפשר לשמוע את הקול.

גלי קול מתפשטים במרחב לכוונים שונים. כוון ההתפשטות תלוי מצורת וכוונו של מקור הקול, של המערכת שיוצרת ומנחה את הקול. באמצעות אפרכסות למשל אפשר להעביר את הקול למרחקים אבל, לכוון מוגדר ולזווית מוגדרת ששם האפרכסת מופנה. אדם שעומד בכוון אחר כמעט ולא ישמע את פליטת עצמת קול היוצאת מן האפרכסת.

(ב) גלי קול מורכבים בדרך כלל ממספר תדירויות, ז"א ממרכיבים שונים. הרכב המרכיבים ועוצמתם היחסי מאפיין את הצליל המיוחד. לקול שופר, למשל, יש צליל מיוחד (כל הקולות כשרים) והצליל זה מאופיין על ידי תערובת של תדירויות שונות, כאשר כל תדירות יש לה עוצמה משלה. בדומה מיתרי קול האדם, צורת הפה וגרון, מאפיינים יצירת הרכב תדירות, ולכן את צליל הדבור או צליל הזמר שלו. (ג) גלי קול מתפשטים במהירות סופית. מהירות זו יותר איטית בהרבה מהמהירות האור. (לכן רואים את הברק לפני ששומעים את הרעם). כל שהמרחק גדול ממקור הקול נחלש עצמתו. מהירות התפשטות הגלים יותר גדולה בנוזלים או במוצקים מאשר באוויר. גלי קול המתפשטים באמצעות אוויר וגופלים על משטח של נוזל או מוצק, חלק מן האנרגיה מועבר, חלק מוחזר וחלק מתפזר, וחלק נבלע על ידי החומר. יש חומרים מיוחדים שבולעים חלק ניכר מן האנרגיה האקוסטית. למשל בדים, וחומרים פלסטיים מסוימים. יש גם חומרים שכמעט אינם בולעים את האנרגיה ולכן רק מעבירים או מחזירים את גלי הקול. גלי קול יכולים גם לעקוף מכשולים, למשל כסא או שולחן ולהמשיך ולהתפשט בתנאי שהמכשול אינו גדול ביותר.

בליעת האנרגיה תלויה מן החומר אבל שונה בשביל כל תדירות, לכן במקרה זה שהצליל שנשמע הוא שונה, מכיון שחלק ממרכיביו של הצליל נבלעו.

(ד) כשמקור הקול נמצא בחדר סגור, או בחלל סגור, יתכנו מספר תופעות שונות.

אם הקירות עשויים מחומר שבולע את האנרגיה האקוסטית, אז הצליל הנשמע

אינו משתנה כל זמן ששומעים בתוך החדר, אותו הדבר אם החדר הוא גדול ביותר עם הרבה חלונות ופתחים אין הצליל כמעט משתנה. אם הקירות עשויים מחומר מחזיר, שאינו בולע, וקירות אינם מקבילים ומסודרים באופן מיוחד, שומעים את צליל הקול גם זמן נוסף אחר הפסקת מקור הקול. התופעה נובעת מחזרת גלי קול מן הקירות. השיהוי של הקול שמגיע לשומע ממקומות שונים הוא קצר ולכן זה נשמע כאילו הקול מתארך.

אם צורה מיוחדת של החדר, למשל, קירות הן מקבילים וגם מחזירים, ואם החדר מספיק ארוך, לפחות גדול מ-15 מטר, ישמע האדם במקום הארכת הצליל בת קול, הד, בהפרש שלפחות של עשירית שניה או יותר. הפרש הזמן תלוי בעיקר בגודל החדר וצורתו. אפשר גם לשמע בת קול, הד, מספר פעמים עד שתדעך האנרגיה. הדבר ידוע במערות ששם שומעים את ההד מספר פעמים באופן ברור.

(ה) אם יש מספר חדרים קשורים וצמודים אחד לשני והמשמיע קול או התוקע נמצא בחדר אחד והשומע בחדר שני, יתכן שהשומע רק ישמע את ההד ובלי לראות ולשמוע את התוקע (ראה יבמות כ"ב: "ומשיאין על פי בת קול, מעשה שעמד על ראש ההר ואמר איש פלוני בן פלוני ממקום פלוני מת, והלכו ולא מצאו שם אדם". מפרש"י: "שמעו קול צועק פלוני מת ולא ראו אדם בצלמו").

(ו) אם בחדר סגור ואטום או במערה ויש פתח קטן בהשוואה להיקף החדר, השומע בחוץ לפתח ישמע צליל באיכות שונה מאשר השומע בפנים. הסיבה היא שהתדירויות הגבוהות (אורכי גל קצרים) יעברו את הפתח כמעט בעצמתן המלאה ואילו התדירויות הנמוכות (אורכי גל הגדולים, בגודל כמו הפתח או יותר גדול) יוחזרו בחלקן לתוך החדר.

(ז) כלים מיוחדים וגם חדרים בעלי צורה מיוחדת יכולים להיות בתהודה (resonance) עם גלי קול בתדירות מסוימת. במקרה הנדון הצליל המיוחד יתעורר בחוזק רב צליל המאפיין את הכלי. זמר בלי שאדם נגע בכלי זמר. (לכן הנותן מכה קטנה לכלי של זכוכית קריסטל יעורר צליל המאפיין את הזכוכית).

אפשרות של תהודה יכולים להיות גם שבחדר קטן או במיכל קטן, שהקול שישמע לא יהיה הקול המעורר, אלא הקול המאפיין את החדר או את המיכל.

(ח) אוויר של אדם הוא מכשיר מורכב שדומה במקצת בפעולתו למערכת מיקרופון ומגבר חשמלי. גלי קול נקלטים על ידי האוויר החיצונית, מועברים דרך צנרת מיוחדת במינה ודרך גוזל למערכת מיכנית שדופקת (כמו פטיש) על ממברנה. מאחורי ממברנה זו יש מערכת עצבים שיוצרת פולסים חשמליים, ז"א מתחים וזרמים חשמליים המאפיינים את גלי הקול. פולסים אלו מועברים לאיזור המוח. המוח,

כאילו שומע את הקול על ידי אפיון של הפולסים החשמליים. האדם יודע ומבדיל את גלי הקול על ידי פעולת המוח.

(ברוב פעולות האדם, כגון ראייה, אכילה חושים שונים נוצרים זו או אחרת מטענים חשמליים כמו אלקטרונים ויונים וגם מעבר של אלקטרונים ויונים. הם גורמים פולסי מתח ולזרמים חשמליים בגודל של אלפית של וולט. אין להתייחס לתופעה זו לענין של שבת לא משום שזו פעולה שלא גראית וגם לא משום שלא מרגישים את זרמי החשמל, גם לא משום שזה דבר שאינו מתכוון (שהרי זה פסיק רישא שבסופו של ענין גיחא לו), וגם לא משום שאין זה מלאכת מחשבת. אלא זה עצם האדם כשמתפקד כאדם חי. במת אין יצירת מתח חשמל, ולכן אין זה בלבד מלאכה כלל).

בהתאם לאמור לעיל אפשר לאפיין אפשרויות שונות בתוקע לתוך בור או לדות להשומעים נמצאים בתוך הבור או מחוצה לה. ואלו הן האפשרויות הסבירות.

2. השומע והמשמיע הם בתוך הבור

א. אם הבור קטן ועשוי מקירות לא מחזירים ובולעים את האנרגיה, השומע ישמע קול שופר טהור בלי שינוי.

ב. אם הבור קטן עשוי מקירות מחזירי גלי קול. השומע ישמע קול שופר טהור אלא גם ישמע מעין הד מעורבב עם הקול שנשמע כאילו הקול המקורי ממשיך זמן קצר אחרי הפסקת התקיעה.

ג. אם הבור גדול יחסי (בערך 15 מטר) אבל לא גדול ביותר, ויש לו קירות מקבילים מסודרים ומחזירים, השומע ישמע בנוסף לקול שופר עוד הד של קול שופר בהפרש זמן קצר. מכיון שבדרך כלל אורך של זמן של תקיעה היא מספר שניות, השומע באמצע החדר ישמע תערובת של קולות, הקול המקורי ובאותו זמן גם הקול המוחזר.

ד. אם בור גדול מאד (ארוך מאד) ויש לו קירות מקבילים ומחזירים השומע ישמע בת קול (הד) נפרדת או מספר בת קול אחרי מספר שניות. הבת קול תהיה בעוצמה חלשה יותר בדרך כלל.

3. השומע נמצא מחוץ לבור והתוקע בתוך הבור או תוקע לתוך הבור

א. אם פתח הבור הוא גדול יחסי ומופנה למרחב החיצון (התאמת אמפדנציה) השומע בחוץ ישמע קול שופר רגיל, כמעט בלי שינוי של הצליל.

ב. אם פתח הבור קטן יחסי (קטן בהשוואה להיקף הבור וקטן בהשוואה של אורכי גל הקול הגדולים). השומע בחוץ, קרוב לבור, ישמע צליל אחר מאשר השומע

בתוך הבור. אם נמצא רחוק מפתח הבור יהיה שינוי נוסף בצליל. (בגלל עקיפה של גלי קול, העקיפה תלויה באורך גל).

ג. אם פתח הבור קטן, התוקע קרוב מאוד לפתח הבור ישמע השומע מבחוץ כשהוא עומד קרוב לבור קול שופר ועוד קול עם צליל שונה. (כתוצאה מחזרת גלי הקול מן הבור). אם הבור הוא ארוך ישמע בנוסף לקול שופר בת קול (הד) עם צליל שונה.

ד. אין הבדל לכל מה שאמור לעיל בין בנין אטום ובין בור סגור או בין מערה.

ה. בבנין שיש הרבה חלונות או פתחים גדולים ישמע קול שופר טהור, כנמצא בחוץ.

ו. בנין שבחלקו נמצא בחלקו התחתון אטום או בנוי בתוך האדמה, וחלקו השני בחוץ יתכנו אז שלבי ביניים בין בור או חדר אטום ובין חדר פתוח, ויש לבדוק כל מקרה לגופו של ענין.

ז. התוקע לתוך חלל קטן או לתוך כלי חרס או לחבית עשויה מחרס, או לכלים מיוחדים שיש להם תהודה, יתעוררו צלילים מיוחדים שאפיינים לכלים אלו. צלילים אלו שונים מזה של שופר, ודעיכת האנרגיה שונה.

ע נ פ ב'

ביאור שיטת הראשונים בגמרא במסכת ראש השנה (כח)

(א) — שיטת רש"י

איתא במסכת ר"ה (כ"ז, ב): "התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך פיטס אם קול שופר שמע יצא, ואם קול הברה שמע לא יצא. וכן מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או מגילה אם כוון לבו יצא ואם לאו לא יצא". ממשיכה הגמרא. "אמר רב הונא: לא שנו אלא לאותן העומדים על שפת הבור אבל אותן העומדים בבור יצאו. תניא נמי הכי התוקע לתוך הבור או לתוך הדות יצא, והתנן לא יצא, אלא לאו שמע מינה כדרב הונא... ת"ש התוקע לתוך הבור או לתוך הפיטס אם קול שופר שמע יצא ואם קול הברה שמע לא יצא. ואמאי ליפוך בתחילת התקיעה מקמי דליערבב קלא, כי קאמר רבא בתוקע ועולה לנפשית. אי הכי אמאי למימרא? מהו דתימא זימנין דמפיק רישיה ואכתי שופר בבור וקא מיערבב קלא קמ"ל".

ומפרש רש"י: אותן העומדים בבור יצאו: "שהן קול שופר לעולם שמעו". אם קול שופר שמעי, "בלא קול הברה יצא" ואם קול הברה שמעי, "עם קול שופר לא יצא".

מתוך דברי רש"י נראה שהשומע בתוך הבור תמיד יצא ידי חובתו והדבר אינו תלוי בטיב הבור, אפילו אם יש הד או בת קול, שהרי כתב קול שופר לעולם שמע. לעומת זה אנשים בחוץ שומעים לפעמים גם קול שופר וגם קול הברה. ובמדה ששתי קולות מעורבבים לא יצא. לפי זה ברור שרש"י סובר שבחוץ יכולים להיות שתי קולות, קול שופר וקול הברה ואפילו ערבוב קל של שניהן פוסל שמיעת התקיעה. אבל בפנים ובתוך הבור אפילו אם יש ערבוב של קולות אין זה פוסל.

כך גם משמע מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות וז"ל: "אותן שהם חוץ לבור אמרו אם קול הברה שמע לא יצא, אבל אותן שהיו תוך הבור יצא ידי חובתו". וכן דברי הר"ן: "דבאותן העומדים בבור שומעין הם קול שופר לעולם ומסתברא דכי היכי דמפלגין בבור הכי נמי מפלגין בפיטס דאותן העומדים בתוך הפיטס יצאו. אבל הרמב"ם ז"ל בפ"א להלכות שופר חילק בבור ודות, ופיטס לא חילק, אפשר שדעתו מפני שהפיטס גדולה אפילו העומדים בתוכה אם קול הברה שמעו לא יצאו". ונבאר את דברי הרמב"ם להלן.

יש להבהיר מהו המושג בור ומה היא הגדרה של הברה. והנה רש"י לא פירש את דבריו. את המושג הברה אנו מוצאים מספר פעמים בש"ס. בינמא (יט, ב) "יקירי ירושלים לא היו ישגים כל הלילה כדי שישמע כ"ג קול הברה ולא תהיה שינה חוטפתו". ובגטין (פט, א): "לא שמעו קול הברה אלא כדי שיהיו גרות דולקות ומטות מוצעות ובנ"א נכנסים ויוצאים". ועוד שם "ולא ששמעו קול הברה אלא כדי שיאמרו פלוני מהיכן שמע, מפלוני, ופלוני מפלוני, להלכו להם למד"ה".

מתוך פירוש הגמרא נראה שאין מדובר בקול של הד, קול מוחזר שבא אחר זמן מה, ואפשר להבדילו מן הקול המקורי, אלא המשמעות של הברה היא, רעש ומהומה וגם ערבוביה של קולות. וכך נראה מתוך דברי רש"י עצמם. שהרי "כתב ואם קול הברה שמע עם קול השופר לא יצא", ו"א ערבוב של שתי קולות שקשה להבדילן. וכך נראה מפשט הגמרא ששואלת "ואמאי ליפוק תחילת התקיעה מקמי דליערבב קלא". ו"א הפסול הוא בערבוב הקולות כאילו שמע קול של שתי שופרות יחד. [שאם שמע תקיעה משתי שופרות כשרים מעורבבים מאוד לא יצא שהרי אין אפשרות להבדיל ביניהם. ולכן גם כאן, אע"פ ששתי הקולות באים משופר אחד, וגם מתקיעה אחת, אבל מכיון שיש בסופו של ענין ערבוב של שתי קולות, שהם נוצרו מקול אחד לא שמעו קול שופר טהור. ואין זה נוגע לדין שכל הקולות כשרים. דין כל הקולות נוגע רק לצליל היוצא מן השופר שכל צליל הוא כשר, אבל אינו נוגע לערבוב של קולות אחר שיצא הקול מן השופר וגם לא נוגע לשאלה אם שתי קולות משתמעות או לא. ברור שיש צורך בהבדל ניכר בין הקולות כך שאפשר להבדילם, וכאן אין הבדל].

אלא המציאות אינה מתיישבת עם פירוש רש"י. שהרי לפי רש"י ויתר ראשונים גם התוקע וגם השומעים שנמצאים בבור תמיד יוצאים ידי חובתם. (רש"י כתב לעולם יצאו, וכך גם כתוב בסידור רש"י). והרי עיקר הערבוב של הקולות נעשה בתוך הבור ולא מחוץ לבור. שבתוך הבור מוחזרים קולות השופר מן הקירות וגורמים לשמיעת של מספר קולות אחד על השני. ולולי דברי רש"י היה אפשר לפרש את דברי הגמרא בפשטות, שהתוקע תמיד יצא ידי חובתו כשתוקע בבור משום שאזניו שומעים את תקיעתו בעיקר, ואין כמעט ערבוב של קולות הברה. אבל השומעים האחרים בתוך הבור לפעמים שומעים קול שופר ולפעמים שומעים קול שופר יחד עם הברה. אבל מכיון שהגמרא אינה מתרצת כך אלא מבדילה בין אלו ששומעים בתוך הבור שיצאו ובין אלו שנמצאים מחוץ לבור משמע שכל מי שנמצא בתוך הבור יצא כדברי רש"י. ולכן קשה שהרי המציאות אינה כך.

ועוד קשה לשיטת רש"י. שלפי שיטתו שהעומדים בחוץ יש לפעמים שיצאו ויש לפעמים שלא, והכל תלוי בנסיבות. ויש לשאול מה דין של הד תלוש נפרד כאשר ההד אינו מעורבב עם התקיעה המקורית. האם דין הד של שופר כמו דין של קול שופר שהרי אין כאן ערבוב של קולות או כל תולדה שבאה כתוצאה מקול שופר פסולה.

המציאות מראה לנו שבדרך כלל יש שני דרגות קיצוניות של בור: יש בור שאין בכלל הד וגם אין קולות מעורבים, וזה כאשר הבור לא מסוטט ולא ארוך, ויש בור שיש הד חזק ואפילו הצליל של ההד לפעמים משתנה, ויש כמובן דרגות ביניים. והיה אפשר לפרש את דברי רש"י שהוא מתייחס רק לסוג הראשון של בור ובו אין בכלל הד ואין בכלל עיוות של קולות, ואם יש הד חזק וגורם לצליל שונה דינו כמו פיטס במשנתנו שבו הכלי הוא גורם חזק לשינוי של קול ואפיון של הצליל. ומה שכתב רש"י שבבור לעולם יצאו גם התוקע וגם השומעים. מתייחס לבור מסוג זה. אלא שקשה שלפי זה היה על רש"י לפרש שמדובר על בור מסויים ואין להכליל את המושג על כל בור ובור.

ואפשר לפרש שרש"י מניח שהבור קטן ולכן אין הד ואפילו הקול שמוחזר מן הקירות אינו גורם לערבוב של קולות שהרי הפרש הזמן הוא כה קטן שהאוזן אינו מבחין בין שתי קולות, וכל זמן שאין ערבוב של קולות שאפשר להבחין באוזן אין כאן פסול. שאם לא כן נתת את דבריך לשעורין. שהרי בכל בנין ובנין ובכל מקום יש החזרות של הקול מן הסביבה. ולא דומה צליל של תקיעת שופר במקום אחד לתקיעה למקום אחר אם נבדוק את הצליל בקפדנות יתירה. ורק כאשר יש הבדל ניכר יש לפסול את התקיעה וזה אינו מצוי בבור רגיל.

ורש"י כתב שאלו שעומדים בחוץ שומעים קול מעוות משתי סיבות (במיוחד

כאשר התוקע עומד קרוב ליציאת הבור). שהרי הם שומעים גם את תקיעתו מן השופר שיוצא ישירות מן הבור וגם את הקול שחוזר מן הקירות. והסברנו לעיל שחלק מגלי קול מוחזרים מן הפתח של הבור ולכן שהצליל השתנה בחוץ, השומע בחוץ לכן עשוי לשמע קול שופר לפי צליל הרגיל ובנוסף בו זמנית עוד קול עם צליל אחר. והשומע לכן מרגיש כאילו שמע שתי קולות משתי שופרות, מה שאין כן בתוך הבור הוא שומע שתי קולות בעלי אותו הצליל ובאותו הזמן ואי אפשר להבדיל ביניהם.

אבל מכיון שרש"י לא פירש את דבריו אין לנו אפשרות להכריע מה כוונתו. אלא מדברי הריטב"א משמע הסבר שונה. ד"ה: "א"ר הונא וכו': "ליכא לפירוש לא שנא אם שמע קול הברה לא יצא אלא שאותם העומדים על שפת הבור אבל לאותם העומדים בבור אפילו שמעו קול הברה יצאו דהא אמאי יצאו, וכי אינם חייבים לשמוע קול שופר אלא ב"פ ל"ש דשייך האי חלוק אלא לעומדים על שפת הבור אבל העומדים בבור סתמן יצאו שלעולם שומעין קול שופר מן הסתם וכו'". לפי הריטב"א גם בבור יתכן שאינו יוצא ידי חובתו אם שמע קול הברה אלא הסבירות היא שיצא, אלא מחוץ לבור הסבירות היא שלא יצא, אבל אם יודע בודאות שבבור שמע קול הברה לא יצא. ולפי מה שהסברנו לעיל יתכן שזה פירוש רש"י, ויכול להתיישב עם המציאות, ומה שכתב רש"י "לעולם" אין לדייק לתמיד ובכל מצב יצא כששומע בבור אלא שמן הסתם יצא.

(ב) — מחלוקת הרא"ש עם רש"י

וכתב הרא"ש: "ולא ידעתי מה הבחנה יש אם קול שופר שמע או קול הברה שמע. אם תלוי בהבחנת אדם שיאמר שמעתי קול שופר, או תלוי בעומק הבור או בהתקרב אדם על שפת הבור והתרחק ממנו. ולא מסתבר שיהי תלוי בהבחנת האדם דלמה נתנה תקיעת הבור פעמים קול שופר ופעמים קול הברה. ואם תלוי בעומק הבור או בקירובו על שפת הבור ובריחוקו כל זה צריך שיעור. על כן נראה לי אע"ג דרב יהודה אמר לא שגו, אין בא כ"א לפרש המשנה. והכי פירושו, לא שנו אם קול הברה שמע אלא לאותם העומדים על שפת הבור שהקול מתבלבל בבור קודם שיצא לחוץ ולעולם אינן שומעין אלא קול הברה אבל אותן העומדים בבור לעולם קול שופר הם שומעים ויצאו".

הרא"ש חולק על רש"י על שני דברים. ראשית כל קובע הרא"ש מניגוד לדברי רש"י שאין להתחשב באבחנה סובייקטיבית, אישית, אלא יש צורך באבחנה אובייקטיבית לענין הלכה. כתוצאה מזה קובע הרא"ש שלא מתקבל על הדעת שנכנס לבדוק סוגים שונים של בור, אם עומקו איכות הבור שהרי המשנה אומרת סתם

התוקע לתוך הבור בלי פירוט, ובלי להבדיל בין סוגים שונים. שנית חולק הרא"ש על רש"י שקובע שמחוץ לבור אף פעם לא יוצאים ידי חובתו.

ולכאורה קשה טובא. מצד אחד קובע הרא"ש שהקול מתבלבל כבר בבור לפני שיוצא מחוץ לבור, ואע"פ כן כל השומעים בתוך הבור יצאו ידי חובתם. ומצד שני השומעים מחוץ לבור שומעים תמיד רק קול הברה, ולא חשוב איזה סוג בור ומה צורת פתח הבור.

ועוד קשה, מאין להרא"ש לקבוע שאינם יוצאים בודאות ואולי יש רק להסתפק אם יצאו או לא. ומשמע שלפי הרא"ש שאפילו אם ניתן למדד בודאות ששמעו קול שופר גם דינם שלא יצאו. ובהכרח צריכים להגיד שהרא"ש מפרש את המשנה שזו גזרת רבנן, וקים ליה לרבנן שמבחוץ לבור לא יצאו.

חכמים קבעו (לפי רבי יהודה) שאין להכנס לחישובים של שיעורים. התוקע בתוך הבור, לא חשוב אם הקול התבלבל כשיוצא תמיד בבור יצא, ומחוץ לבור, לא חשוב אם שומע קול שופר או שמע קול הברה דינו כאילו שמע הברה ולא יצא. ופירוש של הברה לפי הרא"ש שקולו התבלבל, ז"א השתנה, ולא ערבוב של קולות כמו שפירשנו לעיל.

ולפי מה שפירשנו לעיל תואם שיטת הרא"ש במקצת למציאות. בתוך בור קטן בדרך כלל הצליל של קול שופר אינו משתנה, אפילו אם הקול מוחזר מספר פעמים, מן הקירות. מצד שני קול השופר כשבא לפתח הבור כאשר הפתח קטן, משתנה ואינו כבר הקול המקורי, וזה הפירוש קול המבולבל שיוצא החוצה, איכות הקול השתנה באופן מהותי ולכן לא יוצאים ידי חובתם.

אלא ראיתי שהמחצית השקל פירש את דברי הרא"ש באופן אחר. לפי פירושו השומעים מבחוץ רק קול הברה שומעים ולא יוצאים, אבל הנמצאים בתוך הבור אם קול שופר שמעו יצאו ואם קול הברה שמעו לא יצאו. והתקשתי מאיפה הוציא בעל מחצית השקל פירוש זה מתוך דברי הרא"ש שהרי לפי זה נשאר האבחנה אצל האדם כאשר נמצא בתוך הבור. וגם פירוש זה אינו מתישב עם לשונו של הרא"ש וצ"ע.

(ג) — שיטת המאירי

כתב המאירי "נראה לגאונים (דברי הרב האי גאון ז"ל) נ"ע שמשנה זו נשנית בשעת השמד שהיו מתחבאים בקיום המצוות, ופירושו בגמרא בבור ודות שהעומדים בבור עם התוקע שומעין קול שופר שאין הקול מתבלבל עד שהוא עולה לאיר הבור. זה בבור הואיל ושומע את הקול קודם שיעלה לאויר הבור יצא, וכל שכן תוקע עצמו, אבל לעומדים בחוץ או על שפת הבור הוא שאנו צריכים להבחין בין שמעו קול

שופר לשמעו קול הברה, שאם קול הברה שמעו כגון שהיה הבור צר ועמוק ביותר לא יצא שאעפ"י ששמעו תחילת תקיעה כשהתחיל לתקוע מכל מקום כשהגיע הקול לאויר הבור נתבלבל לגמרי ולא נסתיימה תקיעתו כקול שופר ואם קול שופר שמעו כגון שהבור רחב יצאו.

ומכל מקום לתוך הפיטס יראה לי שאף שהעומדים עמו אפשר שקול הברה שומעים מצד צליל קול החרס והכל לפי תכונת הכלי ואף לתוקע עצמו יש להבחין אם קול הברה עם קול שופר...".

בדברי המאירי יש שני חידושים. המאירי מחלק חלוק ארכיטקטוני בין בור צר ועמוק שהקול היוצא מן הבור הוא בחלקו הברה, ובין בור רחב שהקול היוצא מן הבור הוא קול שופר וזה תואם את המציאות כמו שהסברנו בענף א. כל זה מדובר באנשים העומדים בחוץ והתוקע בתוך הבור. ברור ששיטתו כמו רש"י ולא כדברי הרא"ש. אלא המאירי גם כותב שהקול מתבלבל אך ורק כשיוצא מן אויר הבור אבל כל זמן שאנשים נמצאים בבור יצאו, וכל שכן בעל התוקע. משמע שוב שמדובר כאן בשינוי הקול כתוצאה מיציאת גלי הקול מן הבור לחוץ לבור ולא מדובר על שינויים בתוך הבור על אף שהבור צר ועמוק, ושם בודאי יש החזרות שונות של גלי הקול וגם הד בתוך הבור. וכתב מפורש "ולא נסתיימה תקיעתו כקול שופר". והסיבה משום שטיב הקול השתנה.

אלא המאירי חדש חידוש נוסף והוא, שהפסול בפיטס נובע שהתוקע משמיע צליל קול החרס שמשתתף עם קול השופר, ובמקרה זה גם התוקע עצמו צריך להבחין אם שמע קול שופר עם הברה או בלי הברה.

לכן כל מבנה שמוסיף צליל אחר אופייני למבנה (ולא הד, או סתם גל מוחזר) יש לחשוש שדינו כמו הפיטס.

יש לנו לכן שלושה סוגים. א. בור (צר או רחב) ששום דבר לא פוסל את התקיעה. ב. התוקע בבור צר ואנשים מבחוץ שקול משתנה כשיוצא מפתח הבור. ג. כלי תהודה עם צליל מיוחד שיש לחשוש להברה. כמובן יש שלבי ביניים שקשה להחליט מה דינם וכנראה ניתן לשיקול הדעת.

(ד) — שיטת הרמב"ם (הלכות שופר פ"א הלכה ה) ומפרשיו

כתב הרמב"ם: "התוקע בתוך הבור או בתוך המערה אותן העומדים בתוך הבור והמערה יצאו. והעומדים בחוץ אם קול שופר שמעו יצאו ואם קול הברה שמעו לא יצאו, וכן התוקע לתוך החבית הגדולה וכיוצא בה אם קול שופר שמע יצא ואם קול הברה שמע לא יצא". והכסף משנה מביא (והבאנו לעיל) את דברי הר"ן שמפרש שדברי הרמב"ם זהים לדברי רש"י ולא כמו דברי הרא"ש. וכך גם מפרש

הכסף משנה (וראה גם הגר"א ש"ע סימן תקפ"ז א, ב). הרמב"ם הביא את הדין של הבור והמערה משום שרוב הונא התייחס רק לבור ושם הוא מחלק בין העומדים בתוך הבור ואלה שעומדים מחוץ, וכתב הר"ן (וגם המאירי) שהרמב"ם סובר שפיטס יש לו הברה גדולה ויש צימוד קול בין הפיטס ובין השופר. ולכן אנשים שנמצאים בתוך החבית צריכים לדקדק ולהבחין אם שמעו קול שופר או קול הברה ולא כמו בבור שברור ששמעו קול שופר.

והביא הכ"מ ראייה מדברי ברייתא שכתוב התוקע לתוך הבור או לתוך הדות יצא אבל פיטס לא נזכר בברייתא בכלל ומשמע שעומדים בפיטס אפשר שישמעו קול שופר או קול הברה, ודבריו דומים לדברי המאירי שהבאנו לעיל.

יש להביא ראייה מדברי הרמב"ם שהברה אינו הד, בהלכות שחיטה (פרק ז, ז) כתב: ריאה שתשמע בה הברה כשנופחים אותה אם ניכר המקום שממנו תשמע ההברה, מושיבין עליו רוק או תבן וכיוצא בו. אם נתנדנד בידוע שהיא נקובה וטרפה" ברור ששם מדובר על רעש או קול שיוצא מן החור של הריאה, ובאופן דומה יש לפרש דבריו בהלכות אישות (פרק ט הלכה כב).

(ה) — הכסף משנה מביא את דעתו של רבינו טודרוס הלוי שדוחה את דברי הר"ן. הוא סובר שהרמב"ם נקט באורחא דמילתא. המציאות היא הוא כותב שבור, ומערה מספיק גדולים כך שאנשים יכולים להכנס ולשמע שם קול שופר. אבל חבית היא קטנה ולכן אין זה סביר שאנשים נמצאים בתוכו. ומדויק לשונו של הרמב"ם שהרי כתב "התוקע בתוך הבור או בתוך המערה" באות "ב" ואלו לענין החבית כתב "וכן התוקע לתוך חבית גדולה" באות "ל". (ויש גרסאות ברמב"ם שכתוב גם "בתוך" החבית).

(ו) — וכתב הר' מנוח

"בור הוא בחפירה והוא עגול, ומערה הנה מקורה בקירוי ומרובעת, ודרך אלה המקומות כשאדם צועק ומדבר או תוקע בהן שמתבלבל הקול ונראה כאלו אחר מדבר כנגדו. ואותן העומדים בבור או בתוך המערה יצאו לפי שהקול אין מתבלבל להם ושומעים קול שופר גמור. אבל העומדים בחוץ שמתבלבל להם הקול יותר מאשר בבור, אם שמעו קול שופר שלא נתבלבל להם הקול יצאו ואם קול הברה שמעו לא יצאו".

מדברי רבינו מנוח אנו למדים שהברה אצלו פירוש הד ששומע תוך כדי תקיעה, הדבר תלוי ביחסי הכוחות של קול שופר וקול ההד תוך זמן התקיעה. ואע"פ שגם בתוך הבור נשמע הד אלא כנראה מתבלבל פחות בחוץ, ואפשר להבחין ביניהם.

ולפי זה הדבר שונה ממקום למקום אלא המשנה נקטה בדבר המצוי. ולפי דבריו נראה שיתכן מצב שגם לא יוצאים ידי חובתם בתוך בור כאשר קול הברה כה חזק שהקול השופר מבולבל.

(ז) — בתשובת תשב"ץ (סימן ש"ה וגם ש"ו) מובא מחלוקת בין הריב"ש ובין התשב"ץ במקרה ששומעים קול שופר כשר יחד עם קול פסול. והתשב"ץ מביא דרשת הרמב"ן לראש השנה להוכחה וז"ל הרמב"ן:

"נתן השופר בתוך שופר ותקע בו אם קול פנימי שמע יצא ואם קול חיצון שמע לא יצא. פ' אם קול פנימי לבדו שמע יצא ואם קול חיצוני לבדו לא יצא, אם שמע קול שניהם יש אומרים יצא דהא קיימא לן בשופר תרי קלי משתמעי דכיון דחביב עליה יהבי דעתיה ושמע. ואפילו היה קול אחד פסול והשני כשר ואפילו היו פסולים רבים וקולם גדול וחזק והכשר יחיד וקול חלוש מהם דהיינו שתי חצוצרות ושופר דמקדש כדמסיק בגמרא. ואני אומר אם שמע קול חיצון ופנימי, הוי תרי קלי מחד גברא ולא משתמעי ולא אזלינן בתר שופרות ושנים הם, אלא בתר תוקע וחד הוא... וצ"ע".

שיטת הריב"ש היא שרק כשמרכיבים שתי שופרות על ידי שמדיקים את השופר מחלקים שונים התקיעה פסולה. אבל הרכב של שופר חיצון ושופר פנימי אינו פוסל מכיון שאדם יכול להתרכז ולהבדיל בין קול שופר כשר וקול פסול. ויש להקשות למה כששמע קול שופר יחד עם קול הברה לא יצא אבל אם שמע קול כשר וקול פסול ביחד יצא. ומוכרחים לכן להגיד שיש שני דינים. שאפשר להבחין בין שתי קולות שונים לגמרי כגון שופר וחצוצרה, אבל קול שופר שמעורבב עם קול הברה שהקול דומה מכיון שההברה באה כתוצאה מקולו של אותו שופר קשה להבדיל, וכאן יש הכלל שתרי קולות לא משתמע. הפסול לכן גובע ששתי קולות כה התערבבו והתבלבלו שקשה להפרידם, ולכן לא יוצאים ידי חובה על אף ששניהם כשרים. ויתכן שאפשר גם להסביר כך את דברי המאירי.

ענף ג'

ביאור שיטת הפוסקים

(א) כתב הטור (או"ח סימן תקפ"ז) וז"ל: "מקום הראוי לתקוע בו כיצד: כגון מקום שתשמע בו התקיעה בלא ערבוב אבל אם שמע בערבוביא לא יצא. לפיכך העומד בבור או בחבית גדולה ותוקע ושמעו אחרים בחוץ לא יצאו שאין שומעין אלא קול הברה אבל הוא עצמו יצא ששמע קול שופר".

לשון הטור אינו ברור. מצד אחד הוא מביא את הכלל שאם שומעים קול

בערבוביא לא יצא (הברה כמו שפירשנו לעיל זה קול בערבוביא), וכנראה דין זה יש לו תוקף בכל מקום ואפילו בבור. מאידך גיסא בסיפא מביא לכאורה פסוקו של הרא"ש, שמבחוץ לבור השומעים אף פעם לא יצאו, ואין אנו מתחשבים בהבחנה של האדם. וגם הבית יוסף מפרש את הסיפא כדברי הרא"ש אלא שהוא כותב שההלכה כמו רש"י והרמב"ם.

ואולי כוונת הטור היא שאף פעם לא להתייחס להבחנת האדם, כל זמן שקיימת אפשרות אוביקטיבית ששומעים הברה. לכן, במקום שיש אפשרות של הברה לא יוצא כתקנת חכמים. והמקום היחיד שראוי לתקוע בו קול שופר לצאת הוא המקום ששומעים קול שופר בלי ערבוב. וזה יש לבחון תחילה עוד לפני שתוקעים, ועל זה יש הבחנת האדם. אחרת אף פעם לא יודעים בבטחון שזה המקום הראוי.

(ב) בש"ע (או"ח תקפ"ז) מביא לשון של הרמב"ם להלכה: ומוסיף המגן אברהם בפירוש הדות: "והיינו שהוא בבנין אחת תחת הקרקע כגון מרתף. ונ"ל דאם רבו בנוי למעלה מן הקרקע אף ע"פ שמקצתו תוך הקרקע יצא".

בדברי המ"א יש הכללה ניכרת במושג בור ודות. ההבדל בין בור ובין מערה הוזכר כבר בדברי רבינו מגוה. בור הוא עגול ופתוח ומערה ריבועית ומקורה ושניהם תחת הקרקע. לעומת זה יש אי בהירות מה הגדרה של דות. במחצית השקל מובא דעות שונות בהגדרת דות. יש הוכחות שדות הוא בור שיש לו קירות בנויים (כמו בורות של היום שמכילים מים).

לפי זה יש לחשש בבנין ובו הברה לפי שיטת הרא"ש (כמו שהובא להלן בדברי הט"ז) שאין סומכים על הבחנת האדם ולא לתקע בו שופר לכתחילה.

ולכן יש לדקדק בבנין בית הכנסת שהאקוסטיקה תהיה מותאמת, ולא תהיה כזאת שתביא למצב שיש קול מבולבל (במיוחד בסוף בית הכנסת או בפניות מיוחדות), ויש לחשש עוד בקומת של עזרת נשים, או חדר נפרד לעזרת נשים. עזרת נשים הבנויה בקומה יותר גבוהה, והיא אטומה לגמרי ויש בה רק חלונות קטנים, דינה כמו שמעה מבחוץ לבור, מכיון שיתכן שלא שומעים את צליל של התקיעה במתכונתה המקורית. בבית כנסת שבנוי רחב וארוך ועם קירות שבולעים את הרעש ואת האקוסטיקה, עם חלונות גדולים, אין הרבה חשש ואין דינו כמו בור. אלא בכל מקרה תהיה מן התבונה לשאל מומחים, אדריכלים, ומומחים לאקוסטיקה בענין זה.

ברור שיש להחמיר אם מתפללים במרתפים או במקלטים שדינם דין של בור. ולכן יש ספק אם האנשים הסמוכים למרתפים או למקלטים יוצאים ידי חובתם בתקיעת שופר.

(ג) — כמו שמוזכר לעיל יש שיטות שונות בהגדרה של הברה, הגדרה טובה

היא שזה קול שצלילו משתנה בתהודה כשיצא מחלל החדר, קול שהתבלבל או קול שהתערבב, ולכן נשמע כמו קול של שתי שופרות.

והובא ברמב"ן ובריטב"א שאילה מה דאיתא בש"ס "ואמאי ליפוק בתחילת התקיעה מקמי דליערבב קליא". ומשמע שהערבוב אינו בהתחלת התקיעה אלא יותר מאוחר ומאין לפי שיטת ששמיעת תחילת תקיעה בלי סוף התקיעה שזו תקיעה כשרה שהיה בכלל שיעור תקיעה בלי ערבוב. ומתציים בתירוץ ראשון מדלא קתני את קול הברה שהוא אלא קתני אם קול הברה שמע שאפילו אם שמע קול שופר בשיעור הנכון של תקיעה לא יצא אם שמע המשך התקיעה בערבוב של קול. ובתוך הקרקע. ויש שמפרשים שדות הוא בנין מוקף מחיצות מעל הארץ. לכאורה כך מובא בגמרא (ב"ב, ס"ד) שבור בחפירה ודות בבנין. ומדברי הרמב"ם משמע מפיה"מ לכלים (פ"ה, משנה ו') ובאוהלות (פ"ה מ"ו) שדות בנין מעל הקרקע. ויתכן שיש להבדיל בין דות ובין חדות. (ראה ערוך השלם, ערך דות). אם גפרש שבור ודות הם תחת הקרקע, ורק בנינים שמתחת הקרקע הם מקורות של הברה או כל בנין אחר מעל הקרקע אינו בור ולכן גם העומדים מבחוץ יוצאים.

הביאור הלכה ניסה למצא פשרה בין שני הפירושים של דות. והוא שהוא בנין בתוך הקרקע, אלא שמחיצות שלו יוצאות מעל הקרקע. ומביא המשנה ברורה להלכה שבנין שרובו מעל הקרקע ומקצתו בתוך הקרקע אין הקול מתערבב ומתבלבל ולכן העומדים מבחוץ יצאו. אלא בביאור להלכה הוא מסתפק מה דינה של בית כנסת שנמצא בקומת קרקע שחלקו הגדול בנוי בתוך הקרקע ויש לו חלונות קטנים מעל הקרקע, סמוך לארץ.

ונראה לי שאין חשיבות אם בנין הוא מעל הקרקע או תחת הקרקע. החשיבות איך בנוי הבנין. בנין שהוא אטום לגמרי, כל חלונות או פתחים, בנוי באבנים חזקות ועבות ומכוסה בחומר שאינו בולע את הקול הוא מקור להברה ולקול מבלבל. בנין שבנוי מחומר דק, מחומר שבולע את גלי הקול, או שיש לו הרבה פתחים וחלונות נראה שכמעט אין בו הברה.

ובעצם הבדל זה כבר מוזכר בתוך דברי הריטב"א שהבאנו לעיל. הריטב"א סובר שאפילו בתוך הבור יתכן הברה, אלא ברוב הבורות אין סבירות כזאת. ואין זה כלל שבבור אין הברה ומחוץ יש. אלא יש להתייחס לכל מקרה ומקרה לגופו של ענין והמשנה באה רק להשמיענו את עיקר הדין, ומובא דוגמא של מציאות מסתברת. ועוד תרצו שקים לרבנו שבבור אין ערבוב אלא רק שמי שמאריך הרבה בתקיעה, ויש חולקים על זה.

ויש לדון מה הדין כששומע לא שמע קול שופר המקורי אבל שמע רק את ההד המוחזר שבא אחר זמן מרובה ובלי ערבוב קולות. ולכאורה יש לטעון שאין הבדל

בין קול שופר ששומע האדם כאשר הוא רחוק מן התוקע ובין קול שופר שומע כשהוא קרוב לו. שהרי זה אותו הקול אלא מוחזר ומכוון. וראיתי שבביאור הלכה מוזכר שאלה זו וז"ל: "ודע עוד דטבע הוא לתוקע בין ההרים או ביער גשמע קול החוזר. ומדסתמו הפוסקים ולא הזכירו דיש להיזהר בענין זה משמע דאין זה ערוב הקול אלא הקול נכפל אחר שנגמר הקול הראשון". וכנראה יצא ידי חובתו, וזה חידוש גדול.

(ד) — כתב הט"ז, אחרי שהביא שיטת הרא"ש וז"ל: "ולפ"ז גם בתוקע בבה"כ ויש עומדים בחוץ קצת רחוק מבה"כ יש ג"כ בזה שייכות הבחינה לפי ריחוק מבה"כ. ואע"פ שהכריע ב"י דלא כהרא"ש מ"מ כיון דבהרבה דוכתי מצינו שבדבר הבקיות אין אנו סומכים עצמינו על שום דבר לומר שנסמוך על הבקיות ק"ו כאן שהרא"ש ס"ל שאין לברר דבר זה בבקיות... אבל לענין ריחוק להעומדים מן בה"כ שזכרנו יש לנו לסמוך על קירוב המקום אם נראה לנו ברור שקול שופר שמע יצא כיון שעל כל פנים במקום התקיעה אין ערוב קול כלל משא"כ בבור".

וכתב בפרי מגדים "שבבית הכנסת לא שייך ביה קול הברה מאחר שכולו על הארץ כמ"ש המ"א ז"ל אות א' הא ריחוק וקירוב זה שייך גם בבית הכנסת". ויש שמפרשים את דברי הט"ז שקול הברה הוא צליל שהשתנה באיכות ובכמות ונעשה קול חלוש במרחק גדול (ראה ביאור הלכה), ולכן יש לחשש שאם ישמעו במרחק רב מבית הכנסת לא יוצאים. והרבה אחרונים הישיגו על דברי הט"ז שבמקומות רגילים ובבנינים שמעל הקרקע יוצאים ידי חובתם כששמעו אפילו במרחק רב.

וכתב בביאור הלכה שעל אף ההשגות למעלה "אין לזוז מדברי הט"ז, ולכן אם שמע קול שופר מאחורי בית הכנסת בריחוק מקום תלוי לפי הבחנתו אם שמע קול שופר או קול הברה".

ולכאורה המציאות שונה. מה ההבדל בין מי שמתפלל בבית כנסת גדול של מאה מטר או יותר ובין מי ששומע תקיעה מחוץ לבית כנסת קטן במרחק של מאה מטר, שהרי גם בבית הכנסת נחלש הקול כל שהמרחק גדול יותר. ואם הקול לא נחלש אז יש לחשש ששמע קול של הד או קול שופר מעורב עם קול הד.

אלא נראה לי שהט"ז לא התייחס בכלל לשמיעת קול שנעשה חלש יותר במרחק רב. ברור שכל זמן שאיכות הצליל לא השתנה ורק החוזק השתנה הוא יצא. אלא הט"ז התכוון לבית הכנסת שנמצא בתוך רחוב עם הרבה בתים מסביב. במקרה זה יתכן ששמע קול הברה כמו שכל אדם יכול להיווכח במציאות וזה תלוי אם שמע במרחק גדול ובצורת המבנים של הבתים מסביב לבית הכנסת. אבל בית כנסת בודד

שבנוי מעל הקרקע ויש לו חלונות ופתחים, (כך שאינו אטום) כששמע קול שופר בחוץ נראה לי שיצא*.

ע נ ה ד'

האם יש הבדל בין תקיעה בתוך הבור והשומעים מבחוץ ובין התוקע מבחוץ והשומעים מבפנים

כתב הב"י: כשהשומעים עומדים על שפת הבור והתוקע עומד בתחלת התקיעה תוך הבור ובסופה חוץ לבור שלא יצא וממילא משמע דה"ה לתוקע עומד תוך הבור או חוץ לבור מתחלת התקיעה ועד סופה והשומע הוא שעומד בקצת זמן התקיעה תוך הבור ובמקצתה חוץ לבור שגם לא יצא".

והשיג עליו הב"ח וכתב: "ואינני יודע מגין לו זה שהרי הרא"ש לא אמר אלא בתוקע עומד בבור מתחלת התקיעה ועד סופה והשומע אינו עומד שם אלא בתחלתה או בסופה התם הוא דלא יצא והטעם לפי שהקול מתבלבל תחלה בבור קודם שיצא לחוץ אבל התוקע עומד חוץ לבור מתחלת התקיעה ועד סופה והשומע עומד בבור בתחלת התקיעה או בסופה בהא סברה ישרה לומר שגם השומע יצא שאין הקול מתבלבל בבואו לבור. וכן משמע מלשון המשנה שלא שנאה רק בתוקע לתוך הבור וכן מורים דברי הרא"ש ז"ל ג"ל". והעיר על זה הט"ז: "ובאמת סברה חדא היא דמה לי שהתקיעה הוא בבור או שהקול שמחוץ בא לבור ודאי הבל הבור מבלבלו". וגם הפרי מגדים מביא בשם הלבוש כדברי הב"י שאם "העומדים בפנים והתוקע והשופר בחוץ יש לומר קול הברה מבחוץ לפנים".

ועיקר המחלוקת היא האם יש יחס גומלין בין תוקע בפנים בבור וגורם לשמיעת הברה מבחוץ לבור, ובין תוקע מבחוץ והשומעים בפנים שגם הם שומעים הברה בפנים.

והשאלה הזאת תלויה בעיקר בהסבר של מושג הברה. שאם נפרש שהברה הוא שינוי של צליל הקול — המציאות אז מראה שיש שינוי בשני המקרים. כשתוקע בתוך הבור הצליל בחוץ הוא יותר גבוה מאשר מבפנים משום שארכי הגל הקצרים עוברים את הפתח ונשמעים מבחוץ, וגלים ארוכים מוחזרים. ולכן בפנים נשמעים כל ארכי הגל גם הקצרים וגם הארוכים יותר. אבל אם תוקע נמצא מבחוץ נשמעים כל ארכי הגל בחוץ אלא בצליל שונה מאשר כשתקע בפנים. אבל הקול שחדר לתוך

* ואין להתחשב בנפיצה של התדירות השונות ולכן שינוי קטן בצליל כל שהמרחק גדל, אחרת אין לדבר סוף. ויתכן שבמרחק רב לא שומע את סוף התקיעה אלא רק את ההתחלה או להיפך. ויתכן שלא יצא והוזכר להלן מנהגו של הרב מבריסק זצ"ל.

הבור שונה הצליל מהצליל מבחוץ שהרי גם ארכי גל הארוכים לא נכנסים וגם נוסף הבל הבור משנה את טיב הצליל. לכן ברור שהפתח של הבור תמיד משנה את הצליל וגם הבור עצמו תורם את חלקו. ובמדה שהתוקע או האנשים נשארים רק חלק מן הזמן בפנים או בחוץ או להיפך יתכן ערבוב של קולות והברה. וזו כנראה שיטת הבית יוסף.

אם נפרש שהברה הוא הד שבנוסף לקול השופר גורם לבלבול ולערבוב הקולות אין יחס גומלין בין שני המקרים, שהרי לפי שיטת הרא"ש שומעים תמיד קול שופר בפנים ברור ותמיד הברה מבחוץ. וז"א שלא מתחשבים באפשרות של הד בתוך הבור ואין שום ערבוב קולות שם. וזאת גם לפי רוב השיטות שאומרות שאין מתחשבים בהד בתוך הבור משום שיש לו אותו הקול ובא באותו הזמן ולא נחשב כערבוב. ואם הנחה זו נכונה לכן התוקע בחוץ והשומע בפנים אינו שומע הברה בכלל בפנים אלא רק קול שופר שהוא קצת שונה מאשר הצליל מבחוץ שהרי לא תתכן הברה בתוך הבור. אבל אם התוקע הוא בפנים הבור וקרוב לפתח הבור יתכן ערבוב של שני קולות שונים מבחוץ. ולפי הרא"ש תמיד ישמע הברה הד. וזה כנראה שיטת הב"ח שמבדיל בין תוקע מבחוץ לתוקע מבפנים. (ואם כי באופן עקרוני יתכן גם אפשרות של הברה מבפנים כאשר התוקע מבחוץ קרוב מאד לפתח אין הדבר סביר שיעשה כן).

ומה שכתב הב"ח שיש ראייה מלשון המשנה ששם כתוב התוקע לתוך הבור ורק לתוך הבור ולא הוזכר התוקע מבחוץ לא ירדתי לסוף דעתו. שהרי המשנה מתייחסת לזמן השמד ולכן כתוב שתקע בתוך הבור. אבל תקיעה בחוץ לבור והשומעים בתוך הבור לא היה שכיח, בזמן השמד ולכן לא הוזכרה המשנה מקרה זה. לפי זה אין ראייה לשיטת הב"ח.

ויש להעיר כאן מה ששמעתי מהרב א. גניחובסקי שליט"א שהרב מבריסק זצ"ל היה מדקדק לעמוד על יד בעל התוקע, מכיון שחשש שאם ימצא רחוק מבעל התוקע יתכן שלא ישמע תחילת התקיעה או סופה בברור, ותקיעה שלא שמע תחילתה או סופה, לפי חלק מן השיטות אינו יוצא. [וראה להלן דברי הט"ז].

ענף ה'

התוקע בשופר או קורא במגילה ומעביר את קולו באמצעות מערכת מיקרופון — רמקול

א. תאור המכשיר האלקטרוני: קול, כמו שהוסבר בענף א', עובר דרך האויר וגורם לגלי לחץ. גלי קול אלו גופלים על מיקרופון. יש מספר סוגי מיקרופון. הדבר

המשותף להם שגלי קול נופלים על לוחית דקה (ממברנה) ומזיזים אותה בהתאם לחוזק ובהתאם לאופי הצליל של הקול. סוג אחד של מיקרופון בנוי על העקרון שסליל שנמצא והוזז בין קטבי מגנט משרה בתוך הסליל מתח חשמלי, ואם המעגל החשמלי סגור זורם בו זרם. על הלוחית הדקה מחובר סליל מתכתי דק שנע יחד עם הלוחית. הזרם שמושרה הוא העתק של התנועה של הלוחית והעתק של אופי הקול. סוג שני של מיקרופון מורכב משני לוחיות. אחת היא הממברנה ויכולה לנוזל הולך וחוזר, ואחת — קבועה. בין שתי הלוחיות מופעל מתח קבוע. כאשר לוחית אחת נעה יש שינויים של השדה החשמלי (שדה חשמלי תלוי במרחק בין שתי הלוחיות). שינויים אלו אפשר להפרידם ממתח קבוע, ולהגבירם.

שינוי המתח בשני סוגי המיקרופון מוגברים על ידי מגבר חשמלי ומועברים להרמיקול. הרמיקול פועל בעקרון ההפוך של מיקרופון. הזרם שזורם בסליל שנמצא ניצב לקטבי המגנט גורם לתנועה של הסליל אליו מחוברת לוחית דקה, ולכן גם ליצירת גלי קול. מכיון שהזרם הוא מוגבר, ההספק החשמלי הוא יותר גדול ומופעל כח חזק יותר על לוחית גדולה יותר. גלי קול הנוצרים הם מוגברים. (בשפופרת הטלפון יש גם מיקרופון וגם רמיקול. החיוג עובד על מכשיר נוסף שאין כאן המקום לתאר אותו ואין זה נוגע לשאלה שלנו. זה נוגע רק לענין אם מותר לחייג בשבת או ביו"ט בטלפון).

בקיצור, אנרגיה אקוסטית נהפכת לאנרגיה חשמלית, האנרגיה החשמלית מוגברת ונהפכת חזרה לאנרגיה אקוסטית מוגברת. יש לציין שהתגובה, ז"א המערכת החשמלית, היא מידית. התגובה החשמלית יותר מהירה מאשר התפשטות גלי הקול, משום שמהירות גלי רדיו (מהירות האור) מהירים יותר ממהירות גלי הקול. יש עוד לציין שבמיקרופון פועלים כל הזמן זרמים קטנים אפילו בלי שנופלים עליו גלי הקול של התוקע. במערכות טובות מאד, שעולות הרבה כסף, המיקרופון, המגבר, והרמיקול, הם כה טובים עד שקשה להבדיל את הקול המשודר מן הקול המקורי. אם יש הרבה רמיקולים המסודרים בהרבה מקומות באולם, ובנויים כך שהקול המוגבר הוא בחוזק הטבעי של דבור האדם קשה להבדיל בין הצליל שנשמע מן הרמיקול ובין הצליל המקורי, ואין כאן גם אוושה מילתא.

אין אנו באים כאן לדון מה הם האיסורים בשימוש במערכת הזאת בשבת ויום טוב. אנו דנים רק לענין שאלה אחת ויחידה: האם הקול הנשמע ממערכת כזאת נחשב כקול האדם, או כהברה, או כקול אחר לגמרי, העתק טוב של קול האדם.

ב. לאחרונה הופיע ספרו של הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך שליט"א (קובץ מאמרים בעניני חשמי' בשבת). במאמרו (התאור מתייחס למיכשור ישן יהסית של מיקרופון, אבל אין זה מוריד מעצם הטיעון) מוכיח הגאון שמערכת מיקרופון לא

משמיעה בכלל תקיעת שופר המקורית, אלא זה קול חדש שמופעל על ידי גלי קול של התוקע, והוא רק העתק. הדבר דומה לצילום של מסמך של מסמך של מסמך מקורי (וראה גם שו"ת יביע אומר ח"א או"ח סי' יט, וציץ אליעזר ח"ד סי' כו ומ"ש הגרמ"מ כשר, הדרום תש"כ). ואני, הקטן בחבורה, באתי רק לחזק את הטיעון הזה, ומוסיף עוד שאין הקול הנשמע אפילו נחשב כהברה. שהרי הברה אינה יצירה חדשה, אלא כמו שפירשנו, זה הקול שמוחזר ונתערבב עם הקול המקורי, או שהצליל המקורי השתנה באופן מהותי. לכן, קול הברה הוא המשך של הקול המקורי ונשאר קול. אבל הקול שנוצר מן הרמקול הוא יצור מלאכותי, חדש, שנוצר על ידי הקול המקורי. (באופן עקרוני היה גם אפשר ליצור אותו קול על ידי תכנית של מחשב שמפעיל את המגבר ואת הרמקול בלי המיקרופון).

אלא, הקול שנוצר במערכת מיקרופון יכול להביא לתוצאה גרועה נוספת. הוא איננו ביסודו רק קול פסול, שהרי אינו קול שופר, אלא יתכן שאם שומעים אותו קול פסול עם ערוב של קול השופר המקורי לא יוצאים ידי חובה, שהרי זה דומה במקצת להתוקע לפיטס, והוא כלי של חרס שגם משמיע קול. ובפיטס יש צורך להבחנה אם קול שופר שמע או קול הברה שמע. ולכן גם כששומע קול שופר יחד עם קול היוצא מרמקול צריך להבחין אם קול שופר שמע או קול שופר יחד עם קול המגבר והרמקול. ובודאי יותר קשה להבחין בין שני קולות אלו מאשר בפיטס ששם הצליל של הפיטס הוא שונה בהרבה מהקול המקורי של השופר. כאן שני הקולות דומים אחד לשני וקשה להבדילם, ובודאי כאן הדין שאין שתי הקולות משתמעים. לפי טיעון זה אין הבדל עקרוני בין התוקע ובין כל דבור או קריאה של מצווה, כגון קריאת התורה או קריאת מגילה כאשר משתמש במיקרופון, וכל מקרה לא יוצאים.

יש אחרונים שטענו שיש מקום לחילוק בין תקיעת שופר ובין קריאת מגילה באמצעות מיקרופון. שהרי מן המשנה נראה לכאורה שקריאת מגילה לא נפסלה על ידי הברה. בסיפא של המשנה הובא הדין של תקיעת שופר יחד עם קריאת מגילה לענין אם כיוון את לבו. אבל ברישא שמובא דין ענין הברה לא הוזכר קריאת מגילה בכלל, סימן שקול הברה כשר. רוב המשיבים הלכו בדרך זו (ראה רשימת המשיבים בספר החשמל בהלכה, הוצאת מכון מדעי טכנולוגי לבעיות ההלכה ירושלים תשל"ח בעריכתו של הרב א. וייספיש).

והרב לוי יצחק הלפרין שליט"א נתן טעם לחילוק זה (ראה מאמרו בתורה ומדע חוברת א אדר תש"מ). וסברתו היא שבשופר האדם הוא התוקע, והשופר הוא הכלי שנותן את הצליל המיוחד שהוא קול שופר שהתורה קבעה ושהאדם צריך לתקוע, אבל בענין קריאת מגילה או קריאת התורה אין איסור בזה שיתלוו עוד קולות

נוספים ואין איסור כשהצליל של הקול משתנה, (בגלל שעובר תהליך דרך מגבר אלקטרוני) כל זמן שהקול בא מכח הקורא. וכל הקולות כשרים.

ונראה לי שאין ראיה מן המשנה שהובאה למעלה והסיבה היא שברישא במשנה הוזכר רק תקיעת שופר ולא קריאת מגילה משום שאסור היה באותו זמן לתקוע. שהיה זמן השמד, ולכן תקעו בבור, ולכן יש מקום לדון שאם תקע בבור, כך שאיש אינו רואה את התוקע, והשומעים הם על סף הבור אם יצאו או לא. אבל מקרא מגילה לא היה נוגע לענינים של זמן השמד וכל אחד ואחד יכול גם לקרוא לעצמו מגילה, ולכן אין סיבה לקרוא מגילה בבור, והמשנה לא הזכירה דין זה. לפי זה יכול להיות שדין מקרא מגילה דומה לתקיעת שופר ואם הקול מעורב עם הברה אולי לא יוצא. (וראה גם לענין זה מנחת יצחק חלק ב, סי' קיג, חלק ג, סי' ל"ט. ומה שכתב הגאון המחבר שם לענין מיקרופון חלק גדול מזה מבוסס על עובדות לא נכונות, ואין זה תואם למציאות של ימינו).

והרש"ז אויערבך שליט"א פסק שאין הבדל בין תקיעת שופר למקרא מגילה או כל דבר מצוה — ואין יוצאים ידי חובה באמצעות מיקרופון.

ג. שלושה גדולי הדור הסתפקו אף על זה אם יוצאים ידי חובה או לא במערכת הגברה אלקטרונית והם מהר"י ענגל זצ"ל, מרן החזון איש זצ"ל והגאון הרב משה פיינשטיין שליט"א. מהר"י ענגל מביא בגליוני הש"ס (ברכות כה, ב) וז"ל: "יש להסתפק ג"כ בשמיעה על ידי דבר אחר כגון שמיעת קול שופר או מגילה על ידי כלי הטלפון שנתחדש בשנים הללו אי שמה שמיעה וע' שו"ת שבות יעקב ח"ג ס' לא תשובת הגאון ר' דוד אופנהיים ז"ל שהביא כלים המיוחדים לדיבור ומשמיעים קול על כמה וכמה מילין בריחוק מקום וכ' בפשיטות דמותר לדבר עם חברו על ידי כלי זה בשבת אף דהחבר מחוץ לתחום... ומקום הספק לכאורה מפאת שמוציא הקול חוץ לתחום... ובזכרוני מספרי המחקרים הטבעיים דאין הקול עצמו של המדבר הוא הבא לשומע ואך קול המדבר מרעיד חלק האויר הסמוך לו וחלק זה לסמוך לו וכך כסדר עד לגרעוד חלק האויר שבאוזן השומע וא"כ אין כאן יציאת הקול חוץ לתחום כלל. וגם לפ"ז כל השמעה תמיד רק גרם. ע' חולין ט"ז, א, דכח שני גרמא בעלמא הוא והוי כל השמעה על ידי דבר אחר ותו אין לחלק בין השמעה סתם לע"י טלפון ואולם ר"י דס"ל דחסמה בקול הוי מעשה משמע דלא... ואולם אין לדון מהשמעת סתם להשמעה ע"י דבר אחר ממש כטלפון דהשמעה סתם אף דהוא על ידי גרמא, היינו חלקי האויר המתנוודדים זה מזה מ"מ הואיל ודרכה וטבעה בכך שפיר חשיבה שמיעה ולא דמי לטלפון דאין טבע ודרך שמיעה בכך בעצמותה ע' חלוק כזה ברא"ש ב"ק פ' הכונס ס' יא לענין זורה ורוח מסייעתו. ונזכרתי דבשו"ת הלכות קטנות ח"ב ס' מ"ה כ' שאלה חרש שמדבר ואיננו שומע אלא ע"י שעושה כלי

לאזנו כמין חצוצרת מהו, תשובה נראה פשוט שחייב בשופר וכו' והרי אמרו לקיחה על ידי דבר אחר שמה לקיחה אף אנו נאמר שמיעה על ידי דבר אחר שמה שמיעה". קל להבדיל בין אפרכסת כמו זו של הרב דוד אופנהיים לבין טלפון. אפרכסת הרי לא משמיעה קול חדש רק אוספת את גלי הקול ומרכזת אותן לכוון מסויים, ואינה משנה את טיב הקול. אין זה נכלל במסגרת שמיעה על ידי דבר אחר, אלא זו שמיעה אמיתית של קול שופר לכוון מוגדר. אבל כאשר אדם משתמש במכשיר אלקטרוני הוא שומע העתק של הקול המקורי שמוגבר. לכן אין לנו הוכחה ששמיעה על ידי דבר אחר הוי שמיעה. וכאמור לעיל, מן המשנה בר"ה אין ראיה.

בשנת תשי"א או תשי"ב נמסר לי שמרן החזון איש זצ"ל פסק לאיש זקן מסויים שיכול לצאת ידי חובת שמיעת מגילה דרך הרדיו, כאשר שומעים שידור חי ברדיו (לא תקליט) מבית הכנסת הגדול בתל-אביב. והסיבה היא שהתגובה של הרדיו היא מידית ונוצרת על ידי קול האדם. בזמנו, היה זה פלא בעיני, וחשבתי שאולי ניתן ההיתר לזקן כדי להפיס דעתו ולא להטריחו. לאחרונה הובא בקובץ מאמרים בעניני חשמל שמרן החזון איש זצ"ל אמר להגרש"ז אויערבך שליט"א וז"ל: "שהקול הנשמע נוצר ע"י המדבר וגם הקול נשמע מיד כדרך המדברים, אפשר דגם זה חשוב כשומע ממש מפי המדבר או התוקע". והנה אנו עדים שהחזון איש החשיב זו לשמיעה גם לענין תקיעת שופר ולא רק לענין קריאת מגילה. (אין אנו דנים כרגע אם מותר לתקוע לתוך מיקרופון בראש השנה מסיבות אחרות אלא רק אם זה נחשב כקול שופר).

שיטה דומה אנו מוצאים באגרות משה חלק ב (סימן קח): "והנה לדידי מספקא טובא אף אם נימא שהאמת כאמירת המומחים שלא נשמע קול האדם אלא קול אחר שנעשה מקולו מטעם שכיון שעיי"כ רק כשהוא קורא נשמע הקול יש להחשיב זה כשמיעת קולו ממש דהרי כלי זה שנשמע עושה קולו ממש. ומנין לנו עצם כח השמיעה איך הוא שאולי הוא ג"כ באופן כזה שנברא איזה דבר באויר ומגיע לאזנו. וכן מסתבר לפי מה שאומרים חכמי הטבע שהקול יש לו הלך עד האוזן ויש גם קצת שיהיו זמן בהלכו, ומ"מ נחשב קול האדם. ולכן אפשר גם הקול שנעשה במיקרופון בעת שמדבר ששומעין אותו הוא נחשב קול ממש. וכן הוא יותר מסתבר. וגם לא ברור הדבר מה שאומרים שהוא קול אחר ומטעם זה אפשר שאין למחות ביד אלו שרוצים לקרוא המגילה על ידי המיקרופון מצד ההלכה. וקלקול למצוות אחרות שהוא לשופר וקריאת התורה בשבת ויו"ט אי אפשר לבוא מזה, דהא אסור לדבר במיקרופון בשבת ויו"ט, ובמצוות דבור שבחול אם ג"כ יקראו במיקרופון הא אין למחות במגילה. אך מ"מ כיון שלא ברור להיתר והוא ענין חדש".

והנה עדים אנו ששלושה גדולי הדור הסתפקו בענין זה.

ד. נראה לי שהגאונים הנ"ל התעלמו מן הטיעון שהאנרגיה האקוסטית (גלי קול) נהפכת לאנרגיה חשמלית (זרם חלופין) וזו יוצרת מחדש אנרגיה אקוסטית. הם התייחסו כאלו נכנסים גלי קול לתוך המכשיר, או לתוך המערכת, ויוצאים גלי קול בלי שנוי. גם עצם ההעברה של הקול דרך מכשיר אינו פוסל את הקול גם לענין תקיעה. שהרי גלי קול טבעיים עוברים ממקום למקום, מוחזרים מקירות, או עוקפים מכשולים וחפצים, ואע"פ כן הם כשרים כל זמן שצליל הקול המקורי של השופר אינו משתנה בהרבה. היוצא מטיעון זה שמערכת מסובכת יחסית כמו מיקרופון, מגבר אלקטרוני ורמקול, כאילו נחשבת כיחידה אחת המופעלת על ידי האדם ורק מעביר את קולו ומוציאה אותו. ומכיון שבמערכת הפנימית אין השהיה אלא הקול יוצא מיד — יש לראות את זה כאלו זה קולו.

ה. לכאורה יש נפקא מינא גדול עקרוני ונוסף בין שתי השיטות. אם אנו נחשב שהקול היוצא מן הרמקול אינו קולו של האדם אז זו רק תולדה של קול. ואם קול זה יפעיל מכשיר או ייעשה אחת מל"ט מלאכות בשבת יתכן שלא יחשב ככחו של האדם. לעומת זה לפי שיטה של שלושת הגאונים אין הבדל בין כח של קולו ובין כח של קול היוצא מן המיקרופון שהרי זה נחשב כקולו ויהיה חייב חטאת. נסביר את החילוק ביתר הרחבה. לפי שיטה ראשונה יש להתחשב בעובדה שגלי קול נהפכים לזרמי חשמל שהם יוצרים עוד פעם גלי קול. ולכאורה זה דומה במקצת כאלו זה שרשרת של פעולות, שאינה נחשבת בהכרח ככוח ראשון לפי מספר שיטות (ראה ספרי ברור מושגים, כח כחו וכח שני בהלכה תשל"ט, וספרו של הרב יצחק לוי הלפרין שליט"א גרמא ומעשה, תשל"ט). ואם כי אין המשל דומה לגמשל יש גם לדמות במקצתו לבידקא דמיא בכח ראשון שמפעיל בידקא דמיא נוסף. ובזה כתב הגרש"ז אויערבך שליט"א (ראה מאורי האש) שיתכן שאין זה אלא גרמא בעלמא. והרב יודלביץ זצ"ל (ראה ספרו החשמל לאור ההלכה) סובר שזו גרמא שהתורה אוסרת. ואם כי אין כאן הסרת מונע כמו בבדקא דמיא שהרי קולו מפעיל את הממברנה, יש בודאי הפעלת שרשרת פעולות שהן לפחות כמו כח כחו. ויתכן שאפילו שאין כאן כח כחו טהור שהרי בענין מיקרופון געלמים גלי הקול ונולדים הזרמי רדיו ושוב נהפכים גלי הרדיו וגלי קול וכל הקשר לקול הוא רק סיבתי. לעומת זה בכח כחו יש המשכיות של אותו הכח שמועבר מחפץ לחפץ שני. ולכן אולי הקול שיוצא במיקרופון אינו נחשב ככחו הראשון וכגופו, אלא רק כגרמא. [וכבר הוזכרה אפשרות זאת בדברי הגאון הרב יוסף ענגל זצ"ל].

אבל לפי השיטה השניה שמכיון שהתגובה מידית ונחשב כאלו זה קולו ממש אם כן יש להחשיב כאלו הקול יוצא כחו הראשון ויהיה חייב בשבת. ויודע אני שקל לחלק לפי שיטה ראשונה. ולומר שיתכן שהפעולה תחשב ככח

ראשון לענין רציחה או שבת אבל לענין תקיעת שופר לא יחשב כקול שופר. שהרי התורה הקפידה שקול השופר תהיה על ידי בעל התוקע בצורה מוגדרת ורק על ידי שופר, ולא על ידי כח כחו או שינויים של תולדות שונות. אעפ"כ קשה להניח שמצד אחד חילוף אנרגיה מאנרגיה אקוסטית לחשמל וחזרה לאנרגיה אקוסטית אינו קול שופר ורק מתייחס באופן סיבתי לאדם, אבל לענין מעשה יחשב כמעשה האדם. וצ"ע.

התוקע או הקורא מגילה ומשתמש באפרכסת

מי שתוקע והקול של השופר נכנס לתוך אפרכסת (megaphone) מכני האם יצא, ובדומה מי שקורא בתורה או את המגילה ומדבר תוך אפרכסת האם יצא. אפרכסת בנויה כמו שופר. יש לו צד צר שהוא קרוב לפה וצד רחב יותר שהוא מותאם לסביבה כך שהקול מתפשט בעיקר לכיוון אחד. אם הופכים את אפרכסת ושמים אותה על יד האוזן, היא קולטת את גל-הקול משטח גדול ומרכזת את גלי הקול אל האוזן (פירוש אפרכסת ראה חולין פ"ט, חגיגה ג, ב, פירוש המשניות לרמב"ם כלים סוף פרק י"ד. הביטוי עשה אונך כאפרכסת מתאימה גם לאוזן שבנויה קצת כמו אפרכסת). אפרכסת אינה מגדילה את האנרגיה, היא רק מונעת פיזור האנרגיה לכיוונים שונים לכן האדם שעומד מן הצד של האפרכסת שומע את הקול חלש וגם מעוות. יש אפרכסת שיש לה ממברנה מכנית שמתנוודדת כשהקול נופלת עליה. גם כאן אין תוספת אנרגיה מגורם חוץ ואין הולדה חדשה.

הרב דויד אפנהיים זצ"ל נשאל בענין קול שמועבר לחוץ לתחום לחברו בשבת במרחק גדול באמצעות אפרכסת (ראה שו"ת שבות יעקב ח"ג ס' לא). בשו"ת הלכות קטנות (ח"ב ס') פסק שיוצא ידי חובתו אם שומע באמצעות אפרכסת קול שופר. בספרו המוזכר לעיל מביא הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך שליט"א חוות דעת של פרופ' אברהם הלפרין כאילו האפרכסת מגבירה את הקול. אין זה נכון שהרי אין יצירה יש מאין, כל זמן שהאפרכסת היא מכנית ואינה מופעלת על ידי מגבר אלקטרוני היא אינה יוצרת שום דבר.

לפי עניות דעתי יש להבדיל בין שתי אפשרויות אם השופר צמוד לאפרכסת א"כ קול השופר בוודאי מושפע מן האפרכסת ודינו כאילו תוקע לתוך חבית. ואם השופר רחוק מן האפרכסת, כך שחלק מן האנרגיה מועברת דרכו דינו כמו תוקע לתוך בור. ולכן האנשים ששומעים את קול השופר מועבר דרך אפרכסת יוצאים ידי חובתם, במידה שהאפרכסת בנוי כך שאינו מזייף את קול השופר ואם מזייף דינו כמו קול הברה ואם האפרכסת קרוב מאד לשופר, או השופר ממש לתוך האפרכסת נראה לי שהדין יותר חמור מאשר תקיעה בתוך שתי שופרות. שהרי

נפסק להלכה (או"ח ס' תקפו, כ) "נתן שופר לתוך שופר אם הפנימית עודף על החיצון משני הצדדין ונתן הפנימי בפיו ותקע בו כשר. והוא שלא ישנה קולו במה שהוא נתון בתוך החיצון ואם לא פסול".

האפרכסת חוץ מן הפסולים האלו הרי הוא אינו במינו, וגם אינו בולט השופר בצד הרחב מחוץ לאפרכסת (שאם כן למה בכלל להשתמש באפרכסת) ועוד שאפרכסת אם הוא צמוד לשופר משנה את הקול של השופר, מכיון שהשופר נתון בתוך האפרכסת החיצון, ולכן לא יוצאים ידי חובה, שהרי שמע משתי קולות קול השופר וקול האפרכסת.

שער הלכה

אזהב ה' שערים המצויינים בהלכה (ברכות ת, א)

מדור לבירורי הלכות שנתפרסמו בשנים האחרונות
בספרי חכמי דורנו וגם בכתבי-העת התורניים

על תוכן הפסקים אחראים מחבריהם בלבד. אין לסמוך למעשה על פסקים אלה,
לפני עיון בגוף התשובה כי מובאים כאן תמציתן ועיקרן בלבד, ולא הפרטים השונים
הקובעים למעשה. ומטרתנו אינה אלא לעורר את המעיינים ולעזור למשיבים בהלכה.

בעריכת

הרב זאב דוב סלונים

בירורי שיטות בנושאים הלכתיים-אקטואליים

הנחת תפילין על היד עם גבס

שאלה: מי שיש לו גבס בזרוע — מקום הנחת תפילין של יד, אם אפשר להניח התפילין על הגבס, או שיש חשש לחציצה.

תשובה: בשו"ת חלקת יעקב (ח"ב או"ח סי' מג) העלה שיכול להניח התפילין על הגבס, כיון דלדעת הרבה ראשונים אין פסול בחציצה במצות הנחת תפילין, ראה או"ח ב"י סי' כז, ורק דעת הרא"ש (הו"ד ב"י שם) שיש להקפיד בתפילין על חציצה, וגם לדעת הרא"ש יש לומר שפסול חציצה הוא רק מדרבנן, ראה שו"ת טוט"ד סי' ס"ו, לכן בנדונינו שאי אפשר להניח רק על הגבס יש להתיר.

וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ב סי' מ"ו), ומדמה דין גבס לדין רטי" ראה מג"א או"ח שם סק"ו, ולא יברך על של יד אלא על של ראש שתי ברכות ראה משנ"ב שם סק"ח.

אולם בשו"ת משנה הלכות (ח"ד סי' ג') כתב שאין להניח התפילין על הגבס, אפילו בלי ברכה, מכיון ששכבת הגבס היא עבה ואין מרגישים כלל את התפילין המונחים על היד. המקור: שו"ת מהר"ם אלשקר סי' נ"ו שאפילו לשיטת הרשב"א שמתיר הנחת תפילין של ראש על הכובע ראה או"ח שם, מכל מקום במצנפת גדולה הוה חציצה.

הכנסת יד אחת לחדר השרותים

(לענין נטילת ידיים)

שאלה: לפי המבואר בגמ' ובפוסקים שהנכנס לחדר השרותים צריך נטילת ידיים, (ראה ברכות כה. או"ח סי' ד' וכף החיים שם אות ס"ה—ס"ו בשם אחרונים), אם גם בהכניס רק ידו אחת צריך נטילה.

תשובה: בשו"ת תורה לשמה סי' כג מצריך נטילה גם בהכנסת יד אחת, משום דרוח רעה שורה ע"ז, ובשו"ת שרגא המאיר (ח"ג סי' ע"א) מעיר שיש בתלמוד שתי נוסחאות, "ידו" ברכות כה., "ידי" יומא ל.

[ריא]

וראיתי שבהגהות מהרש"ם דעת תורה לאו"ח שם מסתפק בעצם הדין אם גם בהכנסת ידיו לבית הכסא צריך גט"י, אולם ראה בבן איש חי (תולדות סט"ז) ועוד אחרונים ראה כף החיים שם, שכתבו בפשיטות שצריך גטילה גם על הכנסת הידים בלבד.

ביטול הסכם בכתב להתפלל כחזן

שאלה: חזן שחתם על הסכם עם גבאי בית הכנסת או ועד קהלה, שיתפלל אצלם כחזן, אח"כ רוצה לחזור מהסכם זה מסיבת אונס כגון מחלה, אם מותר. תשובה: בשו"ת שערי בנימין סי' מ"ח כתב שאם החזן לא כתב מעצמו הסכם, זה, אלא רק חתם שמו בסוף ההסכם, אין בהסכם זה דין שבועה ונדר (אפילו לשיטת הפוסקים ששבועה ונדר בכתב מהני, ראה רדב"ז ח"א סי' תקפ"א, משפטי החרם להרמב"ן בס' הכלבו, ועוד). המקור: שו"ת טוט"ד מהד"ק סי' ט' ושם מהדו"ת ח"א סי' מ'.

קריאה בס"ת בימים שאינם זמני קריאה

שאלה: כשיש איזה אירוע חשוב ושמחה של מצוה. א. אם מותר לקרוא בתורה בצבור בימים שאינם זמני קריאה. ב. לקרוא בתורה בצבור ביום קריאה לאחר שכבר יצאו יד"ת קריאת התורה.

תשובה: א. בשו"ת משיב דבר סי' ט"ז דן בצבור שחגג חנוכה ארון הקודש, ועריכת הקפות בס"ת, וכתב שאין לקרוא בתורה כלל אפילו בלי ברכה, מכיון שאין לקרוא בתורה בצבור בלי ברכה, ולברך ג"כ אסור, שאין לברך ברכה על התורה ביום שאין חיוב לקרות בו, והנה ברכה לבטלה, ראה ירושלמי פ"ג דברכות, וכ"כ בשו"ת מהרש"ם או"ח סי' קע"ה, ובשו"ת משנה הלכות ח"ד סי' י"ד כתב שאף שמדברי השו"ת גו"ר הספרדי סי' י"ד נראה שמתיר, מכל מקום מסקנתו לאסור כדעת הפוסקים הנ"ל.

ב. גם אסור להוציא ס"ת אף ביום קריאה, לאחר שכבר יצאו יד"ת קריאת התורה, לקרוא בתורה לשם מטרה אחרת של מצוה ולא לשם מצות קריאת התורה, כ"כ בשו"ת משיב דבר שם. אולם מנהג ליובאוויטש — עפ"י הוראת כ"ק אדמו"ר מהרי"צ ג"ע — לאחר סיום כתיבת ס"ת. לקרוא בפסוקים האחרונים של התורה, ואפשר ששם הס"ת מונחת על הבימה ואין צורך להוציאו, וגם שי"ל שיש בזה ענין של חיגוך המצוה.

גם הבאתי להלן שיש נוהגין לקרוא בס"ת בחודש ניסן בפרשת הנשיאים גם בלא זמני קריאה.

ביצה דין אוכל או דין משקה

(לענין ברכה אחרונה)

שאלה: האוכל ביצה, אם זה נחשב כאכילה, ומברך אחריה ברכה אחרונה, או שנחשב כמשקה, ואין מברך אחריה ברכה אחרונה, שאין בביצה שיעור רביעית. תשובה: בשו"ת שאילת משה או"ח סי' לה הכריע, שביצה יש לה דין אוכל, ולכן מחויב לברך ברכה אחרונה גם על אכילת חצי ביצה שהוא שיעור כזית. המקורות: ביצה ג. איסור ביצה שנולדה ביום טוב משום גזירת משקין שזבו, חדושי הרשב"א שם, משנה עוקצים פ"ב מ"ו, ועוד. וראה בשערי הלכה סי' קכ.

לכלול בברכה אחרונה גם אכילת ספק שיעור

שאלה: אכל משבעת המינים אכילת שיעור שחייב לברך עליו ברכה אחרונה, וגם אכל מין אחר משבעת המינים ומסתפק אם אכל כשיעור, (או שודאי אכל פחות משיעור) אם צריך לכלול בברכה אחרונה גם המין השני שהוא ספק שיעור, או פחות משיעור.

תשובה: בשו"ת אגרות משה (ח"ב או"ח סי' קט) כתב שיכול להזכיר גם את החצי שיעור בברכה אחרונה, ומקור דבריו, ט"ז או"ח סי' ר"ח סק"ט דגם בשתה ומסתפק אם זה יין או משקה כולל ברכת על הגפן בברכה אחרונה, וכל שכן בנדונינו שודאי שתה יין או משבעת המינים אלא שזה פחות מכשעור יכול לכלול לכו"ע גם לשיטת הרמ"א שם (שהט"ז חולק עליו). אולם בשו"ת משנה הלכות (ח"ר סי' כ"ט) מכריע שלכתחלה אין לאכול פחות מכשעור ולסמוך על הברכה אחרונה ויכלול גם הפחות מכשעור, ומדייק כן מדברי הרמ"א שם (ודלא כמ"ש באגרות משה שהנדון אינו דומה לראי" כנ"ל), אולם בדיעבד כשכבר אכל פחות מכשעור (ואין לו עוד לאכול להשלים השעור) יכול לכלול אכילת פחות מכשעור בברכה אחרונה, כדמשמע מהט"ז שם. וכן נוטה גם דעת שו"ת שרגא המאיר (ח"ג סי' ד') שרק בדיעבד אם אכל פחות מכשעור (או מסתפק אם אכל כשעור) לא הוה הפסק אם יכלול בברכה אחרונה, אבל לכתחלה אין לאכול פחות מכשעור כדי לכלול אותו בברכה אחרונה, וגם אין לו לכלול לכתחלה את הפחות כשעור בברכה אחרונה אפי' שכבר אכל, הטעם שאכילת פחות מכשעור אין מברכין אחריה כלל ראה שם סי' ר"י ס"א.

ובשרגא המאיר שם כתב לחדש דהיכי שכולל אכילת ספק שיעור מזונות (או פחות מכשעור) עם אכילת שיעור של יין שלם יזכיר מקודם על הגפן ואח"כ על המח"י, שכיון שהמזונות הוא פחות מכשעור אין לו חשיבות, יש להקדים היין ראה רמ"א סי' ר"י ס"ה.

לפי"ז כשמקדשין בשבת על היין ואוכלין מיני מזונות, ה"י צריכין להקפיד לשותות לכתחלה רביעית יין, לכלול אותו בברכה אחרונה. אולם כמדומני שאין העולם נוהגין בזה ושותין רק מלוא לוגמיו (שזהו שיעור החייב בשתיית הקידוש, ראה או"ח סי' רעב) וזהו כמ"ש האגרות משה הנ"ל.

ברכת שהחיינו על פירות מורכבים

שאלה: א. פרי שהורכב משני מינים, אם מברכין עליו ברכת שהחיינו. ב. ואם הדין שיש חיוב בברכת שהחיינו, אם זהו רק כשעדיין לא בירך שהחיינו על שני המינים שמהם מורכב הפרי, או גם כשכבר בירך עליהם, ג"כ מברך על פרי המורכב. תשובה: א. בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' ס') כתב שאין לברך שהחיינו משום שפרי שהורכב הוא מאוס שנעשה נגד רצון הבורא, אולם בשאלת יעב"ץ (ח"א סי' ס"ג) כתב שיש לברך על הפרי המורכב שהרי הוא מותר לאכילה ונהנה ממנו, (גם הוסיף טעם שהגוי שהרכיב הפרי אינו מוזהר על הרכבה, ודבריו צ"ע, שמתחלת דבריו וגם מסוף דבריו נראה שגם בישראל שהרכיב מותר לאחרים לברך עליו שהחיינו מהטעמים הנ"ל, וגם מאריך בסברת ההיתר, עיי"ש), ובשד"ח מערכת ברכות ס"ב אות ז' כתב שיש שיטות חלוקות במנהגים בזה, ומביא שם שמנהג בירושלם לברך שהחיינו על פרי מורכב.

ב. בשאלת יעב"ץ שם מסיק שלשיטתו שמברכין שהחיינו על פרי מורכב, יש לברך עליו אפי' אם כבר בירך על שני המינים שמהם הורכב פרי זה.

ובשו"ת אגרות משה או"ח ח"ב סי' נ"ח גם דן בענין זה, וכתב שאף שבעצם הדין יש לברך על פרי מורכב אפילו שכבר בירך שהחיינו על שני המינים שהורכב מהם פרי זה, משום שיש חשיבות בפרי המורכב שהוא מין אחר, מכל מקום הוא מסופק על הברכה עצמה, מכיון שהפרי בא ע"י מעשה עבירה של הרכבה, ולכן מכריע שטוב לאכול הפרי המורכב עם עוד פרי חדש, ולברך על אותו פרי ולצאת גם על הפרי המורכב.

ותמיהני שהאגרות משה לא הזכיר כלל דעת הפוסקים הנ"ל שכבר דגו בזה.

מלאכה ע"י האשה בקבלת שבת של הבעל

שאלה: אם הבעל קיבל עליו שבת מבעוד יום, והאשה עדיין לא קבלה עליה שבת, אם היא אסורה במלאכה ע"י קבלת שבת של הבעל.

תשובה: בשו"ת אגרות משה (ח"ג או"ח סי' לח) כתב. א. לצורך עצמה מותרת במלאכה, הטעם, שאין הבעל יכול לחייב ולאסור אשתו במלאכה ע"י קבלתו את השבת.

ב. מלאכה שהיא לצורך הבעל, אף שאין לנו לאוסרה בבירור, מכל מקום ראוי להחמיר. הטעם, דדעת רוב הראשונים דתוספת שבת הוא מן התורה, וראה יבמות מח. לענין עבד ערל שאסור לעשות מלאכה לרבו משום דקנוי, ה"ה באשה שקנוי לבעלה יש לחוש לאסור מלאכה, דלא גרעה מעבד.

מה שכתב באגרות משה להתיר מלאכת האשה לצורך עצמה, אפילו שהבעל כבר קיבל עליו שבת, יש להוכיח כן מדברי אדמו"ר בשו"ע (סי' רס"ג סי"א) שכתב שבמקום הצורך, מותר לאשה להדליק נרות ותתנה שאינה מקבלת שבת בהדלקה, והבעל יקבל עליו מיד את השבת. מבואר בדבריו שגם אחר קבלת השבת של הבעל, עדיין מותר לאשה לעשות מלאכה לצורך עצמה. ודבריו לכאורה מקור למ"ש באגרות משה. אולם אפשר שע"י תנאי שאני.

קריאת התורה קודם מוסף

שאלה: אם מותר בשבת להתפלל מוסף ואח"כ לקרוא בתורה.

תשובה: בשו"ת משנה שכתב שכיר ח"א סי' א—ב (הבאתי דבריו בשערי הלכה עמ' צ"ח סי' רי"ב) מתיר תפלת מוסף קודם קריה"ת, ואין בזה הכלל דתדיר קודם שאינם געשים בשעה אחת, וכן בשו"ת מי יהודה (או"ח סי' טז) כתב להתיר בלי פקפוק, אמנם בשו"ת תשובה מאהבה כתב שרק באקראי מותר להתפלל מוסף ואח"כ לקרוא בתורה, אבל בקביעות אין לעשות כן, ובשו"ת נהרי אפרסמון (או"ח סי' כ"ט) מביא ממדרש שוחר טוב תהלים כז, א שמשמעות לשוננו נראה שהסדר לקרוא קודם בתורה ואח"כ תפלת מוסף. ובשו"ת שבולת הנהר (או"ח סי' י"א) מסיק שאם טעם המנהג להתפלל מוסף קודם קריה"ת הוא בשביל שחוששים שלא יאכלו קודם מוסף, אפשר לנהוג כן, ומביא מספר באר שמואל סי' ל"ז שגם כתב כע"ז.

נשוי בנשואי תערובת לעלות לתורה

שאלה: אדם שנשא אשה בנשואי תערובת רח"ל, אם מותר לכבדו בעליה לתורה.

תשובה: בשו"ת אהל משה (ח"ב סי' ס"ג) מכריע במסקנת דבריו שאפשר שיש להתיר (אם יש בזה ענין של מניעת מחלוקת ופירוד ח"ו) אבל כתב שיש לקרוא אותם לתורה בשבת בזמן שהם בעלי חיוב, ולהעלותם בעלי' שלאחר ז' הקרואים, וגם כהן ולוי יעלו לאחרון, אבל לא ביו"ט שאין להוסיף על הקרואים, והוסיף שם: שמכל מקום, באדם שנשא נכרית והולידה רח"ל, אין בשום אופן להעלותו לתורה לקרוא שם לנולד, ראה שו"ת טוט"ד סי' רכ"ט. וראה גם בירחון הפוסק (תשי"ב —

חוברת ק"מ), ובעצם הנדון אם להעלות לתורה מחללי שבת, ועוברים על דת ח"ו, כבר דנו בזה הרבה בפוסקים אחרונים, ואכ"מ.

בצק שנקרש בפריז'ר

(לענין חמץ בפסח)

שאלה: לפי המבואר בפסחים מז. תטיל בצונן, ושו"ע או"ח סי' תנ"ז ס"ב שמים צוננים אינם מחמיצים, בצק שמונח במקרר בתוך הפריז'ר ונקרש מיד בהנחתו שם, מה דין הבצק לענין חשש של חימוץ.

תשובה: בשו"ת אגרות משה ח"ג או"ח סי' נ"ט כתב דראוי להחמיר, שמצינו ב' טעמים דמים צוננים אינם מחמיצים. א. דעצם הקרירות גורם למנוע חימוץ הבצק. ב. טבע המים הצוננים עצמם, ראה ירושלמי פ"ג דפסחים ה"ג.

לפי"ז בגדונינו אפשר שהקרירות עצמו של הפריז'ר, אין בו מניעה שהבצק לא יחמיץ, ומכיון שיש בזה ספק איסור תורה, על כן ראוי להחמיר.

תייר באר"י שקנה חמץ באסרו חג דפסח

(לענין חמץ שעבר עליו הפסח)

שאלה: תייר מחו"ל שנמצא בפסח בארץ ישראל ודעתו לחזור, שקנה חמץ באסרו חג דפסח, אם יש לו דין כחמץ שעבר עליו הפסח.

תשובה: בספר מקראי קודש (להגרצ"פ פרנק) פסח סי' ע"ו כתב שנראה שאין לחמץ זה דין של חמץ שעבר עליו הפסח, ולא נאסר לעולם. הטעמים. א. שדוקא בקנה חמץ בחו"ל ביו"ט אחרון של פסח מחמירין, שרבנן עשו יו"ט שני של גליות כיו"ט ראשון, כדי שלא יבואו לזלזל בו, ראה חק יעקב או"ח סי' תמ"ח סק"ז, אבל בקנה באר"י שהכל מותרין בחמץ ביום זה, אין להחמיר, שאין לחוש שיבואו לזלזל, וכ"ש לשיטת החכם צבי שמתיר גם לתייר עצמו באסרו חג דפסח, שאין נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם.

ב. שיש ספק בעצם הדין שהרי כאמור לפי שיטת החכם צבי אין עליו איסור חמץ כלל, ובספק חמץ שעבר עליו הפסח יש להתיר גם באכילה, ראה באה"ט שם סק"ב ושו"ת חינוך בית יהודה סי' י"א, דקיי"ל חמץ שעבר עליו הפסח הוה רק מדרבנן, וספק דרבנן לקולא. בפרט בגדונינו שיו"ט אחרון ש"פ הוא ג"כ מדרבנן, [בהררי קודש שם הערה 2 מציין משו"ת הרדב"ז ח"ג סוסי' תקפ"ט שמצריך סברא זו כסניף לטעמים אחרים להתיירא].

הוצאת ס"ת לקריאת פרשת הנשיא

(חודש ניסן)

שאלה: בית הכנסת שנהגו בחודש ניסן שאין מחזירין הס"ת (ביום הקריאה) עד שקורין גם פרשת הנשיא, וישנם מתפללים חדשים שרצונם לשנות מנהג זה, ולהחזיר הס"ת אח"כ להוציא הס"ת שנית אחר התפלה, לקרוא פרשת הנשיא, איך ינהגו.

תשובה: הגרצ"פ פרנק בס' מקראי קודש (פסח סי' מב) כתב שפשוט שאין לשנות המנהג שנהגו מקודם, לקרוא בפרשת הנשיא בס"ת, אח"כ להחזירה לפני גמר התפלה, שהוא מנהג עתיק בירושלם וכ"ה מנהגו של הגה"ק מצאנז. הרב פרנק מוסיף טעם לזה, שאין להחזיר הס"ת בשעה שעדיין צריכין לקרות בה, משום שאין מעבירין על המצות. המקור: מנחות סד: במצות העומר להביא מן הקרוב, וראה יומא צג. ועוד. [בהררי קודש המעיר שם מציין גם מדברי המג"א סי' קמ"ד סק"ה].

וראה עוד מזה בשו"ת פרי השדה (ח"א סי' ו') ושו"ת מבואל שמואל (סי' ס"ו) נמוקי או"ח סי' תרס"ט, שמשמע מדבריהם שנהגו לקרוא בס"ת פרשת הנשיאים אפילו לא ביום הקריאה, אולם מנהג רוב קהלות ישראל לומר פרשת הנשיאים כל יחיד לעצמו לא בקריאת ס"ת, וכל אחד כמנהגו נוהג.

אונן בליל י"ד לענין בדיקת חמץ

שאלה: אונן שפטור מכל המצות ראה יו"ד סי' שמ"א, איך ינהג לענין בדיקת חמץ.

תשובה: האונן עצמו פטור בליל י"ד לבדוק. ראה ברכ"י שם בשם שו"ת בית יהודה, ולכן יבדוק ביום י"ד אחר הקבורה כ"כ במקראי קדש פסח סי' מ"ד, שזהו דומה לדין הבדלה שחיובה נמשך עד יום ג' וה"ג בבדיקת חמץ, וגם שכונת הבדיקה שלא יעבור על בל יראה, ולא יבוא לאכלו ראה פסחים ב. רש"י ותוס'. אולם בהר אבל כתב שבליל י"ד ימנה האונן שליח שיבדוק והשליח יברך, ראה ה' אונן לרא"ז מרגליות סי' ח', ובהגהות מהרש"ם לארחות חיים סי' תל"א כתב שאם אין לו שליח יבדוק בעצמו, אולם לפי המבואר במקראי קדש הנ"ל יוכל לבדוק בי"ד ביום.

תייר באה"ק שאין דעתו לחזור אלא למדינה אחרת

שאלה: תייר שעלה לאה"ק, ואין דעתו לחזור למקומו, אלא לנסוע מאה"ק למדינה אחרת, מה דינו.

תשובה: דעת הגרצ"פ פרנק בס' מקראי קודש (פסח ח"א סי' נט, ב) שדינו כבן ארץ ישראל, ומסביר שם שכיון שאין דעתו לחזור למקומו הראשון הרי נעקר

משם, ושוב לא נחשב כבן העיר שיצא משם, ומחשבתו לנסוע למקום חדש לא גורם בזה שייחשב כתושב המקום ההוא, אלא נחשב כבן ארץ ישראל שנמצא עתה שם. מקור סברא זו בחדושי חתם סופר פסחים (נ"ב:) שכתב שנוהג כחומרי המקום שבא לשם, והרב פרנק מעיר שצ"ע בדברי החת"ס אם כונתו רק להחמיר או גם להקל.

תייר באה"ק ומסתפק אם יחזור למקומו

שאלה: תייר שעלה לאה"ק, ומסתפק אם יחזור למקומו (או שיישאר באה"ק, או שיסע למקום חדש).

תשובה: בספר מקראי קודש שם העיר בזה דלפי המבואר (ראה בס"י הקודם) ש"ל שרק אם החליט לחזור למקומו הראשון אז הוא נחשב עדיין כבן המקום שיצא משם, שלפי"ז בנדונינו שאין לו החלטה גמורה ומסתפק אם יחזור צ"ע ש"ל דספק אין נקרא חזרה. [וראה בהררי קדש שם הערה 1 שמבאר סברת הספק בנדונינו].

נעלי גומי ובר של כל ימות השנה

(שבת חזון ושבת אבלות)

שאלה: מי שנוהג לנעול תמיד (גם בשבתות) נעלי גומי או בד, אם ינעלם גם בשבת חזון — ובשבת שחל ט"ב, או בשבת שחל בו האבל רח"ל.

תשובה: בלקוטי שיחות (ח"ד עמ' 1091) מבאר כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש שליט"א שבשבתות בין המצרים יש ליוהר מחשש (מראית העין) של אבלות, ומביא שם בשם אביו הגרלו"י זצ"ל (רב דיקטריניסלב) שפסק לאחד שנוהג ללבוש כל ימות השנה גם בשבתות, נעלי בית (שאינן עליהם עור, ואבלים לובשים אותם) שלא ילבשם בשבת שקרה לו אבל רח"ל, שיש לחוש שהרואים יאמרו שהוא לובשם בשביל אבלות.

מהמבואר לעיל יש להסיק לכאורה, שגם בשבת חזון ובשבת שחל בו ט"ב יש להחמיר למנוע ללבוש נעלי בית או נעלי גומי, שהם נעלי אבלות, גם לאלו שנוהגים ללבשם כל השנה, וראה בסימן הבא.

נעלי גומי ובר של כל ימות השנה

(תענית ט' באב)

שאלה: הנוהגים לנעול כל ימות השנה נעלי גומי או בד, אם מותר גם לנועלם בט' באב, מכיון שאין מיוצרים בהם שום עור.

תשובה: בשו"ת מים חיים (או"ח סי' רכ"ג) כתב שיש ליתן בהם מעט עפר, להרגיש קצת צער בהליכתם. המקור: עטרת זקנים או"ח סי' תרנ"ד בשם המרדכי.

וראה בשערי תשובה (או"ח סי' תקנ"ד סק"א ושם סי' תרי"ד סק"א) בשם שו"ת פנים מאירות סי' כ"ח שיש להחמיר בנעלים העשויים מלבדים שלא מרגישים שום ענוי, ובמשנ"ב שם סי' תרי"ד סק"ה כתב בשם כמה אחרונים שנכון להחמיר בנעלים הנ"ל או בקאלשין של גומי שאין שום הרגשה של ענוי. וראה בדעת תורה הגהות מהרש"ם שם סי' תרי"ד ס"ב.

הדליק ב' נרות כליל א' דחנוכה

שאלה: הדליק כליל ראשון דחנוכה שני נרות במקום אחד, אם יצא יד"ח. תשובה: בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' ש"פ) כתב שיצא, דהוספת הנר אינו גורע. ובשו"ת אהל משה ח"ב סי' ס"ג וח"ג סי' כ"א העיר על דבריו שגר חנוכה צריך היכר מצוה ופרסום הנס (לא כנר שבת) ובתוספת גר יש בזה ביטול הכונה וביטול המצוה, שהרואה יחשוב שלצרכו הדליק (שמטעם זה אין להוסיף על הנרות). המקורות: או"ח סי' תרע"ג בשם רבינו יחיאל, דרכי משה שם, רמ"א שם, ערוך השלחן שם ס"ט—י.

משלוח מנות לאנשי צבא במאכלים לא כשרים

(שהותר להם מטעם פקוח נפש)

שאלה: בחזיתות ובשדה הקרב שמתירין לאנשי הצבא מאכלים לא כשרים, מטעם פקוח נפש, אם יוצאים במאכלים אלה מצות משלוח מנות, כיון שהותר להם המאכלים בשעת המלחמה.

ב"תל תלפיות" (תרע"ה סי' צ') כתב הגר"א זיגור שיכולים אנשי הצבא לקיים במאכלים אלה מצות משלוח מנות. המקור: באר היטב או"ח (סי' תרצ"ה סק"ז) בדין תרנגולת טרפה שיוד"ח משלוח מנות, אם חברו שקבלו לא ידע שזהו טרפה, וה"ה בנדונינו.

אולם בשו"ת שבולת הנהר (או"ח סי' מ') דחה דבריו, שאין הנדון דומה לראיה. א. שבתרנגולת טרפה, המשלח והמקבל שניהם לא ידעו שזהו טרפה, לכן נתקיים בזה כוונת מצות משלוח מנות, שעיקר טעם מצוה זו שהמשלח יכוון לשמח לב המקבל. המקורות: רמ"א שם, שו"ת בנין ציון סי' מד, אבל בנדונינו שהמשלח ידע שזהו דבר איסור אין בזה מצוה. ב. גם שמאכלים לא כשרים שהותרו בשעת פקוח נפש, אין מקיימים בהם מצוה, ראה טורי אבן ר"ה יג.

אולם בשו"ת שבט הלוי או"ח סי' פ"ז דן בחולה מסוכן ששלחו לו איסור הנאה אם יוצא ידי חובת משלוח מנות והביא מהרי"ם שי"ק או"ח ס' שמ"א בשם מחנה חיים שמסתפק אם יוצא ידי חובתו בדבר האסור להנותן ומותר להמקבל ומביא לזה דברי הרמ"א שהעיקר תלוי בשמחת המקבל ששולחים לו.

אולם לפי המבואר בטורי אבן הג"ל אין מקיימים מצוה בדבר האסור.
 "ב"נעם" כרך י' דף רפ"א דן הרב שכטר אם יוד"ח משלוח מנות בדבר האסור
 למשלח, (ולמקבל זהו מותר), ובמסקנת דבריו כתב לחדש דלדעת התרה"ד (הו"ד
 שו"ת חו"ס או"ח סי' קצ"ו) דטעם מצות משלוח מנות הוא משום הרוחה למקבל
 לסייע לו בהנאת סעודת פורים, שלפי"ז אם המקבל הוא חולה שיב"ס ומותר לו דבר
 האסור, יצא המשלח חובת משלוח מנות, ואם המקבל הוא חולה שאין בו סכנה
 ואסור לו לאכול כדרך אכילתו (ראה מל"מ ודרך המלך ה' יסודי התורה) לא יצא
 המשלח. ולפלא שהרב שכטר לא הביא דברי הפוסקים הג"ל, שבדבר האסור אינם
 מקיימים מצוה, גם מה שהביא הגר"א זייגר הג"ל את דברי הבאה"ט לענין
 תרנגולת טרפה, יש להעיר שבברכ"י (או"ח שם אות ז') כתב שזהו מחלוקת
 הראשונים אם יצא משלוח מנות בתרנגולת טרפה, שלפי"ז גם בנדונינו לא יצאנו
 מידי ספק.

קריאת הלל בפורים לאנשי צבא שאין להם מגילה

שאלה: אנשי צבא שנמצאים בפורים בחזית הקרב, ואין להם מגילה, אם יקראו
 הלל לפי שיטת הפוסקים, שמי שאין לו מגילה, יקרא הלל (בלי ברכה), ראה שע"ת
 (או"ח סי' תרצ"ג, שד"ח כללים ה' — ע"ב).

תשובה: ב"תל תלפיות" (תרע"ו אות צ') כתב הגרד"צ קצבורג, שאין לאנשי
 הצבא לקרות את ההלל. יסוד דבריו, עפ"י המבואר בט"ז (או"ח סי' ת"צ סק"ג)
 שהטעם שאין אומרים הלל בז' דפסת, משום מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים
 שירה, שהוא הדין בנדונינו שאנשי הצבא נמצאים בשדה הקרב שנהרגים בני אדם
 רח"ל, שאין לומר הלל.

ובשו"ת שבולת הנהר (או"ח סי' ל"ח) דחה דבריו. שיש שני טעמים לאמירת
 הלל במועדים, טעם הנס, וטעם כבוד היום. ודברי הט"ז הנ"ל נאמרו רק לגבי טעם
 הנס שאין לומר הלל מטעם זה, שמעשי ידי טובעים בים, ראה ישועת יעקב שם
 סי' ת"צ, אבל בנדונינו יש לומר הלל בפורים, שיש כאן טעם כבוד היום. ב. הט"ז
 כתב טעם הנ"ל לענין שאין גומרים את ההלל בז' דפסת, אבל לא על עצם קריאת
 ההלל שאומרים אותו גם בז' דפסת.

יורה דעה

מריטת עופות ע"י הרטבתן בחומר חימי

שאלה: להרטיב הנוצות בחומר חימי (הנקרא פוילטרי סקאלדינג חימי) להמיס
 השומן להקל על המריטה אם יש חשש בזה.

תשובה: קשה להתיר הדבר. א. מכיון שאין אנו בקיאים בטבע, ואפשר שיזיק החומר לבשר שלא יוציא המלח את הדם, או שיפריש הדם ממקום למקום, ואין אנו דנים עפ"י חכמי הטבע, ראה שו"ת הריב"ש סי' תמ"ז. ב. רוב הפעמים חומרים חימיים גורמים להזיק לבריאות הגוף וחמירא סכנתא מאיסורא, כ"כ בשו"ת משנה הלכות ח"ז סי' קב. והוסיף שרק בהסכמת גדולי הפוסקים אפשר להתיר.

ייצור נקניק מבשר ששהה ג' ימים בלי מליחה

שאלה: לפי המבואר בפוסקים (יו"ד סי' ס"ט סי"ב) שבשר ששהה ג' ימים בלי מליחה, שאסור לבשלו אלא לצלותו, אם מותר מבשר זה לייצר נקניק שנעשה ע"י עישון וייבוש.

תשובה: בהפוסק (שבט תשי"א) כתב שיש להקל לייצר מבשר זה נקניק, מכיון שעישון אינו כבישול. אולם בשו"ת חלקת יעקב (ח"ב סי' מ"ד) דחה סברא זו, וכתב שפשוט שאסור לייצר נקניק מבשר זה ע"י עישון, שאין בכח חום העישון לעשות פעולת פליטת הדם (משא"כ צלי פולט כל הדם). ולאידך גיסא, יש לחוש שאפשר שחום האש שלט קצת בבשר ופירש מעט דם ממקומו, ראה חוות דעת שם רסי' ע"ו, ולכן ברור שאין להתיר.

אולם אשתמטיתיה מהנ"ל, שכבר דן בשאלה זו אם עישון הוה כבישול בשו"ת שערי צדק יו"ד סי' צ"ה, שכתב בנדונו להעמיד במקום עישון בשר ושומן אווז ששהה ג' ימים בלי מליחה, וכתב שפשוט שאין העישון מפליט כלל הדם, לכן התיר השומן שאין מחזיקין שם דם, וגם א"א לצלותו, אבל הבשר אין להם היתר רק ע"י צליה, לפי"ז פשוט שאין להתיר ייצור נקניק ע"י עישון בשר ששהה ג' ימים בלי מליחה. ודברי השערי צדק סמך למה שכתב החלקת יעקב.

בישול חימי לבירור תערובת בשר וחלב

שאלה: מאכל שיש חשש של תערובת בשר וחלב, ואפשר לברר ע"י בישול חימי, אם אין על זה איסור של בישול בשר בחלב (ראה יו"ד סי' פ"ז ס"א).
תשובה: בשו"ת דובב מישרים (ח"א סי' ל') כתב שיש לצדד להקל, שטעם האיסור לא לבשל בשר בחלב משום שמא יבוא לאכלו, ומכיון שכל הבישול החימי מטרתו לברר שלא יכשלו בבשר וחלב, אין חשש לשמא יבוא לאכלו. המקורות: פסחים יא. הוא עצמו מחזיר עליו לשרפו כס"מ פ"א טומאת מת ה"ב. וראה גם ב"י יו"ד סי' קצ"ח בענין טבילת אחורי כלים במרחצאות.

אולם בשו"ת הר צבי ח"ב יו"ד סי' ע"ט העיר על דברי הדובב מישרים והוכיח מדברי הפוסקים שגם בליכא חשש שמא יבוא לאכלו ג"כ אוסרים בישול בשר בחלב,

ראה רמ"א יו"ד סי' פ"ז ס"ו בשם המהרי"ל ופליתי שם. באה"ט ופת"ש או"ח סי' תרע"ג סק"א. גם על עצם הדבר שמביא הדובב מישרים בשם הכס"מ שם העיר בהר צבי מדברי הרמב"ם פ"ט מאכלות אסורות ה"ו.

אכילת חלב קודם שש שעות לאכילת בשר לחולה

(לענין התרה)

שאלה: לפי המבואר בפוסקים שאפשר להקל לחולה לאכול מאכל חלב קודם שש שעות ממאכל בשר, (ראה שו"ת חת"ס יו"ד סי' ע"ג, פת"ש יו"ד סי' פ"ט סק"ג) אם צריך החולה התרה לזה.

תשובה: בשו"ת מהרי"ץ (ח"א סי' פ"ז) כתב שצריך התרה. המקורות: יו"ד סי' רי"ד לענין היתר אכילת בשר לחולה בר"ח אב שצריך התרה, ש"ך יו"ד שם סק"ה.

אכילת גבינה עם סרדינים

שאלה: לפי המובא בכמה פוסקים להחמיר לא לאכול גבינה עם דגים, ראה פת"ש יו"ד סי' פ"ז סק"ט בשם רבינו בחיי שיש סכנה אכילת דגים עם גבינה, אם יש לחוש גם לאכול גבינה עם סרדינים.

תשובה: בדברי שלום ח"ד (פסקי הלכות סי' קיד) רצה לחדש שסרדינים עם גבינה יש להתיר, שסרדינים דומים לביניתא, ראה פסחים עו. והוא דג קטן, אבל עם חלב ממש יש להחמיר גם סרדינים ודגים קטנים כמשמעות לשון הרמב"ם פ"ד ה' דיעות ה"י, שכתב סתם לא לאכול דגים עם חלב, ודבריו אינם מובנים, שאף לעצם האיסור לא לאכול גבינה עם דגים, כבר דנו בזה הפוסקים אם יש מקום לחומרא זו, ראה פת"ש שם ודרכ"ת שם סקמ"ג, מכל מקום לפוסקים המחמירים בזה (ואנו נוהגים כדבריהם) לא מצינו שמחלקים בין דגים קטנים לגדולים, גם מה שכתב לחלק שחלב ממש יש להחמיר גם בדגים קטנים ממשמעות דברי הרמב"ם, שכתב סתם שאין לאכול דגים עם חלב, א"כ גם במשמעות הפוסקים שהחמירו בגבינה ג"כ כאמור כתבו סתם דגים ומשמע גם דגים קטנים ולא כמו שכתב הדברי שלום לחדש בלי כל יסוד.

הדבקות פתקאות על לחם חלבי

שאלה: לפי המבואר בגמרא (פסחים ל.) ובפוסקים (יו"ד סי' צ"ז) שאין לאפות לחם בתערובת חלב, אלא אם יש היכר מיוחד בלחם שיכירו שהוא חלבי ולא יאכלוהו עם בשר, אם הדבקות פתקאות בשתי קצות הלחם נחשב לסימן היכר להתיר אפייתו עם תערובת חלב.

תשובה: בשו"ת קול מבשר (ח"א סי' י') כתב שאין לסמוך על סימוני הפתקאות. א. מכיון שמעשה ההדבקה נעשה אחר האפי', ותיקון הלחם אינו מועיל אחר האפי', שכבר נאסר באפי'. המקור: חוות דעת יו"ד שם. ב. ע"י חתיכת הלחם לפרוסות לא יהי' ניכר סימן הפתקאות, לכן בהכרח לעשות שנוי גמור וסימן מובהק בצורת הלחם, שיהי' ניכר היטב שהוא חלבי גם אחרי שהלחם יהיה פרוס, וכע"ז כתב ג"כ בשו"ת אהל משה (ח"ב סי' פ').

מה שמביא בקול מבשר שם, דעת החוות דעת שלא מהני שנוי בלחם אחר אפייתו, ראה בפת"ש יו"ד שם סק"ג שכתב דין זה גם בשם הפמ"ג. אמנם בדרכ"ת שם סקכ"א מביא משו"ת דת אש סי' יב שגם אחר האפי' אפשר לחקוק בתוך הלחם אותיות "חלב" לסימן היכר, אולם אח"כ מביא שם דעת כמה אחרונים שאין שום תקנת היתר לאחר אפיית הלחם.

ויש להעיר, שבשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"א סי' ס"ב) דן להתיר עוגות חלביים, שאחר האפי' הראשונה נחתכים לשנים, ואופין אותן שנית בצורת ביסקויטים, וכתב שהמיקל לא הפסיד, שניכרת צורתן שהם חלביים. ודבריו צ"ע שהרי לפי המבואר בפוסקים הנ"ל אין לעשות שנוי אחר האפי'.

נתינת אש למעשן סגרי'

(לענין לפני עור)

שאלה: לפי חוות דעת הרופאים שעישון יכול לגרום ח"ו למחלות, אם יש לחוש לאיסור לפני עור, ע"י נתינת אש למעשן סגרי'.

תשובה: בשו"ת אגרות משה יו"ד סי' מ"ט כתב שאין איסור לפני עור, גם למחמרין לחוש לסכנה, שאף שראוי להיזהר מעצם העישון מחשש מחלות, מכל מקום אין לאסור מטעם איסור סכנה (וממילא גם אין בזה לפני עור), מכיון שדשו בה רבים, ראה שבת קכט. נדה לא. ובפרט שכמה גדולי תורה עישנו.

אמנם במחקרים רפואיים שנערכו לאחרונה, שהוכיחו בעליל שיש סיכון רב בעישון, יצאו הרבה רבנים וגדולי תורה באזהרה, להקפיד בזה משום מצות וגשמרתם לנפשותיכם.

איסור כניסה לכנסיות בזמנינו

שאלה: ליכנס לכנסיה ובית תיפלה, אם יש בזה איסור משום כניסה עבודה זרה גם בזמנינו. ואם באופן שיש משום דרכי שלום.

תשובה: בשו"ת חיים ביד סי' נ"ו כתב שאסור ליכנס לשם, ואפילו אם אינו בית עבודה זרה ממש, מכל מקום סרך טומאה מסט"א הוא, ופסק שם בעובדא

שיהודים שגכנסו לשם, לכבוד שררה, בודאי עשו שלא כתורה, ועברו על דת יהודית, וצריכים עוגש וכפרה. ובשו"ת שבולת הנהר (חו"מ סי' פ"ב) גם כתב כן, ודחה שם דעת חכם א' שכתב להתיר, והוסיף שגם בנדונו להשתתף בלוי' של גוי נכבד מפני דרכי שלום, ג"כ אין להתיר, שאפשר לסדר באופנים אחרים, כגון לשלוח מכתב וכדומה.

גביית כסף לכסוי הוצאות בהלואות גמ"ח

שאלה: אם אפשר למוסדות וחברות גמ"ח, לבקש ממקבלי הלואות, סכום קטן לכסוי הוצאות.

תשובה: בשו"ת דובב מישרים (ח"א סי' י') דן בחברת גמ"ח שלאחר שתתפרק החברה, תחזור כספי הגמ"ח, לכל אחד מהבעלים מייסדי הגמ"ח, והביא כמה צדדים, להתיר לקחת דמי ההוצאות שהם עבור הטרחה, ראה יו"ד סי' קע"ג ס"א, ושו"ת מים רבים, אולם מביא גם משו"ת בת עיני, שמחמיר, ומסיק שאעפ"י שיש הרבה צדדים להיתר, מכל מקום אין לנו להקל במקום שיש עצה ע"י היתר עיסקא.

בשו"ת שרגא המאיר (ח"ג סי' מ"ו) גם מברר פרטי דין זה, אולם בנדונו מיירי, שאם תתפרק חברת הגמ"ח, יתנו הכספים לצדקה, ומסיק שבודאי לכתחלה יש לעשות היתר עיסקא כמ"ש בשו"ת דובב מישרים הג"ל, מכל מקום אם כבר היתה ההלואה, אין בזה איסור רבית ע"י שגבו גם לכסוי ההוצאות, מכיון שאין כאן בעלים ידועים, אין בזה דין רבית לאחיק. המקור: שיטת הרשב"א, ויש לצרף סניפים להיתר דברי השו"ת הרדב"ז ח"ה שמותר להלוות ע"מ שיתן מעות לצדקה, ודברי ספר התרומה (יו"ד סי' ק"ס ס"ט ברמ"א) להתיר להלוות מעות ע"מ שיחזור וילוונו (אף שיש פוסקים שחולקים על הרדב"ז וספר התרומה).

התחלת ספירת ז' נקיים באמריקה

(וגמר הספירה באר"י)

שאלה: אשה שהתחילה לספור שבעת ימי הנקיים באמריקה, אם יכולה לטבול בליל השמיני בארץ ישראל, אעפ"י שחסרים כידוע שבע שעות בשבעת ימי המעל"ע. תשובה: בשו"ת דברי שלום (מה"ת סי' ע"ט) העלה שהולכין אחר המקום שבאה לשם ומותרת לטבול בתחלת ליל שמיני, וכתב שכן פסקו גם הגאון מפאפא והגרי"י וייס, אלא שהוא מסיק להחמיר למעשה שלא לשמש אחר שש שעות. ומביא שם מקור לחומרא זו בס' תורת השלמים יו"ד רס"י קצ"ו. מדברי האגור הו"ד ש"ך יו"ד סי' קצ"ו סק"ד, שצריכים כ"ד שעות של ימים היינו ז' מעל"ע. אולם בשו"ת משנה הלכות ח"ו סי' קמ"ו דחה דבריו שאדרבה מדברי האגור

(שמדמה נדה למועדים ושבחות) משמע שזהו תלוי במקום שאדם נמצא שאצלו לילה, בין להקל ובין להחמיר.

וכן בשו"ת שבט הלוי (יו"ד סי' צ"ג) ג"כ מצדד להיתר. א. דשבעה ימים בעינן, ולא שבעה מעת לעת, כמשמעות לשון הפסוק וספרה לה שבעת ימים ואחר תטהר (ויקרא טו, כח). ב. אם תצטרך להשלים שבעה ימים מעל"ע, תחול זמן טבילתה באמצע הלילה, וזה לא מצינו, וגם אין לנו להוסיף יום שלם, אולם מסיק שלהורות למעשה רק בהסכמת גדולי פוסקים מובהקים.

הרחת שיורי טבב ממקטרת של אשתו נדה (ועישון סגרי')

שאלה: לפי המבואר בפוסקים (ראה יו"ד סי' קצ"ה ברמ"א ס"ג—ד' ובש"ך שם סק"ה) שאיסור לבעל לאכול ולשתות ממה ששיירה אשתו נדה. אם דין זה גם בהרחת הבעל משיורי הטבב ע"י מקטורת שהריחה מקודם אשתו נדה. או לעשן מהסגרי' שעישנה.

תשובה: בשו"ת יד אליהו סי' ס"ה כתב בתחלת דבריו, דרק באכילה ושתיה שהי' מוכן בכלי שייד חיבה, ומה ששיירה שם כאילו שיירה מפיה. אבל בשתיית והרחת הטבב ע"י המקטורת, שהיא מושכת ושואבת ריח הטבב כל פעם, אין כאן שיריים של האשה. אולם בהמשך דבריו כתב שיש לדון, אם המקטורת הוה כלי שצריך טבילה ככלי אכילה ושתיה, ונשאר בצ"ע.

לפי סברת היד אליהו שחומרת שיורי מאכל של אשתו נדה הוא דוקא שנשתייר בכלי, לפי זה בסגרי' שעישנה אשה נדה נראה לכאורה שאין להחמיר שבעלה יעשן אח"כ מסגרי' זו, והדבר צ"ע למעשה.

מילת בן נכרית ע"י "אביו" היהודי (לענין גירות)

שאלה: אב יהודי שמל בנו לשם מצות מילה, אח"כ נודע שאם הבן היא נכרי', וזקוק הבן לגירות. אם המילה שכבר נעשה לבן, מהני גם לגירות.

תשובה: בשו"ת דרך ישרה סי' ג' העלה שאין צריך הטפת דם ברית, ומהני המילה שנעשה ע"י אביו היהודי, אף שאין לו יחס של אבהות, כי לגבי גירות נחשב גם האבהות הטבעית. המקורות: כתובות יא. רש"י ורשב"א שם. יבמות מו. ר"ח שבת קלח. וראה בס' דעת כהן. ובדרך ישרה מביא שם שהפנה שאלה זו להגרצ"פ פרנק והסכים ג"כ שאין צריך הטפת דם ברית, מאחר שכבר נמולו לשם מצות מילה.

החלפת מזוזה פשוטה במזוזה מהודרת

(לענין ברכה)

שאלה: החליף מזוזה פשוטה במזוזה מהודרת, אם צריך לברך.
תשובה: בשו"ת השיב משה (או"ח סי' ח') שדין זה תלוי בבי' השיטות של הרמ"א ומג"א (או"ח שם סי"ב) לענין פשט טלית ללבוש טלית אחרת אם מברך. אולם בשו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סי' רפ"ה) כתב שבגדונינו שלא כוון בעת קביעת המזוזה הראשונה על דעת המזוזה השני' מברך לכו"ע. אולם דעת השו"ת מהרש"ג (יו"ד סי' צ"ז) שאין לברך משום שמזוזה הבית נתחייב במזוזה, ואין בזה חיוב חדש, ומביא עוד טעמים. וראה גם בשו"ת פני מבין (יו"ד סי' ר"ו) ובשו"ת לבושי מרדכי תליתאי (יו"ד סי' מ"ב) ושו"ת דבר יהושע ח"ב סי' מ"ב שדעתם נוטה שאין לברך.

ובשו"ת יביע אומר (ח"ג סי' י"ז) לאחר שהאריך בשיטות הפוסקים מביא בשם כמה גדולי הפוסקים האחרונים שהעידו בשם גדולי ישראל, חסידים ואנשי מעשה, שנהגו לברך כשהסירו המזוזה לבדקה, וכ"ש שנפסלה וקבעו אחרת. וראה גם שד"ח (מערכת מ' כלל קכה), ומסיק לדינא שלפי הנ"ל גם בגדונינו, יש לסמוך על פוסקים אלו במחליף מזוזה פשוטה למהודרת שיברך, אלא שמוסיף: שטוב לעשות היסח הדעת, לשהות ולהפסיק ע"י הפסק זמן, בין נטילת המזוזה הפשוטה, לקביעת המזוזה המהודרת.

קביעת מזוזה ע"י דבק

שאלה: אם אפשר לקבוע המזוזה בדלת ע"י דבק.
תשובה: בערוך השלחן (יו"ד סי' רפ"ט סקט"ו) כתב שמסתברא דדבק מותר, דמה לו מסמר ומה לי דבק. ובשו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' ס' מביא שכן מפורש בנמוקי יוסף (ב"מ קא.) הו"ד בשו"ת שאילת דוד (יו"ד סי' ט') שאפשר לקבוע מזוזה ע"י סיד, והיינו דבק.

דרשת הרב בחתונה בשנת אבלות

שאלה: אם מותר לרב שהוא אבל תוך י"ב חודש לאביו או אמו, להשתתף בחתונה, להשמיע שם דרשה ודברי תורה.
תשובה: אם מגהג המקום שהרב דורש בחתונה, יש להתיר אחר שלשים יום, משום דהוה כרבים צריכים לו. ראה יו"ד (סי' שפ"ד). וגם הרי אבל תוך יב"ח הולך לשמש אף בבית שמחת הנשואין ואינו אוכל הסעודה (אף שהיתר זה צ"ע, ראה משמעות לשון הרמ"א שם סי' שצ"א ס"ג) ומכיון שכך נוהגין העולם, כל שכן שמותר בגדונינו, ומטעם שכתבנו, כ"כ בשו"ת נהרי אפרסמון יו"ד סי' נ"ד.

ביום היארצייט של האב לנהוג גם יארצייט של האם

(כשאין ידוע יום פטירת האם)

שאלה: כשאין ידוע יום פטירת האם, אם אפשר לנהוג יארצייט שלה ביום היארצייט של האב.

תשובה: אין לנהוג כן, שהרי ביום זה מחויב לנהוג יארצייט של אביו, ואין לפטור עצמו גם לכבד את אמו ביום זה, ראה מג"א כ"כ בשו"ת קרן לדוד.

יארצייט על האב ויארצייט על האם

(דין קדימה לחיובים)

שאלה: לאחד יש יארצייט על אביו, ולשני יארצייט על אמו, אם יש קדימה לאחד מבין שני החיובים.

תשובה: בשו"ת תורה לשמה סי' נב כתב שאף ששני בעלי היארצייט שוים, ששניהם חייבים בכבוד האב ובכבוד האם, מכל מקום הצבור (ונציגי-הגבאים) צריכים לכבד יותר את בעל יארצייט על אביו, כי האיש חייב במצות יותר מן האשה וכן עוסק בתורה, וגם צריך לכפרה יותר מן האשה, ממילא יש להתפלל ביארצייט לעי"ג האיש יותר מן האשה.

נקבר בטעות בקבר שנמכר לאחר

שאלה: קבר שנמכר לאחר, אח"כ קברו בטעות אדם אחר, אם מותר להשאירו שם או לפנותו.

תשובה: א. אם בעל הקבר מתרצה תמורת תשלום למחול את הקבר, אין לפנותו, שע"י התשלומין נחשב הקבר שלו, כמו שמצינו בקבורת שרה שהחזיק אברהם אחר מותה. ב. אם לא יתרצה בעל הקבר למחול הקבר עבור המת, שע"י כך תהי' קבורת המת בגזילה, וגנאי גדול יש בזה, ראה רש"י סנהדרין מז. נראה שיש לפנותו. המקורות: ברכ"י (יו"ד סי' שס"ד) כ"כ בשו"ת נהרי אפרסמון יו"ד סי' קא.

התחייבות חברה קדישא להזכרת נשמות

שאלה: הנהלת חברה קדישא שהתחייבה להזכרת נשמות חברים, ע"י אמירת אל מלא רחמים וכו', אם חובת הח"ק לקיים התחייבות זו כדין נדר.

תשובה: בשו"ת נהרי אפרסמון (חו"מ סי' ה') כתב. א. שהתחייבות ח"ק דינו כהתחייבות נדר, אף שהתחייבות בדבר שלא בא לעולם אין חיוב על יורשים לקיים הגדר, ראה שו"ת רמ"א סי' ע"ח, פת"ש יו"ד סי' רי"ב סק"ט, הרי בנדונינו הח"ק לעולם קיים, ויש חובת קיום תקנת הח"ק כהתחייבות של נדר. ב. גם התחייבות

בדברים בעלמא יש בזה עכ"פ משום שארית ישראל לא יעשו עולה, ראה ש"ך יו"ד סי' רס"ד סק"ז.

הזכרת נשמות ביחד בתפלת יזכור

שאלה: נהגו להזכיר נשמות ברגלים וביום כפור בתפלת יזכור, כל אחד בנפרד, ורוצים לשנות מנהגם, ולהזכיר כולם ביחד אם מותר.

תשובה: בעצם הדבר אין חילוק אם מזכירין בפרטות או בכללות. המקור: שו"ת רשב"ן (או"ח ר"ג), וכ"כ בשו"ת נהרי אפרסמון (ח"מ סי' ה') שהעיקר לבדור צדקה עבור נשמתם, ראה מרדכי יומא פרק יוהכ"פ, ב"י או"ח סי' תרכא בשם הספרי, ובנדונינו העלה שביוהכ"פ שאז נתקנה תפלת יזכור ראה מרדכי שם, יש להזכיר הנשמות בפרטות, וגם ביוהכ"פ אין כ"כ טורח הצבור. אבל בשאר הרגלים יש להתיר להזכיר כולם ביחד, שמטעם טורח הצבור אין בזה פחיתות כבוד למתים, ראה תמורה כב. יומא סב. לענין פסח שנאבד, ואם תקנת ח"ק שרק לתורם לקרן הקיימת מזכירין ביחידות, אזי גם ביוהכ"פ אפשר להזכיר כל הנשמות ביחד, שהמנהג שנהגו להזכיר בפרטות היה בטעות.

התחייב בשכר להתפלל עבור נפטר

(ונעשה אבל)

שאלה: קבל עליו להתפלל בשכר עבור נפטר, אח"כ נעשה אבל על אביו או על אמו, אם יכול להתפלל עבור נשמת אביו, ולכוון גם עבור נשמת הנפטר.

תשובה: בשו"ת קרן לדוד או"ח סי' ל"ב העלה שאינו יכול להתפלל עבור שניהם, דכיון שמחויב מצד המנהג לכבד ההורים ולהתפלל עבורם, הרי זה כדבר שבחובה שאינו בא מן החולין, ראה מג"א ולכן צריך לשכור אדם אחר שיתפלל עבור נשמת הנפטר שהתחייב להתפלל עבורו. המקור: חו"מ סי' ש"ב ס"ב.

אכילת העזר

קיום מצות פו"ר בבני נדה

שאלה: אם יוצאים מצות פו"ר בבני נדה.

תשובה: בשו"ת אהל משה ח"ב סי' כ"ב כתב שנראה שיצאו יד"ח המצוה, מכיון שבן הנדה הוא ישראל גמור ורק פגום, ראה רמב"ם פט"ז מאסו"ב, חנוך מצוה ר"ז, תק"ס. ולדעת רוב הפוסקים כשר ג"כ לכהונה, אלא שהוא מקולקל כמבואר במס' כלה. וראה עוד שו"ת פרי יצחק סי' מ"א, שו"ת שדה יצחק סי' א'.

חייב או פטור חליצה ביבם כופר בתורה

שאלה: אשה שנתאלמנה, לאחר שבעלה שירת בצבא מיד אחר הנשואין ונהרג שם. ואחי המת (היבם) נמצא במדינה קומוניסטית, והוא כופר בתורה, ומסרב ליתן חליצה, אם יש מקום להתירה לשוק, עפ"י שיטת הרד"ק, ראה באה"ט אהע"ז סי' קנ"ז סק"ג, דיבם משומד במקום עיגון יש להקל.

תשובה: בשו"ת דרך ישרה סי' ח' דן בזה, והביא משו"ת חת"ס אהע"ז ח"ב סי' י"ג, ושו"ת כוכב מיעקב, שלשיטת הפוסקים שמקילין במומר, ראה אהע"ז שם, ה"ה גם ביבם שמחלל שבת וכופר בתורה. ומביא שם בשם הגרא"י הרצוג שגם הביא סברא זו בעובדא שהי' לו ביבמה עגונה שהיבם הי' חבר מפלגה קומוניסטית, ופסק שאפשר לדונו כיבם מומר.

הגר"מ פיינשטיין בנדון השאלה הנ"ל בשו"ת דרך ישרה שם, השיב שבנדון מיוחד זה יש טעם להתיר לינשא בלא חליצה, שהאשה שנישאה לבעלה ימים ספורים קודם שהלך לשרת בצבא שהוא מקום סכנת מיתה, מסתבר שחשבה שלא תהי' זקוקה ליבום אח בעלה שנבדל מעדת ישראל, והנשואין שלה הם נשואי תנאי. גם מצד בעלה יש אומדנא שידע שלא ימצא אשה שתנשא לו במקרה דנן בלא תנאי, והוא אומדנא ברורה שהנשואין הם על תנאי משני הצדדים, לכן בנידון שלפנינו יש מקום להתיר.

חושן משפט

חניית רכב במקום שאסור לחנות

שאלה: במקומות שהותקן ע"י השלטונות מגרשי חניה מיוחדים לרכב, אם יש חשש איסור להעמיד הרכב במקום האסור.

תשובה: בשו"ת משנה הלכות ח"ד סי' רכו העלה לדינא שאין להעמיד רכב ברחוב במקומות האסורים עפ"י החוק. א. משום דינא דמלכותא דינא. ב. יש בזה איסור גזל הרבים, כיון שהרחוב שייך לצבור. המקור: רמ"א או"ח סי' תרל"ז ס"ג בשם הגהות אשרי ואו"ז, מג"א שם, חו"מ סי' קס"ב ס"ב.

ספרים שנאבדו בדאר ושילמו עבורם

שאלה: ספרים שנמכרו לאחד ששילם עבורם, והמוכר שלחם ע"י הדאר, וחוששים שנאבדו בדרך, אם יש חובת אחריות על המוכר על אבדן הספרים.

תשובה: מוכר הספרים חייב לשלוח ספרים אחרים, או להחזיר הכסף שקבל מהקונה, כ"כ בשו"ת משנה הלכות ח"ז סי' רס"ד. א. שההלכה נפסק שמעות אינן קונות בלא משיכה ראה ב"מ מז. רי"ף ונמוק"י שם, טור חו"מ סי' קצ"ח. ב. גם

בעניני מצוה דעת האחרונים ראה ערובין ס"פ חולין, רמב"ם פ"ו ערובין. ג. בספרים אין לומר הטעם נשרפו חטיף וכו'. שהרי ספרים מחייבים להציל. אולם שלחזור מעצם המכירה אינו יכול הקונה, שיש מחלוקת הראשונים בזה, ראה רי"ף ובעל המאור נמוק"י ב"מ שם בשם רב האי גאון, ר"ח ראב"ד ורא"ש שם.

פצויי אבדה בחברת ביטוח עכו"ם

(לענין השבת אבדה)

שאלה: אם יש מצות השבת אבדה, גם אם בעל האבדה יקבל מחברת ביטוח עכו"ם את הפסד האבדה, ואם יש לחוש שזהו בכלל אבדת עכו"ם שאסור להחזיר. תשובה: מחויב להחזיר האבדה, כ"כ בשו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' נ'. הטעמים. א. שאין לחברת הביטוח של עכו"ם שום בעלות על אבדה זו, ראה מקור חיים סי' תמ"ה. ב. מוצא האבדה אסור לו להשתמש עם המעות שמצא, וגם לא להחליף באחרים ראה תוס' ב"מ כט. חו"מ סי' רס"ז סכ"ה, וסי' רצ"ב ס"ז וש"ך שם. ג. אפילו אם אין לאובד הפסד, חייב להחזיר האבדה, ראה שם רס"י רס"ב וט"ז שם, לכן בגדונינו אף שחברת הביטוח של עכו"ם יחזיר לו הפסד אבידתו אינו פוטר ממצות השבת אבדה. וראה בחלקת יעקב בהערה שם.

חובת מעקה בבית משותף

שאלה: בית משותף לכמה דיירים בקומות העליונות והתחתונות, על מי חל חובת עשיית המעקה על גג הבנין. תשובה: חובת המעקה חל על מי שיש לו רשות להשתמש בגג, ולכן. א. אם יש רשות לכל דיירי הבנין להשתמש בגג כולם חייבים בעשיית המעקה. ב. אם רק לחלק מהם יש רשות השתמשות בגג רק הם חייבים. ג. אם אין לשום דייר רשות השתמשות, צ"ע, שיש לומר שהבעה"ב חייב, ראה שו"ת משנה הלכות ח"ד סי' רמ"ד, שו"ת המבי"ט ח"א סי' ק"י.

מדור הרפואה

כדורי שינה והרגעה בשבת

שאלה: מי שאינו יכול לישן, אם מותר לקחת כדורי שינה בשבת. תשובה: אם אינו יכול לישן בלי כדור, ומצטער הרבה, העלה בשו"ת משנה הלכות (ח"ד סי' נ"א) להתיר, כי יש בזה חולי הגוף, כי כל הגוף נחלש בלי שינה, ראה גדרים טו. והוסיף שזה תלוי לפי מה שהוא אדם, וכ"כ להתיר בשש"כ פ"כ ס"י. וראה בנעם ח"ו עמ' רצ"ה מובא שם דעת כמה רבנים אם מותר לקחת כדור

סדיקט, ודנו בזה אם זה רק מרגיע וגורם לשינה שמותר גם בשבת, או שזה גם מרפא, ואין להתיר אלא במקום חולי.

מנת דם לחולה מאנשים אינם שומרי כשרות

שאלה: חולה הנזקק למנת דם, אם אפשר להתרים דם עבורו, גם מאנשים שאינם מקפידים על הכשרות, או להקפיד שיהיו דוקא אוכלי כשר, לפי המבואר ע"ז כ. ויו"ד סי' פ"א, שדברים אסורים מולידים טבע רע. תשובה: בשו"ת חלקת עקב (ח"ב סי' מ') כתב שאין להחמיר. א. שיוכל לבוא לידי ספק סכנה או אפי' לודאי סכנה, ראה שו"ת רע"א סי' ס'. ב. עצם הדין של חלב ודם מבני אדם אסור רק משום מראית העין ומדת חסידות, ראה ר"ן ע"ז שם ונמו"י סו"פ חרש, יו"ד סוסי' ס"ו וסוסי' פ"א. ג. אינו מבואר להדיא בפוסקים אם גם בהכנסת דברים אסורים שלא בדרך הפה ג"כ גורם לטמטום וטבע רע.

נתוח פלסטי להסרת כתמים

שאלה: הסרת כתמים בעור פניו ע"י נתוח פלסטי וכדומה, אם יש בזה חשש איסור לא ילבש.

תשובה: א. אם יש לו צער, או שמתבייש בזה, יש להתיר, כ"כ בשו"ת אמרי דוד (סי' קע"ד) ושו"ת משנה הלכות (ח"ד סי' רמ"ז). המקורות: שבת ג. תוס' גזיר נט. ב. אם כוונתו להחזיר עור פניו לצורה טבעית כתב בשו"ת לבושי מרדכי (יו"ד סי' ק') שאולי יש להתיר עפ"י המבואר בשבת שם, ומאירי שם. מ"מ לא התיר אלא בהסכמת בעלי הוראה. ג. אם הכונה לייפות עצמו צ"ע אם הדבר מותר כ"כ בשו"ת משנה הלכות שם.

וראה בנעם ח"ו רעג—רעה מח"א באיזה אופנים אפשר להתיר נתוח פלסטי.

כדורים לעקרות זמנית של האיש

שאלה: א. לקחת כדורים לגרום לעקרות (סירוס) זמני, או להחליש כח התאווה, ואח"כ יחזור שוב לכח גברותו, אם יש בזה חשש איסור סירוס.

תשובה: א. בשו"ת מנחת יצחק (ח"ה סי' י"ג) כתב שאסור גם סירוס ועקרות זמני. המקור: דרכי משה אהע"ז סי' ה' סק"ד, דמשמע דרך אם אינו עושה מעשה באיברי הזרע מותר, אבל מעשה שגורם לסירוס זמני אסור.

וכ"כ בשו"ת שרגא המאיר (ח"ג סי' סז) דסירוס ועקרות זמני אסור (אף שדוחה ראיית המנחת יצחק שם) מוכיח לאסור מזה שהתורה אסרה סירוס אחר סירוס.

ב. אם הכדורים גורמים רק להחליש כח התאווה יש להתיר, כ"כ בשו"ת שרגא

המאיר שם. המקור: ריטב"א יבמות סג. שמותר לשתות דבר שיבטל ממנו תאוה והרהור, ומביא שם על גדולים שעשו כן, שנפשם חשקה בתורה.

למנוע חופת נדה ע"י תרופות

(זמני ההיתר)

שאלה: לפי המובא בשער הלכה חלק כא, רפט, להתיר לכלה לקחת תרופה לעכב הוסת ולמנוע חופת נדה, איך לנהוג ביום הוסת עצמו.

תשובה: אף שיש להקל בשאר הימים, אם נתעכב הוסת ע"י תרופות.

אולם יש להחמיר לפרוש בליל הוסת עצמו, ורק אם לקחה ג' פעמים התרופות, וזה השפיע להפסקת הוסת לגמרי, אפשר להקל, מכל מקום צריכה בדיקה קודם התשמיש ולאחריו, ראה שו"ת חשב האפוד ח"ב סי' פ"ט, שו"ת משנה הלכות ח"ז סי' קכ"ד ועוד, מקור דין זה, שו"ת הרדב"ז חלק ח' סי' קל"ז.

בעריכת הרב לוי ביסטריצקי

אפשערני"ש בר"ח

שאלה: כשחל יום הולדת השלישי בר"ח האם מותר לעשות גויזת השערות — אפשערני"ש בלע"ז.

תשובה: הנה ידוע ע"פ צוואת ר"י החסיד שאין לגלח בר"ח. ואף דלכאורה יש לומר א) דהיינו דוקא גילוח (כל' הצוואה. וכ"ה במג"א סר"ס), אבל להסתפר מותר. ב) דשאני תספורת ג' שנים דדבר גדול הוא במנהג ישראל — עי' שע"ת לשו"ע או"ח סו"ס תקל"א — הנה כיון דל' אדה"ז (סר"ס ס"א) הוא להסתפר, ושהוא מפני חשש סכנה (ולא — איסור), והתספורת לא הוי מצוה ממש (עיין שו"ע אדה"ז או"ח סתנ"ה סטו—טז) — מידי ספק לא יצא ולדעתי יש לעשותה (תיכף) לאחר ר"ח.

לקחת משרה בעיר שאין מנין לענין קדיש

שאלה: שו"ב אבל — האם מותר לו לקחת משרת שו"ב בעיר שאין שם מנין ולא יוכל לאמר קדיש ולירד לפני התיבה.

תשובה: במענה על מכתבו השואל אם לחזור ולקחת משרת שו"ב בעיר שאין שם מנין ולא יוכל לאמר קדיש ולירד לפני התיבה (ויסמוך בזה על שני אחיו שי') אבל עי"ז ישתכר למחיתו ולמחית אנשי ביתו וגם יוכל לסלק מה שהתחייב לתת על הוצאות קבורת אביו ז"ל. הנה כמה דברים התירו חז"ל מפני פרנסתו של אדם ולפי שיש עלינו מס מלך ושרים הכל הוי כדי חיינו (ראה שו"ע אדה"ז הל' שבת סי' רמ"ח סי"ב). ובפרט בנדו"ד ששני אחיו שי' יאמרו קדיש וכו', דעדיף משוכר איש זר לאמר קדיש עבורו, ועוד שע"ז יוכל לסלק חלק מהוצאות הקבורה. (ראה קדושין לא סע"א מטחינו ברחיים ומביאו לחיי עוה"ב). ועפמ"כ במטה אפרים (דיני קדיש יתום שער ד' ס"ט) ישכור איש אחד במקומו שיאמר קדיש. ונכון במאד שבזמני התפלה יתן לצדקה לעילוי הנשמה וילמוד משניות, וגם ישתדל לברך בוימון, היינו שהוא יהי' המברך (שבוי"י ח"א סק"כ), אף כשהחיוב אומר קדיש לא ראיתי מהדרין בזה. וכהנ"ל מפני שאיני יודע מצבו

[רלג]

ענין מדת הבטחון, אבל אם חזק הוא בזה ובתמימות ויחפש אחר כלי לפרנסה יתן לו השי"ת פרנסתו במקום שיש מנין וכו' ויוכל לקיים ככל המוטל עליו בענינים הנ"ל. (לקוטי שיחות ח"ד ע' 228).

אמירת קדיש ע"י נכדים או בשכירות

שאלה: (א) אם לשכור אחר שיאמר קדיש אחר הזקנה ע"ה, כיון שבנים אין לה והנכדים אומרים בלא"ה קדיש אחר בנה — האב ע"ה.

תשובה: נ"ל כיון שיש מעלה באמירת נכד ובפרט בני בן לגבי אחר — יאמרו הנכדים. ועפמ"ש"כ באחרונים (ראה קצש"ע סכ"ו סט"ז, שד"ח אבלות ס"ק נג, כל בו ע' שעו) דקדיש אחד עולה לשני מתים. — בזרע אמת (הובא בשד"ח אבלות ס"ק קנח) ל"מ כן. וי"ל דשאני שם דעכ"פ קרוב יאמר, משא"כ לשכור אחר. וצ"ע בהס' הנ"ל בפנים. ואינם תח"י.

(ב) אם לומר הקדיש לאחר הזקנה לאחר גמר י"א חדש דפטירת האב, די ש לחוש דהוי כמשוי ליה רשע בעיני השומעים.

תשובה: בס' משנת דרע"ק (הובא באלף המגן ע"ס מט"א, ובהשמטות מהרש"א ביו"ד) מוכח דאין לחשוש להנ"ל, וכ"כ בכנף רננה (הובא בכל בו ע' שסט), וכ"מ בקצוש"ע הנ"ל, ומסיים בטוב. (לקוטי שיחות ח"ד ע' 229).

בענין ציורים על העמוד לפני הש"ץ

שאלה: האם נכון לעשות ציורים על העמוד וכן כתובות שונות.

תשובה: לדעתי חשש בדבר בלבול כוונת המתפלל והיסח הדעת בתפלה בה עומד, שלא תמיד מתאמת להכתוב על העמוד והתיבה. והא דבכמה בתי כנסיות אין נזהרים בזה, י"ל טעמם שמפני הרגילות בהכתב והציורים, אין חוששים שיגרם להיסח הדעת מפני הרגילות שבהם, והוא ע"ד המבואר בנוגע לנשיאת כפים דאם דש בעירו שאני. ובכ"ז לדעתי הוא תירוץ כל שהוא, כיון שמתחלפים היורדים לפני התיבה, ובהם גם כאלו שאין מתפללים אפילו בבית הכנסת זה, ולא ראו הציורים אפילו באקראי. וצ"ע בנ"כ או"ח ס"ד סכ"ג. (לקוטי שיחות ח"ד ע' 233).

קביעת זמן חתונה לחודש מנ"א

שאלה: האם אפשר לקבוע זמן חתונה לחודש מנ"א.

תשובה: במ"ש אודות קביעת זמן חתונה לחודש מנ"א, מובן הפלא על אריכות הזמן ובפרט שהחתן והכלה נמצאים בעיר אחת, וכן ברצף הענין דקביעות לחודש מנ"א, שאפילו בחדשים כגון דא — טוב יותר תחלת תמוז מאשר באיזה יום שיהיה

בחדש אב, (להעיר מתוס' סוף מגילה ושו"ת חת"ס חלק או"ח סי' ק"ס, ואף שהקשו עליו בזה, בכ"ז מה לנו וכו'), ועל כגון גידון דידן — כל ההקדם בזה ה"ז משובה. (לקוטי שיחות חיי"ד ע' 303).

בענין לעזוב התונה לפני שבע ברכות

שאלה: במה דשאלנא קדמיכון, המשתתפים בסעודת נישואין, ובהתאריך הסעודה כמה מהחבורות מברכין לעצמן מבלי לחכות לברהמ"ז שבשלחן הראשי, ומבלי אמירת ז' ברכות וגם לא שהשמחה במעונו, אי יאית פתגמה למעביד הכא ולמפטר נפשיא מז"ב וכו'.

תשובה: כנראה סיבת המנהג, (א) לא כאו"א יכול להאריך בסעודה, (ב) אמירת ז' ברכות קודם אמירתן בשולחן הראשי דהחור"כ תעורר קפידת המחותנים. ועפ"י שינוי המנהג, (א) שכולם יחכו עד סוף הסעודה תגרום שכמה ימנעו מלהשתתף בסעודה זו כלל ועי"ז יוגרע משמחת חו"כ אז, (ב) שיברכו בשולחנות הנ"ל ז"ב בשני כוסות, כבודים — יש חשש לקפידה הנ"ל, ואלו שיחששו להקפידה מלכתחלה לא יבואו. וכיון שבשני האופנים ענין של מצוה ישנו וגם שנתפשט המנהג ביותר ואין מוחה מצוה ליישב המנהג וי"ל שמיוסד על שלשה, (א) שו"ע סקצ"ג סוס"א למנוע קפידת בעה"ב מותר לעשרה להחלק. (ב) שם סוס"ג אף אם לא היה טעם זה מספיק מ"מ בכבר נהגו כך הוי כאילו לא קבעו עצמן ביחד וראה שו"ע יו"ד ספ"ח ס"ב ג) עפמש"כ באה"ע סי' ס"ב בט"ז ס"ק ז' ועוד דחיוב ז"ב תלוי באם האכילה היא גם לשמחת חו"כ — י"ל דמחשבת המסובים מקודם דבאם תתארך הסעודה יברך בלא ז"ב — הרי זה שלילת קביעתו לשמחת חו"כ, לא חל ענין ז' ברכות מעיקרא. (לקוטי שיחות חיי"ד ע' 305).

שבת כשהיום הוא יותר מכ"ד שעות

שאלה: במקומות שהיום מתאריך יותר מכ"ד שעות האין צריכין לנהוג בקשר לשמירת שבת.

תשובה: פשוט הדבר שבמקומות אלו צריך למנות שעות היינו כ"ד שעות ליום. והתחלת יום הש"ק שוה הוא בכל המקומות שמדת אורך היא להם, הנמצאים באופק אחד. איברא מה שיש לחקור בכגון זה, הוא: (א) בדברים התלויים ביום או בלילה — כמו זמני התפלה — באיזה מקום מתחילים להתנהג ע"פ השעון ולא ע"פ השעות הזמניות, לדוגמא: במקום שאורך היום הוא רק שעה אחת לא מסתבר לומר שתענית י' בטבת דיו בשעה א', וכיו"ב, (ב) בנקודת ציר הצפוני או הדרומי אין שייך לומר שם מדת האורך, ואיך יתנהגו שמה וצ"ע. (לקוטי שיחות חט"ז ע' 526).

לצאת יד"ח מצה במצה שעברה עליה י"ב חודש

שאלה: האם אפשר לצאת ידי חובת מצה במצה שעברה עליה י"ב חודש או יותר.

תשובה: לפע"ד פשוט דמותר; (א) דרואים במוכח שראוי לאכילת אדם ולא נשתנית כלל. (ב) מנהג ישראל (שתורה היא) שמערבין במצה בערב פסח לכל שבתות השנה עד פסח הבע"ל, שאפילו בשבת הגדול נותר בעירוב זה. (לקוטי שיחות חיי"ז ע' 451).

אמוץ ילדים

שאלה: האם יש מקום לאמוץ ילד.

תשובה: לשאלתו דעתו בנוגע לאמוץ ברוב הפעמים ההנהגה עם הילד שמאמצים הוא, מבלי לגלות לו שאינו מיוצא חלציהם, ובכל אופן ההנהגה עמו — כיוצא חלציהם ממש שזהו מביא לידי איסורים דחבוק ונשוק. והמובא בספרים על דבר גידול יתום בביתו, הרי זה מובן שרק באופן שנוהרים באופן הדרוש בכל הנ"ל. וזהו מדברים הכי קשים, ורק כשבטוחים להזהר כדרוש — יש מקום לשאלת אמוץ. (לקוטי שיחות חיי"ז ע' 471).

הוספת שם לחולה

שאלה: מה לעשות כשהוסיפו לפלוגית שם מחמת חולי ואח"כ נזכרו שהשם שהוסיפו הוא גם שם אחותה.

תשובה: לפלא שאינו מזכיר אם כבר עברו שלשים יום שהחזיקו בשם הנוסף, אף כי בכל אופן, לדעתי אין לעשות מילתא דתמיהא וכמבואר בכ"מ ובפרט בצוואת רבי יהודה החסיד. ולכן אפילו אם עברו שלשים יום — הרי ע"פ המבואר להלכה למעשה בשם שנשתקע — יש להוסיף לה שם חדש, וכמנהג ישראל — במי שברך בעת שאחד מקרובי יעלה לתורה ולהחזיק בו, וכבר מבואר בכ"מ בשם הנוסף שהוא בא לראשונה. (לקוטי שיחות חיי"ז ע' 474).

הידור בבניית מקוה

שאלה: לאיזה הידורים נוספים יש לחשוש בבניית מקוה.

תשובה: בזמן האחרון העירוני ע"ז, שבאותם הקאפלעס שמרצפים בהם את כותלי המקוה והרצפה, ישגם שני מינים: (א) שיש להם בית קבול מאחוריהם, וה"ב) בלתי בית קבול, אף שהם קטנים ביותר. והנה אף שעד עתה לא ראיתי מי שיקפיד בזה, כיון שנעשו לבנין — הרי כיון שהעירו אותי שי"א שהב"ק משמש

קבול להצעמענט הרי אם אפשר בקל — כדאי להשיג הקאפלען הקטנים שאין להם בית קבול.
(לקוטי שיחות ח"ו ע' 478).

נהיגת מכונית ע"י אשה

שאלה: האם נכון הדבר מה שנשים לומדות לנהוג מכונית אוטא.
תשובה: מה שנשים לומדות לנהוג מכונית אוטא הוא דבר שראוי לאסרו איסור גמור כי עצם הלימוד גורם לפריצות והוא ההיפך מכל כבודה בת מלך פנימה כמו שעצם הנהיגה הוא ממש להיפך כל כבודה וגו'.
(שבט הלוי ח"ד סי' א).

איזה ברכה מברכין על עוגת גבינה

שאלה: עוגת גבינה העשויה שכבה דקה של בצק ועליה שכבה עבה של גבינה האם הוי כלטעם או כלדבק.
תשובה: דומה להא דמבואר בסי' קס"ח ס"ח דבפלאדין מברך על המזונות ופוסטר הטפלה שבפנים דיש תרתי דנאפה יחד וגם רוצה לאכול גם המזונות לא רק כדי שיקח ביד והרוצה לצאת מידי ספק יקר קצת מזונות לבד ויברך עליו וכן קצת גבינה אבל מעיקר הדין לא צריך.
(שבט הלוי ח"ד סי' כ"ג).

אבקה שמפזרים על שינים תותבות בשבת

שאלה: האם מותר לפזר על שינים תותבות אבקה כדי לחזקן בפה האם אין בזה משום לישא כיון שכשמשימים השינים תותבות תוך הפה מחמת הרוק נמסה האבקה ומתהווה כמין דבק.
תשובה: נראה כיון שהוא מפזר האבקה בעודה יבש ורק אחר זמן מה בהיותה בתוך הפה נמסת ונעשית כעין לישא המדבקת לא שייך בזה לישא אמנם יש להסתפק אם אין בזה משום תקון ושבות דמתקן שמדבק השינים לתוך הפה ובכה"ג דידן דאינו מודבק ממש רק מקיל על השתמשות יש מקום להקל בכל אופן אין למחות ביד העושין כן בשבת ובלבד שיעשו דרך שינוי מבחול.
(שבט הלוי ח"ד סי' ל"ב).

ברכת כהנים בחיפה והגליל

שאלה: המנהג בחיפה וכל הגליל שכהנים נושאים כפיהם רק בשבת יו"ט חוה"מ ור"ח במוסף וכעת רוצים לשנות המנהג ולהנהיג נשיאת כפים בכל יום גם בתפילת שחרית.

תשובה: ברור שאין בזה משום שינוי מנהג ע"כ אילו שכבר שינו מהמנהג והתחילו לישא כפים בכל יום או בכל שבת אין בידינו הכח להחזירם למנהג הקדום אבל גם אלו שעדיין מחזיקים במנהג חז"ל אין עלינו לכופם לשנות המנהג. (שבט הלוי ח"ד סי' ע').

אשה בימי המחזור לענין תפלה וברכות *

שאלה האם מותר לאשה גדה בימי המחזור שלה להתפלל ולברך ברכת המזון ושאר הברכות שהיא חייבת בהן או לא?
תשובה: נשים בימי נדתן ואפילו בימי המחזור שלהן חייבות מן הדין להתפלל ולברך כל הברכות וכן רשאות ללמוד ולעסוק בדברי תורה עם הזכרת השם מפני שאין דברי קדושה מקבלים טומאה ואסור להן להחמיר על עצמן להימנע מתפלה וכל הברכות ואפילו נהג כבר להחמיר עליהן לבטל מנהגן (בלי התרה) ולהתפלל ולברך כל הברכות ומכל מקום רשאות להחמיר על עצמן שלא להכנס לבית הכנסת ושלא לאחוז בספר תורה ושלא להסתכל בספר תורה בעת שמראים אותו לעם. (שו"ת יחזקאל דעת ח"ג סי' ח').

הפעלת מכונת כביסה בע"ש לפני השקיעה

שאלה: חיילי צה"ל המגיעים לביתם לחופשה קצרה בערב שבת אחר הצהריים סמוך לכניסת השבת ועליהם לחזור במוצאי שבת האם מותר להם לתת בגדיהם לתוך מכונת כביסה אוטומטית ולהפעילה לפני שקיעת החמה והיא מכבסת והולכת מאליה בשבת.

תשובה: מותר לתת בגדים לתוך מכונת כביסה אוטומטית בערב שבת סמוך לשקיעת החמה והם מתכבסים מאליהם וכדעת מרן השלחן ערוך שקבלנו הוראותיו ואחינו האשכנזים נוהגים כדעת הרמ"א להחמיר. (יחזקאל דעת ח"ג סי' י"ח).

לרדת מא"י לחו"ל

שאלה: הדר בא"י והוריו גרים בחו"ל וההורים מבקשים ממנו לרדת מן הארץ ולהצטרף אליהם האם עליו לשמוע בקול הוריו משום מצות כיבוד אב ואם.
תשובה: אסור לרדת מארץ ישראל לחו"ל אפילו כדי להצטרף להוריו הדורים בחוץ לארץ ולקיים מצות כיבוד אב ואם, אולם מותר לרדת לחו"ל לקבל פני הוריו ולחזור לארץ ישראל. (יחזקאל דעת ח"ג סי' ס"ט).

* היות ויש הרבה מבני עדות המזרח שאינן מברכות בזמן המחזור שלהן ולדוגמא בזמן הדלקת גרות וכדומה לכן מצאתי לנכון להביא כאן שו"ת זו מהרב הגאון עובדי' יוסף שי'. הראשון לציון והרב הראשי לישראל.

איך להתנהג בתו"מ שיש ספק בכשרותם

שאלה: איך צריכים להתנהג בתפילין ומזוזות שיש ספק בכשרותם.
תשובה: אף שגניזה ודאי אינו כבוד מ"מ אם הוא באופן שאין לתקנו אין להניחן אצלו בבית ולא בביהכנ"ס כדי שלא יבא תקלה, אך אם יחזיקם בביתו במקום מיוחד ויהיה כתוב במקום ההוא שהם תפילין מסופקים היה יותר טוב אבל אם יהיה באופן שלא יהא זכור שהן ספק פסולין מוכרחין לגנוזן וכן במזוזות.
 (אגרות משה או"ח ח"ד סי' י"ב).

אבל בתוך ז' לילך לחתונת בנו

שאלה: האם מותר לאבל ל"ע לילך לחתונת בנו בתוך ז'.
תשובה: נראה דמותר ללכת לחתונת בנו או בתו באמצע השבעה ואפילו בתוך ג' ימים הראשונים, ונראה דלא יאכל בהסעודה באופן כבוד וגדולה כדרך העלמא שיושבין הורי החו"כ בראש אלא יאכלו כשאר אינשי הנמצאים על החתונה ואולי טוב להחמיר שלא יהיה להם מקום קבוע לאכילתם אלא יאכלו על שלחן זה קצת וקצת על שלחן אחר.
 (אגרות משה או"ח ח"ד סי' מ' אות ט"ז).

הוצאת תקע הטעלפאן מהקיר

שאלה: האם מותר להוציא את התקע של הטעלפאן מהכותל ומכל מקום חבורו בשבת.
תשובה: אסור להוציא התקע בשבת אף בשעה שהוא כבוי משום מוקצה, אך במקום שירא שמא ישכח מי מהבני בית וידלקו יש להוציא באופן כלאחר יד אי ליכא נכרי.
 (אגרות משה או"ח ח"ד סי' מ' או"ח י"ז).

עיקר וטפל במיני מזונות

א) שאלה: איזה ברכה מברכין על כריכין דקים של גלידה (איי"ס קרי"ם ווייפער"ס) או בצק דק ממולא פירות מתוקים.
תשובה: אלו שרוצין לאכול את שניהן לברך תחלה על חתיכה קטנה מזונות ואח"כ על הממולא, אבל אלו שאין רצונן אלא בהממולא יברכו רק על הגלידה או הממולא ופוסט המזונות הטפל להן.
ב) שאלה: איזה ברכה מברכין על דייסות של חמשת המינים כשמוסיפים לזה חלב.
תשובה: דייסא של חמשת המינים אע"פ שמוסיפים חלב ושאר מיני מתיקה תלוי בכמות החלב אם הוא רק קצת כדרך בני"א הנותנין חלב להטעמת אכילת

הדייסא הוא טפל בהרכבה ומברכין רק במ"מ, ואם נתן הרבה חלב יותר מהצורך להאכילה צריך לברך על שניהם. (שו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' מ"ג).

רבית מבאנק של גוים עבור שבת ויו"ט

שאלה: בדבר מה שנתחדש עכשיו שהבאנק משלם ריבית לפי סך הימים שהיו המעות בבאנק שא"כ הרי יש לאסור מליטול ריבית עבור ימי שבת ויו"ט מאיסור שכר שבת.

תשובה: כיון דהם חושבים יום מחצות הלילה עד חצות הלילה ולכן הווי התשלומים של רבית עבור שעות דחול ג"כ נראה דמותר, אבל כששבת ויו"ט סמוכין יש לאסור מליטול בעד יום הראשון דמתחיל אצלם בחצות לילה ונמשך עד חצות לילה השני, וביו"ט שני של גליות נראה דמותר, ובאיכא תלתא יומי כמו כשיו"ט הוא ביום ה' וע"ש או במוצאי שבת ויום ב' אסור גמי רק יום אחד, ובשני יו"ט של ר"ה אולי יש לאסור רק יום אחד דהרי הם יומא אריכתא וראוי להחמיר, ונראה דהשכר דיום האסור יתנהו לאיזה צדקה ובאופן שלא ידעו כלל ולא יהיה לו שום הנאה מזה. (אגרות משה או"ח ח"ד סי' ג"ט).

עשיית פתח בקופסאות חלב

שאלה: האם מותר לפתוח קופסאות של חלב בשבת.

תשובה: קופסות חלב הנמצאות אצלנו שדבוקים שני צדי הקופסה למעלה ע"י דבק ולפתחו צריך להפרידם צד ימין לימין וצד שמאל לשמאל ואח"כ מושך אליו פי הקופסה הנקמטה לאחור אסור לפותחו בשבת דכשפותחו עושה פתח לכלי. (אגרות משה או"ח ח"ד סי' ע"ח).

הנהגת רופא בשבת

שאלה: איך צריך רופא להתנהג בקשר לשמירת שבת קודש.

תשובה: אם הוא במקום שאיכא עוד רופאים אין לו להמציא עצמו שיהיה נקל למצא אותו אלא צריך לסגור המשרד שלו, ומספר הטלפון שיוכלו למצא אותו לא יהיה רשום בפנקסי הטעלפאן מביתו אלא מהמשרד כדי שלא יוכלו למצא אותו אלא המכירין אותו בלבד אף אם היה גוגע זה לחולים ישראל, וכן לא ישא עמו בשבת טעלעפאן ששומע כל מי שקורא אותו, ואם הוא רק רופא אחד בעיר מוכרח להיות במקום שאם איכא חולה יוכל לבא אליו.

רופא העובד בבית חולים צריך לסדר שתמיד יעבוד ביום ראשון ואף אם בגלל זה יצטרך יהודי שאינו שומר תורה ומצות לעבוד בשבת לא מקפידים ע"ז.

אסור לרופא לקחת שכר עבור הרפוי של שבת וצריך לעשות את זה רק מדין הצלה.
(אגרות משה או"ח ח"ד סי' ע"ט).

יציאה בשבת ממכשיר קשר קטן הנצרך להצלת נפשות
שאלה: בדבר העוסקים בעניני הצלה שהוא ענין גדול של פק"נ בערים כנו יארק וברוקלין וכדומה שלובשין על בגדיהן מכשיר קשר קטן שבזה שומע מה שמצוין מהמשרד לאיזה מקום שצריך לילך האם מותר לצאת בזה בשבת.
תשובה: היות ומכשיר זה הוא תכשיט ולכן מכשיר קשר קטן שלובשים כדי שישמעו בכל מקום שיהיו לאיזה מקום צריך לילך להציל מותרים לצאת בהם אף בשעה שאין צריכין לזה גם בשבת משום שהוא בחשיבות בגד וכ"ש בשעה שצריכין שהוא כמעט תמיד שודאי אמת שהוא דבר קשה מאד שלא יצאו מבית כל השבת שאיכא בזה גם משום חשש דימנעו הרבה מלהיות חברי ההצלה.
(אגרות משה או"ח ח"ד סי' פ"א).

הנוסע מא"י לאמעריקא קודם הפסח וחמצו בא"י
שאלה: הנוסע מא"י לאמעריקא קודם הפסח וחמצו בא"י וכאשר מגיע ע"פ הרי בא"י נאסר החמץ כמה שעות לפני שנאסר באמעריקא.
תשובה: למעשה ימכור בא"י החמץ ע"י שיעשה שליח לרב העוסק בזה למכור החמץ לנכרי דהא הוא קודם זמן האיסור אבל יאמר בפירוש להרב שאינו עושהו לשליח לקנות בחזרה את החמץ אחר הפסח עד אחר שיעברו ימי הפסח באמעריקא.
(אגרות משה או"ח ח"ד סי' צ"ד).

הערות לנועם כא

א — בעמוד רע"ז הרה"ג זאב דוב סלונים דן בשאילה אם מותר לקרות לעלות לתורה בן מאומץ בשם אביו המאמץ ולא בשם אביו האמיתי. המחבר שליט"א השיב שם בפשיטות לאיסור.

והנה נידון זה שנוי במחלוקת בין דייני אנגליה מעוד לפני כעשרים שנה. בלונדון, חבר בית הדין הרה"ג אריה ליב גרוסנס (השוכן היום בירושלים עה"ק) הורה להיתר (שו"ת לב אריה, ח"א, סי' ג"ה) ובעקבותיו הלך הרה"ג מאיר הלוי שטיינבערג (תשובה בדבר אימוץ ילדים עפ"י הלכה, הוצאת בית דין צדק לונדון והמדינה). ברם, כנגדם יצא הראב"ד במנשסטר הרה"ג יצחק יעקב ווייס (היום הגאב"ד של העדה החרדית, ירושלים עה"ק) שהורה לאיסור (שו"ת מנחת יצחק, ח"ב, סי' קט"ו; שם, ח"ד, סי' מ"ט. וע"ע: שם, ח"א, סי' קל"ו; שם, ח"ג, סי' צ"ט, אות י"ד).

ומן הראוי לציין כי נמסר בשמו של הרב הראשי לישראל הגרא"י אונטרמן זצ"ל שאף הוא הורה הלכה למעשה להיתר (ראה ספרו של הרב מרדכי הכהן הלכות והליכות [ירושלים: יד רמ"ה, תשל"ה] עמ' 160).

ומענין לענין באותו ענין: הנה מה שהביא הגר"ד סלונים מגדולי האחרונים כי יש להקפיד על המנהג לקרות לעלות לתורה בשמו ובשם אביו דוקא כי ע"י שינוי השם יש חשש לא"א וממזרות ובעניני גט, ברצוני להפנות את שומת ליבו של כת"ר למה שכתב בענין זה מו"ז"ל "האבעלר רב" הרה"ג הצדיק האמיתי מוהר"ר משה זאב הכהן, בירחון המאור (שנה שביעית, חוברת ז [סג] עמ' 8—9). ולאחר שהראה כי מנהג זה מנהג קדמונים הוא, כותב מו"ז"ל וז"ל:

"וכבר ידוע, שהשם שעולה בו לתורה הוא שם העיקרי לענין גיטין, וכן נצטוה הש"ץ שקורא לעלות לתורה לדייק היטב בשמו... מפני שהוא ג"מ גדולה לענין גיטין (עיין במקראי קודש).

"ועיין ג"כ בספרי 'תפארת משה' חלק ראשון סימן ג"ד, ע"ד 'מי שהוחזק שם בטעות ע"י קריאת הש"ץ בעלייתו לתורה, האם נקרא שם זה הוחזק לאדם ג"כ לגבי גט או לא' יעו"ש, שהבאתי פלוגתא גדולה בזה בין הפוסקים, וא"כ לפי כל

האמור בודאי ובודאי אסור לשנות מנהגנו בקריאתנו לתורה בשמם ושם אביהם כמו שנהגו קדמונינו ז"ל עכ"ל.

ב — בעמ' שכב, דן הרה"ג שלמה חיים הכהן אבינר בשאלה אם עשון סגריות ע"י נשים אסור מטעמי צניעות. והשיב המחבר שליט"א כי "לא ראיתי בשום ספר איסור בדבר אמנם כבר אמרו חז"ל 'לא ראינו, אינה ראייה', מכל מקום לא ראיתי" עכ"ל.

והנה מקור הדברים לשמועת השואל הוא תשובתו של הרה"ג המפורסם הרב עבדיה הדאיה זצ"ל, חבר בית הדין הרבני הגדול בארץ ישראל, המופיעה בספרו שו"ת ישכיל עבדי, ח"ו, חאה"ע, סי' א', שאלה שניה. והרי בסוף תשובתו שם (אות ג') מסיק הגאון המחבר זצ"ל וז"ל:

"והנה הדבר ברור, כי האשה שהיא בבחי' כל כבודה בת מלך פנימה, ומצווה על דרכי הצניעות, יותר מן האיש שלא תהיה יצאנית ... ולא דברנית ... ולא קולנית, וכ"ש בדברים של קלות ראש, שחץ וגאווה וכדומה, ומכיון שהעישון וכדומה, הוא מדברים של שחץ וגאווה, ובבחי' דברים שאינם מדרכי הצניעות ודאי, דהאשה מצווה בהם יותר ושעליה להתרחק מהם, יותר מן האיש ומכ"ש בפני רבים, שהם בכלל פריצת גדרי הצניעות, והאיש הנלבב, וחרד ע"ד ה', עליו מוטל למנוע דברים כאלה, מבני ביתו. כי הם בבחי' פירצא קוראה לגנב, מכיון שאינם נמצאים אלא בפורצי גדר הצניעות, והרי הם בבחי' עבירה גוררת עבירה רח"ל עכ"ל וע"ש שהאריך בזה עוד.

ובדבר העישון בכלל ראה: שו"ת אגרות משה, יו"ד, ח"ב, סי' מ"ט; שו"ת עשה רב, ח"ב, סי' א' ח"ג, סי' י"ח; שו"ת או נדברו, ח"ט, סי' ס"ה. וע"ע במאמרו של הרב יהודה דוד בלייך: J. David Bleich, "Survey of Recent Halakhic Periodical Literature: Smoking", *Tradition*, Vol. 16 No. 4 (Summer, 1977), pp. 121—123 והמראה מקומות המצויינים שם על ידו.

הוספות לספר "שרי האלף" *

תנ"ך והתרגומים

תורה גביאים וכתובים כתב־יד וואטיקן, אורבנטי 2. בלויית מפתחות ומבוא מאת איתן לוין. ירושלים, מקור, תש"מ. ב' כרכים.
כתר דמשק על התורה. י"ל ע"י ד. ש. לוינגר. קופנהגן, 1978. חלק א:
בראשית ט, כו — ויקרא יד, כו. פקסימיליא מהספריה הלאומית והאוניברסיטה
טאית בירושלים.

כתר ארם צובה, מסרו וניקדו ר' אהרן בן אשר. (י"ל ע"י משה גושן —
גוטשטיין). חלק א: הלוחות דברים כח, יז — שיר השירים ג, יא. ירושלים
תשל"ל. פקסימיליא של כתב־היד המקורי השמור בבית הספרים הלאומי
והאוניברסיטאי בירושלים.

מסורה גדולה של כתר ארם צובה. יוצא לאור על ידי ד. ש. לוינגר. ירושלים,
1977.

אוצר המסורה הטברנית. אוסף מילוני שלם של הערות המסורה לנוסח
המקרא הטברני מבית מדרשו של אהרן בן אשר, ע"י אהרן דותן. תל־אביב
תשל"ז.

כרך לדוגמה. המסורה לספר בראשית בכ"י לנינגראד. ועי ג. אלוני, בית מקרא,
שנה כ"ב (תשל"ז), עמ' 510—515.

מחלקה שניה

מפרשי התורה

מדור א'

1. דרשות ופירושי רבנו יונה גירונדי לחמשה חומשי תורה והמגלות וד'
פרשיות ומשולבים בהם פירושים רבים לספר משלי שעדיין לא הופיעו בדפוס.

* רשימת הספרים שבדפוס ומחבריהם שחיו בתקופה בת אלף שנים, מזמן חתימת התלמוד,
שנת ד"א ר"ס, עד שנת ה"א ר"ס, תקופת השלחן ערוך. בתוספת רשימת כל ספרי
התנאים והאמוראים והמיוחסים להם. ערוך ומסודר ע"י הרב מנחם מ. כשר, ור' יעקב
דב מנדלבוים. מהדורה שניה, הוצאת בית "תורה שלמה" ירושלים תשל"ט.

- יוצא לאור בפעם הראשונה מכתב־יד עם מבוא, הערות, מראי מקומות ומפתחות ע"י שמואל ירושלמי. ירושלים תש"מ.
2. מראות הצובאות לר' דוד בן ר' יהודה החסיד. פירוש על התורה בדרך קבלה [פ' אחרי מות — וזאת הברכה]. י"ל על־פי כת"י עם הערות ומבוא (באנגלית) ע"י Daniel Chanan Matt, אן ארבור, 1977.
- (מיקרופילם של כתב מכונה. — החלקים שמביא מהזהר הם בתרגום ללה"ק). ע"י מ. א. דל. עלי ספר, חוב' ח (תש"מ), עמ' 60—73.
3. עזר האמונה לר' משה הכהן מטורדיסילאס. תשובות על טענות הנוצרים לפי סדר התורה. י"ל על־פי כת"י עם הערות ומבוא (באנגלית) ע"י Yehuda Shamir, Cocunut Grove, Fla, 1972.
4. פרוש בעלי התוספות על התורה, כ"י פריס 48, ע"י י. ש. לנגה. עלי ספר, חוב' ה (תשל"ח). עמ' 73—88.
- פירוש זה הוא "אחד מפרושי בעלי התוספות שעדיין לא ראו אור. הפרוש מסתיים בסוף פרשת נח, באמצע הפסוק (מבוא).
- וראה: פירושי התורה לרבותינו בעלי התוספות (על שלשה פסוקים שב"ויכולו") ע"י י. גליס, סיני, כרך פד (תשל"ט), עמ' קצג—ריג.
5. פירוש הרוקח על התורה לרבינו אלעזר מגרמיזא. ובראשו שערי התורה והוא ספר החכמה. יצא לאור בפעם הראשונה עם ציוני המקורות מדברי חז"ל והערות ע"י ש"ח קניבסקי. חלק א: ספר בראשית. בני ברק [תשל"ט]. חלק ב: שמות—ויקרא, שם, [תש"מ].
6. פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון. המקור הערבי עם תרגום. יוצא לאור על־פי כתב־יד לגינגרד עם השלמות והשוואות מכתב־יד גוספיים מן הגניזה. בצירוף באורים, ציוני מקורות, מקבילות, הערות, מבוא ומפתחות מאת אהרן גרינבאום. ירושלים תשל"ט.
- וע"י משה צוקר, קטעים מפרוש הגאון רב שמואל בן חפני על פרשת ואתחנן, עלי ספר, חוב' ה (תשל"ח), עמ' 5—24, וחוב' ו—ז (תשל"ט), עמ' 50—57.
- וע"י נ. אלוני, בית מקרא, שנה כה (תש"מ), עמ' 85—88; מ. סוקולוב, עלי ספר, חוב' ח (תש"מ), עמ' 137—139.
7. פתרון תורה. ילקוט מדרשים ופרושים לספרים ויקרא, במדבר, דברים. ההדיר על־פי כתב־יד בצרוף מבוא והערות אפרים א. אורבך, ירושלים תשל"ח.
- ע"י א"מ הברמן, סיני כרך פו (תש"מ), עמ' קפז—קצא.

מדור ב'

1. פירוש ר' יהודה הלוי על תנ"ך. נלקטו מתוך פירוש הראב"ע ע"י נ. בן מנחם בספרו ענייני אבן עזרא. ירושלים תשל"ח, עמ' 225—233.

מחלקה שלישית

מפרשי נביאים וכתובים

מדור א'

יחזקאל

1. פירוש מרכבת יחזקאל לר' יעקב בן יעקב הכהן מקאשטיליא. מהדורה ביקורתית מאת אסי פרבר. ירושלים תשל"ח.

אסתר

1. שערי בינה, פירוש מגילת אסתר לרבינו אלעזר מגרמייזא בעל הרוקח. יוצא לאור לראשונה מכתב-יד יחידי בעולם שנערך בעיר דמשק, סוריה [עם מבוא והערות] על-ידי מגשה רפאל ליהמן. [נערך על-ידי אלעזר הורביץ]. ניו יורק תש"מ.

מדור ב'

איוב

1. פירוש רשב"ם לאיוב? ["באורי רשב"ם לאיוב ששרדו בספרים שונים"] מאת משה ארנד. עלי ספר, חוב' ה (תשל"ח), עמ' 25—48.

מחלקה רביעית

מבואות, כללים ובאורי מלים לתלמודים

מדור א'

1. השגות הרמב"ן על ספר הצבא לר' זרחיה הלוי (הרז"ה). בספר תמים דעים להראב"ד, סי' רכה. ועם הגהות והערות [לר' איסר זלמן מלצר] בסוף חרושי הרמב"ן חלק שני, הוצ' "אור עולם", ירושלים תרפ"ט, ועוד כ"פ. ראה בספרנו מחלקה ה, מדור ב', מס' 69.

2. שני קטעי גניזה ממלות המשנה (על מס' ברכות) מאת נ. אלוני, ספר יעקב גיל, ירושלים תשל"ט, עמ' 249—255. ועי' שם עמ' 362—364.

מדור ב'

מפרשי המשנה, תוספתא, בבלי וירושלמי

ברכות

משנה

אוסף קטעי הגניזה של המשנה בניקוד בבלי, בלוויית תיאור כתבי היד, תוכנם ומפתחות, בעריכת ישראל ייבין, ירושלים תשל"ד.

בבלי

קטע ממס' ברכות ופאה מכת"י בניקוד בבלי, ע"י פ. קאהלי, HUCA X (1935), 125—222.

שרידי גמרות והלכות הרי"ף שנדפסו על ידי יהודי ספרד ופורטוגאל לפני הגירוש ובדור שלאחריו. נחשפו ונסדרו [עם מבוא בנפרד] ע"י חיים זלמן דימיטרובסקי. נויארק תשל"ט. ח"א: על ברכות, עירובין, יומא, ביצה. ח"ב: על ראש השנה, מועד קטן, חגיגה, כתובות, גיטין, בבא מציעא, שבועות, חולין. ועל הרי"ף ברכות, שבת, בבא מציעא.

1. אוצר שיטות, פירושים וחדושים על התלמוד מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי ובקהילות תורכיה אחרי גירוש ספרד. מופיעים לראשונה על פי כתבי-יד עם מראי מקומות, ציונים והארות על ידי אליהו דב פינס. ירושלים תשל"ט.

ב' כרכים ח"א: על מס' ברכות, שבת, עירובין, פסחים, ביצה ראש השנה, יומא, סוכה, תענית, מגילה, מועד קטן, חגיגה, יבמות, כתובות, נדרים, נזיר, סוטה, גיטין, קדושין. ח"ב: על מס' בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, סנהדרין, שבועות, עבודה זרה, חולין, ערכין. ובסופו: תשובות וביאורי רמב"ם וטור מרבתינו הנ"ל.

2. תוספות חכמי אנגליה. יוצא לאור בפעם הראשונה מכתב יד יחידי בעולם ע"י יצחק ליב בלאו. ירושלים תש"מ.

3. שיטה מקובצת לר' בצלאל אשכנזי. ראה בספרנו, מחלקה זו, עמ' קעד, מס' 33.

4. לקוטי רבנו בצלאל, גלוה לספר הבתים ע"י רמ"י בלוי. ראה מחלקה ששית.

רי"ף

1. ר' יצחק בר' יעקב אלפסי (הרי"ף). ראה לעיל: שרידי גמרות והלכות הרי"ף...

פאה

קטע ממס' פאה מכת"י בניקוד בבלי. ראה זה למס' ברכות.

שבת

משנה

משניות מן הפרק "במה מדליקין" בשני כתבי-יד של גניזת קאהיר, ע"י שלמה מורג, חקרי מזרח לזכר דוד צבי בנעט, ירושלים תשל"ט, עמ' 111—123.

בבלי

1. שרידים מפירושי הגאונים למסכת שבת גניזת קאהיר, וליקוטים מפירושי הראשונים בכת"י [עם מבוא והערות] מאת אלעזר הורביץ. (חלק ראשון) הדרום, חוב' מו, ניסן תשל"ח, עמ' 123—215 [בעמ' 115—117 דף אחד מתוך פירוש קדמון לסוגיא דכוורת (ל, א) שנתפרסם לפני כן ע"י י. מאן, וכאן נדפס מחדש בהשוואה לכתב היד].

במבוא: "הדפים מן הגניזה המתפרסמים כאן הם לפי דעתנו שרידים מתוך הפירוש המקורי של רש"ג ורה"ג... מאמר זה כולל גם פירושי... גאונים אחרים, מלוקטים מתוך כתבי יד של פירושי הראשונים על המשנה התלמוד הרי"ף והרמב"ם. רוב רובם של הפירושים אינם מופיעים באוצה"ג לשבת". חלק שני, שם, חוב' מט, תשרי תש"מ, עמ' 67—87.

במבוא: "לאחר שכבר נדפס החלק הראשון של פירושי הגאונים למסכת שבת מצאתי בגניזה עוד שרידים מפירוש רש"ג ורה"ג לשבת ואני מצרפם הנה... זיהוי דפים אלה כחלק מן הפירוש של רש"ג ורה"ג הוא ודאי, וזה מתוך העובדה שכמה פירושים הנמצאים כאן בסתמא מופיעים בספר הנר תחת שם רש"ג או רה"ג... שאר הפירושים שבתוך הדפים אינם מופיעים בראשונים, ולכן לא נמצא מהם כלום באוצר הגאונים לשבת...".

2. הלכות גאונים למסכת שבת. ראה זה במחלקה ששית.

3. ספר כעין הלכות פסוקות למסכת שבת. ראה זה במחלקה ששית.

4. גליון התוספות מכת"י ותיקן (לדף ב — מד, קנא). נלוה לספר הבתים על הרמב"ם, ע"י רמ"י בלוי. ראה זה במחלקה ששית.
5. פירוש הרשב"ם (על דף לד, ב; סט, ב; עא, ב; פד, ב; פה, ב; פו, ב). נלוה לספר הבתים הנ"ל. ראה שם.
6. לקוטי רבנו בצלאל אשכנזי, נלוה לספר הבתים הנ"ל. ראה שם.
7. אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי... ראה זה למס' ברכות.

רי"ף

1. ר' יצחק בר' יעקב אלפסי (הרי"ף), ראה שרידי גמרות והלכות הרי"ף (מס' ברכות).

עירובין

1. שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.
1. חידושי רבינו פרץ הכהן (ליקוטים לדף מא, ב; מג, ב; מה, א). נלוה לספר הבתים על הרמב"ם ע"י רמ"י בלוי. ראה זה במחלקה ששית.
2. לקוטי רבינו בצלאל אשכנזי. נלוה לספר הבתים הנ"ל. ראה זה.
3. אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי... ראה זה למס' ברכות.

פסחים

1. תוספות רבינו יהודה שיר ליאון (דף פט — צב). נלוה לספר הבתים הנ"ל. ראה זה.
2. ר' מנחם ב"ר שלמה: חידושי המאירי. (דף ב—ד; טז, ב; יז, א; לט, א; מט—נ; נג—נד; נו—נז; קי—קיד; קיז—קיט). נלוה לספר הבתים הנ"ל. ראה שם.
3. רבינו יונה גירונדי: ליקוטים, ע"י ר"א הורביץ, הדרום, חוב' מט, תשרי תש"מ, עמ' 159—164.
4. ר' בצלאל אשכנזי: ליקוטים (דף ב, ג, ט, טז, כה, כו, מט, נ, נד, נו, נז, קט, קיא—קיג, קית, קיט). נלוה לספר הבתים הנ"ל. ראה שם.
5. אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי... ראה זה למס' ברכות.

ביצה

שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.

1. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי ... ראה זה למסכת ברכות.

חגיגה

שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.

1. ר' בצלאל אשכנזי: ליקוטים (דף ג—ה, ז, י, יב—טז, יט). גלוח לספר הכתים הנ"ל. ראה זה.
2. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי ... ראה זה למס' ברכות.

ראש השנה

ירושלמי

מסכת ראש השנה עם שינויי נוסחאות מכת"י הגניזה ע"י א. גולדמן, HUCA כרך 46 (1975), עמ' 219—268; כרך 47 (1976), עמ' 191—216; כרך 48 (1977), עמ' 219—241; כרך 49 (1978), עמ' 205—226.

שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.

1. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי ... ראה זה למס' ברכות.

יומא

שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.

דף מש"ס תימן (כו—כז). בס' חידוש וחקר לר' מרדכי הכהן. [ירושלים תשל"ט], עמ' 196—200.

1. תוספות רבנו פרץ שהעתיק רבנו בצלאל אשכנזי. גלוח לספר הכתים ע"י רמ"י בלוי. ראה זה במחלקה ששית.
2. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי ... ראה זה למס' ברכות.

תענית

1. נמוקי יוסף לרבנו יוסף חביבא. יוצא לאור לראשונה מכתב־יד עם ציוני מקורות, מקבילות, הערות ובאורים מאת אליהו ליכטנשטיין. פתח תקוה תשל"ח.
2. אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים שהיו בשאלוניקי... ראה זה למס' ברכות.

מגילה

1. אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים... שהיו בשאלוניקי... ראה זה למס' ברכות.

מועד קטן

1. שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.
אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים... ראה זה למס' ברכות.

סוכה

משנה

משניות סוכה [עפ"י כתבי יד ודפוסים ראשונים וקטעי הגניזה] עם מבוא והערות מאת מנחם צבי פוקס. [ירושלים] תשל"ט. (בהכפלה. דיסרט. אוניברסיטה העברית, ירושלים).

סוכה

1. אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים... ראה זה למס' ברכות.

יבמות

1. אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים... ראה זה למס' ברכות.

כתובות

1. שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.
אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים... ראה זה למס' ברכות.

גויסין

- שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.
1. חידושי הריטב"א המיוחסים לרבינו יום טוב ב"ר אברהם אשבילי. מופיע לראשונה מתוך כתבי-יד, בצירוף מבוא, ציוני מקורות. מקבילות, הערות ובאורים מאת אליהו ליכטנשטיין. ירושלים [תש"מ]. פרקים א—ד.
  2. חידושי רבנו קרשקש לרבנו קרשקש וידאל, המיוחסים לריטב"א ונדפסו על שמו. יו"ל על-פי כתבי-יד ודפוסים ראשונים, בצירוף מבוא, ציוני מקורות, מקבילות. הערות ובאורים מאת אליהו ליכטנשטיין. ירושלים [תש"מ]. פרקים א—ד. ב"מבוא": "חידושי רבנו קרשקש למסכת גיטין נדפסו לראשונה בשאלוניקי בשנת תקי"ח בשם חידושי הריטב"א, ברם נתברר לנו בוודאות שמחברו אינו הריטב"א אלא רבנו קרשקש".
  3. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

קידושי

1. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

נדרים

1. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

נויר

1. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

סוטה

1. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

כבא קמא

1. גליון התוספות לרבינו אליעזר מטור (על דף ב—י; יט, א—ב; כא, א; כד—כט; לח—מד; סב, ב). בתוך שיטת הקדמונים על ב"ק ע"י רמ"י בלוי. ניו-יורק תשל"ג, עמ' רפג—רצז.
2. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

כבא מציעא

- שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.
1. תוספות חכמי אנגליה לפני הגירוש. יוצאות לאור בפעם הראשונה מכתב

יד יחיד בעולם, עם מראי מקומות והערות על ידי אליהו דב פינס. ירושלים תשכ"ט.

2. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

רי"ף

1. ר' יצחק בר' יעקב אלפסי (הרי"ף). ראה שרידי גמרות והלכות הרי"ף (מס' ברכות).

בבא בתרא

1. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

פנהדרין

1. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

מכות

1. תוספות תלמידי רבנו פרץ מכת"י עם מבוא, מקורות ובאורים מאת יחזקאל פוגל. בתוך פנהדרי גדולה למסכת מכות. לרך ב. ירושלים תשל"ט.
"עמדו לרשותי לצורך עבודה זו שני כתבי יד ... החיבור על סמך כתב יד ב הודפס ע"י מו"ל אלמוני אשר קראו "תוספות ישנים". .. [ראה בספרנו עמ' רצד, מס' 9]. הספר מלא שיבושים, מהם שיבושי דפוס ומהם פענוח לא נכון של כתב-היד. מלים וכן שורות שלמות חסרות. הרבה מן השגיאות אפשר לייחס כנראה לעובדה שהמו"ל לא השתמש או לא ידע על קיומו של כת"י א" (מבוא).

2. תוספות תלמידי רבנו פרץ (המכונה תוספות "שנץ"). עם מבוא, מקורות ובאורים מאת יחזקאל פוגל. בתוך: פנהדרי גדולה הנ"ל.

רי"ף

1. רבינו אפרים מקלעה. ראה זה למס' ברכות (בספרנו עמ' קעז, מס' 1*).

שבועות

שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.

1. אוצר שיטות ... מרבתינו הגדולים ... ראה זה למס' ברכות.

עבודה זרה

1. אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים... ראה זה למס' ברכות.

חולין

1. שרידי גמרות והלכות הרי"ף. ראה זה למס' ברכות.
אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים... ראה זה למס' ברכות.

מנחות

רי"ף (הלכות ציצית)

1. רבינו אפרים מקלעה. ראה זה למס' ברכות (בספרנו עמ' קעז, מס' 1*).

ערכין

- משנה. מהדורה מדעית על ידי המחשב עם הערות מאת מיכאל א. קרופ.
הילדסהיים — ניו יורק תשל"ז.
1. אוצר שיטות... מרבתינו הגדולים... ראה זה למס' ברכות.

נדה

1. רבינו חננאל. קטעים מפירושו (דף לד), וזאת ליהודה, ספר זכרון להב' יהודה גרוס. ירושלים תשל"ז, עמ' טו—כ.

מחלקה חמישית

שו"ת הגאונים

מדור א'

1. תשובות לרב האי גאון בדבר עליית שני כהנים לתורה. עם הערות מאת צבי גרונר. סיני, כרך עט (תשל"ו), עמ' רכט—רמב. ותשובות בעגין תפילין ע"י הנ"ל, מנחה לדוד, ספר זכרון להרב דוד אוקס, רמת-גן תשל"ח, עמ' 172—181.
2. תשובות רב שרירא גאון לקירואן. [י"ל מכת"י עם מבוא והערות] מאת צבי גרונר. עלי ספר, חוב' ח (תש"מ), עמ' 5—22. ב"מבוא": "אף אחת מהתשובות... אינה ידועה ממקום אחר".

מדור ב'

שו"ת הראשונים

1. חמש אגרות מחכמי אשכנז במאה ה"ו בדיני חליצה וגיטין (ר' יעקב

- מרגליות, ר' פנחס, ר' יוזמן כץ, ר' אהרן יונה מרגנסבורג ור' זעליקמאן ציון).
 י"ל ע"י צ. ברוכסון, עלי ספר ו—ז (תשל"ט), עמ' 85—101.
 ע"י א. דויד, עלי ספר, חוב' ח (תש"מ), עמ' 147.
2. תשובות גדולי אשכנז בדיני גיטין, אם כהן ולוי עולים למפטיר, שלוח לפדיון הבן, שלא להשיא בתו לזקן, חליצת מומר, גט מעושה עתים חלים ועתים שוטה, גט של משומד ואם משומד יורש את אביו, בדין יין נסך ובדין נידוי למי שלא פרע חובותיו לקהלה (ר' אברהם קלויזנר (מהרא"ק), ר' זלמן כ"ץ (מהרז"ך), ר' הלל הזקן מערפורט, ר' יעקב מולין (מהרי"ל), ר' יוחנן טריוויש מפריס, ר' אהרן מקרימו, ר' ישראל איסרלין, ר' נתן מאיגרא, ר' יעקב ווייל, ר' אברהם ב"ר אליהו הכהן (מהרא"ך), ר' יעקב כ"ץ משפירא ור' ישראל מברונא). מוריה, שנה ה, גל' ט—י, טבת תשל"ה, עמ' ד—יא; גל' יא—יב, אדר תשל"ה, עמ' ו—יב. שנה ו, גל' א, סיון תשל"ה, עמ' ב—ד; גל' ב—ד, מנחם—אב תשל"ה, עמ' יא—יד; גל' ז, טבת תשל"ו, עמ' ב—ח; גל' ח—ט, אדר שני תשל"ו, עמ' ה—ז; גל' י—יא, סיון תשל"ו, עמ' ד—יב; גל' יב, מנחם—אב תשל"ו, עמ' ד—ח. שנה ז, גל' א, מרחשון תשל"ז, עמ' ה—ו. שנה ח, גל' ד—ה, אלול תשל"ח, עמ' ב—ד; גל' י—יב, סיון תשל"ט, עמ' ה"ט. וע"י שם שנה ט, גל' ג—ד, כסלו תש"מ, עמ' פט.
3. תשובות ובאורי רמב"ם וטור מרבתינו שהיו בשאלוניקי ובקהילות תורכיה אחרי גירוש ספרד. נלוה לכרך שני של אוצר השיטות על התלמוד להנ"ל. ראה זה במחלקה רביעית מדור ב', מס' 1.
4. תשובות חכמי ספרד בדין קטלנית (מר' יוסף אלבו, ר' יחיאל ור' שמואל למס הצרפתי), עם הערות מאת יוסף בוקסבוים, מוריה, שנה ז, גל' ו—ז, מנחם—אב תשל"ז, עמ' ב—יא.
5. תשובות. רבינו משה חלאוה ע"י רמ"י בלוי, בתוך שיטת הקדמונים על ב"ק, ניו-יורק תשל"ז, עמ' שכה—שלה.
- ע"י בספרנו מחלקה ששית, מדור ב, עמ' שנו, מס' 39 והשלמות והוספות, עמ' תרמ.

מחלקה ששית

1. ספר הבתים על הרמב"ם לרבנו דוד ב"ר שמואל כוכבי. [חלק ראשון]: בית תפלה ובית מנוחה. הלכות ק"ש, תפלה וברכת כהנים, ברכות, תענית, גטילת ידים, שער הקידוש והשביתה, שערי המלאכות האסורות ביום השבת.

- יוצא לאור בפעם הראשונה עפ"י כתבי יד עם הערות ומראה מקומות מאת משה יהודה הכהן בלוי. ניו-יורק תשל"ח. [חלק שני]: בית מגוחה ובית הקדש. הלכות שבת, עירובין, שביתת עשור, עבודת יום הכפורים, מאכלות אסורות, שחיטה, תשובה, בית הבחירה וקטעים מספר בית מועד. שם, תשל"ט.
2. דיני הרא"ה לר' אהרן ב"ר יוסף הלוי מברצלונה. בעניני יו"ד. ראה בספרנו מחלקה רביעית, מדור ב', עמ' שכ, מס' 14*.
3. דיני מלמד, מיוחס לרבנו יונה גירונדי. ראה בספרנו, מחלקה שביעית, עמ' תקלג, מס' 637.
4. ספר הדינים לר' יהודה הכהן. מלוקטות ממקורות שונים, עם מבוא והערות מאת א. גרוסמן. ירושלים תשל"ז.
5. הלכות גאונים למסכת שבת [עפ"י כת"י הגניזה עם מבוא והערות] מאת אלעזר הורביץ, הדרום, חוב' מט, תשרי תש"מ, עמ' 88—110. ב"מבוא": שני ספרי פסקים שנתחברו בבתי המדרש של הגאונים שרדו כמעט בשלימותם, והם ספר הלכות גדולות וספר הלכות פסוקות. עם גילני הגניזה בקאהיר נחשפו קטעים נוספים מן החיבורים האלה, ונוסף על זה נתגלו בגניזה ההוכחות שהגאונים חיברו ספרי הלכה נוספים מאותו סוג. למסכת שבת נתגלו שני חיבורי הלכה בלתי ידועים עד הנה, וגם מחבריהם עדיין עלומי שם. על האחד העליתי אור בגילוי "ספר כעין הלכות פסוקות" [ראה להלן]... והחיבור האחר נתגלה על-ידי הרי"ג אפשטיין, שפירסם שני דפים של הלכות גאונים באוסף אנטונין שבלניגגרד... ["תרביץ", תרצ"ט, עמ' 119—134, 240]. לפני כמה שנים זהיתי שני דפי-קלף נוספים מאותו כתב-יד, והם באוסף הגניזה בקמברידג'. .. כאן מתפרסמים שני הדפים החדשים, עם אלה שכבר נדפסו. לתוך טקסט הדפים הנדפסים הכנסתי כמה שינויים ותיקונים והערתי על השינויים החשובים, וזה על יסוד השוואה חדשה לצילומים משני הדפים שצורפו לבסוף לספר "גנוזי תלמוד". שם הם מופיעים ללא כל זיהו, או הסבר, ובלי שידעו שלמעשה כבר נתפרסמו שני הדפים לפני כן...".
6. הלכות ומנהגים לרבינו יעקב ווייל. מכת"י עם הגהות ומ"מ מאת יוסף בוקסבוים. ספר הזכרון לכבוד רבי חיים שמואלביץ, ירושלים תש"מ, עמ' רצב—שח.
7. הלכות יין בסך מחכמי אשכנז. מכת"י ע"י יצחק סץ, מוריה, שנה ת, גל' ד—ה, אלול תשל"ח, עמ' ב—ד.

8. הלכות שחיטה לר' שמואל בן יעקב ג'אמע. י"ל מכת"י ע"י נסים הלוי. תל-אביב תשל"ד.
(דיסרט, אוניברסיטת תל-אביב).
9. ספר כעין הלכות פסוקות לשבת סא—עה. [עפ"י כת"י הגניזה עם מבוא והערות] מאת אלעזר הורביץ, הדרום, חוב' מו, ניסן תשל"ח, עמ' 216—227. ב"מבוא": "ששה דפים המפוזרים במוזיאון הבריטי ובפילדלפיה... מתחברים בהמשך אחד לשבת ס, א — עה, ב. שני הדפים האמצעיים נתפרסמו לפני כן על ידי לויין תחת השם "פירוש של רב האי גאון לשבת"... [ראה בספרנו מחלקה רביעית, מדור ב', עמ' קצג, מס' 8*]. עתה כשנתחזקה עלינו הידיעות על פירוש רה"ג, מתברר באופן מוחלט. ששני הדפים האלו שהדפיס לויין אינם מפירוש רה"ג, אלא שלפנינו ספר פסקים על פי סדר הגמרא המשמיט את השקלא וטריא ושמות החכמים ומביא בעיקר את תמצית פסק ההלכה בלשון הגמרא ובתוספת פרשניות קצרות. הוא רחב יותר מן ההלכות גדולות וקצר יותר מן הרי"ף והלכות גאונים". אין בו דמיון לספר מתיבות, שהרי מדרכו של זה לסכם מבבלי וירושלמי, וכאן ספר פסקים על יסוד הבבלי".
10. מנהגי הרב זלמן יענט. על פי כת"י עם הערות מאת שלמה י. שפיצר. נלוה למהדורתו החדשה של ספר המנהגים לר"א טירנא, ירושלים תשל"ט.
- 10*. סדר פסח לרבינו יונה. ראה זה במחלקה שביעית.
11. [פסקי] מהר"ש [ר' ישראל איסרלין?]. פסקי דינים שונים ע"י שלמה שפיצר, סיני, כרך פב (תשל"ח), עמ' רכו—רלז.
12. [פסקי] מהר"ם הלוי מווינה, לר' מאיר ב"ר ברוך הלוי. עפ"י כת"י ע"י שלמה שפיצר, סיני, כרך פד (תשל"ט), עמ' לז—מו.
13. פסקי רבותינו שבאשכנז בדור הסמוך לגזירות ק"ט, מכת"י ע"י שלמה שפיצר, מוריה, שנה ח, גל' ב—ג (תשל"ח), עמ' ב—ו. פסקים ותשובות רבותינו באשכנז בדור שלאחר גזירות ק"ט, ע"י הנ"ל, שם, גל' ח—ט (תשל"ט), עמ' ט—יג, ושנה ט, גל' ז—ח (תש"מ), עמ' ב—ז.
14. פסקי רבנו יקר מביאנא. מתוך כתב-יד מאת משה הרשלה. ספר הזכרון לכבוד רבי חיים שמואלביץ, ירושלים תש"מ, עמ' רפג—רצא.
כולל "פסקי רבנו יקר וגדולי דורו שרובם מבעלי התוספות... קשה לקבוע איזה ר' יקר הוא. יש לשער שהוא רבנו יקר מקינון מחכמי דעל התוספות הצרפתיים ומתלמידי ר' יחיאל מפאריש...". (מבוא).

מחלקה שביעית

1. אלמרשד אלכאפי לר' תנחום הירושלמי. ראה בספרנו, מחלקה שביעית, עמ' תסא, מס' 257.
2. דרשת "תורת ה' תמימה" לר' יו"ט ליפמן מילהויון. י"ל ע"י ישראל וינשטוק, פיני, כרך פד (תשל"ט), עמ' קכו—קלב.
3. הורית הקורא. ראה בספרנו, מחלקה שביעית, עמ' תעג, מס' 308.
4. ספר החכמה לרבינו אלעזר מגרמיוא. ראה פירוש הרוקח על התורה.
5. חלופי איגרות ושירים בין הר"ן, ר' אברהם בר יצחק הלוי, דון יהודה בר ששת קרשקש ודון חסדאי קרשקש. יוצאים לאור ע"י ליאון אריה פלדמן, קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר ז (יו), תשכ"ח, עמ' 125—160.
6. טעמי המצות, מיוחס לר' יצחק אבן פרחי. חלק ראשון: מצות עשה. עפ"י כת"י עם מבוא (באנגלית) והערות מאת Menachem Meir, Ann Arbor, 1979.
7. טענות ר' משה ב"ר שלמה מסאלרנו נגד הנצרות. י"ל מכת"י ע"י S. Simon ברסלוי, 1931.
- ע"י ספר נצחון ישן מהדורת מ. ברויאר, עמ' 10—11.
8. יריעות עזים לר' שמעון בר' שמואל הירושלמי. דיני תרי"ג מצות בחרוזים. ויניציאה [שנ"ז].
- על המחבר ועל ספרו ש"נעתק מכתב יד ישן משנת קמ"ג ע"י ד. וכשטיין, מנחת שלמה ח"ב, ויגה תרצ"ה, עמ' 142; פרומקין—ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ד, מלואים, עמ' 7.
9. כתאב אלמצותא למהש בן אשר. ראה בספרנו מחלקה זו, עמ' תקכ, מס' 570.
10. מאמר בשלימות הנפש לר' משה גרבוני. ההדיר וצירף מבוא, חילופי-נוסח וביאורים אברהם אריה עברי. ירושלים תשל"ז.
11. מאמר על הקץ והאצטגנינות לר' אברהם זכות. [עפ"י כת"י עם מבוא והערות] מאת מלאכי בית-אריה ומשה אידל. קרית ספר, כרך גד (תשל"ט), עמ' 174—194.
12. מגילת אביתר בן אליהו בן הגאון ר' שלמה בן יוסף הכהן. י"ל ע"י ש. שכטר, סאאדיאנא, קמברידג' 1903, עמ' 80—105. ועפ"י כת"י ע"י משה גיל, פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים. ירושלים תשל"ט, עמ' 79—106 (א. ה.).

25. פיוטי ר' יהודה בן קוריש. יוצאים לאור ע"י חיים בראדי, הצופה מארץ הגר, שנה ב', חוב' ב', בודאפעשט תרע"ד. עמ' 63—83.
26. פיוטי רבי מנחם בר משה (וידוי ושתי סליחות) עפ"י כת"י ע"י א. מ. הברמן, סיני, כרך פג (תשל"ח), עמ' ריא—רכב.
27. פיוטים בלתי נודעים. העתיקם שוח"ה מתוך כ"י ויוצאים לאור על ידי חיים בראדי. קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר א', תרצ"ו, עמ' א—כג.
28. [פיוטים וקינות] לתשעה באב לר' אלעזר בירבי קליר. מכת"י עם מבוא והערות מאת עזרא פליישר, HUCA 45 (1974), חלק עברי, עמ' א ואילך. ועי' הנ"ל, סיני, כרך סב (תשכ"ח), עמ' יג—מ, קמב—קנא.
29. פיוטים חדשים מספרד וצרפת ע"י ש. ברנשטיין, תרביץ, שנה י' (תרצ"ט), עמ' 1—29. ועי' שם, עמ' 240.
30. פירוש אלפביתין, פירוש על י"ג פיוטים ארמיים [לחג השבועות] לר' בנימין בן אברהם מן הענוים. [עפ"י כת"י עם מבוא והערות מאת] מנחם חיים שמלצר, מחקרים ומקורות, ערוך בידי ח. ז. דימיטרובסקי, ניו יורק תשל"ח, עמ' 169—274.
31. פירוש להגדה של פסח לאחד הקדמונים, עפ"י כת"י מאת משה הרשלה, סיני, כרך עו (תשל"ה), עמ' רד—רח.
32. פירוש הגדה של פסח לאחד מגדולי חכמי פרובאנס. ראה בספרנו, מחלקה ששית, עמ' שעג, מס' 55.
33. פירוש ספר יצירה לר' יצחק סגי גהר. עפ"י כת"י ע"י ג. שלום, בתוך: הקבלה בפרובאנס, ירושלים תשכ"ג.
34. פרקי משה לר' משה נרבוני. ראה בספרנו, מחלקה זו, עמ' תמח, מס' 193.
35. צרור פיוטים מן הגניזה לר' אברהם אבן עזרא. עם הערות מאת ג. בן-מנחם, בספרו ענייני אבן עזרא, ירושלים תשל"ח, עמ' 92—102. — תפילות טל וגשם להנ"ל, שם, עמ' 103—133.
36. קדושתא קדם יניית ליום מתן תורה [מכת"י הגניזה עם מבוא והערות] מאת עזרא פליישר, הספרות, כרך ב, אוניברסיטת תל-אביב, 1969—1971, עמ' 390—414.
37. קטעי גניזה של פיוטי יניי. נאספו ונערכו בלוית מפתחות ומבוא על המסורה העתיקה של הפיוטים, בידי יוסף יהלום. ירושלים תשל"ח.
38. קינות חדשות לרבי יהודה הלוי. ע"י יהודה רצהבי, סיני, כרך פה (תשל"ט), עמ' קכד—קמד.
39. קינות על גזירות אשכנז, צרפת, פיהם ופולין, כפי שנדפסו בסדר הקינות

- דפוס לובלין שע"ז, דפוס-צילום עם מפתחות ע"י א. מ. הברמן. ירושלים תשל"ג.
40. קרובה של פורים [ויוצר ליום א' וב' מסוכות] לר' אלעזר הקליר, ע"י ש. ברנשטיין, פורא, כרך ד' (תשכ"ד), עמ' 478—561.
41. ספר הקרחה לר' יהודה חיוג'. ראה בספרנו, מחלקה זו, עמ' תנז, מס' 234.
42. שירי הקדש לרבי יהודה הלוי. על פי כתבי-יד ודפוסים, עם פרוש, מקורות ומקבילות, מבוא, מפתחות, מלון וביבליוגרפיה ע"י דב ירדן. כרך א: מועדי החרף. ירושלים תשל"ח. כרך ב: מועדי הקיץ. שם, תש"מ.
- ע"י ב. בר-תקוה, סיני, כרך פג (תשל"ח), עמ' קפד—קפח.
43. שירי נחום לר' נחום בן יעקב המערבי. יוצאים לאור על-פי כתבי-יד ודפוסים בצירוף חלופי נוסח, ביאורים ואחרית דבר בידי יונה דוד. ירושלים תשל"ד.
- *20. ספר השלם לר' יעקב בן אלעזר.
- ראה בספרנו עמ' תרסח.
- *34. הצימוד לר' יהודה ב"ר שמואל אבן בלעם.
- ראה בספרנו, מחלקה זו, עמ' תקלט, מס' 661.
- *29. פיוטים עתיקים מכת"י ע"י א. מ. הברמן, תרביץ, שנה י"ד (תש"ג), ספר א', עמ' 53—69. וע"י שם ספר ב', עמ' 142—143. ושנה ט"ו (תש"ד), ספר ג—ד, עמ' 216.

עד כאן ספרים חדשים

הערות והשלמות

תנ"ך והתרגומים

- עמ' תקמט: חמשה חומשי תורה עם מסורה גדולה ומסורה קטנה ... כרך ג—ה: ויקרא—דברים. שם, תשל"ז.
- עמ' תקמט: חמשה חומשי תורה ... על פי הנוסח ... של ארם צובה ... כרך נביאים (יהושע—תרי עשר). שם, תשל"ט.
- עמ' תקסח: מסורה גדולה לפי כתב יד לנינגרד ...
- יש לתקן: B199. וכן שהוא רק כרך א: הרשימות. וע"י ד. ש. לוינגר, קרית ספר, כרך מ"ז (תשל"ב), עמ' 601—605.
- עמ' ב, מס' 1: תרגום אונקלוס ... ברלינר ...
- דפוס—צילום, ירושלים תשכ"ט.

- ע"א. י. כץ. בית מקרא, שנה ו' (תשכ"א), עמ' 47—57. תוספתא תרגומית לבראשית ב, א—ג ע"י י. כשר, סיני, כרך עח (תשל"ו), עמ' ט—יז.
- עמ' תקמט: תרגום אונקלוס ... מכת"י הסמינר ...
- כרך ב: ויקרא—דברים. רחובות תשל"ט.
- עמ' תקנ: יין הטוב על התרגומים ...
- חלק שני: ויקרא דברים, שם, תשל"ט.
- עמ' ג, מס' 2: תרגום יונתן על התורה ... על ידי ד. רידר. ע"נ. אלוני, בית מקרא, שנה כ (תשל"ה), עמ' 423—425.
- עמ' ד, מס' 3: תרגום ירושלמי ...
- קטעים חדשים מכת"י הגניזה ע"י מ. קליין, HCUA 149—164, (1979) 50. ועי' S. Wohl, Das Palastinische Pentateuch Targum ..., Zwickau, 1935.
- עמ' ד, מס' 3א: תרגום ירושלמי השלם ... גיאופיטי 1.
- ע"מ. פ. מרטינ, Textus כרך ג' (1963), עמ' 1—35. ועי' גם נ. אלוני, בית מקרא, שנה כ (תשל"ה), עמ' 417—423, וד. רידר, שם, עמ' 428—431.
- עמ' ה, מס' 4: תרגום יונתן בן עוזיאל על נביאים וכתובים. התרגום לירמי' לפי מסורת תימן ע"י Wolfsohn, Halle a.s, 1902. התרגום ליונה ע"י איתן לוין. ירושלים, 1975; ניו-יורק, 1978. — התרגום לקהלת ע"י הג"ל, שם, 1978. — התרגום למגילת רות ע"י הג"ל, רויס, 1973.
- גאולת הגר, ביאור לתרגום חמש מגילות לר' אליקים רוטנבורג, פראג שע"ח. תרגום יונתן וירושלמי וכתב יד ותיקן, גיאופיטי ע"י א. ד. מאצ'ו, Biblia Polyglotta Matritensis Matriti 1977.
- עמ' ו, מס' 5: תרגום דברי הימים ... עם הערות ... מאיר ראהמר. דפוס-צילום, [תל-אביב] תשכ"ט.
- עמ' ו, מס' 6: תרגום שני על מגילת אסתר.
- עפ"י כת"י עם מבוא והערות מאת Moritz David, קראקא, 1878.
- עמ' תקמט: תרגום לנביאים ראשונים כתב יד סמינר ... ע"נ. אלוני, בית מקרא, שנה כב (תשל"ז), עמ' 142—144.
- עמ' ו: כתובים אחרונים ... מעשה שושנה ...
- ע"א. מ. הברמן, חדשים גם ישנים, ירושלים תשל"ו, עמ' 17—19.
- עמ' תקנא: מגילת המקדש.
- ע"א. קימרון, לשוננו, כרך מ"ב (תשל"ח), עמ' 83—98, 136—145; זאב בן-חיים, שם, עמ' 278—283; ג. ברין, שם, כרך מ"ג (תשל"ט), עמ' 20—28; ב"צ לוריא, בית מקרא, שנה כ"ג (תשל"ח), עמ' 370—386; יעקב מילגרום, שם, עמ' 370—386.

494—507, ושנה כ"ד (תשל"ט), עמ' 205—211; מ. מישור, תרביץ, שנה מ"ח (תשל"ט), עמ' 173; א. מ. הברמן, קבוצי יחד, ירושלים תש"מ, עמ' 9—14.

מחלקה ראשונה

מדור א'

עמ' ט, מס' 3 : מכילתא.

מהדורה פקסימילית מכ"י מינכן ע"י י. גולדין. (קופנהאגן, 1980.

פירוש על המכילתא בס' משמרות כהונה לר' אברהם הכהן יצחקי, ח"ב. ליוורנו

תרכ"ב.

ע"י רש"ך מירסקי, פורא, כרך ד' (תשכ"ד), עמ' 73 ואילך.

שם : מהדורת האראוויטץ—רבין.

ע"י ש. קליין, לשוננו, כרך ד' (תרצ"ב), עמ' 38—50.

עמ' י, מס' 4 : מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי (מהד' אפשטיין—מלמד).

מהדורה שג"י בתיקונים והערות נוספות, [ירושלים תשל"ט].

עמ' יא, מס' 6 : ברייתא דשליש עשרה מדות (הוצ' מילר).

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ח.

עמ' ב, מס' 7 : ספרא (הוצ' איש שלום).

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ז.

קטעי גניזה מספרא ראה מחלקה רביעית, מדור ב', עמ' קסו : קטעי גניזה.

פירוש לספרא בס' משמרות כהונה לר' אברהם הכהן יצחקי, ח"ב, ליוורנו

תרכ"ב.

עמ' יד, מס' 8 : ספרי (הוצ' איש שלום).

הערות מאת א. י. ברומברג, סיני, כרך נט (תשכ"ו), עמ' קכח—קלב. ועי'

ש. אברמסון, שם, כרך עד (תשל"ד), עמ' ט—יג.

פירוש על הספרי בס' משמרות כהונה הנ"ל.

שם : ספרי דברים (הוצ' פינקלשטיין).

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ט.

עמ' טו, מס' 9 : ספרי דבי רב וספרי זוטא (האראוויטץ).

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ו.

עמ' טז, מס' 10 : מגלת תענית ... ועם פירוש האשל מר' אברהם אליהו ...

יש להוסיף שמו : בורנשטיין (ולא רובינשטיין כמו שנדפס בעמ' תקנד).

ועל פי כת"י עם מבוא והערות מאת ע. המפל. [תל-אביב תשל"ו].

עמ' טז, מס' 11 : סדר עולם רבא ...

קטע מכת"י הגניזה ע"י Simon Hopkins, a Miscellany of Literary Pieces..., Cambridge, 1978.

עמ' יט, מס' 15 : ברייתא דל"ב מדות ... ל"פתרון ל"ב מדות ומשנת דרבי אליעזר"...

ע"י פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, הוצ' א. גרינבאום, ירושלים תשל"ט, עמ' 94—95.

עמ' יט, מס' 16 : מסכת גרים (הוצ' קירכהיים).

דפוס-צילום, ירושלים תש"ל.

פירוש בס' משמרות כהונה הג"ל.

עמ' כ, מס' 17 : מסכת דרך ארץ רבא וזוטא.

פירוש בס' משמרות כהונה הג"ל ובס' שמחת יהודה לר' יהודה נגאר. פיסא תקע"ו.

ועם פירוש מאת דניאל שפרבר, ירושלים תשל"ט.

שם, מס' 18 : מסכת כותים.

עם פירוש יד ישראל לר' ישראל זעליגמאן, ווילנא תרמ"ט.

שם, מס' 19 : מסכת כלה.

עם פירוש להרחיד"א בס' כסא רחמים, ליוורנו תקס"ג ; אונגוואר תרכ"א. צילום, ירושלים תשכ"ט.

פירוש בס' שמחת יהודה הג"ל, ובס' משמרות כהונה הג"ל.

עמ' כא, מס' 21 : מסכת פופרים.

ועם פירוש להרחיד"א בספרו הג"ל.

פירוש בס' שמחת יהודה הג"ל ובס' משמרות כהונה הג"ל.

שם, מס' 22 : מסכת פופרים ב' (הוצ' היגר).

דפוס-צילום, ירושלים תש"ל.

שם, מס' 24 : מסכת עבדים.

עם פירוש יד ישראל לר' ישראל זעליגמאן. ווילנא תרמ"ט.

עמ' כב, מס' 26 : מסכת שמחות.

פירוש בס' שמחת יהודה הג"ל ובס' משמרות כהונה הג"ל.

שם, עמ' 27 : מסכת שמחות דר' חייא (הוצ' היגר).

דפוס-צילום, ירושלים תש"ל.

מדור ב'

עמ' כג, מס' 3 : אותיות של רבי עקיבא.

יש להוסיף: ובתוך ספר רבי עקיבא מאת ישראל קאנוביץ. ירושלים תשט"ז, עמ' עה—קכ.

שם, מס' 3א: אלפא ביתא דבן סורא.

קטע חדש מכת"י הגניזה ע"י Simon Hopkins, a Miscellany of Literary Pieces... Cambridge, 1978. ועי' א. מ. הברמן, חדשים גם ישנים, ירושלים תשל"ו, עמ' 113 ואילך.

עמ' כד, מס' 6: בן סירא.

קטע חדש מכת"י הגניזה בספרו הנ"ל של S. Hopkins. ועי' C. Taylor, JQR X (1898), 470—498; מ. צ. סגל, תרביץ, שנה ל"ג (תשכ"ד), עמ' 243—246.

עמ' כו, מס' 10: ברייתא דשמואל הקטן... עם ביאור שבילי המקראות... דפוס-צילום בס' פועל ה' א, בני-ברק תשכ"ח.

עמ' כג, מס' 16: חכמת שלמה... ועל פי כ"י הגניזה...

אין כאן מקומו. וצ"ל בערך בן סירא.

עמ' כח, מס' 17: חרבו של משה.

קטע חדש מכת"י הגניזה בספרו הנ"ל של S. Hopkins.

שם, מס' 19: ס' יצירה.

פירוש בס' זכר אברהם לר' אברהם דוב בער בערקאוויץ, חלק שני. ירושלים תשל"ח, עמ' ה—מא.

עמ' ל, מס' 28: מדרש דברים רבה.

עי' א. שנאן, סיני, כרך פה (תשל"ט), עמ' לד—מא.

עמ' לג, מס' 37: מדרש משלי.

קטעי גניזה למדרש משלי ע"י צ. מ. רבינוביץ, מכתם לדוד, ספר זכרון להרב דוד אוקס, רמת-גן תשל"ח, עמ' 106—119.

עמ' לד, מס' 42: מדרש רבה.

ראה בספרנו, מחלקה רביעית, מדור ב', עמ' קסו: קטעי גניזה.

עמ' לה, מס' 43: מדרש רות רבה.

ראה הנ"ל.

שם, מס' 45: מדרש שמואל.

ראה הנ"ל.

שם, מס' 46: מדרש תדשא.

עי' א. גרינהוט, ספר הלכות ח"ב, ירושלים תרנ"ח (צילום, שם, תשכ"ז), עמ' 14—15.

עמ' לח, מס' 53: מרכבה שלמה.

ע"י P. Schäfer, Frankfurter Judaistische Beiträge, 5 (1977), 65—99; 107—145 (1978), 6.

שם, מס' 54 : משנת המדות.

פרק א, ה—ו עפ"י כת"י ע"י א. שייבר, HUCA 45 (1974), 191—196.

שם, מס' 55 : משנת רבי אליעזר.

ע"י ש. ח. קוק עיונים ומחקרים, ספר שני, ירושלים תשכ"ג, עמ' 326—328.

עמ' לט, מס' 57 : ספרא דצניעותא.

עם ביאור בשם נתיבות יאיר ועם מסורת החכמה, מראה מקומות הגהות הערות ושינויי נוסחאות ע"י בנציון משה יאיר ווינשטאק. ירושלים תשל"ה.

עמ' מ, מס' 58 : פסיקתא דרב כהנא.

ראה בספרנו, מחלקה רביעית, מדור ב', עמ' קסו : קטעי גניזה.

שם, מס' 60 : פסיקתא רבתי.

ע"י H. Hahn, Frankfurter Judaistische Beiträge, 7 (1979), 105—144.

עמ' מא, מס' 61 : פרקי רבי אליעזר.

קטעי גניזה מפרקי דרבי אליעזר מאת צ. מ. רבינוביץ, בר-אילן ט"ז—י"ז (תשל"ט), עמ' 100—111. לפרקים כו—כח ותחילת פרק כט.

"קטע הגניזה שבידינו מצטיין בנוסחאותיו הישרות. הקטעים שנמחקו בידי הצנזורה, וביניהם הקטע הגדול בפרק כח, גמצאים כאן בשלימות ובנוסח המקורי. נוספו כאן הוכחות מפסוקים ומאמרים שלמים שנשמטו בדפוס קושטא. המעתיקים של הדפוס הראשון תיקנו את הטקסט לפי התלמוד הבבלי וגם הוסיפו מאמרים שלמים מהבבלי וממדרשים אחרים. הוספות אלו חסרות בטקסט מן הגניזה" (מבוא). וע"י בספרנו, מחלקה רביעית, מדור ב', עמ' קסו : קטעי גניזה.

שם, מס' 62 : פרקי היכלות...

ע"י א. מ. הברמן, חדשים גם ישנים, ירושלים תשל"ו, עמ' 86—103.

שם : ספר היכלות ונקרא ג"כ ספר חנוך... ע"י H. Odeberg. צילום בהוספת מבוא מאת י. גרינפלד, ניו-יורק, 1973.

עמ' מג, מס' 67 : תגין... (הוצ' ב. גולדברג).

ע"י עלי ספר, חוב' ח (תש"מ), עמ' 128.

מחלקה ראשונה

מדור ג'

עמ' מו, מס' 6 : בית המדרש... חלום מרדכי...

עפ"י כת"י ע"י א. מ. הברמן, חדשים גם ישנים, עמ' 22—25.

- ועי' ש. אידלברג, הדאר, שנה נ"ג, גל' י"ט, י"ד באדר תשל"ד, עמ' 294—295.
שם: מעשה דניאל...
עי' א. מ. הברמן, שם, עמ' 20—21.
עמ' מח: פרק מגיהנם...
קטע חדש מכת"י הגניזה בספרו הנ"ל של S. Hopkins.
עמ' נא, מס' 16: דברי הימים של משה.
על-פי כת"י בודליאנה עם מבוא והערות מאת אביגדור שנאן, הספרות, כרך ו', תל-אביב, 1977—1978, עמ' 100—115. (מ. ב.).
עמ' נב, מס' 21: טוביה.
קטע חדש מכת"י הגניזה בספרו הנ"ל של S. Hopkins. ועפ"י כת"י א. מ. הברמן, חדשים גם ישנים, עמ' 26—39.
קטע מנוסח עברי מגנזי לנינגרד ע"י א. שייבר, סיני, חוב' תקמ—תקמא, סיון—תמוז תש"מ.
עי' מ. גסטר, Studies und Texts, כרך ג', לונדון, 1925—1928, עמ' 31—32; א. מ. הברמן, חדשים גם ישנים, עמ' 40—74; R. Hanhart, Text und Text²; geschichte des Buches Judith, Gottingen, 1979.
עמ' נג, מס' 26: מגלת אנטיוכס.
על-פי כת"י (בארמית) ע"י L. Neomoy, New Haven, 1952. קטעים חדשים מכת"י הגניזה בספרו הנ"ל של S. Hopkins. על-פי כת"י ע"י א. מ. הברמן, חדשים גם ישנים, עמ' 75—83.
ועי' פ. רזונטל, JQR XXVI (1945—1946), 297—302.
עמ' גד, מס' 27: מגלת בני חשמונאי.
על-פי כת"י עתיקים בלשונה המקורית הארמית עם תרגום חדש ללה"ק, עם ביאור מאת יצחק בן נסים (נחום) רצאבי, בספרו שמן למאור, בני-ברק תשל"ו.
עמ' נט, מס' 53: מסכת חיבוט הקבר (הוצ' היגר).
צילום, ירושלים תש"ל.
שם, מס' 54: מסכת יראת חטא.
עפ"י כת"י עם חילופי גירסאות והערות לר' מרדכי הכהן, חידוש וחקר, [תל-אביב תשל"ז], עמ' 173—195.
ועי' י. אברהמס, JQR X (1898), 660—661.
עמ' ס, מס' 60: מפתח שלמה.
צילום, ירושלים תש"ל.
שם, מס' 62: ספר הרזים.

- קטע חדש מכת"י הגניזה בספרו הנ"ל של S. Hopkins.
 שם, מס' 63: ספרא דחנוך.
 J. T. Milik, The Book of Enoch, Avramaic Fragments of
 Qumran, Cave 4, Oxford, 1976.
 ועי' ז. בן-חיים, לשוננו, כרך מ"ב (תשל"ח), עמ' 287—293.
 שם, מס' 65: פרקי משות.
 קטע חדש מכת"י הגניזה בספרו הנ"ל של S. Hopkins.
 עמ' סא, מס' 66: פרקי שירה... עם פירוש מר' יעקב עמדין... הוספות
 מכת"י, מוריה, שנה ה, גל' א—ג, אב תשל"ג — תשרי תשל"ד, עמ' יט—כב.
 שם, מס' 67: פרקי תשובה וגיהנם.
 עי' ש. אברמסון, קרית ספר, כרך כ"ו (תש"י), עמ' 78.
 עמ' סב, מס' 71: שבעים שמות... ובשם ספר החשך...
 יש להוסיף: בילגורייא תרפ"ה.

מחלקה שניה

מדור א'

- עמ' סג, מס' 3: אכלה ואכלה.
 דפוס-צילום, [תל-אביב] תשכ"ט.
 שם, מס' 4: אמרי נעם.
 עי' י. יודלוב, קרית ספר, כרך מ"ז (תשל"ב), עמ' 344.
 שם, עמ' 6: באור לפירוש הרמב"ן על התורה לר"י אבוהב...
 ובמקראות גדולות, ניו-יורק, הוצ' "מלכות", תשכ"ט, ובתוך אוצר מפרשי
 התורה ירושלים [תשל"ו].
 עמ' 30, מס' 7: באור לפירוש הרמב"ן... לר"מ אבוסאולה...
 ובמקראות גדולות, ניו-יורק הוצ' "מלכות", תשכ"ט.
 עמ' סה, מס' 16: מחיי על התורה...
 ביאורים בעניני קבלה בס' בראשית בס' מנחת מעוז חן לר' מנחם הענדיל ב"ר
 שמריה. פראג שע"ב. ועי' קונטרס וועד חכמים לר' יצחק שור, לעמבערג [תרל"א—
 ל"ב].
 עמ' סו, מס' 19: דברי הימים לירחמיאל.
 ועם מבוא מאת ה. שווארצבאום, ניו-יורק 1971.

- עמ' סח, מס' 30 (השלמות והוספות, עמ' תקסה) : ספר זכרון (הוצ' פיליפ).
ועל ויקרא, במדבר, דברים, שם, תשל"ח.
- עמ' ע, מס' 39 : טעמי המקרא.
- צילום דפוס פריז בתוספת דברי פתיחה. ירושלים תשל"ח.
- ועי' א. בנדויד (פאירשטיין), בית מקרא, שנה ב' (תשי"ז), עמ' 6 ואילך.
- עמ' עא, מס' 41 : יוסיפון.
- יוצא לאור סדור ומוגה על-פי כתב-יד בלוויית מבוא, באורים וחילופי גרסאות מאת דוד פלוסר. כרך ראשון : גוף הספר ופירושו. ירושלים [תשל"ט].
- הנוסח המקורי. צילום כתב-יד ירושלים 41280 8°, ערך והקדים מבואות דוד פלוסר. ירושלים תשל"ט.
- עי' א. מ. הברמן, סיני, כרך פה (תשל"ט), עמ' קעב—קפד [= קבוצי יחד, ירושלים תש"מ, עמ' 27—43].
- עמ' עב, מס' 44 : ילקוט שמעוני.
- עי' חיים זאב פינקל, ילקוט שמעוני ופשר "רמזיו", מוריה, שנה ז' גל' ח—י (תשל"ח), עמ' סב—צב.
- עמ' עד, מס' 48 : כתר שם טוב ... בתוך מאור ושמש ...
- דפוס-צילום, [ישראל] [תשל"ו ?].
- שם, מס' 50 : לבנת הספר ... על המחבר עי' ... רש"ח קוק ... ובספרו עיונים ומחקרים. ספר שני, ירושלים תשכ"ג, עמ' 291—294.
- שם, מס' 51 : לקח טוב ... על ויקרא, במדבר, דברים ...
- צילום דפוס ויניציאה, ירושלים תשל"ל.
- עמ' עה, מס' 54 : מבחר המאמרים.
- עי' בן-יעקב, אוצר הספרים, עמ' 157, מס' 144. והשווה מ. מ. זלאטקין, אוצר הספרים חלק שני, ירושלים תשכ"ה, עמ' 86, מס' 144.
- עמ' עו, מס' 59 : מדרש בראשית זוטא.
- עי' א. צימלס, תרגומי א"י במקורות שונים, באר שבע, כרך א, תשל"ג, עמ' 199—203.
- עמ' עז, מס' 61 : מדרש הגדול ... ועי' מ. צוקר, מפירושי הגאונים ...
- עי' פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, הוצ' אהרן גרינבאום, ירושלים תשל"ט, מבוא, עמ' 46—48.
- עמ' עח, מס' 66 : מדרשי התורה.
- דפוס-צילום, ניו-יורק תשי"ט.
- עמ' עט, מס' 70 : מכלל יופי ...

- צילום דפוס אמשטרדם תמ"ד—מ"ה, [ירושלים תש"ל].
- שם, מס' 74 : מנחת בכורים ... עי' רש"ח קוק ...
- ובספרו עיונים ומחקרים, חלק שני, ירושלים תשכ"ג, עמ' 273 ואילך.
- עמ' פ, מס' 76 : המסורה הגדולה.
- דפוס-צילום, [ניו-יורק, 1968].
- שם, מס' 77 : מסורת פייג לתורה.
- עי' י. תא-שמע, קרית ספר, כרך מ"ה (תשל"ל), עמ' 119 ואילך. ועי' מ. בניהו, ספונות, ספר י"א (תשל"ג), עמ' קצה ואילך.
- עמ' פא, מס' 83 : מרגליות מזכה ...
- דפוס-צילום, ירושלים תשל"ג.
- עמ' פב, מס' 88 : ס' נצחון (ישן).
- צילום הוצ' וואגנזייל, ירושלים תשכ"ה ; וועסטיצט (אנגליא), 1970.
- ההדיר [עפ"י כת"י עם מבוא והערות] מרדכי ברויאר. הוצ' אוניברסיטת בר-אילן, [1978].
- על-פי כתבי-יד ודפוסים ראשונים, עם תרגום אנגלי, מבוא והערות מאת ד"ר ברגר. פילדלפיה, 1979.
- שם, מס' 89 : הנצחון לר' יום טוב ליפמן מילהוין.
- צילום דפוס אלטדורף, [ניו-יורק, 1979].
- עמ' פג, מס' 93 : עטרת זקנים לר"י אברבנאל.
- צילום דפוס סביוניטה, לונדון תשל"א.
- שם, מס' 96 : עמר נקא לר' עובדיה ירא מברטנורה.
- דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ז, ובמקראות גדולות, ניו-יורק הוצ' "מלכות", תשכ"ט.
- שם, מס' 98 : עשרת הדברות מאת פילון האלכסנדרוני.
- תרגום מיוונית והוסיף מבוא והערות דוד רוקח, פרקי פילון, ירושלים תשל"ו.
- עמ' פה, מס' 105 : פירוש התורה לר' אברהם אבן עזרא.
- פרק א' לפי דפוס קושטא רע"ד ותיקונים עפ"י כת"י שונים, עם מבוא ופירוש מאת ל. פרייס. ווייסבאדן, 1973.
- עי' ע. פליישר, קרית ספר, כרך נ"א (תשל"ו), עמ' 654—658 ; ע. איתן, לשוננו, כרך ל"ט (תשל"ה), עמ' 307—311.
- על פי' הראב"ע עי' נ. בן מנחם, ענייני אבן עזרא, ירושלים תשל"ח, עמ' 9—17, 149—181, 203—223.
- ביאורים לפי' הראב"ע בס' הואיל משה באר לר' משה כרמי. עיש [תקצ"ג—

[תקצ"ו]. ע"י ש. ווינער, קהלת משה, עמ' 361, מס' 3060; נ. בן מנחם, בשערי ספר, ירושלים תשכ"ז, עמ' 171—172.

שם: באור הקצר על ס' שמות ... (הוצ' פליישר).

דפוס-צילום, תל-אביב תש"ל.

קטעים מפירושו הקצר ... פרסם נפתלי בן מנחם ...

ובספרו ענייני אבן עזרא, עמ' 29 ואילך.

וע"י ת. דוידוביץ, שני פירושי של ר' אברהם אבן עזרא לספר שמות.

מחקר השוואתי. רמת-גן תשל"ט.

שם: שפה חדשה לפ' בראשית ... פרסם מ. פרידלנדר ...

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ו.

עמ' פז, מס' 106: פירוש על התורה ... ר' אפרים בר' שמשון ...

ע"י מ. ר. ליהמן, סיני, כרך פז (תש"מ), עמ' לד—מ.

עמ' תקע: פרושי התורה לר' יהודה החסיד.

הוצ' שני' בהשמטות, ירושלים תשל"ז.

עמ' פז, מס' 111: פירוש התורה לר' יוסף בכור שור.

צילום הכל ביחד בתוספת דברי פתיחה. ג' כרכים. ירושלים, מקור, תשל"ח.

עמ' צא, מס' 119: פירוש התורה לר' נסים בן ראובן גירונדי ... פי' על תחילת

ויקרא ...

נלוה גם למהדורתו של דרשות הר"ץ, ירושלים תשל"ד, עמ' רכה—רכו.

עמ' צב, מס' 122: פירוש התורה לר' עובדיה ... ספורנו.

ביאור על התורה לרבי עובדיה ספורנו. יוצא לאור על-פי תשעה כתבי-יד

ודפוס ראשון, עם חילופי נוסחאות, ציוני מקורות, באורים מאת זאב גוטליב ואברהם

דרום. ירושלים תש"מ.

שם, מס' 123: פירוש התורה לר' שלמה בר' יצחק — רש"י ...

גנוזות רש"י, ילקוט פירושי רש"י בכתבי הקודש ובתלמוד על הפסוקים אשר

במקומם לא נתפרשו. ליקט וביאר יוסף סג"ל. ירושלים [תשל"ט].

עמ' צג, מס' 125: פירוש התורה לר' שמואל בר' מאיר — רשב"ם (הוצ' רוזן).

דפוס-צילום, ירושלים תש"ל.

עמ' צד, מס' 130: פענח רזא.

הערות מאת ר' יעקב שור, שערי תורה, שנה י"ב, ווארשא תרפ"ב, חוב' ג',

סי' ט'; ומאת ר' מענדיל סירקיס, שם, שנה י"ג, תרפ"ג, חוב' ד', הוספה "בית

מדרש", סי' קי"ב. — הגהות והערות מאת ר' דוד משה הכהן ראבינאוויטץ, בירחון

- כתר תורה, שנה ח', פיעטרקוב תרצ"ח (צילום בשם "ברכת שלמה", ניו-יורק תשל"ח), חוב' א. ועי' שם, שנה ט', תרצ"ט, סי' לב.
- שם, מס' 131: פשטים ופירושים... מר' יעקב מווינא.
- הערות מאת ר' ירוחם פישל פערלא, נועם ספר כ' (תשל"ח), עמ' לה—נ.
- עמ' צד, מס' 132: פתשגן...
- יש להוסיף: ובמקראות גדולות, ניו-יורק, הוצ' "מלכות", תשכ"ט.
- עמ' צו, מס' 138: קנה חכמה קנה בינה...
- צילום דפוס קראקא, ירושלים תשל"ד.
- עמ' תקעג: ספר רושיינא.
- עי' א. שייבר, תרביץ, שנה מ"ז (תשל"ח), עמ' 107 (ובעמ' תקעד: ראה מחלקה 15 — יש לתקן: מחלקה זו).
- עמ' צו, מס' 141: רמזי ההפטרות לר' אלעזר... מגרמיזא — הרקח.
- יש להעיר שנימוקי הפטרות שנדפסו בס' קרית ספר (ראה בספרנו, מחלקה שלישית, מדור א', עמ' קלט, מס' 173), הם שונים מאלו שנדפסו כאן, ואין בזה מה שבזה כלל. ושם הם רמזים קצרים (א. ה.).
- שם, מס' 142: שאילתות... ובהוספת פירוש העמק שאלה...
- יש להעיר שהמחבר השתמש בפירושו של ר' יוסף בר שאול [מבוניר]. עי' שאילתות, הוצ' רש"ך מירסקי, חלק ראשון: בראשית, מבוא, עמ' 38 (א. ה.).
- עמ' צו, מס' 144: מדרש שכל טוב.
- יש להוסיף: דפוס-צילום גיו יורק תשי"ט.
- שם, מס' 148: תולדות יצחק לר' יצחק קארו.
- צילום דפוס ווארשא בתוספת דברי פתיחה, ירושלים תשל"ח.
- עמ' צח, מס' 151: תורה עם תרגום ערבי לרב סעדיה גאון (הוצ' דירנבורג).
- עי' א. שמידל, 124—129 (1901), MGWJ. ועי' י. תא-שמע, תרגום רס"ג לתורה מהדורת ליסבון? קרית ספר, כרך מ"ד (תשכ"ט), עמ' 442.
- עמ' תקעד: תורת הרמב"ם על התנ"ך...
- נביאים וכתובים. שם תשל"ח.
- עמ' ק, מס' 153: תשובות רב סעדיה גאון על שאלות חייו הבלכי...
- עי' ב. לוין, הצופה לחכמת ישראל, שנה ו' (תרפ"ב), עמ' 158—160. — ציונים ומלואים ל"שאלות" של חייו הבלכי, מאת משה צוקר, Proceedings of the American Academy for Jewish Research, XL (1972).
- עמ' קג, מס' 18: לקוטים מפירוש התורה ברמזים... בס' נחל קדומים...
- לבוב תרמ"ט. יש למחוק זה.

שם, מס' 20 : לקוטים מפירוש התורה מר' חננאל בר' חושיאל ...
 ע"י ט. פרשל, הראר, שנה נ"ד, גל' י"ד, כ"ו בשבט תשל"ה, עמ' 217—218.
 וע"י פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון ע"י אהרן גרינבאום, ירושלים
 תשל"ט מבוא, עמ' 49.
 עמ' קד מס' 28 : לקוטים מפירוש על תנ"ך מר' משה אבן גיקטיליה ...
 ע"י וו. באכר, 307—317 (1895), REJ 31.
 עמ' קו, מס' 38 : מאמר על פנימיות התורה, מיוחס להרמב"ן.
 ע"י א. גוטליב, מחקרים בספרות הקבלה, תל-אביב תשל"ו, עמ' 128—131.
 עמ' קי, מס' 61 : שאלות עתיקות בתנ"ך ... וע"י רש"ח קוק ... ובספרו
 עיונים ומחקרים, ספר ראשון, ירושלים תשי"ט, עמ' 253—259.
 עמ' קיב, מס' 5 : פירוש על נביאים וכתובים לרבינו ישעיה הראשון מטראני.
 כרך ג : כתובים. משלי, איוב, דניאל, עזרא, נחמיה וחמש מגלות. ירושלים תשל"ח.
 ע"י ע. צ. מלמד, מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון, מוגשים לשמואל א.
 לוינשטאם, ירושלים תשל"ח, עמ' 279—301. וע"י ד. תמר, קרית ספר, כרך נ'
 (תשל"ה), עמ' 493—494.

נביאים אחרונים

עמ' קיז, מס' 27 : פירוש על נביאים אחרונים ... רד"ק ... ועל ישע"י ע"י א. א.
 פינקלשטיין ...

דפוס-צילום ניו-יורק 1966.

שם : ועל הושע ... ע"י צ. ה. כהן ...

דפוס-צילום, כנ"ל.

ישעיה

עמ' קיז, מס' 30 : ילקוט המכירי ...

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ד.

עמ' קיח, מס' 32 : פירוש ... ר' אברהם אבן עזרא ...

צילום דפוס באזיליאה שע"ח—ע"ט, בתוך : אוצר הפרושים על נביאים וכתובים.

תל-אביב [תשכ"ו].

שם : ועל-פי כ"י ע"י מיכאל פרידלנדר ...

דפוס-צילום, [ירושלים תשכ"ד].

עמ' קיט, מס' 38 (השלמות והוספות עמ' תקעו) : פירוש הנה ישכיל עבדי ...

ביאורו של הרמב"ן להנ"ל ...

תיקונים לפירוש הרמב"ן עפ"י כת"י ע"י יוסף כצנשטיין, מוריה, שנה ט, גל' ה—ו, אדר תש"מ, עמ' יא—יג.
 שם, מס' 40: תרגום ופירוש ... מרב סעדיה גאון ...
 ע"י ב. ז. קדר, פירוש רב סעדיה גאון לספר ישעיה שנפדה מידי הצלבנים, פרקים בתולדות ישראל בימי הביניים, ירושלים תשל"ט. עמ' 107—111 (א. ה.).

ירמיה

עמ' קכ, מס' 43: פירוש ... ר' יוסף ... קרא (הוצ' שלוסברג).
 דפוס-צילום, [ירושלים תשכ"ו].

תרי עשר

עמ' קכא, מס' 55: פירוש ... ר' אליעזר מבלגנדי ...
 דפוס-צילום, [ירושלים ? תש"ל].

תהלים

עמ' קכה, מס' 84: באורים ... מר' ידעיה הפניני ...
 דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ז.
 עמ' קכו, מס' 93: פירוש ... ר' אברהם אבן עזרא ...
 על מזמור א' [על-פי כת"י עם הערות] מאת א. פריס, תרביץ, שנה כ"ח (תשי"ט), עמ' 181—189. ועל מזמור ב', בית מקרא, שנה ד', ניסן תשי"ט, עמ' 55—69. וע"י ע. איתן, לשוננו, כרך ל"ט (תשל"ה), עמ' 311.
 עמ' קכו, מס' 102: פירוש ר' מתתיהו היצהרי ... בתהלים עם פי' באר אברהם ... ווארשא תרנ"ז — צ"ל: [תרמ"ז]. צילום, ניו-יורק תש"ד.
 על פי כת"י עם הערות מאת צבי רפל. תל-אביב תשל"ח.

משלי

עמ' קל, מס' 116: ילקוט המכירי ... ד"צ, שם תשכ"ז.
 יש לתקן: ד"צ של הוצ' בדהב, שם, תשכ"ח, ושל הוצ' גרינהוט, שם, [תשכ"ד].
 עמ' קלא מס' 122: פירוש ר' בנימין ... ממשפחת הענוים.
 נדפס לראשונה 373—404, 138—165 (1901) MGWJ.
 שם, מס' 123: פירוש ... לר' יונה ... גירונדי ...
 ע"י דרשות ופירושי רבנו יונה גירונדי לחמשה חומשי תורה. ירושלים תש"מ,
 מבוא, עמ' 5.

עמ' קלא, מס' 129 : פירוש ... (להראב"ע) ...
 ביאורים בס' הואיל משה באר לר' משה כרמי. חלק י"ב. עיש [תקצ"ו].
 ע"י נ. בן מנחם, בשערי ספר, ירושלים תשכ"ט, עמ' 172.
 עמ' קלד, מס' 130 : פירוש ... לר' עמנואל בר' שלמה מרומא.
 ע"י א. רביצקי, משנתו של ר' זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל חן ... ירושלים
 תשל"ח, עמ' 114—119.

איוב

עמ' קלג, מס' 141 : משפט צדק לר"ע ספורנו.
 צילום דפוס ויניציאה, תל-אביב תשל"ב.
 שם, מס' 142 : פירוש ... ר' אברהם אבן עזרא ...
 ביאורים בס' הואיל משה באר, חלק י"ב הנ"ל.
 וע"י ע' פליישר, לשוננו, כרך ל"ו (תשל"ב), עמ' 314—315.
 עמ' קלד, מס' 146 : פירוש ... ר' זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל חן ...
 ע"י א. רביצקי, משנתו של זרחיה ... הנ"ל, עמ' 82—84.
 שם, מס' 149 : פירוש ... ר' יוסף ... קרא ...
 מהדורה ביקורתית מלווה הערות ונספחים, ערוכה בידי משה ארנד. [ירושלים
 תשל"ד].
 מהדורה זו מבוססת על כ"י משנת 1284 בהעתקת הסופר יחיאל בן יקותיאל
 ממשפחת הענונים ברומא, בהשוואה עם 15 כ"י או הדפסות מתוך כ"י.
 עמ' קלה, מס' 155 : פירוש ... לר' משה בר' נחמן — רמב"ן ...
 צילום דפוס ויניציאה, בתוך אוצר הפרושים על נביאים וכתובים. תל-אביב
 [תשכ"ו].

שם, מס' 158 : פירוש ... (רש"י) ...
 ע"י מ. ארנד, עלי ספר, חוב' ה (תשל"ח), עמ' 41.
 שם, מס' 159 : פירוש ... ממחבר צרפתי ...
 דפוס-צילום (בלי התרגום), [ירושלים תשל"ל]. ועם התרגום, אמשטרדם 1979.

חמש מגלות

עמ' קלח, מס' 167 : פירוש ... ר' אברהם אבן עזרא ...
 ביאורים בס' הואיל משה באר לר' משה כרמי הנ"ל, חלק ו'.
 עמ' קלט, מס' 173 : קרית ספר לר' אלעזר ... מגרמיוא.
 יש להעיר שהספר י"ל מפ"י כת"י עם הערות "זה מציון" ע"י בן ציון

גאסנבואר מקומרנא. וכן ש"גמוקי האותיות" שנדפס שם בסופו הם "מדרש רבי עקיבא בן יוסף" על התגין שנדפסו ע"י ילינק. ע"י בספרנו, מחלקה ראשונה, מדור ג', עמ' 38 (א. ה.).

וע"י בהערה לעמ' צו, מס' 141.

שיר השירים

עמ' קלט, מס' 175 : התגלות הפודות והופעת המאורות.

ע"י ג. ואידה, 185—199 (1965), REJ 124.

עמ' קמ, מס' 178 : לקח טוב.

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ח.

עמ' קמא, מס' 184 : פירוש ... (נוסחה שניה) לר' אברהם אבן עזרא.

ע"י ש. א. פוזנסקי, מבוא לחכמי צרפת מפרשי המקרא, עמ' LXXIX.

שם, מס' 186 : פירוש ... ר' אלעזר ... מגרמזא ... (ביחד עם פי' המיוחס

להרמב"ן).

צילום דפוס פיעטרכוב, ירושלים תשכ"ח

רות

עמ' קמד, מס' 209 : לקח טוב.

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ח.

איכה

עמ' קמו, מס' 225 : לקח טוב (הוצ' גראינוף).

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ז.

שם, מס' 229 : פירוש ר' יואל אבן שועיב ... ובשם קול בוכים ... [ירושלים ?

תש"ל].

יש לתקן תשל"א.

עמ' קמז, מס' 231 : פירוש ... לר' יוסף ... קרא.

ע"י פוזנסקי, מבוא ..., עמ' XXX—XXIX.

קהלת

עמ' קמח, מס' 244 : לקח טוב.

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ז.

שם, מס' 250 : פירוש ... ר' יצחק אבן גיאת ...
 עי' ש. אברמסון, קרית ספר, כרך נ"ב (תשל"ז), עמ' 156 ואילך.
 עמ' קמט, מס' 254 (השלמות והוספות, עמ' תקעט) : פירוש ... רשב"ם ...
 ועי' עוד ש. יפת, תרביץ, שנה מ"ז (תשל"ח), עמ' 343—346 ; ז. בן-חיים, שם.
 עמ' 347—348 ; א. גרוסמן, שם, שנה מ"ח (תשל"ט), עמ' 172.

אפטר

עמ' קנא, מס' 277 : פירושים ... לר' יוסף קרא ...
 דפוס-צילום, [ירושלים תשכ"ו].
 עי' פוזננסקי, מבוא ... עמ' LXXIX.

דניאל

עמ' קנב, מס' 282 : מעיני הישועה.
 דפוס-צילום, תל-אביב תש"ך (נלוה לפירושו על תרי עשר).
 שם, מס' 283 : משרא קטריין.
 דפוס-צילום עם דברי מבוא מאת גרשם שלום. ערוך והשלם מלאכי בית-אריה.
 ירושלים, תשל"ח.
 שם, מס' 284 : פירוש ... ר' אברהם אבן עזרא ...
 מהדורה ביקורתית בצירוף מבוא, ביאורים, מפתחות ונספחים מאת אהרן
 מונדשיין. רמת-גן תשל"ח.
 עמ' קנג, מס' 288 : פירוש ... רלב"ג ...
 צילום דפוס וינציאה, בתוך : אוצר הפרושים על נביאים וכתובים, תל-אביב
 [תשכ"ו].
 שם, מס' 289 : פירוש ... מיוחס לרב סעדיה גאון ...
 עי' עוד ש. א. פוזננסקי, הגרן, ספר תשיעי (תרפ"ג), עמ' 85 ואילך.
 ועי' קבץ על יד, ספר א' (תרצ"ו), עמ' ריט.
 שם, מס' 291 : תרגום רב סעדיה גאון ...
 תפסיר רס"ג לספר דניאל. מקרא ותרגום עברי. צילום כתב-יד עתיק מתימן.
 [ירושלים ?] תשל"א.

דברי הימים

עמ' קנה, מס' 307 (השלמות והוספות, עמ' תקפ) : פירוש ... מיוחס לרש"י ...
 ועי' עוד א' ל' פאיאנס, בית מקרא, שנה כ"ג (תשל"ח), עמ' 122.

מדור ב'

עמ' קנו, מס' 3 : לקוטים ... ועל משלי ... ספר היובל לכבוד א. מארכס ...
 זה צ"ל במס' 4 : לקוטים מפירוש הרשב"ם.
 שם, מס' 3* : קטעים מפירוש ר' יצחק בן שמואל הספרדי ... JQR ...
 עי' בכר, שם, עמ' 72—730.

מחלקה רביעית

מדור א'

עמ' קנט, מס' 1 : אגור לר' שמואל בר' יעקב ג'מע.
 דפוס-צילום, [ירושלים תשכ"ו] ; תשל"ח.
 שם, מס' 2 : אגרת רב שרירא גאון.
 עד המלים : "וכל המחלוקות שנולדו בג' דורות הללו נפסקה הלכה ביניהם",
 עם פירוש מאת יעקב בודק, בתוך : ירושלים, לבוב תר"ה, חוב' ב', עמ' 53—83.
 שם, מס' 3 : אלפאט' אלמשנה ...
 עי' עוד נ. אלוני, אלפאט נוספים ממשנת שבת ועירובין, לשוננו, כרך יט
 (תשי"ד), עמ' 31—48.
 עמ' קס, מס' 5 : דרכי התלמוד לר' יצחק בר' יעקב קנפנטון.
 עי' א. דויד, קרית ספר, כרך ג"א (תשל"ו), עמ' 324—326.
 שם, מס' 8 : חבור יפה מהישועה (מהד' הירשברג).
 הוצ' שני, [ירושלים תשל"ל].
 עמ' קסב, מס' 21 : מבוא התלמוד לר' שמואל בן חפני.
 עי' ש. אברמסון, קרית ספר, כרך נ"ב (תשל"ז), עמ' 381—382 ; א. גרינבאום
 במהדורתו של פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, ירושלים תשל"ט, מבוא,
 עמ' 36.
 עמ' קסג, מס' 28 : הערוך.
 שריד בערכין, ביאורים והגהות על ספר הערוך לר' שמחה אברהם לינדערמאן,
 ברלין תרכ"ד, דפוס-צילום, ירושלים תשל"ח.
 עמ' קסד, מס' 29 : ערוך הקצר.
 צילום דפוס וינה, ברוקלין, נ"י, תשל"ו.
 שם, מס' 30 : הצבא ... הרז"ה.
 עם הגהות והערות [לרא"ז מלצר] בסוף חידושי הרמב"ן חלק שני, הוצ' "אור

עולם", ירושלים תרפ"ט, ועוד כ"פ.
 ועי' י. תא-שמע, עלי ספר, חוב' ו—ז (תשל"ט), עמ' 69—70.
 שם, מס' 33: שאריף יוסף לר' יוסף נ' וירג'י.
 עם הערות מר' ירוחם ליינער, ניו-יורק, "מנורה", תשי"ט.

מדור ב'

משנה

עמ' קסה: משניות כתב יד קויפמן.
 דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ח.
 עמ' קסו: גנזי משנה (ע"י א. י. כץ).
 עי' י. קומלוש, בית מקרא, שנה כ"א (תשל"ו), עמ' 609—611.
 שם: פירוש המשניות להרמב"ם... הוצאת קופנהגן...
 יש להוסיף: כרך ב' (תשכ"א) על סדר נשים ולחלק מנזיקין, וכרך ג' (תשכ"ו)
 כולל יתר נזיקין וסדר קדשים (י. ת.).
 עמ' תקפג: משנה עם שינויי נוסחאות עפ"י כת"י הגניזה...
 יש להוסיף: דמאי, 1931; ביכורים, 1922; שבת, 1924; עירובין, 1926; ר"ה,
 1914; סוכה, 1935; מועד קטן, 1931; בבא מציעא, 1923; בבא בתרא, 1925;
 סנהדרין—מכות, 1933; תמיד, 1928; מדות, 1913; קנים, 1931; נדה, 1980 (י. ת.).

ירושלמי

עמ' קסח: שרידי הירושלמי (ע"י גינצבורג).
 דפוס-צילום, ניו-יורק, 1970; ירושלים תשל"ד.
 עמ' קסט: קטעים מהגניזה (ע"י ש"ז שכטר).
 דפוס-צילום, ירושלים תשל"א.

בבלי

עמ' קע: תלמוד בבלי אוסף כתבי-היד... בספריית הוטיקן... ובהוצ' "מקור".
 סדרה א.
 יש למחוק זה. סדרה א, הוצ' "מקור" היא הנ"ל, ירושלים תשל"ב.
 עמ' תקפד: גנזי תלמוד בבלי... על ידי א. י. כץ.
 חלק ב: סדרי נשים, נזיקין, קדשים וטהרות. תשעים עמודים של התלמוד הבבלי

מן המסכתות כתובות, גיטין, בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, סנהדרין, עבודה זרה, חולין, ערכין, תמיד, גדה. ירושלים תשל"ט.

עמ' קעב, מס' 14 : ר' שלמה בר' יצחק (רש"י).

עי' ד. מצגר, השמטה מפירוש רש"י למסכת ברכות, מזריה, שנה ט', גל' ג—ד, כסלו תש"מ, עמ' ז—י.

"ארבעה קטעים בפרש"י הנמצאים בשני הדפוסים הראשונים [שונצין ופיזורו] בשמטו ברש"י שבש"ס דפוס ויניציה [ר"פ] ומשום כך אינם נמצאים גם בדפוסים שלאחר מכן. קטעים אלה נמצאים גם בשני כתבי-יד של פרש"י למסכת ברכות, כת"י פרמא ובכת"י בריטיש מוזיאום... להלן העתקה מהקטעים הנ"ל... עם ש"נ משני כת"י הנ"ל".

שם, מס' 15 : ר' אליעזר בר' נתן (ראב"ן)... עם פי' אבן שלמה...

עי' אוצר החיים, ספר ששי (תר"ץ), עמ' 193—197.

שם, מס' 19 : ר' יצחק בר' משה : בס' אור זרוע...

הערות מר' ירוחם פישל פערלא, נועם, ספר עשרים (תשל"ח), עמ' יב—לה.

עמ' קעד, מס' 31 : רשב"א...

עפ"י כ"י ודפוס ראשון בצירוף הערות והארות, ציונים ומראה מקומות מאת נפתלי מנחם קרביץ. ירושלים תש"מ.

עמ' קעה, מס' 37 : רא"ש : תוספות הרא"ש...

וע"י שרגא הכהן וילמן, [תל-אביב] תשל"ח.

רי"ף

עמ' קעז, מס' 2 : ר' זרחיה הלוי (הרו"ה)... ועם פירוש "מאורות שלמה"...

יש לציין שהפירוש הוא על כל הש"ס וגם על מלחמות ה' להרמב"ן.

אגדה

עמ' קעט : ר' מודרוס בר' יוסף הלוי אבולעפיא (אוצר הכבוד).

דפוס-צילום, ירושלים תש"ל.

ר' שם טוב ו' שפרוט (פרדס רמונים).

צילום דפוס סביוניטה, ירושלים תשכ"ח.

שביעית

ירושלמי

תלמוד ירושלמי עפ"י כת"י ליידין עם שינויי נוסחאות מכתבי יד, קטעי גניזה

ודפוס וויניציה, מפורשת ומבוארת ע"י יהודה פליקס. ירושלים תש"מ.

תרומות

משנה

עמ' קפה: [שינויי נוסחאות עפ"י דפוס לא נודע...].
ע"י י. צ. פיינטוך, עלי ספר ד' (תשל"ז), עמ' 51—69.

חלה

משנה

עמ' קפח: פירוש הר"ש משאנץ...
ע"י ק. כהנא, ספר הזכרון לר' יחיאל יעקב וינברג, ירושלים תש"ל, עמ' קלז—
קסט (שינויים עפ"י כת"י פריז).

בכורים

משנה

עמ' קצא: פירוש הרא"ש... הגהות עפ"י כת"י פריז...
הערה זו צ"ל בפירוש הר"ש משאנץ. וע"י מוריה, שנה א', גל' ג—ד' (תשכ"ט),
עמ' סח—סט.

שבת

ירושלמי

עמ' קצב: שרידי הירושלמי...
דפוס-צילום, ניו-יורק, 1970; ירושלים תשל"ד.

בבלי

עמ' קצד, מס' 17 (השלמות והוספות, עמ' תקצא): רמב"ם...
דף נוסף מפירושו של הרמב"ם למס' שבת (ח,ט; ט,א) מכת"י הגניזה עם
הערות מאת אלעזר הורביץ, הדרום, חוב' מט, תשרי תש"מ, עמ' 111—114, 118.
ב"מבוא": "שני דפים מתוך הפירוש נתגלו בגניזה ונתפרסמו על-ידי הרב"מ
לוי... לאחר מכן מצא הרב ש. אסף תשע דפים נוספים מאותו כתב היד... עתה
נתגלה לנו הדף הי"ב של הקונטרס הזה והוא הדף המקדים לכולם. כך שמה שנדפס
עד עתה הוא המשך ישיר לדף הזה...".
עמ' קצו, מס' 35: ר"ן...
ע"י תפארת צבי לר' צדוק הכהן מלובלין, חלק שני, בילגורייא תרס"ט (ד"צ,
בני-ברק תשכ"ז), עמ' 110, אות ט, ד"ה גם.

עירובין

בבלי

עמ' רא, מס' 31*: ר' נסים ב"ר ראובן גירונדי: חידושי הר"ן...
מהדורה שג' עם הוספות ותיקונים. ירושלים תשל"ז.

פסחים

בבלי

עמ' רה, מס' 21: תוספות חכמי אנגליה.
עי' י. תא-שמע, עלי ספר, חוב' ה' (תשל"ח), עמ' 89—103.
עמ' רו, מס' 32 (השלמות והוספות עמ' תקצה): חידושי רבינו דוד בונפיד.
יש להוסיף: יוצא לאור לראשונה מכת"י ספרית קסנטנזה ברומא עם מבוא,
מקורות וביאורים מאת אברהם שושנה. ירושלים תשל"ה.
עי' יעקב הלוי ליפשיץ, מוריה, שנה ת, גל' ב—ג, סיון תשל"ח, עמ' פד—פח.

רי"ף

עמ' רז, מס' 13: פירוש אחד מגדולי הראשונים... [תלמיד הרמב"ן]. השלמה
מפירוש תלמיד הרמב"ן על מסכת פסחים מגניזת קאהיר [עם מבוא והערות] מאת
אלעזר הורביץ, הדרום, חוב' מו, ניסן תשל"ח, עמ' 4—13.
על דף לא, א—ב; לה, א; קטו, ב; קטז, א—ב; קיו, ב; קיח, א. וגם על דף ו, א
שכבר נתפרסם ע"י ר"ב נאה ב"גמרא שלמה" על פסחים.
ועי' יעקב הלוי ליפשיץ מוריה, שנה ת, גל' א, ניסן תשל"ח, עמ' ב—יב.

ביצה

רי"ף

עמ' ריא, מס' 1: ר' יצחק ב"ר יעקב אלפסי (הרי"ף).
הגהות והערות מכת"י ראה זה למס' מנחות (הלכות קטנות).
ראש השנה

בבלי

עמ' רטז, מס' 9: ר' משה ב"ר מימון (רמב"ם)...
יש להוסיף: ועם הערות מאת רמ"ל זק"ש, בתוך: חידושי הרמב"ם לתלמוד.
ראה זה בספרנו במס' ברכות.
עמ' ריח, מס' 28: רשב"ץ...

צילום דפוס ליוורנו, ירושלים תש"ל (נלוה לספרו יבין שמועה).

רי"ף

עמ' ריח, מס' 1 : ר' יצחק ב"ר יעקב אלפסי (הרי"ף).
הגהות והערות מכת"י ראה זה למס' מנחות (הלכות קטנות).

יומא

בבלי

עמ' רכ, מס' 2 : קטע כ"י תימן... [ע"י ר' מרדכי הכהן] ב"סיני... ובספרו
חידוש וחקר, תל-אביב תשל"ז, עמ' 196—200.
שם, מס' 7 : ר' אליקים...
ע"י י. תא-שמע, קרית ספר, כרך נ"ג (תשל"ח), עמ' 363—365.
עמ' רכב, מס' 28 (השלמות והוספות, עמ' תקצט) : ריטב"א (מהד' ליכטנשטיין).
ע"י מוריה, שנה ז, גל' ב—ג (תשל"ז), עמ' סא—סו.

תענית

בבלי

עמ' רכה, מס' 7 : ר' גרשום מאור הגולה...
ע"י י. תא-שמע, קרית ספר, כרך נ"ג (תשל"ח), עמ' 356 ואילך.
שם, מס' 8 : ר' שלמה ב"ר יצחק (רש"י)...
ע"י במבוא לפירוש תלמיד הרמב"ן השלם ונמוקי יוסף למס' זו (הוצ' א.
ליכטנשטיין). לדעתו : "משני הספרים שלפנינו... נראה שפירוש זה הוא לרש"י,
שכן בחיבוריהם ליתר מסכתות הש"ס פירושיהם מבוססים בעיקר על פי' רש"י, ואף
במס' זו פירושם מבוסס על רש"י שלפנינו, וגם הדברים המצוטטים בשם רש"י
נמצאים ברש"י שלפנינו".
עמ' רכו, מס' 20 : תלמיד הרמב"ן...
על פי כתב יד עם ציוני מקורות, מקבילות, הערות ובאורים מאת אליהו
ליכטנשטיין. פתח-תקוה תשל"ח.
ב"מבוא" : "פירוש תלמיד הרמב"ן נדפס פעם אחת מכת"י הסמינר בנ. י. בשנת
תשי"א. ברם כולו מלא קמשונים, וכמעט בכל קטע ישנם טעויות. ועתה הוא יוצא
לאור מחדש עפ"י כתב יד ששון... וניתן לומר שפנים חדשות באו לכאן".
עמ' רכז, מס' 30 : שרידים מפירוש הר"א...
ע"י י. תא-שמע, קרית ספר, כרך נ"ג (תשל"ח), עמ' 563—565.

רי"ף

עמ' רכז, מס' 1: ר' יצחק ב"ר יעקב אלפסי (הרי"ף).
הגהות והערות מכת"י ראה זה למס' מנחות (הלכות קטנות).

שקלים

משנה

S. Hopkins, A Miscellany of Literary Pieces from
the Cambridge Genizah Collections, Cambridge, 1978

מגילה

משנה

עמ' רל, שורה 5: עם מקבוא ... צ"ל: מבוא.

בבלי

עמ' רלא, מס' 7: ר' שלמה ב"ר יצחק (רש"י).
עי' רמ"י בלויא בהקדמתו לס' המכתם על פסחים, סוכה ומו"ק, עמ' כה, ש"גם
במס' מגילה מביא רבנו דברים רבים בשם רש"י שאינם בפירוש רש"י שבידינו.
עמ' רלב, מס' 23: ר' טודרוס הלוי ... עי' רמ"י בלוי ... עמ' רח — צ"ל: כח.

רי"ף

עמ' רלג, מס' 1: ר' יצחק ב"ר יעקב אלפסי (הרי"ף).
הגהות והערות מכת"י ראה זה למס' מנחות (הלכות קטנות).

אגדה

עמ' רלד: חידושי אגדות להרשב"א.
על דף יא, א; יב, א—ב; יד, א מכת"י עם הערות מאת ל. א. פלדמן, ספר זכרון
להרב יוסף חיים לוקשטיין, ניו-יורק, 1980, עמ' 119—124.

מועד קטן

בבלי

עמ' רלה, מס' 7: ר' גרשום מאור הגולה ... עפ"י כת"י ודפ"ר — יש למחוק
ודפ"ר.
עמ' רלו, מס' 16: ר' זכריה אגמאטי ... עפ"י כת"י ודפ"ר — יש למחוק ודפ"ר.
עמ' רלז, מס' 21: תלמיד של רבינו יחיאל מפאריש.

ועי' עוד רמי"ל זק"ש במבוא לפירוש מסכת משקים לאחד מרבותינו הראשונים,
עמ' 21—24.

שם, מס' 25 : פירוש לאחד הקדמונים...
אין מקומו כאן. וצ"ל במפרשי הרי"ף.

רי"ף

עמ' רלח, מס' 1 : ר' יצחק ב"ר יעקב אלפסי (הרי"ף).
הגהות והערות מכת"י ראה זה למס' מנחות (הלכות קטנות).

בבלי

עמ' רלט, מס' 6 : ר' שלמה ב"ר יצחק (רש"י).
עי' במבוא ל"חידושי הריטב"א" למסכתין (מהדו' א. ליכטנשטיין).

סוכה

רי"ף

עמ' רמב, מס' 1 : ר' יצחק ב"ר יעקב אלפסי (הרי"ף).
הגהות והערות מכת"י ראה זה למס' מנחות (הלכות קטנות).

יבמות

בבלי

עמ' רמד, מס' 11 : ר' יעקב ב"ר מאיר (ר"ת) : בספר הישר... עם פי' אור
לישרים... דפוס-צילום, ירושלים תשל"ד.
שם, מס' 14 (השלמות והוספות, עמ' תרד) : תוספות ישנים.
קטע מכת"י לדף כד, ב ע"י ש. שפיצר, מוריה, שנה ח, גל' ב—ג, סיון תשל"ח,
עמ' יד.

עמ' רמה, מס' 15 : תוספות גורניש...
עי' א. א. אורבך, בעלי התוספות, מהדורה רביעית, ירושלים תש"מ, עמ' 756
ואילך.

עמ' רמו, מס' 26 : ר' אלכסנדר זוסלין הכהן : בס' האגודה...
ספר האגודה לסדר נשים. יוצא לאור מחדש בהשוואה על פי כתבי יד ובהוספת
הערות ובאורים, מ"מ ופרושים מאת אליזר בריזל. ירושלים תשל"ט.
על מס' יבמות, כתובות, נדרים, נזיר, סוטה, קדושין.

כתובות

בבלי

עמ' רג, מס' 20 : ר' אהרן הלוי (רא"ה).

דפוס-צילום, ירושלים [תש"מ].

עמ' רנא, מס' 21 : ר' מנחם ב"ר שלמה לבית מאיר : בית הבחירה ... עפ"י

כת"י פראמא עם הערות ומראי מקומות מאת מרדכי כהן. ירושלים תשל"ו.

עי' ש. אברמסון, ספר שלום סיון. ירושלים תש"מ, עמ' 16—17.

שם, מס' 25 : ר' אלכסנדר זוסלין הכהן : בס' האגודה ...

ובהשוואה עפ"י כת"י ראה זה למס' יבמות.

גיטין

בבלי

עמ' רנד, מס' 6 : ר' שלמה ב"ר יצחק (רש"י).

עי' במבוא ל"חידושי הריטב"א" למסכתין (הוצ' א. ליכטנשטיין), ירושלים

תש"מ, עמ' 30.

עמ' רנה, מס' 19 : ר' אשר ב"ר יחיאל אשכנזי : תוספות הרא"ש ... עפ"י כת"י

[הסמינר בג"י, פרנקפורט וקמברידז] ע"י שרגא הכהן וילמן. [תל-אביב] תשל"ו.

כתובות

עמ' רנא, מס' 27 : ר' יוסף הביבא : נמוקי יוסף.

עי' י. מוגדשיין, עלי ספר, חוב' ח (תש"מ), עמ' 126, הערה 9.

עמ' רנו, מס' 20 : ריטב"א.

ראה זה במדור : ספרים חדשים.

עמ' רנו, מס' 22 : ר"ן.

עי' במבוא ל"חידושי הריטב"א" למסכתין (הוצ' א. ליכטנשטיין), עמ' 27.

רי"ף

עמ' רנו, מס' 11 : ר' נסים ב"ר ראובן (ר"ן).

עי' במבוא ל"חידושי הריטב"א" הג"ל, עמ' 28—30.

קידושין

בבלי

עמ' רס, מס' 19 (השלמות והוספות, עמ' תרי) : תוספות הרא"ש עפ"י כת"י

ע"י שרגא הכהן וילמן. [תל-אביב] תשל"ה.

ועם מראה מקומות והגהות וביאורים, ובסופו קונטרס עטרה לרא"ש לבאר הרבה ענינים בנוגע לתוס' ופסקי רבינו הרא"ש וצ"ל מאת גבריאל ציננער. ברוקלין, ג. י. תשל"ט.

שם, מס' 20 : ריטב"א.

ע"י דב בעריש הפטקה, מוריה, שנה ז, גל' ו—ז, מנחם-אב תשל"ז, עמ' פו.

עמ' רסא, מס' 25 : תוספות חכמי אנגליה.

ע"י י. תא-שמע, עלי ספר ה (תשל"ח), עמ' 89 ואילך.

שם, מס' 27 : ר' אלכסנדר זוסלין הכהן : בס' האגודה ...

ובהשוואה עפ"י כת"י ראה זה למס' יבמות.

שם, מס' 31 : ר' יעקב בירב.

ע"י ח. ז. דימיטרובסקי, ספונות, ספר ששי (תשכ"ג), עמ' ק—קב.

רי"ף

עמ' רסב, מס' 11* : ר' חננאל ב"ר שמואל ...

הוצ' בלוי גרשמה לעיל (בבלי), עמ' רנח, מס' 8.

נדרים

בבלי

עמ' רסה, מס' 16 : ר' מנחם ב"ר שלמה לפית מאיר ... בית הבחירה. עם הגהה

מתוקנת ומדויקת עפ"י כתב היד על ידי מרדכי סגלשטיין, בתוספות הערות ומראי

מקומות מאת אברהם מרדכי אלברט. ירושלים תשל"ז.

שם, מס' 20 : ר' אלכסנדר זוסלין הכהן : בס' האגודה ...

ובהשוואה עפ"י כת"י ראה זה למס' יבמות.

נזיר

בבלי

עמ' רסז, מס' 5 : ר' שלמה ב"ר יצחק (רש"י).

ע"י ר"א ווסרמן ב"דיעות נכבדות" שבראש קובץ הערות למסכת יבמות.

עמ' רסח, מס' 14 : ר' אלכסנדר זוסלין הכהן : בס' האגודה ...

ובהשוואה עפ"י כת"י ראה זה למס' יבמות.

שם, מס' 15 : ר' בצלאל אשכנזי. שיטה מקובצת.

ראה בספרנו לעיל מס' 9.

ע"י פירוש רבינו יהודה הכהן אלמדארי [= סנהדרי גדולה למסכת מכות, כרך א], מבוא, עמ' 10, הערה 32.
 עמ' רפט, מס' 26: חדושי הראשונים...
 ע"י סנהדרי גדולה למסכתין, כרך א, מבוא, עמ' 69.
 עמ' רצ, מס' 32: ר"ן.
 עם מבוא, ציונים והגהות, הערות וביאורים מאת יחיאל זק"ש, ירושלים תשל"ח
 [= סנהדרי גדולה, כרך ז].

מכות

בבלי

עמ' רצד, מס' 9*: תוספת ישנים.
 ראה במחלקה ספרים חדשים: תוספות תלמידי רבנו פרץ מכת"י.
 שם, מס' 10: תוספות שאנן.
 ראה זה במחלקה ספרים חדשים.

שבועות

בבלי

עמ' רצז, מס' 8: ר' יוסף אבן מינאש...
 עם ביאור אמרי יחיאל מאת יחיאל זק"ש. ירושלים תשל"ז.

עבודה זרה

בבלי

עמ' שג, מס' 23: רשב"א...
 ע"י במבוא ל"חידושי הרמב"ן" למסכתין, הוצ' מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשל"ל, עמ' 3.
 שם, מס' 27: ריטב"א.
 על-פי דפוסים ראשונים, בצירוף מבוא, ציוני מקורות, מקבילות, הערות וביאורים מאת משה גולדשטיין. ירושלים [תשל"ח].

הוריות

אגדה

עמ' שז: ר' ידעיה הפניני בן אברהם הברדשי: פירוש אגדות...
 ע"י יצחק טברסקי, ר' ידעיה הפניני ופירושו לאגדה, בתוך: Studies in Jewish

Religious and Intellectual History, Presented to Alexander Altman, The University of Alabama Press, 1979, חלק עברי, עמ' סג ואילך.

אבות

נוסח חדש של הברייתא של "קנין תורה" עפ"י כת"י עם חילופי גירסאות ע"י מרדכי הכהן, חידוש וחקר, תל-אביב תשל"ז, עמ' 173 ואילך.
עמ' שי, מס' 11: ר' יוסף אבן עקנין: ס' מופר.
דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ז.

זבחים

בבלי

עמ' שיד, מס' 3 (השלמות והוספות, עמ' תרכד): ר' חננאל ב"ר חושיאל...
קטעים חדשים מכת"י (לדף לב, ב; לג, א; מא, ב; מב, א; פט, ב) ע"י א. ל. רוזנטל,
מוריה, שנה ט, גל' ה—ו, אדר תש"מ, עמ' ג—י.

מנחות

בבלי

עמ' שטז, מס' 4: ר' גרשום מאור הגולה מדף לט ע"ב...
ב"שיטה מקובצת" למסכתין (הוצ' י. ד. אילן) מובא פי' הרגמ"ה גם לדף
ט—לט. ועי' שם במבוא.
עמ' שיו, מס' 13: ר' בצלאל אשכנזי...
שיטה מקובצת. מהדורה חדשה עפ"י כת"י עם ביאורים מאת יעקב דוד אילן.
[בני-ברק] תשל"ח.
עי' הערה ל"שיטה מקובצת" על זבחים (בספרנו, השלמות והוספות, עמ' תרכד).

רי"ף

עמ' שיו, מס' 1: ר' יצחק ב"ר יעקב אלפסי (הרי"ף): הלכות קטנות...
הגהות והערות על האלפסי הלכות קטנות, מס' תענית, ביצה, ר"ה, סוכה,
מגילה, מו"ק, חולין. נעתקו ונאספו ע"י ר' שניאור זלמן שניאורזאהן [מקובץ
הלכות רב אלפס שכתב ר' בנימין ב"ר מנחם רי"י ממשפחת הסומי שנת תת"ס לאלף
החמשי]. ירושלים [תרכ"ה].

עי' ש. ווינער, קהלת משה, עמ' 355, מס' 3014.

חולין

רי"ף

עמ' שכא, מס' 1 : ר' יצחק ב"ר יעקב אלפסי (הרי"ף).
הגהות והערות מכת"י ראה זה למס' מנחות (הלכות קטנות).

ערבין

משנה

משנה עם שינויי נוסחאות על ידי המחשב מאת מיכאל אביונה קרופ.
הילדסהיים — ניו יורק תשל"ז.

בריתות

בבלי

עמ' שכו, מס' 1 : קטעים : מכתבי יד הגניזה... תרנ"ו — צ"ל : תרנ"ה.

קינים

עמ' שלב, מס' 4 : ר' זרחיה ב"ר יצחק הלוי (הרו"ה).
עי' י. תא-שמע, קרית ספר כרך נ"ב (תשל"ז), עמ' 557—559.
שם, מס' 7 (השלמות והוספות, עמ' תרל) : הראב"ד.
עי' י. תא-שמע, עלי ספר, חוב' ו—ז (תשל"ט), עמ' 72—73.
עמ' שלג, מס' 9 : רשב"ץ.
צילום דפוס ליוורנו, ירושלים תש"ל (נלוה לספרו יבין שמועה).

מלים

משנה

עמ' שלג : פירוש רב האי גאון... ב"קובץ מעשי גאונים קדמונים"...
דפוס-צילום, [ירושלים] תש"ל.
שם : פירוש הגאונים...
עי' ש. פוזנסקי 320—324 (1917) MGWJ 61.

נדה

בבלי

עמ' שמא, מס' 17 : ריטב"א.
על פי דפוסים ראשונים, בצירוף מבוא, ציוני מקורות, מקבילות, הערות
ובאורים מאת דוד מצגר. ירושלים [תשל"ח].

מחלקה חמישית

- עמ' שמו, מס' 4 : שערי תשובה ... ירושלים [תשל"א ?].
 יש לתקן : צילום דפוס לייפציג, בהוספת הגהות וציונים ותשובה מאת ר' יחזקאל פאנעט. ירושלים [תשכ"ח].
 עמ' שמו, מס' 10 : שו"ת הגאונים ... הרכבי ...
 עי' צבי גרונר, עלי ספר ב (תשל"ו), עמ' 5—14.
 שם, מס' 11 : תשובות גאוני מזרח ומערב.
 דפוס צילום גיו-יורק תשי"ט.
 שם, מס' 12 : תשובות לרב האי גאון ...
 תשובתו של רב האי גאון על הקץ הקצוב לחיים, ע"י ג. וייל, ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 261—279. ועי' REJ כרך 22 (1891), עמ' 202—206.
 תשובה חדשה לרב האי גאון (מכות יג, ב) מכת"י ע"י יעקב הלוי ליפשיץ, מוריה, שנה ז, גל' ח—י כסלו תשל"ח, עמ' ד—ה.
 עמ' שמח, מס' 15 : שו"ת הגאונים מן הגניזה ... גינצבורג.
 עי' ש. ח. קוק, עיונים ומחקרים, ספר ראשון, ירושלים תשי"ט, עמ' 274—278.
 שם, מס' 19 : תשובות הגאונים ... מרמורשטיין.
 עי' צבי גרונר, עלי ספר ב (תשל"ו), עמ' 14—16.

מדור ב'

- עמ' שנ, מס' 2 : אבקת רופל.
 עי' יצחק רפאל, תשובת רבי אברהם טריביש לרבי יוסף קארו, בקובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' קנ—קנה. ועי' ש. יעקובוביטש, מוריה, שנה ח, גל' ב—ג, תשל"ח, עמ' עט—פב.
 עמ' שנא, מס' 8 : שו"ת ר' אליהו מזרחי.
 עי' מ. בניהו, אגרת הסופר רבי אברהם חסן משאלוניקי שנשלח אל רבי אליהו מזרחי ורבי יוסף טאיטאצאק, ספונות, ספר יא (תשל"ג), עמ' רז—רכט.
 שם, מס' 8* : שו"ת ר' אליהו ב"ר חיים (מהראנ"ח).
 מפתח להנ"ל ע"י יעקב גלר, רמת-גן תשל"ו.
 עמ' שנב, מס' 12 : ברכת אברהם.
 הערות מר' ירוחם פישל פערלא, נועם, ספר כ' (תשל"ח) עמ' י—יב.
 שם, מס' 13 : בשמים ראש.
 הערות מר' מאיר שמחה כהן מדווינסק, בספרו חרושי רבנו מאיר שמחה על

הש"ס, ירושלים תשכ"ז, חלק שני, עמ' שעב—שעד.

שם, מס' 15 : דברי הריבות...

עי' י. תא-שמע, קרית ספר, כרך נ"ב (תשל"ז), עמ' 561—562.

שם, מס' 17 : שו"ת ר' דוד בן זמרא (הרדב"ז).

חלק שמיני, על עניני אורח חיים ויורה דעה, ובאורי סוגיות ולשונות הרמב"ם והפוסקים בענינים אלו. מופיע בפעם הראשונה מתוך כ"ק, בתוספת מראי מקומות, ציונים והערות ע"י יצחק צבי סופר. בני-ברק תשל"ה.

עמ' שנג, מס' 19 : שו"ת ר' דוד הכהן (רד"ך).

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ח.

שם, מס' 21 : זקן אהרן.

דפוס-צילום, ירושלים תש"ל.

שם, מס' 22 : שו"ת ר' חיים ב"ר יצחק אור זרוע.

דפוס-צילום, ניו-יורק תשי"ט.

עמ' שנה, מס' 30 : שו"ת ר' יוסף קולון.

הגהות וחידושים מר' מאיר פוזנר, מוריה, שנה ח, גל' י—יב, סיון תשל"ט, עמ' י—יא. והגהות וחידושים מר' אריה ליב ממיץ בעל "שאגת אריה", שם, שנה ט גל' ה—ו, אדר תש"מ, עמ' כח—לז.

שם, מס' 32 : שו"ת ר' יעקב בירב.

עי' ח. ז. דימיטרובסקי, שתי תעודות חדשות על וויכוח הסמיכה בצפת, ספונות, ספר עשירי (תשכ"ו), עמ' קטו—קצב. ועי' שם, ספר שביעי (תשכ"ז) עמ' מג—קב. עמ' שנו, מס' 33 (הוספות והשלמות, עמ' תרלט) : שו"ת ר' יעקב ווייל (מהרי"ו). תשובות ופסקים מכת"י ע"י יוסף בוקסבוים, ספר הזכרון לכבוד רבי חיים שמואלביץ, ירושלים תש"מ, עמ' שט—שיב.

ועי' י. זמיר, סיני כרך עח (תשל"ו), עמ' עה—פה. וכרך פ (תשל"ז), עמ' צד ; א. קופפר עלי ספר ד (תשל"ז), עמ' 242—245.

שם, מס' 34 : שאלות ותשובות ר' יעקב ב"ר משה סג"ל (מהרי"ל). על פי כתבי יד ודפוסים עם שינויי נוסחאות, ציוני מקורות, מפתחות ומבוא על ידי יצחק סז. ירושלים תש"מ.

עמ' שנה, מס' 46 : שו"ת ר' מאיר ב"ר טודרוס הלוי (הרמ"ה).

דפוס-צילום ירושלים תשכ"ד. עי' י. תא-שמע, קרית ספר, כרך מ"ד (תשכ"ט),

עמ' 429—435.

עמ' שנט, מס' 54 : שו"ת ר' משה אלשקר.

דפוס-צילום, ירושלים תשי"ט.

שם, מס' 56: שו"ת ר' משה ב"ר מימון (הרמב"ם).

תשובת הרמב"ם בשאלת הקץ הקצוב לחיים. הוציאו לאור במקור הערבי, תרגם לגרמנית והוסיף מבוא, ציון והערות ג. א. וייל. ערך את הנוסח הערבי, תרגמו לעברית בלוויית תרגום עברי של המבוא, הציון וההערות מיכאל שורץ. תל-אביב תשל"ט.

הערות ר' יעקב עמדין (יעב"ץ) על אגרות ושו"ת הרמב"ם (אמשטרדם תע"ב), מכת"י ע"י א. ביק, סיני, כרך פה (תשל"ט), עמ' מח—נז.

שם: ובשם: קובץ תשובות הרמב"ם... לייפציג...

צילום (בלי חלקי ההלכה) בשם: אגרות קנאות. ירושלים תשכ"ז.

עמ' שם, מס' 58: שו"ת (המיוחסות) ... הרמב"ן.

ע"י ח. ד. שעוועל, הדרום, חוב' מו, ניסן תשל"ח, עמ' 228—231.

שם, מס' 60*: שו"ת ר' מתתיהו מפריז ופריז ומבני...

ראה תשובות גדולי אשכנז.

עמ' שסא, מס' 66: שו"ת ר' שלמה בן אדרת (הרשב"א).

תשובות חדשות והוספות מכת"י ע"י אריה מונק, ספר הזכרון לכבוד רבי חיים שמואלביץ, ירושלים תש"מ, עמ' רעט—רפב. "בשני טפסים של שו"ת הרשב"א (ונציה ש"ה) שברשותי, נמצאים הוספות ותיקונים רבים וכן תשובות חדשות — הכל מכ"י — וכן הערות, קושיות ותירוצים של המגיה, שהי' מחכמי הספרדים, ויש להשתמש בהם לשם הוצאה מתוקנה של שו"ת הרשב"א. העתקתי רק חלק מהתשובות החדשות שהוסיף המגיה (אף שבחלקם נדפסו בחלקים אחרים של שו"ת הרשב"א או בב"י, מ"מ ברובם יש שנויים) או קטעים גדולים שנוספו בתשובות הנוספות..." (מבוא).

עמ' שסב, מס' 69: תמים דעים... תשובות ופסקים...

ע"י י. תא-שמע, עלי ספר, חוב' ו—ז (תשל"ט), עמ' 66, סי' 13.

עמ' שסג, מס' 72: קובץ שאלות ותשובות מבעלי התוספות...

יש להעיר שהתשובות לר"א מטול להל' גדה שנדפסו שם בעמ' שה—שלה,

כבר נדפסו ע"י א. קופפר בס' תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז. (ראה בספרנו, השלמות והוספות, עמ' תרמג) (א. ה.).

עמ' תרמב: שו"ת ר' עזריאל ב"ר שלמה דאיונה...

כרך ב. תל-אביב תשל"ט.

שם: שו"ת ר' שלום שכנא מלובלין.

יש להעיר שהוא-הוא פסקים להנ"ל שנרשם לעיל ואין זה ספר בפני עצמו.

עמ' תרמג: תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת.

שנה י"ח, כרך א', חוב' ג', כסלו תרע"ג, סי' לד. שנה י"ט, כרך א', חוב' ב', חשון תרע"ד, סי' י"ח; כרך ב', חוב' ב, אייר תרע"ד, סי' י"ד.

עמ' שפ, מס' 103: יבין שמועה לר' שמעון בר' צמח דוראן.

דפוס-צילום, ירושלים תש"ל (ביחד עם פירושו למס' ר"ה וקינים).

שם, מס' 105: ימין ה' רוממה...

ע"י מ. מ. זלאטקין, אוצר הפפרים חלק שני, ירושלים תשכ"ה, עמ' 114, מס'

262.

עמ' שפא, מס' 111: מאמר כל דאי...

דפוס-צילום, ירושלים תש"ל (נלוה לספרו שו"ת זקן אהרן).

עמ' שפד, מס' 128: מהרי"ל.

ע"י שם הגדולים להרחיד"א (מהד' בן-יעקב), מערכת ספרים א', מס' 120.

הגהות לר' יעקב עמדין מכת"י בירחון כרם שלמה, שנה ג', קונט' ז', ברוקלין,

ג. י. אייר תש"מ, עמ' יא—יד.

שם, מס' 129: מחזור ויטרי.

ע"י י. קומלוש, סיני, כרך מה (תשי"ט), עמ' רכג—רכח; ר. כשר, בית מקרא,

שנה כ' (תשל"ה), עמ' 402—403. וע"י ספר המנהיג לר"א הירחי (מהד' רפאל),

חלק ראשון, מבוא, עמ' 35—37.

שם, מס' 131: מחכים.

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ח.

עמ' שפה, מס' 135: מנהגים לר' אברהם קלויזנר.

על פי כתבי יד ודפוסים בתוספת מבוא, מראה מקומות והערות על ידי יונה

יוסף דיסין. ירושלים תשל"ח.

שם, מס' 136: מנהגים לר' אייזיק טירנא.

על פי כתבי יד ודפוסים עם שינויי נוסחאות, ציוני מקורות הערות, מפתחות

ומבוא מאת שלמה י. שפיצר. ירושלים תשל"ט.

שם, מס' 140: המנהיג לר' אברהם בר' נתן הירחי.

על פי כתבי-יד אוכספורד עם תוספות, השלמות ומקבילות לפי כתבי-יד הוותיקן,

ניו-יורק, המוזיאון הבריטי ודפוס קושטא, עם שנויי נוסחאות, ציוני מקורות,

ביאורים, הערות, מפתחות ומבוא מאת יצחק רפאל, ירושלים [תשל"ח], ב' כרכים.

הערות מר' ירוחם פישל פערלא, נועם, ספר עשרים (תשל"ח), עמ' א—י.

וע"י י. עמנואל, המעיין, כרך יט, גל' ג', גיסן תשל"ט, עמ' 53—64.

שם, מס' 141: המנוחה לר' מנוח בר' יעקב.

צילום דפוס קושטא, ירושלים תשכ"ו.

- עמ' שפן, מס' 144 : מעשי רוקח לר' אליעזר בר' יהודה.
הערות לר' שלום יוסף פייגענבוים, בקובץ אהל תורה (בעריכת ר"פ הירשפרונג).
קראקא [תרפ"ט ?], סי' קיב.
- עמ' שפן, מס' 147 : מפתחות לספר משנה תורה להרמב"ם...
עי' א. דויד, תרביץ לט (תשל"ל), עמ' 415—418 ; ל. א. פלדמן, סיני, כרך פד
(תשל"ט), עמ' ט ואילך ; ד. תמר, סיני, כרך פה (תשל"ט), עמ' קצא—קצב.
עמ' שפח, מס' 150 : ספר המצות... הרמב"ם (מהד' קאפח, תשל"א).
עי' י. בלאו, לשוננו, כרך ל"ז, חוב' ד' (תשל"ג), עמ' 291—302.
עמ' שצ, מס' 156 : משנה תורה... הרמב"ם (מהד' פרנקל).
ספר נשים (אישות — שוטה). בני-ברק תשל"ז.
- הלכות תשובה להרמב"ם ז"ל על פי כ"י חתום בעצם כ"ק והשגות הראב"ד
ז"ל, עם פירוש יד פשוט, מאת נחום אליעזר ראבינאוויטש, ירושלים תשל"ז.
הלכות תשובה עפ"י כת"י עתיקים ומוסמכים עם ביאור הדרך לתשובה, מאת
משה שטרנבוך. בני-ברק תשל"ח.
- על הקטעים שפרסם ש. אטלס, עי' ש. אסף, קרית ספר, שנה י"ח (תש"א —
תש"ב), עמ' 150—155.
- עמ' שצג, מס' 162 : סדור רב סעדיה גאון.
צלוחא של רב סעדיה גאון מכת"י ע"י א"מ הברמן, סיני, כרך עח (תשל"ו),
עמ' קצג—קצו.
- עמ' שצד, מס' 167 (השלמות והוספות עמ' תרנא) : סדר רב עמרם גאון... חלק
ב (על תפלת שבת)...
יש לתקן : י"ל ע"י ט. קרונהיים, שם, 1974.
- עמ' שצה, מס' 169 (השלמות והוספות, עמ' תרנב) : סלע המחלוקת... הרז"ה
עי' י. תא-שמע, קרית ספר, כרך נ"ב (תשל"ז), עמ' 559—561 ; עלי ספר,
חוב' ו—ז (תשל"ט), עמ' 61—64.
- שם, מס' 171 : עבודת הקדש... הרשב"א הוצ' צימבליסט).
כרך ב : בית נתיבות, שערים ד—ה (הלכות ערובי חצרות ותחומין). תל-אביב
תשל"ח.
- עמ' שצו, מס' 174 : על הכל...
דפוס-צילום, [ירושלים תשל"ז].
- עמ' שצז, מס' 178 : העתים לר' יהודה... אלברצלוני (עם הוספות זלוטניק).
דפוס-צילום, ניו יורק, מגורה, תשי"ט.
- שם, מס' 182 : פירוש ר' עובדיה על הל' קדוש החודש להרמב"ם.

ע"י נ. אלוני, קרית ספר, כרך מ"ט (תשל"ד), עמ' 658 וא. קופפר, שם, כרך ג' (תשל"ה), עמ' 340.

שם, מס' 183: פירקו, בן באבוי ...

ע"י מ"ע פרידמן, סיני, כרך פג (תשל"ח), עמ' רנ—רנא.

עמ' שצח, מס' 188: פסקי הלכות לר' מנחם מריקאנטי.

ע"י יעקב ליפשיץ, מוריה, שנה ח', גל' ו—ז, כסלו תשל"ט, עמ' ב—ט.

עמ' שצט, מס' 190: פסקי רבינו אליהו מפאריס ...

יש לתקן: פסקי רבינו יחיאל מפאריש והוראות מרבני צרפת ע"פ כת"י עם

מראה מקומות, הערות והארות על ידי אליהו דב פינס. ירושלים תשל"ג.

שם, מס' 195: הפרנס לר' משה פרנס מרוטנבורג.

צילום דפוס ווילנא, ירושלים תשל"ז.

עמ' תא, מס' 201: קרית ספר לר' משה ... מטראני.

ע"י ד. מצגר, הגהות המבי"ט על ספרו קרית ספר, מוריה, שנה ח', גל' ח—ט,

טבת תשל"ט, עמ' יד—כה.

עמ' תג, מס' 219: ספר שולחן הפנים לרבי יצחק אבוהב ... סיני ... ובקובץ

רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' רב—ריא.

עמ' תה, מס' 225: שערי שמחה לר"י אבן גיאת ... עם פירוש יצחק ירנן ...

ע"י ש. אברמסון, קרית ספר, כרך כ"ו (תש"י), עמ' 87, סי' 47. וע"י י. עמנואל,

המעין, כרך י"ט, גל' ב', טבת תשל"ט, עמ' 38—50, וגל' ג', ניסן תשל"ט, עמ'

66—67.

שם, מס' 227: תולדות אדם וחוה לרבנו ירוחם בר' משולם.

צילום דפוס ויניציאה [תל-אביב תש"ך; תשל"ה].

עמ' תו, מס' 230: תורת הבית הארוך ... הרשב"א ...

הלכות שחיטה, רצוף תשובותיו בהלכות אלו, עם הערות וביאורים חלוני הבית,

וגלוח אליו קונטרס כללי הפסק להרשב"א מאת יוסף אינגבער, ניו-יורק תשל"ח.

שם, מס' 235: תניא (מנהג אבות).

ע"י י. צ. פיינטוך, סיני, כרך פ (תשל"ז), עמ' יד—כה.

עמ' תז, מס' 237: ס' התרומה לר' ברוך ... מגרמיזא.

ע"י אורבך, בעלי התוספות, עמ' 292—293.

שם, מס' 238: תשב"ץ לר' שמשון בר' צדוק.

עם הערות (בסוף הספר), ניו-יורק תשל"ל.

עמ' תרמח: שור (בית יוסף) ... ע"י ... סיני, כרך נח ...

ובקובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' קלו—קמט.

- שם : ספר היריעה לר' זלמן כהן (מהרו"ך) ...
 עי' מוריה, שנה ח', גל' ד—ה', אלול תשל"ח, עמ' ב.
 שם : כתבי אותיות תפילין.
 יש לתקן : כתרי אותיות תפילין.
 עמ' תרנ"ג : הסמ"ק מצורריך ... חלק שני : מצוה קמט—
 יש להוסיף : רל"ח.
 עמ' תח, מס' 3 : האגרון לרב סעדיה גאון ... עי' ... א. גולדברג ... עמ'
 117—136.
 יש להוסיף : ושם, עמ' 275—290, וכרך ל"ח (תשל"ד), עמ' 78—90. ועי' י.
 קומלוש, בית מקרא, שנה י"ז (תשל"ב), עמ' 249—252.
 עמ' תט, מס' 8 : אגרות ר' שמואל בן עלי ...
 עי' הצופה לחכמת ישראל, שנה ו' (תרפ"ב), עמ' 272.
 עמ' תי, מס' 10 : אגרת ר' אברהם בר' שמואל אבועלפיא ...
 דפוס-צילום, נלווה לס' לקוטי שכחה ופאה, ניו-יורק [תשל"ח].
 עמ' תיב, מס' 26 : אגרת מוסר לר' קלונימוס בר' קלונימוס ... עי' יוסף
 שמיצלר — צ"ל : שצימלר.
 עמ' תטו, מס' 35 : אגרת השמד ... להרמב"ם.
 עם ציונים, מקורות והערות מאת יצחק ע. סך, ספר הזכרון לכבוד רבי חיים
 שמואלביץ, ירושלים תש"מ, עמ' רכט—רס.
 ועי' חיים סולוביצ'יק, ספר זכרון להרב יוסף חיים לוקשטיין (אנגלית), ניו-
 יורק, 1980, עמ' 281—319.
 עמ' תטו, מס' 39 : אגרת תימן ... להרמב"ם.
 עי' ש. אברמסון, סיני, כרך ע (תשל"ב), עמ' כז—ל.
 עמ' תיח, מס' 48 : אור יי לר' חסדאי בר' אברהם קרשקש.
 צילום דפוס פירארה, פארונובורוה (אנגליא), 1969.
 שם, מס' 49* : אור עולם לר' אלחנן סג"י נהר ... בתוך : מיכאל ... ובספרו
 בספרות הקבלה, תל-אביב תשל"ו, עמ' 397—476.
 שם, מס' 51 : אור עמים לר' עובדיה בר' יעקב ספורנו.
 צילום דפוס בולוניה, רמת-גן תשל"ל.
 עמ' תיט, מס' 54 : האות ... לר' אברהם בר' שמואל אבולעפיא.
 דפוס-צילום, נלווה לס' לקוטי שכחה ופאה, ניו-יורק [תשל"ח-תשל"ט].
 עמ' תכ, מס' 55 : אותיות לרב סעדיה גאון ... מ. זולאי ... בקובץ מלילה ...

ובספרו האפכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' רפ—רפח.

עמ' תכ, מס' 59 (השלמות והוספות, עמ' תרגט) : אותיות הענינים לר' יהודה בר' שמואל אבן בלעם...

קטע חדש מן המקור הערבי של ספר "אותיות הענינים" ע"י ש. אברמסון, קרית ספר, כרך ג"ד (תשל"ט), עמ' 794—801.

עמ' תכא, מס' 63 : אזהרות ר' יצחק בר' ראובן אלדרגלוני.

פירוש בס' נתיב מצותיך לר' שאול הכהן. ליוורנו תר"א.

שם, מס' 65 : אזהרות ר' שלמה בר' יהודה אבן גבירול.

פירוש בס' הג"ל.

עמ' תכד, מס' 75 : האמונות לר' שם טוב בר' שם טוב.

צילום דפוס פירארה, פארונבורוה (אנגליא), 1965.

שם, מס' 76 : האמונות והדעות לרב סעדיה גאון.

צילום הדפוס הראשון, קושט' שכ"ב, הדפוס השלם היחידי שלא נקטע ע"י הצנזורה הנוצרית, ירושלים תשל"ב.

עמ' תכו, מס' 81 : ארחות צדיקים... הוצ' חדשה... תשל"ד — צ"ל : תש"ל.

ע"י מ. חלמיש, קרית ספר, כרך מ"ז (תשל"ב), עמ' 169—178, ומ. פכטר, שם,

עמ' 487—492.

שם, מס' 82 : אשא משלי לרב סעדיה גאון.

קטע חדש מן "אשא משלי" ע"י ש. אברמסון, סיני, כרך פד (תשל"ט), עמ'

צז—קד. חדשות וגוספות לקטע ע"י הג"ל, שם, כרך פה (תשל"ט) עמ' צב—צד.

עמ' תכט, מס' 98 (השלמות והוספות, עמ' תרסב) : בית מדות... ע"י ש. ח.

קוק, אימליה...

ובספרו עיונים ומחקרים, ספר שני, ירושלים תשכ"ג, עמ' 268—273.

עמ' תלב, מס' 113 : גורל העשירות, מיוחס לרב צמח גאון.

ע"י מאיר בן יצחק בקאל, ירושלים תשכ"ה.

שם, מס' 115 : הגורלות, מיוחס לרב סעדיה גאון.

ע"י הג"ל בתוך : ילקוט הגורלות, ירושלים תש"ל.

עמ' תלג, מס' 123 : הגלוי לרב סעדיה גאון... בס' זכרון לראשונים...

דפוס-צילום, [ירושלים תשכ"ט].

ע"י קבין על יד, סדרה חדשה, ספר א (יא), תרצ"ו, עמ' ריט.

עמ' תלד, מס' 125 : גליא רזא.

דפוס-צילום, ירושלים [תשכ"ו?].

- שם, מס' 127 : גן המשלים והחידות ... ועי' ב. קלאר ב"קרית ספר"...
- ובספרו מחקרים ועיונים, תל-אביב תשי"ד, עמ' 149—153.
- עמ' תלו, מס' 139 : שלשה ספרי דקדוק ... ובתרגום ... גיקטיליא ...
- עי' ש. אברמסון, קרית ספר, כרך נ"א (תשל"ו), עמ' 691—693.
- עמ' תלו, מס' 143 : דקדוקי הטעמים (הוצ' א. דותן).
- עי' הנ"ל, לשוננו, כרך ל"ו (תשל"ב), עמ' 157—185 ; ג. אלוני, בית מקרא, שנה י"ח (תשל"ג), עמ' 231 ואילך.
- עמ' תלת, מס' 147 : דרך אמונה לר' אברהם בר' שם טוב ביבאגו. עם מבוא והערות ח. פרנקל-גולדשמידט, ירושלים תשל"ח.
- שם, מס' 148 : דרך אמונה לר' מאיר ׳ גבאי.
- דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ז.
- עמ' תלט, מס' 155 : דרשה מהרמב"ן ...
- עם ביאור קול ששון מאת משה מאיר גאלדבערג. [ניו-יורק] תשל"ח.
- עמ' תמ, מס' 158 : דרשות ר' שלמה מולכו ... ובשם המפואר ...
- עי' יצחק יודלוב, קרית ספר, כרך מ"ז (תשל"ב), עמ' 344.
- עמ' תמא, מס' 164 : ההרכבה לר' אליהו בחור אשכנזי.
- צילום דפוס פראג [תל-אביב ?] תש"ל.
- שם, מס' 166 : הושענות ... מיוחסות לרב סעדיה גאון.
- הושענא לרב סעדיה גאון מכת"י ע"י א. מ. הברמן, הדואר, שנה נ"ז, גל' ל"ט, ניו-יורק י"ב בתשרי תשל"ט, עמ' 684.
- עמ' תמב, מס' 169 : הליכות שבא לר' שלמה אלמולי (הוצ' ילון).
- תיקונים בס' שקל הקדש להנ"ל (הוצ' הנ"ל). ראה בספרנו, עמ' תקלז, מס' 651.
- ועי' ג. אלוני, לשוננו, כרך י"ד (תש"ו), עמ' 203—213.
- עמ' תמג, מס' 175 : ויכוח ר' יחיאל ... מפאריס (הוצ' מרגליות).
- דפוס-צילום, [ניו-יורק] תשל"ה.
- עמ' תמד, מס' 183 : זרכבל ...
- S. Hopkins, A Miscellany of Literary Pieces... הגניזה, Cambridge, 1978.
- עמ' תמה, מס' 185* : חבור התשובה לר' מנחם המאירי.
- דפוס-צילום (בלי המבוא וההערות לרש"ק מירסקי). ירושלים תשל"ו.
- עמ' תמו, מס' 187** : ובשם חיו איש המדינה ...
- יש להעיר שהוא-הוא ס' חיי יוסף (מס' 188) ויש להוסיפו שם.
- עמ' תמט, מס' 195 : ס' חסידים לר' יהודה בר' שמואל החסיד (הוצ' פריימן).

- עם תקונים והערות, ורשת, הוצ' "טרקלין", תרפ"ד.
- עמ' תעז, מס' 329 : מלחמות השם לרלב"ג.
- צילום דפוס ריווא די טרינטו, [תל-אביב תשל"ז].
- עמ' תפ, מס' 340 : מנחת קנאות לר' אבא מרי הירחי.
- דפוס-צילום, [ירושלים] תשכ"ח.
- עמ' תפב, מס' 354 : המספיק לעובדי ה'... לר' אברהם בן הרמב"ם.
- צילום הוצ' רוזנבלאט, ירושלים-ניו-יורק, 1970 ; והוצ' יוסף בן צאלח דורי, שם, תשל"ג.
- עמ' תפג, מס' 356 : המספר לר' אליהו מזרחי.
- צילום דפוס קושט', ירושלים תשל"א.
- עמ' תפד, מס' 361 : מערכת האל-הות... עי'... אפרים גוטליב... ספר זכרון לבנימין דה-פריס...
- ובספרו מחקרים בספרות הקבלה, תל-אביב תשל"ו, עמ' 357—369.
- עמ' תפה, מס' 365 : מעשה של ירושלמי...
- עי' י. דן, קרית ספר, כרך נ"א (תשל"ו), עמ' 494—498.
- שם, מס' 368 : מפעלות אליהם לר"י אברבנאל.
- צילום דפוס ויניציאה, לונדון תשל"א.
- שם, מס' 369 : מפשר חלמין לר' שלמה אלמולי... ועי' עוד אהרן גרינבאום... ארשת ד'...
- וראה פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, הוצ' הנ"ל, עמ' 76—84.
- ועי' יצחק יודלוב, עלי ספר, חוב' ו—ז (תשל"ט), עמ' 107 ואילך.
- עמ' תפו, מס' 374 : מקנא אפרם לר' אברהם דבלמש.
- צילום דפוס ויניציאה, תל-אביב תשל"ב.
- עמ' תפח, מס' 385 : משמיע ישועה לר"י אברבנאל.
- תל-אביב תש"ך (נלוה לפירושו על תרי עשר).
- עמ' תפט, מס' 393 : נבואת הילד... קטעים... ב"קרית ספר" שנה ב...
- ועי' שם, עמ' 115—119, 270. ועי' י. רובינסון, עלי ספר, חוב' ח (תש"מ), עמ' 151—152.
- עמ' תצ, מס' 395 : נוה שלום לר' אברהם בר' יצחק שלום.
- צילום דפוס ויניציאה, פארונובורו (אנגליא), 1969.
- עמ' תצא, מס' 401 : נפתור הכומר.
- דפוס-צילום, תל-אביב תשל"ז.
- שם, מס' 403 : הנפש החכמה לר' משה דיליאון.

דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ט.

שם, מס' 405: הניקוד לר' יוסף גיקטיליא ... עי' אפרים גוטליב ... תרביץ, שנה לט ...

ובספרו מחקרים בספרות הקבלה, תל-אביב תשל"ו, עמ' 99—105.
עמ' תצב, מס' 406: סבוב העולם לר' פתחיה מרגנשבורג (הוצ' גרינהוט).
דפוס-צילום, [ירושלים תשכ"ז].

עמ' תצג, מס' 415: סוד הייחוד לר' אלעזר מוורמס ... קרית ספר, כרך מ"א ...

ובספרו עיונים בספרות חסידות אשכנז, רמת-גן [1975], עמ' 85—88.
עמ' תצד, מס' 423*: פליחות ... לר' יוסף ו' אביתר ...
קינה על משמרות הכהונה ע"י ע. פליישר, פיני, כרך סב (תשכ"ח), עמ' קנח ואילך.

עמ' תצה, מס' 427: ספר על לשון זכר ולשון נקבה ... ע"י נ. אלוני ב"פיני" כ"ד ...

ובספרו מספרי הכלשנות העברית בימי הביניים, ירושלים תש"ל.
עמ' תצו, מס' 432: העבור לר' אברהם אבן עזרא.
דפוס-צילום גם בקובץ פועל ה' א, בני-ברק תשכ"ח.
עמ' תצז, מס' 440: עזר הדת לר' יצחק אבן פולקר.
מהדורה מתוקנת בצירוף מבוא והערות ע"י יוסף כהן, רמת-גן תשל"ו (בהכפלה).

עמ' תצט, מס' 452: ערוגת הבשם לר' אברהם בר' עזריאל ... עי' יוסף דן, תרביץ שנה ל"ד ...

ובספרו עיונים בספרות חסידות אשכנז, רמת-גן [1975], עמ' 58—71.
שם, מס' 456: עשר שאלות לרב סעדיה גאון.
עי' נ. אלוני, פיני, כרך פו (תש"מ), עמ' ק—קח.
עמ' תק, מס' 463: פיוטי יניי ... ועי' ב. קלאר ב"קרית ספר", שנה ט"ו ...
ובספרו מחקרים ועיונים, תל-אביב תשי"ד, עמ' 129—136.
ועי' נ. פריד, פיני, כרך סב (תשכ"ח), עמ' נ—סו, קכו—קמא; א. חזן, שמעתין י"ד, גל' 48 (תשל"ז), עמ' 45—50.

ועי' צ. מ. רבינוביץ; מקורות ופירוש לקרובת יניי לסדר "ושרי אשת אברם", פורא, כרך ד' (תשכ"ד), עמ' 447—466; הקרובה של יניי לויקרא ט, א, תרביץ, שנה כ"ח (תשי"ט), עמ' 279—302; הארץ ופרותיה בפיוטי יניי (לפי שרידי קרובה לא ידועה מתוך הגניזה), ספר ברוך קורצווייל, [תל-אביב] תשל"ה, עמ' 275—283;

קרובת ינאי לסדר האזינו, ש. להימן, תל-אביב תשל"ז, עמ' 275—278. ועי' ע.
פליישר, פיוט לינאי חזן על משמרות הכהונה, סיני, כרך סד (תשכ"ט), עמ' קעו
ואילך.

עמ' תקא, מס' 467: פיוטי ר' שמעון בר' יצחק ... עי' ב. קלא ב"קרית ספר",
שנה ט"ז ...

ובספרו מחקרים ועיונים הנ"ל, עמ' 145—149.
ועי' יעקב אדלר, פירוש מחזור גירנברג לקרובה לחג השבועות של רבי שמעון
בן יצחק, סיני, כרך פב (תשל"ח), עמ' רלז—רנה.

עמ' תקב, מס' 468*: פיוטים חדשים לר' יצחק ו' גיאת.
עי' יצחק מייזליש, שיר בהלכות תפילין לר' יצחק ו' גיאת, סיני, כרך עב
(תשל"ג), עמ' שכא—שכח; מנחם שמלצר, שם, כרך עד (תשל"ד), עמ' צו. ועי'
עוד יוסף מרקוס, שם, כרך סז (תשל"ל), עמ' רנו ואילך, וכרך סח (תשל"א), עמ'
לב ואילך.

שם, מס' 468**: פיוטים ושירי תהלה לרב האי גאון.
עי' ע. פליישר, נוספות למורשתו הפייטנית של רב האי גאון, סיני, כרך סז
(תשל"ל), עמ' קפ—קצח.

עמ' תקה, מס' 488: פירוש על הגדה של פסח ... רשב"ם.
עי' משה הרשלה, סיני, כרך עז (תשל"ה), עמ' רד.
עמ' תקו, מס' 493: פירוש על הגדה של פסח לא נודע שם מחברו ... בק"ס
מובא ...

יש להוסיף: כרך ל"ה (תש"ך), עמ' סו.
עמ' תקח, מס' 501: פירוש ... על ס' 'יצירה לר' אלעזר מגרמיזא ... פירוש
השלם ... על ידי ר' צבי אלימלך שפירא ...
דפוס-צילום. ניו-יורק תשל"ח.
עמ' תקט, מס' 503: פירוש על ס' 'יצירה לר' יהודה הברצלוני ... ירושלים
תשל"ל.

צ"ל: תשל"א (עם התקונים מאת שזח"ה ומ"קבץ על יד").
עמ' תקיג, מס' 534: פירוש התפלות והברכות לרבנו יהודה ב"ר יקר ...
מהדורה שני' (ח"א), בתוספת מכת"י, ירושלים תשל"ט.
עמ' תקיד, מס' 541: הפרנס, מיוחס לרב האי גאון.
עי' מאיר בן יצחק בקאל, ירושלים תשכ"ה.
עמ' תקטז, מס' 546: פתח דברי ...
עי' נ. אלוני, עלי ספר ב (תשל"ו), עמ' 241—242.

שם, מס' 547: פתרון חלומות, מיוחס לרב האי גאון.
 עי' פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, ע"י אהרן גרינבאום, מבוא, עמ' 76—77. ועי' יצחק יודלוב, עלי ספר ו—ז (תשל"ט), עמ' 107 ואילך.
 עמ' תקיז, מס' 555: צורת הארץ לר' אברהם בר' חייא הנשיא.
 צילום דפוס ויניציאה, ירושלים תשל"א; ודפוס אופיבאך, בקובץ פועל ה', א, בני-ברק תשכ"ח.

עמ' תקיח, מס' 557: צחות לר' אברהם אבן עזרא.
 [על-פי כת"י עם מבוא והערות ותרגום לשפה הספרדית ע"י Carlos del Valle Rodriguez, Salomonica, 1977].

שם, מס' 562: קבוצת מכתבים בדבר המחלוקת על ספר המורה...
 דפוס-צילום, חיפה [תשל"ג].
 שם, מס' 563: ס' הקבלה... הראב"ד הראשון.
 עי' ע. פליישר, לפתרונה של סתומה אחת בספר הקבלה להראב"ד, ציון, שנה מ"א, חוב' ג—ד (תשל"ו), עמ' 165—170.
 עמ' תקיט, מס' 564: ס' הקבלה לר' אברהם מטרטיאל.
 דפוס-צילום, בתוך: שתי כרוניקות עבריות מדור גירוש ספרד, ירושלים תשל"ט.
 ועי' ג. שלום, קרית ספר, שנה ז' (תר"ץ), עמ' 457, וכתבי יד בקבלה, עמ' 83—84.
 ועי' J. Millas Al Margen de la Traduccion del Seper Ha-Kabbalah, Madrid, 1926.

עמ' תקכ, מס' 571: קונטרס בדקדוק שפת עבר...
 דפוס-צילום, [ירושלים תשכ"ח].
 שם, מס' 573 (השלמות והוספות, עמ' תרפא): קידוש ירחים דרבי פנחס.
 עי' ש. קליין, הצופה לחכמת ישראל, שנה ו' (תרפ"ב), עמ' 256—258.
 עמ' תקכא, מס' 575: הקנה...
 יש להוסיף: קראקא תרנ"ד. צילום, ירושלים תשל"ד.
 עמ' תקכב, מס' 581: ראש אמנה לר"י אברבנאל.
 צילום דפוס קושט', לונדון תשל"א.
 שם, מס' 582: ראשית חכמה לר' אברהם אבן עזרא.
 עי' מאיר בן יצחק בקאל, [ירושלים] תשל"ג.
 עמ' תקכג, מס' 583: ראשית חכמה לר' שם טוב פלקירא.
 עי' ה. מלטר, JQR N. S., כרך ו (1910—1911), עמ' 151 ואילך; ל. שטראוס, MGWJ כרך 80 (1936), עמ' 96—106.
 עמ' תקכג, מס' 586: רמאלה...

- עפ"י כת"י ותרגום עברי ע"י דן בקר [תל-אביב תשל"ז].
- עי' הנ"ל לשוננו, כרך מ"ב, חוב' ב' (תשל"ח), עמ' 99—124. ועי' ג. אלוני, ספר שמואל ייבין, ירושלים תשל"ל, עמ' 424—425. ועי' עוד ספר דב סדן, ירושלים תשל"ז, עמ' 28.
- שם, מס' 589: רפואת הגוף להרמב"ם ... עי' י. זנה ... עמ' רכג—רכה. יש להוסיף: ועי' שם, עמ' רלא—רלה.
- עמ' תקד, מס' 594: שאלות ר' שאול הכהן ... עי' אפרים גוטליב ... תרביץ שנה לט ...
- ובספרו מחקרים בספרות הקבלה, תל-אביב תשל"ו, עמ' 105—117. דפוס-צילום של שאלות ... לונדון תשל"א.
- עמ' תקכה, מס' 599: שבט יהודה לר' שלמה ׳ ווירגא. עי' ד. דויד, עלי ספר, חוב' ו—ז (תשל"ט), עמ' 198—200.
- עמ' תקכו, מס' 601: שבילי דירושלים.
- עי' ש. ח. קוק, עיונים ומחקרים, ספר שני, ירושלים תשכ"ג, עמ' 324—325. עמ' תקכו, מס' 605 (השלמות והוספות, עמ' תרפב): שבעות חדשות ... לפייטן רבי פינחס מאת עזרא פליישר.
- עוד פיוטים ע"י הנ"ל, ספר דב סדן, ירושלים תשל"ז, עמ' 256—284; HUCA 45 (1974), חלק עברי, עמ' לד—לו.
- עמ' תקכה, מס' 610: שירי הקדש של רבי שלמה אבן גבירול ... כרך שני ... הוצאה שני' בתוספת ותיקונים. ירושלים תש"מ.
- ועי' סיני, כרך פד (תשל"ט), עמ' קלג.
- עמ' תקכה, מס' 612: שירי מוסר השכל, מיוחס לרב האי גאון. עי' בספרנו, מחלקה זו, עמ' תקב, מס' 468 **, בהערה.
- עמ' תקכט, מס' 613: שירי קודש לר' יצחק אבן גיאת.
- שיר בהלכות תפילין ראה ספר ח. שירמן, ירושלים תשל"ל, עמ' 229—231.
- שם, מס' 617: שירים חדשים מן הגניזה.
- עי' א' שייבר, Acta Orientalia XXXI (Budapest, 1977) 241—243.
- שם, מס' 618 (השלמות והוספות, עמ' תרפג): שירת ישראל לר' משה אבן עזרא ...
- דפוס-צילום של הוצ' הלפר, ירושלים תשכ"ז. ועל הוצ' הלקין עי' יוסף דנה, תרביץ, שנה מ"ז (תשל"ח), עמ' 104—106; ג. אלוני, הקרי מזרח לזכר דוד צבי בנעט, ירושלים תשל"ט, עמ' 47 ואילך.

- עמ' תקל, מס' 619: שכל טוב...
- ע"י עוד וו. בכר REJ כרך כ"ט (1894), עמ' 292—297.
- שם, מס' 621: שלשים מצוות של בני נח... מאת אהרן גרינבאום...
- ע"י פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, הוצ' הנ"ל, מבוא, עמ' 66—74.
- עמ' תקלב, מס' 627: שמים חדשים לר"י אברבנאל.
- דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ז, לונדון תשל"א.
- עמ' תקלד, מס' 642: שערי צדק לר' יוסף... גיקטיליא... הקטע האחרון...
- מאת אפרים גוטליב, תרביץ שנה לט...
- ובספרו מחקרים בספרות הקבלה, עמ' 132—162.
- עמ' תקלה, מס' 644: שערי תשובה לר' יונה גירונדי... ועם ביאור זה השער...
- ובהוספת ביאורים והערות דרך תשובה לר' חיים יצחק ליפקין. בני-ברק תשל"ז.
- שם, מס' 645: שעשועים לר' יוסף בן מאיר בן זבארה.
- ע"י י. דישון, בר-אילן טז—יז (תשל"ט), עמ' 221 ואילך.
- עמ' תקלו, מס' 646: שפה ברורה לר' אברהם אבן עזרא.
- צילום דפוס פיורדא, ירושלים תשכ"ז.
- שם, מס' 448: שפת יתר.
- צילום דפוס פפא"מ, [ירושלים תשכ"ו].
- עמ' תקלז, מס' 655: שרידים מדרשת הפסח להראב"ד... מאת אלעזר הורביץ...
- הוספות להנ"ל ע"י הנ"ל, הדרום, חוב' מ"א. ניסן תשל"ה, עמ' 23—24.
- עמ' תקלח, מס' 658: השרשים לרד"ק...
- צילום דפוס ברלין, ניו-יורק תש"ח (נדפס בגרמניא).
- שם, מס' 659: השרשים לר' יונה אבן ג'נאח... מילואים... מאת יהודה רצהבי...
- וע"י יהושע בלאו לשוננו כרך לג חוברת ב—ג (תשל"ג) עמ' 232—233.
- עמ' תקלט, מס' 660: תגמולי הנפש לר' הלל בר' שמואל.
- ע"י אביעזר רביצקי, משנתו של ר' זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל חן... ירושלים תשל"ח, עמ' 87—88.
- שם, מס' 661: התגנים... לר' יהודה אבן בלעם (הוצ' אברמסון).
- ובספרו שלשה ספרים של רב יהודה אבן בלעם, ירושלים [1975].
- עמ' תקמ, מס' 666: תוצאות ארץ ישראל...

ע"י ספר המנהיג לר' אברהם בר' נתן הירחי (הוצ' י. רפאל), מבוא, עמ' 81, הערה 6.

שם, מס' 668: תורת הנפש, מיוחס לרבנו בחיי.

ע"י א. ש. הלקין, מחקרים בערבית ובאסלאם, בעריכת יעקב מנצור, רמת-גן, תשל"ד, עמ' 81—94.

עמ' תקמב, מס' 675: סדר התפלות ונוסחאותיהן...

ע"י G. Orman, Das Sünden bekentnis, Frakfurt A.M., 1934 (וידוים ליום כפור מכת"י הגניזה). — א.נ.צ. רות, סורא ב (תשט"ו—ט"ז), עמ' 309—312 (ברכת המזון לליל פסח. וע"י דניאל גולדשמידט, אוצר יהודי ספרד, ספר ד' (תשכ"א), עמ' 108—113, וקריית ספר, כרך מ"ז (תשל"ב), עמ' 711—719; מ. מרגלית, הלכות ארץ ישראל מן הגניזה דספרנו, מחלקה ששית, עמ' שעא, מס' 46*). עמ' תקמג, מס' 680: תשבי.

הערות מאת ר' אהרן פולד בספרו בית אהרן, ורנקנורט על נהר מוין תר"ן, עמ' קט—קיב. והערות ותקונים מאת יעקב אברהם לעווקאוויץ, כנסת הגדולה בעריכת יצחק סובאלסקי, ספר א', ווארשא תר"ן, עמ' 184—189, וספר ג', תרנ"א, עמ' 146—157.

שם: עם הגהות רגלי מבשר...

ובהוספת הגהות היעב"ץ [ר' יעקב עמדין] מכת"י בשם "עזר אור", בני-ברק תשל"ו.

עמ' תקמד, מס' 681: ספר תשובות... תלמידי מנחם בן סרוק... דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ח.

שם: ע"י דוד ילין, ספר היובל לפרופ' שמואל קרויס... [= כתבים נבחרים ב, ירושלים תרצ"ז, עמ' 127—135]. וע"י עוד לשוננו, כרך י"א, חוב' ב' (תש"א), עמ' 202—215.

שם, מס' 682: תשובות דונש בן לברט [על ר' מנחם בן סרוק]... דפוס-צילום, [ירושלים תשכ"ח].

שם, מס' 683: תשובות דונש בן לברט על רב סעדיה גאון. דפוס-צילום, [ירושלים תשכ"א], תשל"א.

שם: לפי דעת נ. פורגס מיוחסות התשובות בטעות לדונש בן לברט...

וע"י גם נ. אלוגי, ספר שירים לדונש בן לברט, ירושלים תש"ז, עמ' כ.

עמ' תקמה, מס' 686: תשובות ר' זרחיה... חן לר' הלל מפירארה.

ע"י א. רביצקי, משנתו של ר' זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל חן וההגות המימונית-תיבונית במאה הי"ג, ירושלים תשל"ח, עמ' 81.

- עמ' תרסב: הגלוי לר' יוסף קמחי ... JQR כרך 5 ... כרך 12 ...
 יש לתקן: הערות הנ"ל בכרך 12 והם על ס' הגלוי לרס"ג ולא לר"י קמחי. וכן
 יש לתקן: כרך 5 (1893) וכרך 12 (1900).
 עמ' תרסח: כתאב אלכמאל ...
 עי' יהושע בלאו, תרביין, שנה מ"ח (תשל"ט), עמ' 164—166.
 עמ' תרעה: מראות אלקים ... ירושלים תשל"ו. מראות אלקים ... בקובץ
 אשל באר שבע ...
 יש להעיר שהם ספר אחד. הוצ' ירושלים היא תדפיס מקובץ הנ"ל.
 עמ' תרעה: פיוטי אליה בר שמעיה.
 עי' ב. בר-תקוה, סיני, כרך פג (תשל"ח), עמ' צב—צג.
 שם: פיוטי יוסי בן יוסי ... בידי אהרן מירסקי.
 עי' ע. פליישר, קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר ז (תשכ"ח), עמ' ו ואילך;
 תרביין, שנה ל"ט (תשל"ל), עמ' 19—22 (וראה מירסקי, עמ' 83); צ. מלאכי, שם,
 שנה מ"ב (תשל"ג), עמ' 328—336 (וראה הנ"ל, מבוא, עמ' 25); ד. ירדן, סיני, כרך
 פ (תשל"ז), עמ' רפח; ב. בר-תקוה, שם, עמ' קפו—קצו; ע. בן-יוסי (פרידמן),
 שם, כרך פב (תשל"ח), עמ' צד.
 עמ' תרעט: פירוש על ס' יצירה לר' יהודה ב"ר נ' מלכה. — צ"ל: ב"ר נסים
 נ' מלכה.
 עמ' תרפ: פירוש לשלשה עשר העיקרים של הרמב"ם לר' חטר בן שלמה.
 עי' ט. צ'רלס REJ כרך 135 (1976), עמ' 219—222.
 עמ' תרפג: שירי הקדש של ר' אברהם אבן עזרא.
 עי' ע. פליישר, קרית ספר, כרך נ"א (תשל"ז), עמ' 664—675.
 שם: שירת ישראל ... ובשם ספר העיונים והדיונים ... הגיה ... א. ש,
 הלקין.
 עי' בהערה לעמ' תקכט, מס' 618: שירת ישראל (מחלקה זו).
 עמ' תרפד: שפה ברורה לראב"ע. עי' ... נ. בן מנחם ...
 ובספרו ענייני אבן עזרא, ירושלים תשל"ח, עמ' 73—91.

המקבל עול מלכות שמים בק"ש בהיותו עטור בתפילין מקיים בזה גם מצות ובו תדבק¹

המשמעות הרחבה של מצות קבלת עומ"ש בק"ש במלת אלקינו, הוא כדברי המכילתא (יתרו מס' דבחודש פ"ו) "קבלתם מלכותי — קבלו גזרותי", (מעין מה שאמרו ישראל בשעת קבלת התורה געשה ונשמע), היינו קבלת עול קיום מצוות עשה ופרישה מעבירות לא תעשה, (וראה באריכות בקונטרס "קבלת עומ"ש בפסוק שמע ישראל", ובנועם כרך כב). ולפי מדרשי חז"ל המובאים להלן נראה שגם המצוה של ובו תדבק, מקיים בהיותו אומר ק"ש כשהוא מעוטר בתפילין.

כתוב בירמיה יג, כה אמר ה' אלי וגו' כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל ואת כל בית יהודה להיות לי לעם ולשם ולתהלה ולתפארת".

הנה לא מובן כלל מהו הדמיון הזה בין הדברים "כאשר ידבק האזור", "כן הדבקתי אלי", והמפרשים לא כתבו שום ביאור על זה.

ולפנינו גם שני מדרשים בענין זה שאין להם שום ביאור, והמפרשים לא כתבו עליהם שום פירוש.

תנחומא קדושים ה, קדושים תהיו למה, לפי שהדבקתי אתכם למתני שנאמר כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש וגו' לפיכך קדושים תהיו כי קדוש אני ה'. במדרש (ויק"ר פ"ב—ד) דבר אל בני ישראל וכו' כך אמר משה לפני הקב"ה רבון העולם, משבעים אומות שיש לך בעולמך אי אתה מצוה אותי אלא על ישראל, צו את בני ישראל (במדבר כח, ב), אמר אל בני ישראל (שמות לג, ה) דבר אל בני ישראל, אמר לו שהן דבוקין לי, הה"ד כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי וגו' (ירמיה יג, יא), (וכן בתנחומא ותנ"י ופס"ר).

ונלענ"ד שיש מקום לפרש ענין זה עפ"י הגמ' במנחות לה ע"ב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך (דברים כח, י), תניא רבי אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש. וברא"ש הלכות תפילין סימן טו תניא סח בין תפלה

1 ראה לעיל עמוד פא "התעוררות לקבלת עול מלכות שמים בק"ש". ובנועם כרך כב עמ' ג—נד.

לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה, שעל שם קיום מצות תפילין שתקנו יתקיים באנשי המלחמה וטרף זרוע אף קדקוד ע"כ, היינו שע"י שאנו מניחים את השמות הקדושים שבתפילין על הראש ועל הזרוע נקרא עלינו שם ה', וקדושת התפילין גורמת להגנת האדם מפני אויבים. (וכן מבואר ברמב"ם הל' תפילין פ"ד הכ"ה: קדושת תפילין קדושת גדולה היא שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו הוא עניו וירא שמים וגו'). והנה לכאורה היה מקום לומר שהפסוק כי שם ה' נקרא עליך הכוונה היא כי עם ישראל נקרא עם ה' כפשוטו, ובא רבי אליעזר הגדול ומפרש שהכוונה היא כי שם ה' נקרא עליך אלו תפילין שבראש. ובתפילין של יד ושל ראש יש בכל אחד מהם כ"א שמות (כמספר אהי"ה אשר אהי"ה) אהי"ה בשל יד, אהי"ה בשל ראש, ביהוד מ"ב שמות הקדושים, ויש רמז ודברת "בם" מ"ב שמות, שמשפיעים שפע של קדושה עליונה על האדם.²

ולפי"ז יש לפרש שזו משמעות של הפסוק בירמיה דמיון הדבקות של ישראל לאזור, שהרצועות של תפילין שבראש מקיפות את הראש כמו אזור במתני איש, ותפילין ש"ר יש בהם כ"א שמות הק', וכן בתפילין ש"י, זאת אומרת מצוה זו של הנחת תפילין שצוה ה' בזה הדביק ה' את כל בית ישראל אליו, ומובן הדמיון, שהרי הם דבקים בשמות הקדושים.

ועפ"י הנ"ל זו היא גם כוונת המדרשים של "לפי שהדבקתי אתכם למתני" (במדרש תנחומא),³ "ושהן דבוקין לי" (בויק"ר), היינו השמות הק' שבתפילין של ראש ושל יד המוקפים ברצועות של עור על הראש, ובתפילין של יד, בזה הדביק ה' כל בית ישראל אליו.

וזה גם הפירוש בברכת אהבת עולם בהפיסקא "וקרבתנו מלכנו לשמך הגדול", שאין לך קירבה גדולה ואהבה יתירה מזו שצוה עלינו לשים השמות הקדושים על בשרנו.

ולפי המבואר שהנחת תפילין יש בה משום דביקות, נמצא אדם הקורא ק"ש כשהוא מעוטר בתפילין, ומכוון בתיבת אלקינו מצות קבלת עומ"ש, שכוללת גם המצוה של ובו תדבק, וכלשון המדרשים "שהן דבוקין לי הה"ד כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי כל בית ישראל", "לפי שהדבקתי אתכם למתני

2 בגמ' שבת יב ע"א: אמר רבה בר רב הונא חייב אדם למשמש בתפילין כל שעה ושעה ק"ו מציץ מה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת אמרה תורה (שמות כח) והיה על מצחו תמיד שלא יסיח דעתו ממנו, תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כמה וכמה וכו'.

3 ויש להעיר בירושלמי ברכות פ"ב ה"ג: אמר ר' ינאי תפילין צריכין גוף נקי, ובס' התרומה הל' תפילין מביא הגירסא: צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים, וכן יש מהראשונים מביאים הסיגנון שצריכים גוף נקי מן העבירות. וראה בזה באריכות בתו"ש כרך יב במילואים סי' מא.

וכו", וכפירוש הנ"ל, שהדבקות הוא ע"י קיום מצות תפילין, הרי ביחד עם קבלת עומ"ש הוא מקיים שתי מצוות, הנחת תפילין, ובו תדבק. שוב מצאתי בתוס' פסחים ק"ג: ד"ה ואין לו בנים, וז"ל: והא דאמרינן תפילין צריכין גוף נקי כאלישע היינו כדמפרש שלא יפיח בהן ולא יישן בהן, ובשעת ק"ש כדי לקבל עול מלכות שלימה, בקל יוכל ליוהר ע"כ, ומבואר מדבריהם שצריך רעיון הנ"ל שבשעת קבלת עומ"ש בק"ש כשהוא מעוטר בתפילין עי"ז מקיים עול מלכות שמים בשלימות, וכלשון המובא בספר "על הכל" (מובא בקונטרס קבלת עומ"ש בק"ש) "הרוצה לקיים קבלת עומ"ש בשלימות"⁴.

4 וראה רמב"ם עשין ו — להתדבק עם החכמים וכו' והוא אמרו ובו תדבק. וכבר נכפל זה הציווי ג"כ ואמר ולדבקה בו. ובא הפירוש הדבק בחכמים ובתלמידיהם וכו', עפ"י הגמ' כתובות ק"א. ובסמ"ג מ"ע ח — להתדבק בחכמים שנא' ובו תדבקון. ובחינוך מצוה תלד — להתדבק עם חכמי התורה וכו' (כלשון הרמב"ם). ובספר המצות לרס"ג — לא הביא כלל עשה זו. מצודת דוד להרשב"א מצוה יב — להתדבק בו וכו' וכ"ש העוסק בתורה וכו', ע"פ הסוד אתי קרא כפשטיה לדבקה בו שיטהר מחשבתו מכל סיג כדי שתדבק גשמתו במקום מחצבה וכו' [וכן מביא שם מהרקאנטי שהדבקות מדבר על הנשמה — גר ה', עיי"ש]. ומלשון הפסוק והמדרשים מבואר שבקיום מצות תפילין יש הענין של ובו תדבק, וכמו שנתבאר לעיל. ובזה אפשר לפרש מה שאומרים אחר הנחת תפילין של ראש בפסוקים ומחכמתך תאציל עלי וכו', הכוונה להשמות הקדושים המונחים על הראש כנגד המוח שהמה יאצילו וישפיעו שפע קדושה על האדם.

קרן כבוד התורה

ע"י

בית תורה שלמה

זה השנה השלישית שמתקיימת חלוקת מילגות מטעם קרן כבוד התורה לאברכים מובחרים ממספר ישיבות בארצנו הקדושה. אלו אשר ראשי ישיבותיהם המליצו להעניק להם את המילגה.

השנה נבחרו לקבלת המילגות 24 אברכים מעשרים ישיבות דלהלן, (סכום כל מילגה היה השנה 20,000 ל"י).

ואלו שמות האברכים שנבחרו השנה ע"י ראשי ישיבותיהם (לפי סדר א-ב):

הרב אהרן איתמר לרנר שליט"א	—	ישיבת בעלזא, ירושלים.
הרב אברהם יהודה ויסברג שליט"א	—	ישיבת נובהרדוק "בית יוסף", י"ם.
הרב גדלי' משה דייטש שליט"א	—	ישיבת זוועהיל "בית מרדכי", י"ם.
הרב דב גאטליב שליט"א	—	ישיבת כולל קרלין למצוינים, י"ם.
הרב דב מז שליט"א	—	בית מדרש לתורת ארץ ישראל, פ"ת.
הרב חיים דומב שליט"א	—	ישיבת "חזון נחום", יפו.
הרב יאיר ליכמן שליט"א	—	ישיבת עטרת ישראל, ירושלים
הרב יהושע ארנברג שליט"א	—	ישיבת בית התלמוד, ירושלים
הרב יום טוב זנגר שליט"א	—	כולל אברכים "בית דוד", חולון.
הרב יחזקאל מנדל שליט"א	—	ישיבת אהל שמעון ערלויא, ירושלים.
הרב יעקב וייס שליט"א	—	ישיבת אהל שמעון ערלויא, ירושלים.
הרב יעקב פליישמן שליט"א	—	ישיבת מיר, ירושלים.
הרב יעקב יצחק אולבסקי שליט"א	—	בית מדרש כולל פולין להוראה.
		העיר העתיקה, ירושלים.
הרב יצחק רצאבי שליט"א	—	ישיבת תורה ושלום, בני ברק.
הרב יקותיאל רוזנבוים שליט"א	—	בית מדרש לתורת ארץ ישראל, פ"ת.
הרב ישעיה ברנד שליט"א	—	ישיבת חיי עולם, ירושלים.
הרב ישעיה כהן שליט"א	—	ישיבת עטרת ישראל, ירושלים.

הרב מרדכי ברים שליט"א	—	ישיבת תפארת ישראל, רוז'ין, י"ם.
הרב משה שמעון מירניק שליט"א	—	מרכז בית יוסף, ירושלים.
הרב נחמן יוסף וילהלם שליט"א	—	ישיבת בית אברהם סלונים, י"ם.
הרב פריץ לוין שליט"א	—	כולל "שבט ומחוקק", ירושלים.
הרב פריץ בלוי שליט"א	—	ישיבת "קמניץ", ירושלים.
הרב שלמה זלמן רייך שליט"א	—	בית מדרש כולל פולין להוראה.
		העיר העתיקה, ירושלים.
הרוצה בעילום שמו	—	ישיבת בית הכרם, ירושלים.

האברכים הנ"ל הם, לפי דברי ראשי ישיבותיהם, מצוינים ביותר בהרבה מקצועות בתורה ומהם גם מחברי ספרים חשובים.

האברכים הנ"ל הוזמנו בימי החנוכה, שנה זו, לשיחה תורנית עם יו"ר הקרן הגאון רבי מנחם מענדל כשר שליט"א, ולקבלת המילגה מידו.

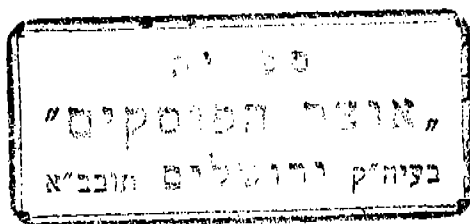
השנה הוסיפה קרן כבוד התורה מענק מיוחד לכל ישיבה משיבות הנ"ל סך של עשרת אלפים ל"י — לחלקם בין ת"ח נצרכים ביותר מבין תלמידיהם.

NOAM

A Forum for the Clarification of
Contemporary Halakhic Problems

VOLUME 23

Published by
TORAH SHELEMAH INSTITUTE
Jerusalem 5741 Israel